УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

ТОМ XXXIV VOL

на пошану
ЛЮБОМИРА ВИНАРА
основника «Українського Історика»
і Українського Історичного Товариства
З нагоди 65-ліття

1997

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК
ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

THE UKRAINIAN HISTORIAN
JOURNAL OF THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА

1-4 (132-135). Рік XXXIV

Редактори:
МИХАЙЛО БРАЙЧЕВСЬКИЙ, ОЛЕКСАНДЕР ДОМБРОВСЬКИЙ,
ІГОР ГИРИЧ, ОЛЕКСАНДЕР СИДОРЕНКО

ЮВІЛЕЙНЕ ВИДАННЯ

1997

НЬЮ-ЙОРК — ТОРОНТО — КИЇВ — ЛЬВІВ — МЮНХЕН

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК
ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА
ВИДАЄ УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО
THE UKRAINIAN HISTORIAN
JOURNAL OF HISTORY AND UKRAINIAN STUDIES
PUBLISHED BY THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

Основник *«Українського Історика»:* Любомир Роман Винар (1963)

Founder of *"The Ukrainian Historian"*: Lubomyr Roman Wynar (1963)

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріяли. За зміст статтей і рецензій відповідають їхні автори. Прохається авторів надсилати матеріяли в трьох машинописних примірниках, статті обсягом не більше 30 стор., рецензії, замітки і інші матеріяли до 12 стор. Не прийняті до друку рукописи авторам не повертаються.

Рецензійні примірники книжок треба висилати на Адресу Редакції з допискою "Book Editor".

Усі матеріяли до Редакції просимо надсилати в двох машинописних примірниках на адресу:

Editor
"The Ukrainian Historian"
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240
U.S.A.

Україна:
Гирич Ігор
Музей Михайла Грушевського
вул. П. Орлика, 8
252024, Київ-24

Fax: (330) 297-1327
Tel.: (330) 297-1390

Articles appearing in this Journal are abstracted and/ or indexed in *Historical Abstracts, America: History and Life,* and *Bibliography of Slavic and East European Studies.*

ISSN: 0041-6061

Printed by COMPUTORPRINT Corp., 35 Harding Ave, Clifton, NJ 07011
Tel.: (973) 772-2166 Fax: (973) 772-1963 e-mail: computopr@aol.com

ЗМІСТ

АКАДЕМІЧНІ І НАУКОВІ УСТАНОВИ

СПОГАДИ

MISCELLANEA

БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ, ЗУСТРІЧІ

З АРХІВНИХ МАТЕРІЯЛІВ

IN MEMORIAM

РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

ХРОНІКА

ВИДАННЯ

НАУКОВІ УСТАНОВИ

CONTENTS

Професор д-р Любомир Винар
Основник і Головний Редактор журналу «Український Історик»

ВШАНУВАННЯ ОСНОВНИКА «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА» І УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА ДО 65-ЛІТТЯ ПРОФ. Д-РА ЛЮБОМИРА ВИНАРА

ОЛЕКСАНДЕР БАРАН
Українське Історичне Товариство
Вінніпеґ, Канада

ЛЮБОМИР РОМАН ВИНАР

(З НАГОДИ 65-ЛІТТЯ)

ВСТУП

У 1993 році на міжнародній конференції у Києві за участю Міністерства Освіти України, Київського університету ім. Т. Шевченка й Національної Академії Наук, відзначено на окремій сесії з участю 60-ти істориків, 30-ліття журналу «Український Історик» (УІ), який протягом довгих років свого існування став одним з головних органів української історичної науки. Сьогодні в 1997 році відзначуємо й вшановуємо основника «Українського Історика» й ініціятора Українського Історичного Товариства проф. д-ра Любомира Винара, який закінчив 65 років трудолюбивого життя і тепер очолює УІТ.

Моє знайомство, співпраця і дружба з Шановним Ювілятом триває понад 30 років. Ми брали участь в різних наукових конференціях в Канаді, Америці й Европі та спільно розбудовували історичне товариство й журнал. Я мав змогу безпосередньо оцінити якість і стиль наукової праці історика, як також запізнатися з його науковими дослідженнями, присвяченими українській історіографії, історії української козаччини, історії української культури й іншим ділянкам і періодам історії України. Без перебільшення можна ствердити, що Ювілят повністю присвятив свою наукову діяльність розбудові «Українського Історика» і УІТ, які сьогодні безпосередньо впливають на відродження наукової історіографії в Україні й діяспорі. «Український Історик» став одним з головних органів української національної історіографії, а в Україні, за ініціятивою Ювілята і провідних українських істориків діє шість осередків Українського Історичного Товариства. Любомир Винар завжди заступав потребу спільної співпраці українських істориків у діяспорі й Україні, які спільними силами приспішать відродження української наукової історіографії в Україні. Починаючи від 1990 року він і його співробітники реалізують цю концепцію.

Завдання цієї статті є бодай коротко насвітлити академічну

діяльність і головніші ділянки наукової творчости Любомира Винара й тим самим причинитися до відзначення його 65-ліття.

Цей вступ бажаю закінчити оцінкою й характеристикою наукової праці д-ра Л. Винара, висказаною провідним українським істориком 20-го століття проф. Олександром Оглоблином з нагоди відзначення в 1980 році 30-ліття науково-академічної діяльности ще тоді молодого історика.

Проф. Оглоблин писав:

«Сьогодні цей, колись молодий історик, має за собою вже 30 років науково-дослідної праці, праці активної, невтомної і плідної... Віддаючи поважний вклад американській науці й своїй академічній діяльності в американських університетах, професор Любомир Винар гідно записав своє ім'я в українській історіографії. Історик широкого діяпазону, дослідник історії козаччини, історії культури й української історіографії, зокрема найбільшого нашого історика Михайла Грушевського, Любомир Винар виявив себе також, як талановитий організатор української науки. Він дав почин до створення Українського Історичного Товариства (нині 15 років), оснував і ввесь час редаґує його офіційний орган, журнал «Український Історик» (17 років), тепер єдиний український історичний журнал у вільному світі, що не зважаючи на величезні матеріяльні й технічні труднощі, зайняв одне з провідних місць в українській науці... І Любомир Винар, оглядаючи широке поле своєї 30-літньої праці, має повне право ствердити, що він з честю здійснив ті ідейно-наукові настанови, які він виголосив ще на світанку своєї наукової діяльности».[1]

Проф. Олександер Оглоблин був академічним ментором Л. Винара, першим головою УІТ і його співосновником та одним з найближчих співробітників в «Українському Історику». Його оцінка діяльности Ювілята з 1980 року є актуальна також в 1997 році.

Шістнадцять літ пізніше д-р Михайло Брайчевський, провідний археолог і історик, а заразом співредактор «Українського Історика» і представники молодшого покоління київських істориків, писали з нагоди 65-ліття Ювілята таке:

«Ваш ваговитий внесок у розвиток української історичної науки загальновідомий. Вона завдячує Вам не лише ґрунтовними розвідками, що вражають тематичним розмаїттям, але напричуд плідною працею на організаційно-видавничій ниві. Засновані Вами Українське Історичне Товариство та журнал «Український Історик» відіграли вийнятково важливу роль у збереженні та обороні кращих традицій української національної історіографії та сприяли її подальшому розвитку».[2]

[1] Олександер Оглоблин, *Студії з історії України. Статті і джерельні матеріяли.* Нью Йорк-Київ, Українське Історичне Товариство, Історична Секція Української Вільної Академії Наук у США, 1995, стор. 292-293.

[2] Михайло Брайчевський і інші, «Привіти», *Український Історик,* т. 34, ч. 1-4, 1997, стор. 52.

Як бачимо думки киян Олександра Оглоблина з 1980 року й Михайла Брайчевського з 1997, двох провідних українських істориків і членів УІТ, повністю сходяться відносно тривалого вкладу Ювілята в розвиток історичної науки в минулому й в сучасній Україні. Це не припадковий збіг обставин. Любомир Винар віддав повністю свою енерґію, творчість і подивогідну динамічну діяльність на службу українській Кліо й розвитку української національної культури, що є основою суверенности української нації.

Відзначення Президією УІТ і Редакцією «Українського Історика» 65-ліття проф. Любомира Винара, основника журналу і товариства, є лише малою частиною сплачення боргу вдячности Ювілятові за його довголітню діяльність, творчість і організацію наукового життя в діяспорі, а від 1990 року в Україні. Він зумів створити гармонійну атмосферу творчої співпраці між істориками і науковими установами в діяспорі й Україні, що безпосередньо впливає на сучасний розвиток української історіографії і допоміжних історичних дисциплін.

АКАДЕМІЧНО-НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Любомир Винар, дійсний член НТШ і УВАН, довголітній звичайний професор Кентського Державного Університету й Українського Вільного Університету в Мюнхені, є одним з провідних організаторів українського наукового життя в діяспорі. Саме завдяки його науковій діяльності створено Українське Історичне Товариство й основано журнал «Український Історик». Також, як професор американських університетів, він вложив поважний вклад в розбудову американських науково-дослідчих установ у міжнародному вимірі.

Для кращого розуміння динамічної і подивогідної організаційної діяльности Ювілята дуже коротко згадаємо про його життєвий шлях.

Любомир Винар народився 2 січня 1932 року у Львові в родині заслужених педагогів Евфрозини і Івана Винарів.[3] У Львові формувався його ранній світогляд, глибоке прив'язання до рідної землі й народу, що залишилося протягом його еміґраційного й діяспорного життя. Вже в Академічній гімназії у Львові Любомир Винар виявив спеціяльне заінтересування історією України і української літератури. Для віддзеркалення його життєвих засад і певних ідейних принципів, майбутній біограф мусить взяти до уваги інтензивну діяльність Ювілята в «Пласті», студентських товариствах «Січ» і «Зарево», — це відноситься до еміґраційного періоду його життя в Німеччині,

[3] Іван Винар, клясичний філолог, був директором дівочої гімназії Рідної Школи ім. І. Кокорудзів у Львові. У 1918-20 рр. брав участь у Визвольних змаганнях за українську державність, як старшина Українських Січових Стрільців, а згодом як сотник Першого полку ім. Б. Хмельницького армії УНР. Евфрозина Винар, з дому Дориків і Левинських, була директоркою народної школи ім. Б. Грінченка у Львові. Любомир має старшого брата д-ра Богдана Винара, відомого бібліографа.

що мало пізніше вплив на його багатовимірну діяльність в різних ділянках життя.

Д-р Винар студіював політичні й суспільні науки в Мюнхенському німецькому університеті, історію України, археологію, філософію і літературу в Українському Вільному Університеті й бібліотечні науки і архівознавство в Вестерн Резерв Університеті в Клівленді. Він одержав ступінь доктора філософії з ділянки історії за дисертацію «Українсько-молдавські політичні взаємини в другій половині 16 століття», яку захистив у професорів Олександра Оглоблина й Наталії Полонської-Василенко. Він мав нагоду порівняти системи навчання в европейських і американських університетах, що мало позитивний вплив на професорську карієру молодого науковця в 1960-их і пізніших роках на американських університетах. В Америці поруч з історичними дослідами він досліджує методологію історії і інших суспільних наук, історію культури, історію книжки і бібліотек та архівів, бібліографію і історію етнічних спільнот в Америці. Це значно поширило наукову тематику його досліджень. В Америці Л. Винар був професором в Колорадському, Денверському, Бовлінґ Ґрінському і Кентському державному університеті.[4]

Можна ствердити, що його провідною ідеєю науково-організаційної праці була розбудова української науки, зокрема історії на Заході. Любомир Винар рівночасно наголошував потребу інтеґрації української історіографії у світову й це відносилося, взагалі, до його основної концепції академічної діяльности, що включала український і неукраїнський сектори наукового життя, творення наукових і академічних установ, плянування наукових видань, організацію українських і неукраїнських наукових конференцій в Америці, Европі, Канаді, а від 1991 року в Україні й інших ділянках.

Приблизно від 1955 року Л. Винар працює в різних наукових і професійних організаціях і співпрацює з різними провідними українськими і неукраїнськими (зокрема американськими і західньоевропейськими) вченими. Не можемо переочити, що Ювілят також був активним журналістом і співпрацював в різних українських часописах в Европі, Америці й Канаді. До речі, в 1949 році його вибрали до Управи Спілки Українських Журналістів в Німеччині, де він був наймолодшим членом керівних органів організації і уважався за здібного публіциста. Вже в 1956 році Л. Винар видвигає концепцію оснування історичного журналу й організації товариства українських істориків. Це, на мою думку, було одною з найважливіших проблем в діяльності Ювілята, що їх він позитивно розв'язав. Проте ще до того часу Л. Винар, як студент, а опісля молодий адепт науки, включився в академічне життя. Він працює в НТШ і УВАН, а ще в 1950 році організує Літературну Комісію «Зарева» і започатковує, у

[4] Ці інформації базуються на офіційному "Curriculum vitae" Л. Винара з 1994 р. (Архів УІТ).

співпраці з своїми товаришами, видавати журнал «Юність», а в 1951 до 1958 років був членом Редакційної Колегії «Розбудови Держави», офіційного журналу академічного товариства «Зарева».[5] В 1961 році історик очолив Історичну Комісію «Зарева» і в 1963 році вирішив з рамени цієї Комісії видавати історичний бюлетень п.н. «Український Історик». Треба згадати, що в 1961 році Л. Винар спільно з Левом Биковським оснували Український Бібліологічний Інститут (УБІ) і він очолив цю науково-видавничу установу; також в тому самому році був членом-основником Асоціяції Українських Університетських Професорів, що постала 2 вересня 1961 р. і в ній став першим секретарем, а згодом президентом. В тому самому часі він габілітувався на УВУ, де став доцентом української історії.[6] Два роки пізніше Любомир Винар очолив Ініціятивну Групу Українського Генеалогічного й Геральдичного Товариства (УГГТ) і став його першим містоголовою (головою вибрано проф. О. Оглоблина, а секретаром д-ра Романа Климкевича — головного промотора праці Товариства). В 1962 році Л. Винар став членом Ініціятивної Групи для організації щорічних наукових конференцій істориків і суспільствознавців з рамени УВАН у США, а також членом Редакційної Колеґії «Історичних Збірників» УВАН, запляннованих Іваном Лисяком-Рудницьким. Проте найбільшим успіхом Ювілята було оснування «Українського Історика», що в дуже короткому часі став офіційним виданням Українського Історичного Товариства, що постало в 1965 році. Головним ініціятором УІТ був Любомир Винар, який в 1964 році очолив Ініціятивну Групу Товариства і листовним шляхом перепровадив на початку 1965 року основоположні збори.[7]

Основна зміна в житті Любомира Винара прийшла в 1962 році, в якому він одружується з Анною Кузьмич, соціологом і вони спільно розбудовують родинне вогнище. В 1972 році їм народилася доня Наталка. Мґр. Анна Винар ввесь час є відданим і близьким співробітником Любомира — і це мало великий позитивний вплив на його академічну діяльність.

Роки 1963 до 1965 були центральними в науково-організаційній

[5] Коротко про діяльність Л. Винара в «Зареві» згадує у своїх статтях Аркадій Жуковський, «Любомир Винар — провідний історик і організатор українського наукового життя в діяспорі», *Українське Слово,* (Київ), 12 квітня 1997 р.; *Новий шлях,* 5 квітня 1997 р., ч. 14.

[6] Про габілітацію історика див. О. Оглоблин, «Габілітаційна праця д-ра Л. Винара і УВУ», *Український Історик,* т. 34, ч. 1-4, 1997, стор. 33-39.

[7] Докладніше про ранню діяльність УІТ в праці Л. Винара «Українське Історичне Товариство: ґенеза й рання діяльність (Замітки основника УІТ)», *Український Історик,* т. 32, ч. 1-4, 1995, стор. 11-55. Важливі джерельні матеріяли відносно «Українського Історика» і УІТ в листах першого голови УІТ проф. О. Оглоблина. Див. «З листів Олександра Оглоблина до Любомира Винара», *Український Історик,* т. 32, стор. 221-250. Треба підкреслити, що проф. О. Оглоблин був співосновником УІТ і найближчим дорадником Л. Винара щодо розбудови журналу.

праці молодого вченого. У той час він повністю присвятив себе розбудові української історичної науки, допоміжних історичних наук, бібліографії і інших українознавчих дисциплін. Народження «Українського Історика» і Українського Історичного Товариства мало переломовий вплив на дальший розвиток української історичної науки в діяспорі, а після 1990 року в Україні. Перед Ювілятом стояло вийнятково тяжке завдання: приєднання співробітників до «Українського Історика», поширення, а властиво, збудування тривалої організаційної бази для УІТ і, вкінці, здобуття матеріяльних засобів для вдержання і розбудови журналу. Знаю, як часто ми говорили про ці справи у наших численних розмовах, і я і мої товариші в Канаді бажали якнайбільше допомогти Ювілятові в його відповідальній праці. Можна ствердити, з перспективи часу, що Л. Винар повністю виконав свої обов'язки в УІТ і «Українському Історику» протягом багаторічної праці над їхньою розбудовою, і за це Ювілятові належиться повне признання і наша щира подяка. Він зумів згуртувати біля УІ-УІТ представників різних генерацій українських істориків і дослідників допоміжних історичних наук, без огляду на їхню приналежність до УВАН, НТШ чи інших установ. Пригадую, як в перших роках УІТ і УІ — доволі критично ставився до них Іван Лисяк-Рудницький, який уважав, що УІТ повинна діяти при УВАН. За відносно короткий час він змінив свою думку й став членом УІТ і співробітником УІ. Це лиш один приклад, що вказує на непересічний такт і організаційні здібності Любомира Винара, якого Аркадій Жуковський справедливо назвав провідним істориком і організатором українського наукового життя в діяспорі. Його провідною ідеєю була розбудова української історичної науки і її головної трибуни «Українського Історика». Не зважаючи на перевантаженість працею в історичному товаристві, Ювілят знаходив час на працю в НТШ і УВАН і допомагав у розвитку й діяльності цих двох центральних українських наукових установ.

За ініціятивою Ювілята і членів УІТ, у відносно короткому часі, постали наукові осередки Товариства в Мюнхені, Нью Йорку, Денвері, Клівленді, Чікаґо, Вінніпеґу, Торонті й інших містах. Також розбудовано мережу представництв «Українського Історика» в Америці, Канаді, Европі й Австралії, а після 1990 року в Україні.

Діяльність УІТ в Україні вимагає окремого дослідження і про цю ділянку згадаємо пізніше. Можна сказати, що від 1970 року УІТ і УІ вже стояли твердо на своїх ногах і здобули загальне признання серед українського й неукраїнського наукового світу. В 1983 році в Торонті під час 4-го конґресу СКВУ, представники наукових і академічних установ вибрали проф. Любомира Винара головою Наукової Ради, яка під проводом Ювілята стала поважним координаційним центром і академічно-науковою надбудовою українських наукових установ і університетів в діяспорі. Наукова Рада в той час співпрацювала також з неукраїнськими науковими установами і відбула цілий ряд з'їздів і наукових конференцій, що причинилося

Олександер Оглоблин і Любомир Винар. Лудлов, Масс., 1.II.1964. (Архів УІТ).

Професори Любомир Винар і Михайло Брайчевський. Київ, 1993. (Архів УІТ).

до координації українського наукового життя.[8] Приблизно в тому самому часі Ювілята вибрали головою «Конференції українських професійних товариств в Америці», що координувало діяльність різних професійних організацій (правничі, лікарські, академічні, інженерські й інші) і намагалося позитивно впливати на українське громадське життя. Ювілят ніколи не відмовлявся від участи в громадському життю, що мало значний вплив на діяльність наукових і професійних установ.

В Колорадському університеті в Болдері крім викладання, проф. Л. Винар завідував Бібліотекою суспільних наук і нав'язав тісну співпрацю з істориком С. Гарісоном Томсоном — вченим міжнародньої репутації і іншими видатними американськими професорами історії і політичних наук. В Бовлінґґрінському університеті він оснував Бібліографічний науковий центер (Bibliographical Research Center) і університетський архів. (1965 р.), а опісля в 1969 році прийняв посаду звичайного професора в Кентському державному університеті в штаті Огайо. Там оснував Науковий центр вивчення етнічної преси і етнічних культурних установ (Center for the Study of Ethnic Publications and Cultural Institutions) і в 1980 році став основником і редактором міжнародного наукового журналу «Етнічний Форум» (Ethnic Forum), що в короткому часі здобув міжнародне признання в науковому світі. Важливо підкреслити, що Ювілят одночасно видавав два наукові журнали: «Український Історик» і «Етнічний Форум» (1980-1996). В анналах науки, це вийняткове явище й не знаємо звідки в нього взялося стільки енерґії до такої інтенсивної науково-організаційної і дослідної праці.

В 1978 році д-р Л. Винар став головою Східньо-европейської і слявістичної секції Американської Бібліотечної Асоціяції, що начислювала понад 500 членів. В той час започаткував програму українських студій в Кентському державному університеті, а оснований ним науковий центр етнічних студій мав окрему секцію, присвячену науковому вивченню української спільноти в Америці. В 1978 році його вибрали головою Академічної Ради Етнічних Студій в Огайо, що координувала працю 25 університетів і коледжів. В тому самому часі став заступником голови Асоціяції для дослідів національностей (СССР і Східня Европа) і заразом був заступником голови Історично-філософічної Секції НТШ в Америці й головою

[8] Наукова Рада при СКВУ охоплювала 17 наукових установ і університетів в Европі, Америці, Канаді й Австралії. У свойому звіті Голова Н. Ради писав, що «треба підкреслити, що після Другої світової війни перший раз об'єднано в одному координаційному центрі таку кількість українських наукових інституцій, які несуть відповідальність за стан і розвиток українознавчих дисциплін поза межами України» — Л. Винар, «Звіт Наукової Ради при СКВУ» (від 2 грудня 1983 р. до 24 листопада 1988 р.), *Звіт Президії Секретаріяту СКВУ,* Торонто, 1988, стор. 31. Діяльність Н. Ради обговорена в різних статтях Л. Винара у *Віснику СКВУ* (Торонто) за 1984-1988 рр.

Комісії еміґраційних дослідів в УВАН. Можна ствердити, що роки 1970-1980 були вийнятково важливі в його науково-організаційній діяльності на українському й неукраїнському університетському й науковому форумах.

На окрему увагу й дослідження заслуговує його діяльність, як організатора наукових з'їздів (українських, американських і міжнародних) в Америці, Канаді й Европі. Він тісно співпрацює з Американською Історичною Асоціяцією і боронить інтереси української історичної науки в Західньому світі й поневоленій Україні. Л. Винар — вічний оптиміст. Він вірить у співпрацю усіх українських наукових установ з історичними секціями або відділами і намагається координувати діяльність цих установ, як голова Наукової Ради СКВУ і голова Українського Історичного Товариства. Любомир Винар улаштовує конференції УІТ з Американською Історичною Асоціяцією, Славістичною Американською Асоціяцією (АААСС), різними американськими університетами і науковими осередками. За його ініціятивою і близькій співпраці Івана Лисяка-Рудницького відбулася при співдії Гарвардського Інституту Українських Студій і Канадського Інституту Українських Студій в Лондоні, Онт. перша загальна конференція істориків України (29-31 травня 1978 р.). Окремі конференції він зорганізував або брав активну участь в Колумбійському університеті, Огайському державному у-ті, Іллінойському у-ті, Клівлендському державному у-ті, Манітобському університеті, Торонтському у-ті, Українському Вільному університеті й багатьох інших. На окрему згадку заслуговує його великий вклад у відбуття і організацію Наукового конґресу у 1000-ліття хрищення України-Руси, що відбувся у днях 26 квітня до 2 травня в кол. королівському палацу Фюрстенрід в Мюнхені. Від 1990 року Любомир Винар улаштовує, у співпраці з різними науковими університетами і установами, наукові конференції у Києві й Львові (НТШ у Львові, Київський державний у-т, Львівський університет, Ужгородський у-т, Інститут української археографії — Київ, Львів, Інститут Історії, Інститут Літератури НАН України, Острозька Академія і інші). На окрему увагу заслуговують міжнародні наукові конференції, зорганізовані істориком і присвячені Михайлови Грушевському. В 1996 році Ювілят зорганізував і очолив Міжнародний академічний комітет для відзначення М. Грушевського і його 130-ліття. Він організував конференції в Америці, Европі, Канаді й Україні, де тісно співпрацював з Державним комітетом для вшанування Грушевського, покликаним до життя президентом Л. Кучмою.

В посткомуністичній Україні, після відновлення української державної самостійности, Любомир Винар виразно накреслив нові завдання УІТ: стати творчим науковим чинником у відродженню української наукової історіографії і української національної культури. За його ініціятивою при співпраці українських істориків повстають окремі Осередки УІТ у Львові, Києві, Острозі, Ужгороді, Дніпропетровську і Черкасах. Історики в Україні повністю піддержують концепцію незалежного історичного товариства й неза-

лежного історичного наукового журналу «Український Історик». В 1992 році Л. Винар зорганізував Міжнародне товариство ім. М. Грушевського, а також від того року очолює Історичну Секцію УВАН у США.

З науково-організаційною працею Ювілята в'яжеться його редакційна діяльність, як основника й редактора серійних видань і книжок. Про два журнали «Український Історик» і англомовний «Етнічний Форум» ми вже згадували. З рамени УІТ Л. Винар оснував і редагує такі серії: «Історичні студії», «Історичні монографії», «Грушевськіяна», «Мемуаристика», «Українські вчені» і англомовну серію "Ukrainian-Jewish Studies". Всі ці серійні видання появляються до сьогодні й тепер Ювілят започаткував і редагує в 1997 р. найновіше серійне видання УІТ «Епістолярні джерела грушевськознавства» у співпраці з Інститутом української літератури ім. Т. Шевченка НАН України.

«Українського Історика» Ювілят редагує уже 34 роки, що є в анналах української історіографії унікальне явище. Любомир Винар також зредагував багато книжкових видань. З найважливіших згадаємо перший наш історичний атлас *Історичний атлас України* (Нью Йорк-Мюнхен, УІТ, 1980, автори І. Тесля і Е. Тютько), що сьогодні є уже бібліографічною рідкістю. Тепер д-р Винар підготовляє «Біобібліографічний словник українських істориків і дослідників допоміжних історичних наук». З численних книжкових видань згадаємо лише найновіші: Олександер Оглоблин, *Студії з історії України* (1995, 420 стор.) і *Державний Центр Української Народньої Республіки. Статті й матеріяли* (співредактор Н. Пазуняк, Київ, 1993, 495 стор.), Михайло Грушевський, *На порозі Нової України.* Статті й джерельні матеріяли (Нью Йорк, 1992, 278 стор.), Лев Биковський, *У службах українській книжці.* Упорядники Л. Винар, Я. Ісаєвич (Львів-Нью Йорк, 1997, 326 стор.).[9] Самозрозуміло, що редакційна праця історика вимагає дуже багато часу й зуживає чимало енергії Ювілята.

Майже рівночасно з редакцією українських серійних видань і книжок, Л. Винар редагував англомовні видання. Найбільшим і тривалим досягненням було багатолітнє редаґування міжнародного журналу етнічних студій "Ethnic Forum", що виходив з рамени Етнічного дослідчого центру Кентського державного університету (1980-1996). В Колорадському державному університеті він започаткував і редагував два серійні видання — "Social Sciences General References" і "Bio-bibliographical Series". В Кентському державному університеті редаґував численні видання з етнічною тематикою, зокрема довідники про етнічні архіви, музеї і бібліотеки. В роках

[9] Про ранню редакційну працю Л. Винара, що почалася вже в 1947 році — див. статтю Олександра Домбровського, «Науково-організаційна діяльність Любомира Винара», в зб. *Любомир Винар. Історик, педагог, бібліограф.* З нагоди 30-ліття науково-академічної діяльности 1950-1980, Мюнхен-Нью Йорк, 1982, стор. 14-16.

1985 до 1995 Любомир Винар був редактором серії "Reference Sources in the Social Sciences" з рамени видавництва "Libraries Unlimited" і також у цьому видавництві був довголітнім редактором-консультантом до етнічних студій, довідкових видань і інших.

Ділянка редакційної праці Любомира Винара вимагає окремого дослідження, автор лиш згадав деякі важливіші видання. Це також відноситься до академічно-наукової діяльности Ювілята.

НАУКОВІ ДОСЛІДИ

Діяпазон наукової творчости Любомира Винара широкий. Він охоплює історію, суспільні науки, допоміжні історичні дисципліни, бібліографію і етнічні досліди й інші ділянки. Тут не аналізуємо публіцистичної творчости Ювілята, як також його літературознавчих праць. Домінуючою його ділянкою дослідів є історія України і допоміжні історичні дисципліни. З огляду на обмежене місце, я можу лише зупинитися над загальним оглядом наукових праць Ювілята.

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДИ

Хронологічно й тематично історичні досліди Любомира Винара охоплюють, майже, усі періоди української історії, починаючи від середніх віків до 20 століття включно. Тематично Ювілят досліджував політичну історію, історіографію методологію історичного досліду, історію культури, суспільну історію і допоміжні історичні науки. У 1996 р. він точно визначив свою приналежність «до синтетичної школи української історіографії, що є продовженням неонародницької соціологічної школи М. Грушевського й вже згаданої державницької школи української історіографії на еміґрації в 1950-их, 1960-их і пізніших роках. Формально я належав до «школи Оглоблина» — але мої історіографічні й історіософічні концепції та історична методологія часами не покривалися з концепціями моїх професорів і з їхніми деякими поглядами на природу і розвиток українського історичного процесу».[10] Він підкреслював многогранність і багатовимірність українського історичного процесу, і вслід за Грушевським і Оглоблином відкидав догматичний підхід в дослідженні історичних подій і явищ. Він прийняв, з доповненнями і усучасненням, схему Грушевського як наукову схему української історії з відповідною періодизацією і термінологією, що є інтеґральними складовими моделю історії України. Ювілят пішов шляхом істориків-державників і істориків-неонародовців, які уважали схему Грушевського за схему української національної історіографії.

Дослідження ранньої і середньовічної історії України дослідник започаткував ще в 1950-их роках, частинно під впливом проф. Н.

[10] Любомир Винар, «Вступ до науки грушевськознавства», *Український Історик*, ч. 1-4, 1996, стор. 78.

Полонської-Василенко, частинно через грубу фальсифікацію історії середньовічної України радянськими і західними історикми. Він досліджує історичність кн. Кия в контексті згадок вірменського історика Зенона Глака. Прокопія і інших тогочасних істориків і досліджував провізантійську й антивізантійську орієнтацію антів. Він висунув декілька гіпотез про історичність і леґендарність князя Кия. Приблизно в той самий час досліджує зв'язки Володимира Великого з Бруном-Боніфацієм з Кверфурту й, взагалі, заграничну політику князя Володимира.[11] Одночасно аналізує критику Івана Франка, деяких історичних концепцій Грушевського, що відносяться до середньовічного й ранньоісторичного періоду історії України. Історик ніколи не переставав займатися дослідами Київської і Галицько-Волинської держави, без огляду на його інтенсивне дослідження української козаччини в XVI-XVIII стол. Одне з важливих монографічних досліджень Ювілята в'яжеться з культурою Київської Руси — «Християнізація України і розвиток писемної культури і освіти в X і XI століттях».[12]

Після смерти проф. Б. Крупницького, гол. редактор «Енциклопедії Українознавства» проф. В. Кубійович і редактор її Історичного відділу проф. О. Оглоблин звернулися до історика з проханням, щоб він опрацював гасла з періоду Литовсько-Руської держави і козаччини до 1648 року включно. Починаючи від 1956 року Любомир Винар опрацював багато гасел з цієї ділянки в гаслових українських і англомовних виданнях «Енциклопедії українознавства», зокрема з Литовського-Руського періоду історії України.

Центральною ділянкою наукового дослідження проф. Л. Винара є історія української козаччини, зокрема її розвиток і рання діяльність в XVI ст., міжнародні зв'язки, державне будівництво в XVII і XVIII століттях.

Ще в 1967 році Ювілят писав мені, що одним із головних його завдань є опрацювати наукову *Історію українських козаків* в двох томах. Перший мав охоплювати генезу і розвиток козаччини в XVI ст., другий українську Козацько-Гетьманську Державу. Через перевантаженням працею, зокрема редагованням У.І. і книжкових видань в українській і англійській мовах Ювілят до сьогодні не зреалізував цього задуму. Проте його праці з історії козаччини були високо оцінені видатними істориками (О. Оглоблин і Н. Полонська-Василенко й інші) і заслуговують на перевидання в сучасній Україні. У

[11] Любомир Винар, «Переїзд Бруна-Боніфація з Кверфурту через Київ часів Володимира Великого (1006-1007), *Розбудова Держави,* т. 7, ч. 1, 1955; «Чи справді князь Кий історична постать?«, *Київ,* т. 7, ч. 1, 1956, Любомир Винар, «Історичні праці Івана Франка», *Збірник Української Літературної Газети,* Мюнхен, 1957, Любомир Винар, «Іван Франко про походження Русі», *Новий Шлях,* ч. 68, 1956.

[12] *Збірник праць Ювілейного Конґресу,* Мюнхен 1988/89, стор. 630-674. Див. також Л. Винар, «Питання існування Академії Ярослава Мудрого в середньовічній Україні», зб. *Бібліотека-скарбниця духовості,* Львів, 1993, стор. 168-177.

першу чергу історик дав нову оригінальну періодизацію козацького періоду від 16 до 18 ст. включно, а заразом досліджував формації запорозького й реєстрованого козацтва.[13] Опісля досліджував окремі етапи козацького розвитку і його провідних діячів. З важливіших праць згадаємо *Огляд історичної літератури про початки української козаччини* (Мюнхен, УІТ, 1966), *Князь Дмитро Вишневецький* (Мюнхен, УВАН, 1964), *Проблема зв'язків Англії з Україною за часів гетьманування Б. Хмельницького* (Лондон, Історична комісія «Зарева», 1961), *Андрій Войнаровський. Історичний нарис* (Мюнхен, «Дніпрова Хвиля», 1962), *Дипломатична місія Олександра Комуловича в Україну 1594 року* («Записки ЧСВВ. Рим, 1964, т. IX), *Іван Підкова. З історичних студій* («Музейні Вісті», т. 3, 1957), *Козацькі зв'язки з Ватиканом в 1593-1959 роках (там же,* т. 3, 1957) і інші дослідження присвячені Северинові Наливайкові, Максимові Кривоносові, Богданові Хмельницькому, Іванові Мазепі, українсько-молдавським зв'язкам за часів Хмельницького та окремі питання пов'язані з розвитком козаччини. Любомир Винар писав численні праці в українській і англійській мові. Бажаємо вирізнити його студію про Еріха Ляссоту і зв'язки козаків з Габсбурґами при кінці XVI століття, що появилася в англійській мові й була вийнятково прихильно оцінена міжнародньою науковою критикою (*Habsburgs and Zaporozhian Cossacks,* Denver, Ukrainian Historical Association, 1975). Всі ці праці були окремими цеглинами в заплянованій будівлі *Історії українських козаків.*

З недрукованих монографій слід згадати *Українсько-молдавські політичні зв'язки в другій пол. XVI ст., Максим Кривоніс і роля української черні в побудові Козацько-гетьманської держави* і інші. Всі праці були основані на численних джерелах і літературі, а знання автора багатьох мов дало змогу користуватися українськими і неукраїнськими джерельними матеріялами.

Про методологію історичного досліду Ювілята об'єктивно згадує Олександер Оглоблин у «Передмові» до його монографії про Андрія Войновського. Він пише:

> «Добре озброєний науковою методою історичного досліду, молодий історик уважно й розважно простудіював увесь відомий документальний матеріял про Войнаровського, критично, за джерелами, перевірив різні історіографічні погляди — й дав нам першу наукову біографію Андрія Войнаровського на тлі його доби. Під вправною рукою талановитого дослідника, речі нарешті стали на свої історичні місця. Автор освітлив їх ясним, спокійним світлом наукової синтези і втілив свій твір у чітких формах історичної монографії».[14]

[13] Любомир Винар, «Проблема періодизації козацької доби», *Український Історик,* т. I, ч. 1, 1963; «Початки реєстрового українського козацтва», *Український Історик,* т. I, ч. 2-3, 1964 і інші видання.

[14] Олександер Оглоблин, «Передмова», в Любомир Винар, *Андрій Войнаровський,* Мюнхен, 1962, стор. 6.

Володимир Сергійчук, професор історії в Київському університеті, доволі докладно аналізує історичні погляди Л. Винара на українську козаччину, зокрема його періодизацію козацької доби. Він закінчує свій огляд ствердженням, що «Доводиться лише висловити жаль, що чверть століття тому радянська наука не почала обговорювати запропоновану Л. Винарем періодизацію ранньої історії української козаччини».[15] Це можна сказати також про інші дослідження Л. Винара, присвячені історичному явищу української козаччини, як головного політичного, економічного й суспільного чинника в історії України.

В 1960-их роках історик рівночасно досліджує розвиток української культури, зокрема розвиток українського раннього друкарства й книжної культури. Тут в першу чергу треба згадати його монографію *Історія українського раннього друкарства 1491-1600* (Чікаґо-Денвер, Український Бібліологічний Інститут, 1963). Також в англійській мові, перший раз в американській науковій літературі появилася його монографія *History of Early Ukrainian Printing 1491-1600* (University of Denver, 1962). З новіших досліджень варта згадати його студію «Михайло Грушевський та його концепція трьох київських академій».[16]

Найновіший період історії України в аспектах політичного й культурного його розвитку, Ювілят започаткував досліджувати ще в 1953 році. Цікаво згадати, що першими працями з цього циклу були розвідки про армію УНР і Нестора Махна ще в 1953 році[17] й згодом охопили історію України в 20-му столітті та в'язалися із вивченням суспільно-політичної діяльности Михайла Грушевського і будівничих Української Народньої Республіки.

Останнє видання з цього циклу *Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі* появилося в Києві за редакцією Любомира Винара й Наталії Пазуняк (Інститут дослідження модерної історії України, Київ, 1993, 495 стор.). Також Ювілят досліджує підпільну боротьбу України в 1939-1950 роках і з цього періоду має декілька праць присвячених ОУН під нацистською окупацією. Не можна не згадати, що Л. Винар на сторінках «Українського Історика» започаткував наукове вивчення життя, діяльности і творчости Олега Кандиби-Ольжича (У.І., 1985, 1986) і цим дав основу для дисципліни кандибознавства. Дві головні ділянки дослідів Ювілята

[15] В. І. Сергійчук, «Тема козацтва на сторінках «Українського Історика», *Український Історик,* т. 27, ч. 1-4, стор. 131-133.

[16] *125 років київської української академічної традиції 1861-1986*. Збірник. Редактор Марко Антонович. Ню Йорк, УВАН у США, 1993, стор. 279-318.

[17] Л. Винар, «Зв'язки Нестора Махна з Армією УНР, 1917-1918», *Розбудова Держави,* т. 5, ч. 2, ч. 3, 1953; «Причинки до ранньої діяльности Нестора Махна в Україні», *Розбудова Держави,* т. 5, ч. 2, 1953. Цікаво згадати, що молодий історик вже тоді зачав збирати недруковані матеріяли від учасників Визвольних змагань 1917-1920, і це поширювало джерельну основу досліду.

присвячені вивченню української історіографії і грушевськознавству. Вони є взаємно пов'язані й тому обоговорюємо їх в цьому самому розділі.

Історіографія займає важливе місце в дослідах Любомира Винара. Він досліджує наукову спадщину поодиноких істориків, археологів і, взагалі, будівничих української культури, розвиток наукового життя і діяльність наукових установ і окремі історіографічні течії. Видання появилися окремими книжками і в різних наукових журналах українською, англійською і німецькою мовами.

В Україні зовсім справедливо уважають Ювілята основником нової дисципліни — грушевськознавства, що вивчає життя, діяльність і творчість Михайла Грушевського — найвидатнішого українського історика й будівничого Української Народньої Республіки в 1917-1918 роках. Любомир Винар сьогодні є одним із найвидатніших дослідників М. Грушевського і його доби. З його монографічних досліджень згадаємо: *Молодість Михайла Грушевського (1866-1884)* (Мюнхен, УІТ, 1967), *Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1892-1930* (1970), *Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років як джерело до вивчення його життя і творчости* (Нью Йорк, УІТ, 1974), *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський* (1866-1934, Мюнхен, «Сучасність», 1985), *Силуети епох. Історичні розвідки* (Дрогобич, «Відродження», 1992), *Михайло Грушевський в українській і світовій історії* (Нью Йорк-Торонто, УІТ, 1993), *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації* (Київ, УІТ, НАНУкраїни, 1995) і багато інших досліджень, присвячених діяльности і творчости М. Грушевського.[18] В останньому томі «Українського Історика» Ювілят дав вийнятково важливу студію про грушевськознавство, як науку.[19]

З історіографічних праць згадаємо: *Український Історик і сучасний стан української історичної науки* (Мюнхен, УІТ, 1980), *Дмитро Дорошенко* (Мюнхен, УІТ, 1983), *Євген Онацький — чесність з нацією* (Нью Йорк, УІТ, 1981), *Олександер Петрович Оглоблин 1899-1992* (Нью Йорк-Київ, УІТ, 1994), *Mykhailo Hrushevsky: Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography* (Toronto-New York, UHA, 1988) і інші дослідження, присвячені розвиткові української історіографії. Зокрема треба згадати численні праці історика про Олександра Оглоблина, Наталію Полонську-Василенко, Володимира Антоновича, Івана Франка, Михайла Ждана, Ярослава Пастернака, Олександра Домбровського, Олександра Кандибу, історію УІТ, ВУАН, НТШ і інші наукові установи, архіви, бібліотеки і музеї. Можна ствердити, що Л. Винар тепер розвиває дисципліну

[18] Найповніша бібліографія праць Л. Винара про М. Грушевського й грушевськознавство опрацьована Світляною Чолган, «Грушевськіяна Любомира Винара: бібліографічний довідник», *Український Історик*, т. 34, 1997.

[19] Любомир Винар, «Вступ до грушевськознавства», *Український Історик*, т. 33, ч. 1-4, 1996, стор. 17-78.

«оглоблинознавства» і недавно зредаґував збірник праць Олександер Оглоблин, *Студії з історії України. Статті й джерельні матеріяли* (Нью Йорк-Київ, УІТ, 1995). Окремі праці присвячені історіографії середньовічної України і козацької доби. Ювілят дальше працює над нарисами модерної української історичної науки і віримо, що він цю працю закінчить.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

Як професійний історик-бібліограф, довголітній професор бібліографії і бібліотечних наук, Любомир Винар присвятив бібліографії окрему увагу. Це відноситься також до довідкової літератури (енциклопедичні довідники, атласи, словники, тощо). В цій катеґорії дослідів вченого слід згадати про головні праці, присвячені українській тематиці й книжкові видання, що відносяться до загальних, зокрема суспільних і інших дисциплін. Наш огляд дуже короткий і ця ділянка творчости Ювілята вимагає окремого дослідження. Перша окрема бібліографічна праця історика *Олександер Оглоблин. Біо-бібліографічні матеріяли* (Рим, накл. «Записок ЧСВВ. появилася в Римі в 1958 році. Треба сказати, що до того часу Л. Винар працював в цій ділянці. Наприклад в його першій книжці *Остап Грицай. Життя і творчість* (Клівленд, «Зарево», 1960) знаходимо окремий розділ, присвячений бібліографії праць про О. Грицая. Отже, в ділянці бібліографії і бібліології Ювілят вже працює понад 38 років. Любомир Винар ще в 1969 році обговорював потребу видання біжучої і ретроспективної бібліографії історії України.[20] В тому часі звернувся до мене з проханням взяти участь у підготові ретроспективної бібліографії історії України і я дав згоду співпрацювати в цьому колективному проєкті, в якому брали участь члени УІТ з Америки, Канади і Европи.

Ювілят впровадив в ж. «Український Історик» окремий відділ «Бібліографічні дослідження» і опрацьовував бібліографію творчости Михайла Грушевського, Ярослава Пастернака, Олександра Оглоблина і других істориків. На окреме вирізнення заслуговує його англомовний довідник *Mykhailo Hrushevs'kyi 1866-1934. Bibliographical Sources* (New York, Ukrainian Historical Association, 1986, 203 p.).

Після проголошення державної самостійности України Ювілят співпрацює з Інститутом української археографії у Києві й Львові, Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича, Інститутом Української Літератури НАН України і іншими інститутами Національної Академії Наук України, а також Міжнародною Асоціяцією Укра-

[20] В статті «Пляни праці Українського Історичного Товариства», Л. Винар писав: «На цьому місці теж хочемо згадати про невідкличну справу — видання української історичної бібліографії, цього ключа до історичних досліджень. Історична бібліографія є найбільш занедбаною ділянкою в УРСР, а теж поза межами України. Тут ідеться про біжучу і ретроспективну бібліографію історії України», *Бюлетень УІТ*, ч. 2, 1979, стор. 2.

іністів (Комісія бібліографії та інформатики). Вже в 1993 році за редакцією Л. Винара Інститут Української Археографії і УІТ спільно видають покажчик змісту «Українського Історика»,[21] а в 1997 році появляється з рамени УІТ, Інституту Українознавства ім. І. Крип'якевича й Міжнародної Асоціяції Україністів біобібліографія Лева Биковського.[22] Також Л. Винар позитивно поставився до видання бібліографії історії України за ініціятивою Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича у Львові.[23] Ювілят уважає, що бібліографія є одною з основних допоміжних історичних наук і тому присвячує цій ділянці багато уваги.

Історик видав цілий ряд бібліографічних довідників в англійській мові, що є, як об'єктивно ствердив Дмитро Штогрин, «загально відомі в науковому й професійному світі».[24] Тут треба зазначити, що декілька бібліографічних довідників історика було визнано Американською Бібліотечною Асоціяцією, як «найвидатніші довідкові видання за 1972 рік (Енциклопедичний довідник етнічної преси в Америці) і за 1977 рік (бібліографія довідково-інформаційної діяльности). Тут лиш згадаємо декілька видань, що також включають у багатьох випадках, літературу про Україну. В 1960-80 роках появилися такі праці Л. Винара: *History; A Selective Annotated Bibliographical Guide* (Boulder, University of Colorado, 1963, 348 p.), *Guide to Reference Materials in Political Science* (Denver, Colorado Bibliographical Institute, 1966, vol. 1, 318 p.; vol. 2, 1968, 352 p.), *Encyclopedic Directory of Ethnic Newspapers and Periodicals in the United States* (Littleton, Libraries Unlimited, 1972, 260 p.), *Guide to Ethnic Museums, Libraries, and Archives in the United States* (Kent, Kent State University, 1978, 378 p.), *Slavic Ethnic Libraries, Museums and Archives in the United States* (Chicago, American Library Association, 1980, 164 p.), *Guide to American Ethnic Press. Slavic and East European Periodicals (Kent State University, 1986, 280 p.), Building Ethnic Collections* (Libraries Unlimited, 1977, 434 p., L. Buttlar coauthor), *Guide to Information Resources in Ethnic Museum, Library and Archival Collections in the United States* (Greenwood Press, 1996, 368 p., coauthor Lois Buttlar). Ми лиш вичислили частину бібліографічних публікацій Любомира Винара, що зазублюються з його історичними і етнічними дослідами, суспільними науками, архі-

[21] Л. Винар, ред. *«Український Історик» журнал Українського Історичного Товариства. Покажчик змісту 1963-1992 (ч. 1-115)*, Київ, 1993, 114 стор.

[22] Лев Биковський, *У службах українській книжці.* Упорядники: Любомир Винар, Ярослав Ісаєвич, Львів, 1997, 326 стор.

[23] На увазі мається збірники *Історія України. Бібліографічний покажчик*, за 1992, 1993 і пізніші роки, що видається у Львові.

[24] Дмитро Штогрин, «Бібліографія праць Любомира Винара», в зб. *Любомир Р. Винар. Історик, педагог, бібліограф.* За ред. О. Домбровського, Мюнхен-Нью Йорк, УІТ, 1982, стор. 33. Д-р Д. Штогрин уложив першу обширну бібліографію праць Ювілята допроваджену до 1980 року включно. Там докладно описані англомовні бібліографічні видання історика.

律вознавством, музеєзнавством і бібліотекознавством. В професійному і науковому світі у різних критичних виданнях на його видання, уважають Ювілята видатним бібліографом у міжнародному вимірі.

ІНШІ ДІЛЯНКИ ДОСЛІДІВ

В короткій статті важко охопити всі ділянки творчости історика, проте треба також згадати допоміжні історичні науки, зокрема джерелознавство, генеалогію, хронологію, палеографію і інші дисципліни. Ми вже згадували про англомовне видання «Щоденника Еріха Ляссоти з 1594 р.», що появився за редакцією історика в 1975 р. Також в монографії Ювілята *Князь Дмитро Вишневецький,* окремий розділ присвячений архівним матеріялам. Взагалі треба підкреслити, що в наукових працях, присвячених козаччині, історик, у багатьох випадках, подає архівні документи. В «Українському Історику» він впровадив окремий відділ «З архівних матеріялів». Це саме він зробив в англомовному науковому журналі «Етнічний Форум», в якому друкувалися архівні матеріяли до історії етнічних спільнот в Америці. Він друкує з відповідними коментарями листи Ілька Борщака (У.І., 1963), Степана Барана *(там же),* Євгена Онацького (1980), архівні матеріяли Ярослава Пастернака (1975). В додатках до праці М. Грушевського *На порозі Нової України* (1992) Л. Винар друкує важливіші документи Центральної Ради, зокрема її чотири Універсали з цінним археографічним вступом і з репродукцією їхніх оригіналів. Також він перевидає «Автобіографію» М. Грушевського з відповідними редакційними примітками (1980). На сторінках «Українського Історика» друкує листування Є. Онацького з О. Кандибою (Ольжичем) в 1985 р., листування І. Крип'якевича з О. Оглоблином (1993), листування сучасників М. Грушевського про родинні зв'язки історика і його діяльність (У.І., 1982), «Матеріяли до біографії Н. Полонської-Василенко» (У.І., 1983), матеріяли до історії НТШ, УВАН і інших наукових установ. В «Українському Історику» в 1993 році впроваджує новий розділ «Оглобліяна», в якому друкує досі невидані архівні матеріяли проф. О. Оглоблина. Також в редагованій ним збірці наукових праць О. Оглоблина *Студії з історії України* (1995), один розділ присвячує архівним матеріялам. Журнал УІТ став головним періодичним виданням, в якому друкуються архівні матеріяли з різних періодів історії України.[25] Ще в 1990 році Ювілят писав авторові цих рядків, що бажає започаткувати серійне видання «Епістолярна спадщина», в якому УІТ друкувало б листи істориків і суспільних діячів. Великий вплив на археографічні дослідження Л. Винара мав Олександер Оглоблин, який особливу увагу звертав на видання архівних матеріялів.

Інша ділянка, що вимагає окремого дослідження, — це праці Л.

[25] Докладніше про тематичну структуру У.І. і окремі відділи в журналі див. Любомир Винар, «Український Історик: хронологія і статистичні дані», *Український Історик,* т. 31, ч. 1-4, 1994, стор. 307-315.

Винара присвячені методології історичного й наукового досліду, що появлялися здебільша англійською мовою. При опрацюванні методологічних основ грушевськознавства він визначує його два аспекти: наукове грушевськознавство, основане на науковій методі досліду й публіцистичне або ненаукове грушевськознавство, що не має належної методологічної основи і не належить до наукових дослідів. Цю саму різницю він впроваджує в інші дисципліни.

Окреме зацікавлення Л. Винар виявив питаннями періодизації і термінології історії України, починаючи від ранньої історії до 20 ст. включно. Цій проблематиці він присвятив декілька наукових конференцій УІТ і Наукової Ради СКВУ.

Важливо згадати про етнічні студії проф. Л. Винара, що тематично охоплювали дослідження історії української спільноти в Америці, української преси і наукових та інших організацій в діяспорі. На сторінках ж. «Етнічний Форум» появилися його наукові праці відносно «Американської України», а також інших етнічних спільнот в ЗДА. Л. Винар з рамени Етнічного наукового центру при Кентському державному університеті періодично переводив опитування етнічних установ і редакторів етнічних видань в Америці й на основі цього й іншого джерельного матеріялу опрацьовував окремі студії.[26] Також треба згадати, що історик опрацював першу обширнішу англомовну працю про розвиток українського наукового життя на еміґрації в роках 1945-1952.[27] Назагал Л. Винар своїми працями і діяльністю в науковому центрі етнічних студій, що його він оснував в 1972 р. при університеті, здобув загальне визнання в науковому міжнародному світі. У нашій статті не згадуємо про ранні літературознавчі праці Л. Винара, що вимагають окремого обговорення. Згадаємо, що в 1950-их роках досліджував розвиток української літератури в 1920-их роках і літературну критику.

Численні критичні рецензії Ювілята охоплювали історію, суспільні науки, бібліографію, етнічні студії і інші ділянки. Вони віддзеркалюють наукове й інтелектуальне зацікавлення історика і становлять поважну частину його наукової творчости.

Проф. Любомир Винар є автором понад 1,600 праць, що появлялися в формі монографій, університетських підручників, бібліографічних і довідкових видань, статтей, рецензій, енциклопедичних гасел редагованих історичних джерел і бібліографічних нотаток. Вони друкувалися в українській, англійській і німецькій мовах.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Підсумовуючи наші уваги про наукову діяльність і наукові праці проф. Любомира Винара, хочу дуже коротко застановитися

[26] Статті Л. Винара в журналі вичислені в *Ten Years of Ethnic Forum and Cumulative Index,* Kent, Kent State University, 1991.

[27] Lubomyr Wynar, *Ukrainian Scholarship in Exile: The DP Period, 1945-1952,* Kent, Kent State University, 1989 (Offprint Series No. 3).

над його сьогоднішнім розумінням завдань УІТ і українських істориків, а також над його головними методологічними і провідними ідеями історичних дослідів.

В місяці червні 1997 р. Любомир Винар відбув зустріч з членами Президії УІТ, які були учасниками українознавчої конференції в Іллінойському університеті. На цій нараді ми обговорювали напрямні діяльности УІТ. Любомир Винар ще раз наголосив, що головним завданням українських істориків на Заході є включитися у відродження української національної історіографії в Україні. Це в першу чергу відноситься до безпосередньої співпраці з науковими установами і університетами в Україні, готуванню спільних наукових видань, і в розбудові ж. «Український Історик», що вже стає головним органом української національної історіографії в Україні. Тому декілька років поширено редакційну колегію У.І. і в її члени запрошено видатних істориків і дослідників інших дисциплін українознавства, видання історичних джерел і окремі монографічні дослідження різних періодів історії України. Любомир Винар не ділить українську історичну науку на «вітчизняну» і «зарубіжну», як це роблять деякі історики в Україні, лиш наголошує її неподільність і тяглість. Саме за межами України під час комуністичного «царства» в Україні, продовжувано дальший розвиток української наукової історіографії і спростовувано численні фальсифікації різних періодів української історії радянськими і західними істориками. Як свого часу підкреслював провідний історик і найближчий співробітник «Українського Історика» О. Оглоблин, Українське Історичне Товариство своєю науковою діяльністю і виданням історичного журналу вратувало честь української наукової історіографії. Одночасно українська історіографія мусить стати інтеґральною частиною світової історіографії і культури та не може перебувати в ізоляції. Л. Винар видвигнув пропозицію, щоб в 1998 році відбути світовий з'їзд українських істориків в Україні, на якому можна б обговорити сучасні завдання і пріоритети української історичної науки і визначити її напрямні з початком нового тисячоліття.

Ювілят наголосив потребу співпраці із науковими осередками в Америці, Канаді й Европі та спільних видань УІТ з іншими установами в англійській і українській мовах. І тут співпраця між УІТ і науковими установами і університетами в Україні й на Заході є вимогою часу. Це у деякій мірі уже досягнено, і в Україні розбудовуються осередки Українського Історичного Товариства. Він вірить, що спільними силами українських істориків в Україні й діяспорі відродиться українська національна історіографія, що нав'язує до історичної спадщини М. Грушевського, І. Крип'якевича, О. Оглоблина, Б. Крупницького, Н. Полонської-Василенко й інших провідних українських істориків.

Любомир Винар прийняв доповнену схему Михайла Грушевського, як схему української національної історіографії з відповідною періодизацією і термінологією історії України. У своїх дослідах він відкидає будьякий доґматизм, що часто доводить до упрощення

реконструкції і насвітлення досліджуваних історичних явищ і українського історичного процесу. Він наголошує тяглість історії українського народу без огляду на бездержавні й державні періоди його історичного розвитку. За рушійну силу історичного процесу Л. Винар уважає народ-націю з її усіми суспільними верствами, суспільними і політичними інституціями. Історик у своїх дослідах не протиставляє «української еліти» — українським «народнім масам» (низам) і уважає, що в історії кожна суспільна верства відограє важливу ролю в його багатовимірному розвитку. Своїм підходом він відрізняється від представників т.зв. «народницької» і «державницької» історіографічної школи, що протиставляли «еліту» народним «низам» і навпаки. Любомир Винар наголошує потребу всестороннього насвітлення історичних явищ основаного на джерелах і літературі шляхом глибинної аналізи і синтези, як основи наукового досліду.

В аннали української історичної науки Ювілят увійшов, як видатний історик і передовий організатор наукового життя, основник багатьох серійних видань, наукових товариств і установ, який розуміє завдання сучасної української історіографії. Розвиток української науки в діяспорі й після 1990 року в Україні безпосередньо в'яжеться з науково-організаційною діяльністю Ювілята.

На закінчення ми бажали б підкреслити вийняткову працьовитість і ідеалізм проф. Любомира Винара в його академічній діяльності, а заразом дружнє відношення до його співробітників і, взагалі, дослідників українознавчих дисциплін. За тривалі наукові досягнення і його внесок в розбудову історичної науки і національної культури, Ювілят одержав численні відзначення, з яких згадаємо «диплом лавреата медалі Михайла Грушевського» наданий проф. Л. Винареві Президією НТШ у Львові (Львів, 1994), «Медалю Св. Володимира» (Торонто, 1993), надану Світовим Конґресом Українців і вшанування Ювілята Міжнародним Фондом М. Грушевського «Дипломом за визначний внесок в справу повернення Україні М. Грушевського — першого Президента України і її Великого Літописця» (Київ, 1996). Проте найкращим відзначенням праці й ювілею Любомира Винара — це дальша, безперервна поява «Українського Історика» — його «історіографічної дитини», якій він присвятив свій труд і життя.

У 65-ліття Любомира Винара, основника УІТ і «Українського Історика», історики і дослідники різних ділянок наукового українознавства, бажають Ювілятові кріпкого здоров'я і дальших тривалих успіхів в розбудові української національної культури і наукового життя в Україні й діяспорі. Президія УІТ і члени Товариства складають Любомирові Винареві сердечну подяку за його неструджену й всеціло віддану працю для української історичної науки і для української нації.

Відзначаючи Ювілей проф. Любомира Винара, бажаємо йому закінчити його наукові праці, зокрема «Історію української козаччини», монографії про Михайла Грушевського, Олександра Оглоблина

й давно ним запланованих «Нарисів української наукової історіографії». Бажаємо, щоб в Україні появилися його друковані й недруковані праці й, щоб молода ґенерація українських дослідників мала змогу безпосередньо познайомитися з науковою спадщиною нашого заслуженого історика.

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН
Українське Історичне Товариство
Лудлов, Масс., ЗСА

ГАБІЛІТАЦІЙНА ПРАЦЯ Д-РА ЛЮБОМИРА ВИНАРА Й У.В.У.

ВІД РЕДАКЦІЇ

Друкуємо внесення проф. Олександра Оглоблина в справі підвищення д-ра Любомира Винара до ступеня доцента Українського Вільного Університету з історії України. Це є рецензія на габілітаційну працю історика «Андрій Войнаровський», яку Л. Винар опрацював в 1960-62 роках. Важливо згадати, що Олександер Петрович уважає цю монографію «за одну з найкращих габілітаційних робіт з української історії». Як відомо, д-р Л. Винар в УВУ найближче стояв до професорів Олександра Оглоблина і Наталії Полонської-Василенко, які були рецензентами його докторської праці «Українсько-молдавські політичні відносини в другій половині XVI стол.» (1956). Проф. Полонська-Василенко написала другу рецензію на габілітаційну працю Любомира Винара, в якій твердить, що «В своєму нарисі д-р Л. Винар вміло поєднує науковість змісту з прекрасною літературною формою викладу, що збільшує вартість цієї видатної праці, яка має зробитися необхідною для дослідника доби шукання европейських зв'язків XVII ст.».[1] Вона бажала, щоб Л. Винар якнайшвидше приїхав до Мюнхену на зміну старшій ґенерації істориків, мовляв «Ви зробили велику радість (і також проф. Курінному), відкриваючи можливість приїхати до Мюнхену... Ви будете цією зміною. Гадаю негайно оберемо Вас деканом, бо Зайцев старий, хворий, а декан тільки тому, що не маємо іншого... Я особисто буду дуже, дуже рада, якщо Ви прийдете... у Вашій особі будемо мати ініціятивного, молодого, талановитого історика і діяча».[2] Проф. О. Оглоблин мав іншу думку і за всяку ціну бажав затримати д-ра Л. Винара в Америці. Він уважав його своїм найкращим учнем, який зможе допомогти йому в Історичній Секції УВАН і взагалі в розгорненні науково-організаційної праці. Тема про взаємини Л. Винара з УВУ вимагає окремого дослідження. Тут лиш подаємо короткі дані про відношення О. Оглоблина і Н. Полонської-Василенко до Л. Винара для кращого розуміння видрукованих документів.

Рівночасно друкуємо рецензію професорів О. Оглоблина і Н. Полонської-Василенко на наукову діяльність доцента Л. Винара і їхню рекомендацію

[1] Н. Полонська-Василенко, «Внесення у справі підвищення д-ра УВУ Любомира Винара до ступеня доцента з історії України», *Український Історик*, ч. 2-4, 1983, стор. 62-63.

[2] Лист Наталії Полонської-Василенко до Любомира Винара з 26 лютого 1964 р., *Український Історик*, ч. 2-4, 1983, стор. 63.

відносно його підвищення до надзвичайного професора УВУ. Цей документ є логічним продовженням їхньої рецензії на габілітаційну працю історика з травня 1962 року. Третій видрукований документ з 11.3.1974 року містить рекомендацію проф. Олександра Оглоблина про підвищення ранґи Любомира Винара на звичайного професора УВУ.[3] Треба зазначити, що в той час історик вже був звичайним професором в Кентському державному університеті в Америці.

Уважаємо, що видруковані нами документи є важливою частиною історичної недрукованої спадщини Олександра Петровича Оглоблина, який уважав Любомира Винара за свого близького співробітника в УВАН, НТШ, УІТ й інших установах, зокрема УВУ, а також за свойого приятеля. Проф. О. Оглоблин не помилився в своїй високій оцінці наукової діяльности Л. Винара. Він бажав, щоб його учень і науковий співробітник ще за його життя зайняв його місце в УВАН, УВУ і УІТ, що частинно сталося в пізніших роках.

Проф. Любомир Винар до кінця життя проф. О. Оглоблина займався його науковими і побутовими справами. Він був його щирим і дійсним приятелем. Документи друкуються без змін.

Василь Омельченко
Українська Вільна Академія Наук у США

I
ВНЕСЕННЯ
В СПРАВІ ПІДВИЩЕННЯ Д-РА УВУ ЛЮБОМИРА ВИНАРА ДО СТУПЕНЯ ДОЦЕНТА З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ЛЮБОМИР Р. ВИНАР — АНДРІЙ ВОЙНАРОВСЬКИЙ

(Рецензія)

Праця д-ра Любомира Р. Винара, присвячена Андрієві Войнаровському, визначному діячеві Мазепинської доби й небожеві Гетьмана Івана Мазепи, становить, безперечно, цінний вклад в українську історичну науку.

Доля Андрія Войнаровського трагічна. Нащадок — і по батькові, і по матері — старих і славних українських родів, він змалку був позбавлений і батьківської опіки, і материнської ласки. Під пильним доглядом бабки — ігуменні Марії-Магдалини й ласкавою опікою дядька — Гетьмана Мазепи, молодий Андрій дістає найкраще виховання й найвищу освіту, яку тоді, в часи свого розквіту, могла дати Києво-Могилянська Академія. На нього чекали й князівський титул Священної Римської Імперії, й, можливо, українська гетьманська булава. Він бере активну участь у військово-політичних подіях Північної війни, особливо після розриву Мазепи з Москвою. Але прийшла Полтава, а потім еміґрація, смерть Мазепи, відомий розрив Войнаровського з українським екзильним урядом, бурхливе життя на хвилях багатої дядькової спадщини, з усіма його спокусами

[3] «Дня 21 лютого 1975 року проф. д-р Володимир Янів, ректор УВУ, повідомив проф. Любомира Винара про іменування його *звичайним професором* науки Історії України». Лист В. Янова до Л. Винара з 21.2.1975 р. (Архів УІТ).

й небезпеками, де він, як молодий і необачний птах, потрапив у підступні й брутальні московські тенета, з яких йому вже не вдалося вирватися. І саме в цей найтрагічніший момент свого життя, Войнаровський виявив справжню силу і велич духа. Він, що знав багато й багатьох, не сказав ворогам нічого, крім того, що вони вже знали. За це вони заплатили йому довічним засланням у далеку Якутію, де, серед дикої природи й диких людей, мусів довгі десятиліття конати той, кому так тяжко наворожила доля. Але, за цих страшних обставин, він не заломився, не схилив чола перед мстивим переможцем, не сплямував ні своєї особистої гідности, ні свого історичного іменя, і в очах наступних поколінь — українських і навіть не українських — залишився одним з чемпіонів волі.

Трагедія Войнаровського не могла не звернути на нього уваги з боку поетів і письменників. Його оспівував у своїй прекрасній поемі російський поет — декабрист Кіндрат Рилєєв, під впливом якої описав сумну долю Войнаровського німецький поет Адальберт Шаміссо. Войнаровський — один з головних героїв монументальної Трилогії Богдана Лепкого. Його згадує Пушкін і ним цікавився Шевченко-маляр.

Як це не дивно, історична наука цікавилася Войнаровським значно менше. Звичайно, його ім'я згадується майже в усіх працях про Мазепу та його добу. Цінні матеріяли про Войнаровського опублікували М. Костомаров, А. Єнсен, В. Александренко, І. Борщак, Б. Крупницький, М. Возняк, І. Сойко та інші. Але єдина публікація монографічного характеру — «Войнаровський» І. Борщака (Львів, 1939) написана у модному на той час стилі романтизованої біографії, під великим впливом літературного образу Войнаровського і — що найгірше — без використання такого важливого джерела, як акти Бендерської комісії 1709 року, які в р. 1938 подав М. Возняк у І томі варшавського збірника «Мазепа».

Д-р Л. Винар слушно каже, що «в українській історіографії діяльність Войнаровського насвітлюється доволі контроверсійно — деякі історики вважають його великим патріотом-державником, інші наголошують неґативні моменти його життя. Звичайно, такий підхід підкреслювання самих позитивних або лише неґативних рис А. Войнаровського не причинився до об'єктивної інтерпретації його життя й діяльности» (ст. 1). І завданням своєї праці автор «старався відтворити правдивий образ життєвого шляху й діяльности Андрея Войнаровського...» (ст. 86).

Праця д-ра Л. Винара складається з коротенького вступу (ст. 1-2), 8 основних розділів, присвячених «Молодим рокам А. Войнаровського» (ст. 3-11), його «участі в українсько-московській війні і відході до Бендер» (ст. 12-19), «побутові у Бендерах» (ст. 20-33), «виборові нового гетьмана і політичній діяльності Войнаровського» (ст. 34-41), «Войнаровському в Европі» (ст. 42-48), «Схопленню Войнаровського» (ст. 49-62), його «шляху царських в'язниць і заслань» (ст. 63-71), «родині Войнаровського» (ст. 72-83). Далі йде «заключне слово» (ст. 84-86), а також дуже цінна, майже вичерплива

«бібліографія» (ст. 87-90), мовами українською й шведською, при чому автор використав і найновіші наукові публікації.

Монографія д-ра Л. Винара повністю виконала своє завдання. Маючи велику ерудицію й добре озброєний науковою методою історичного досліду, автор ґрунтовно простудіював увесь відомий дотепер документальний матеріял про Войнаровського, зокрема згадані вище акти Бендерської комісії. Він критично, за джерелами, перевірив різні історіографічні погляди й дав нам першу наукову біографію Андрея Войнаровського на тлі його доби. Разом з тим, монографія д-ра Л. Винара свідчить про те, що автор, який раніше виявив себе добрим знавцем ранньої історії української козаччини (XVI-XVII ст.), тепер поширив свої досліди й на добу Козацько-Гетьманської держави XVII-XVIII ст., і тим самим стає одним з авторитетних фахівців у цій важливій царині історії України.

Це все дає мені підставу визнати нову працю д-ра Л. Винара за одну з найкращих габілітаційних робіт з української історії, а автора її, вже досить відомого з своїх попередніх наукових публікацій, а в останні роки ще й зі своєї академічної діяльности в американських університетах (Клівленд, Огайо, і Денвер, Кольорадо), за цілком підготованого до габілітації (у відповідний час) гідного члена професорської колеґії нашого Університету.

Проф. д-р Олександер Оглоблин

Дня 12.V.1962 р.

II
РЕЦЕНЗІЯ
на наукову діяльність доцента д-ра Любомира Винара

Доц. д-р Любомир Роман Винар, народжений 2 січня 1932 року у Львові, вихованець нашого Університету, закінчив свої студії, з дипломом маґістра філософії в ділянці історії, 1955 року й 1957 року дістав ступінь доктора філософії УВУ за дисертацію «Українсько-молдавські політичні відносини в другій половині XVI століття». Після габілітації (габілітаційна праця — монографія «Андрій Войнаровський» (був року 1964 затверджений доцентом УВУ на катедрі Історії України).

Поруч із тим, д-р Л. Р. Винар студіював бібліотечні науки в Вестерн Резерве Університеті в Клівленді (ЗСА), де одержав ступінь маґістра бібліотечних наук р. 1959. В 1959-1962 рр. д-р Винар був членом Професорської Ради Касе Інститут оф Технолоджі в Клівленді; в 1962-1965 рр. був асистент-професором (доцентом) Колорадського університету, а з 1965 року є асистент-професором Стейтового університету в Бовлінґ Ґрін (Огайо), де там завідує дослідною бібліотекою (Ресерч Лібрери). Продовжуючи свої наукові досліди в царині історії України козацької й козацько-гетьманської доби,

д-р Л. Винар за останні роки опублікував кілька монографій, розвідок і статтей, які здобули високу оцінку наукової критики. Окрім згаданих вище монографій про Українсько-московські відносини в другій половині XVI ст. й про Андрія Войнаровського, слід назвати дуже цінну монографію «Князь Дмитро Вишневецький» (1964), низку джерельних розвідок з історії Козаччини XVI — першої половини XVII ст., наукових оглядів історіографії Козаччини, друкованих українською й англійською мовами в «Аннале» УВАН в ЗСА, в «Записках Інституту св. Василія Великого», в журналі «Український Історик» та інших українських і американських виданнях. Маючи солідну джерельну й дослідну базу, д-р Л. Винар працює тепер над великою монографією «Історія Української Козаччини».

Другою важливою ділянкою наукової діяльности д-ра Л. Винара є українська історіографія. Протягом останніх років він опублікував кілька статтей, зокрема про історичні погляди І. Франка, про життя, діяльність і творчість Михайла Грушевського, що становлять окремі розділи наукової біографії Грушевського, над якою тепер працює д-р Л. Винар.

Як і раніше, д-р Л. Винар у своїй науковій діяльності приділює велику увагу проблемам історичної бібліографії та бібліотекознавства. Зокрема його цікавить історія українського друкарства, якій присвячено низку його статтей та розвідок, українською, англійською й німецькою мовами, опублікованих в різних українських і чужинецьких наукових виданнях (зокрема в *Наукових Записках УВУ),* а також ширшу студію про початки українського друкарства *History of Early Ukrainian Printing, 1491-1600* 1962 р., й українською мовою: «Історія українського раннього друкарства, 1491-1600», (1963 р.). Окрім того д-р Л. Винар є автором кількох великих бібліографічних праць, опублікованих англійською мовою, як офіційні видання низки американських університетів.

Д-р Л. Винар є член-кореспондент УВАН, звичайний член НТШ (тепер його кандидатуру на дійсного члена НТШ висунула Історично-філософічна Секція НТШ), член Українського Історичного Товариства, де він є секретарем і головним редактором журнала «Український Історик», член (і заступник голови) Українського Генеалогічно-Геральдичного Товариства, член Управи Українсько-Американської Асоціяції Університетських Професорів, член Американської Асоціяції Славістичних Студій і член Американської Бібліотекарської Асоціяції.

Людина широких наукових інтересів і солідної ерудиції, великої посвяти та дослідчої активности, д-р Л. Винар є спадкоємець кращих традицій української історіографії, яку він гідно репрезентує у своїй науковій та академічній діяльності як на українському, так і на американському терені.

Підвищення доцента д-ра Любомира Романа Винара на надзвичайного професора УВУ було б не лише справедливим визнанням його поважних академічних та наукових осягів, але й забезпеченням

УВУ, нашого Факультету й зокрема катедри історії України, новою, активною й талановитою професорською силою.

д-р Олександер Оглоблин
звичайний професор Українського Вільного Університету
д-р Н. Полонська-Василенко
звичайний професор Українського Вільного Університету
Мюнхен, жовтень 1968 р.

III

Людльов, 11.3.1974

Проф. д-р Олександер Оглоблин
Звичайний професор УВУ
на катедрі історії України

ДО РАДИ ФІЛОСОФІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Маю за честь рекомендувати кандидатуру проф. д-ра Любомира Романа ВИНАРА, надзвичайного професора УВУ — на звичайного професора нашого Університету.

Проф. д-р Любомир Винар, вихованець нашого Університету, маґістер і доктор УВУ, згодом габілітований доктор і доцент УВУ, нарешті, протягом кількох років надзвичайний професор УВУ, в останні роки зайняв визначне місце в українсько-американському науково-академічному світі. Від 1969 він є звичайним (full) професором Kent State University, й (1971) Директором Центру Етнічних студій при тому університеті. Разом з цим, проф. Л. Винар є Дійсним Членом УВАН у США й Головою Комісії для вивчення української іміґрації при УВАН; Дійсним Членом НТШ і Заступником Директора ІФС НТШ в Америці; Членом American Historical Association, American Association for the Advancement of Slavic Studies, American Library Ass. та інш.

Особливе значення має велика науково-організаційна праця проф. Л. Винара в Українському Історичному Товаристві, починаючи з 1963 року, де він є членом-фундатором У.І.Т., Генеральним Секретарем Товариства й Головним Редактором журналу «Український Історик», що минулого року відзначив 10-ліття свого існування й нині являється головним органом української історичної науки у вільному світі.

Поруч з академічною й науково-організаційною діяльністю проф. Л. Винара, йшла й його науково-дослідна праця. Загальний список його наукових публікацій до 1969 року включно мав понад 270 бібліографічних позицій (див. вибрану бібліографію д-р Л. Винара в «Вісті УВАН в США», 1970, I, стор. 63-67). Протягом 1970-1973 років проф. Л. Винар опублікував ще 12 наукових студій, не рахуючи дрібних статтей та кількох десятків рецензій в «Українському Історику» та інших виданнях. Особливу вартість мають досліди проф. Л. Винара над історією української Козаччини 16-17

ст. та його історіографічні праці, зокрема цикл його студій про Михайла Грушевського, серед них монографія «Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Шевченка, 1892-1930» (Мюнхен, 1970), що являють собою окремі частини його ширшої монографії про життя, діяльність і творчість нашого найбільшого історика.

Окрім того, проф. Л. Винар за останні роки дав низку публікацій з історичної й загальної бібліографії, українською й англійською мовами, які знайшли собі високу оцінку у фаховій українській та американській літературі.

Цим широка й плідка науково-академічна діяльність проф. д-ра Любомира Винара зробила його одним з провідних істориків України молодшої ґенерації у вільному світі. На підставі всього цього, вважаю, що проф. д-р Любомир Винар має повне право на підвищення його до ранґи звичайного професора УВУ, й тому рекомендую його кандидатуру Раді нашого Факультету.

Проф. д-р О. Оглоблин

МИКОЛА КОВАЛЬСЬКИЙ
Острозька Академія
Острог, Україна

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА ЛЮБОМИРА ВИНАРА В РОЗРОБКУ ПРОБЛЕМИ «НАУКОВА ІСТОРИЧНА ШКОЛА»

У цьому 1997 році, коли відзначаємо 65-річницю видатного сучасного українського історика, засновника, багаторічного і незмінного редактора органу наукової української історіографії — журналу «Український Історик» і Голови Українського Історичного Товариства, ініціятора його створення, професора Кентського університету штату Огайо (США) Любомира Винара, варто звернутись до одного хоча б аспекту його творчости — дослідження суті і складових поняття «історична наукова школа».

Дійсно, однією із важливих і актуальних проблем історії історичної науки — історіографії та історії історіографії є розуміння і розробка теорії та методики вивчення суті і специфіки формування й функціонування наукових шкіл, а також їх складових

Поняття (термін) «наукова школа» в системі історіографічного катеґоріяльного апарату винкло лише наприкінці XIX ст. на тому етапі історії науки, коли вже зміг нагромадитись солідний фактичний історіографічний матеріял і досвід, можливим стало здійснити певну ретроспективу, проаналізувати події і факти науки із часової віддалі, інтервалу, виявити тенденції розвитку, встановити і окреслити певні його етапи, фактори, тенденції, що впливали на динаміку процесів.

Різні аспекти і визначення наукових шкіл, у тому числі джерелознавчого і історіографічного спрямування, точних і гуманітарних наук в останні роки привертають увагу спеціялістів із наукознавства — історії науки і техніки, зокрема у східноевропейських спеціяльних публікаціях.[1] Відомий медієвіст Євгенія Гутнова в синтетичній праці

[1] Варто назвати, зокрема, публікації у спеціяльному збірнику про наукові школи — «Школы в науке» (М., 1977) О. Бойко стосовно феномену наступності у розвитку наукової школи, В. Гасилова — наукової школи як феномену й дослідницька програма наукознавства, К. Ланге — про клясичні та сучасні наукові школи й науково-дослідницькі об'єднання, С. Хайтуна — про історичний розвиток поняття наукової школи, Г. Штайнера — про зв'язок соціяльного й пізнавального факторів у творчій діяльності наукових шкіл. Привертають увагу численні роботи спеціяліста в галузі проблем психології наукової творчости М. Ярошевського, серед них — про трьохаспектність науки й проблеми наукової школи у збірнику «Социально-психологические проблемы науки. Ученый и научный коллектив» (М., 1973).

з історіографії історії середніх віків (середина XIX ст. — 1917 р.) (1-е вид. 1974, 2-е — 1985) застосовує термін «школа» для вужчої групи істориків, що складають розгалуження широкої «течії» і, навіть, «напрямку». Критерієм для виділення «школи», на її думку, частіше всього слугували якраз методичні прийоми, що об'єднували таку групу істориків, іноді же те, що вони були учнями й послідовниками одного видатного вченого або, що гуртувались довкола певного університету.[2]

Вже відзначене в літературі (С. І. Михальченко, 1996), що далеко не всі визначні вчені — університетські викладачі мали свої школи — «не було шкіл ні у С. Соловйова, ні у К. Бестужева-Рюміна, ні у того ж В. Іконнікова»,[3] професора Київського університету св. Володимира.

Доводиться констатувати, що в материковій українській історіографії 30-50-х рр. XX ст., що була під ідеологічним і організаційним тотальним контролем компартійного совєтського режиму, не могло бути й мови про об'єктивну аналізу і розробку проблеми українських наукових історичних шкіл 2-ої половини XIX— першої половини XX ст., а що стосується найвидатнішого українського історика Михайла Грушевського і його послідовників, то крім лайливого визначення школи і то ще в лапках, і з неґативним образливим епітетом «так звана», протягом понад півстоліття, вона залишалась поза справжнім науковим дослідженням. Це відкинуло розвиток наукової української історіографії в Україні на більш як на п'ять десятиліть і причинило величезну шкоду і втрату українській історичній науці.

Слід підкреслити, що глибоке дослідження наукової спадщини Михайла Грушевського, пов'язане з невтомною і цілеспрямованою науковою працею проф. Любомира Винара, приблизно з 60-их рр., заснування ним окремого історіографічного напряму — грушевськознавства.[4]

Саме багатогранне розкриття поняття дефініції «історична школа» стало можливим здійснити саме проф. Любомиру Винару завдяки глибоким студіям, історіографічної аналізи і синтези, власних

[2] Гутнова Є. В. Историография истории средних веков (середина XIX—1917 г.). — М., 1974. с. 10, 2-е изд. М., 1985., с. 9-10.

[3] Михальченко С. И. Киевская школа в российской историографии (школа западно-русского права). — М.; Брянск, 1996. с. 5. Фактично назва цієї монографії неадекватна змістові, бо йдеться про київську школу істориків права, причому крім М. Владимирського-Буданова, що походив з Росії, інші — М. Іванішев, Ф. Леонтович, П. Максименко, О. Малишевський народились головно в Україні і займались, переважно, історією права Великого князівства Литовського і України, на не «западно-русским правом», як це відповідало б духові і постулятам дореволюційної офіційної російської історіографії.

[4] Винар Л. Як я став грушевськознавцем. (Замість передмови) // Винар Л. Михайло Грушевський історик і будівничий нації: Статті і матеріяли. — Н.Й.—К.— Торонто, 1995. с. 13.

міркувань, роздумів та узагальнень не лише стосовно внеску М. С. Грушевського до української історичної науки, але його впливу на сучасний і наступний історіографічні процеси в українській науці, тобто — виявити генезу формування його наукової історичної школи, проникнути своїм дослідницьким зором дальшу долю і розвиток досліджень в різних галузях української історії.

Л. Винар, безперечно, мав рацію, коли писав, «що поняття і окреслення 'історичної школи' в науковій історіографії (українській і світовій) не є нележно устійнені».[5]

Дуже важливим і продуктивним для теперішнього і майбутнього (перспективного) розвитку української, (і не лише її) історіографії є детальне визначення проф. Л. Винаром складових історичної школи, «крім її засновника й керівника наукової праці та його учнів і співробітників, що належали до даної школи»,[6] ще шість головних складників. Ось їх перелік в означенні проф. Л. Винара:

1. організаційна структура, яка ним уточнюється (розкривається) таким чином: «форма і організація наукової праці», що «включає науково-навчальні установи (зокрема, університети) і науково-дослідчі осередки (наукові товариства, академії наук тощо)»;

2. не менш важливим є друга позиція — теоретична в цій структурі, де означенням Л. Винара — «спільність головних історіографічних концепцій засновника школи і його учнів» (при цьому тут цікавим і переспективним із історіографічного погляду є виявлення тенденцій, змін і розвитку (зокрема, еволюції й динаміки) наукових концепцій);

3. «спільність методології історичного досліду»;

4. «спільність історіософських засад»;

5. «наукові видання, зокрема існування головного історичного періодичного органу (журнал, наукові збірники тощо), які є форумом співпраці й наукової дискусії засновника школи і його послідовників)»;

6. «інші складники історичної школи, пов'язані із специфічною історичною тематикою (наприклад, реґіональні досліди тощо)».[7]

Проф. Л. Винар не лише сформулював визначення головних ознак поняття «історична школа» та її складників, але також і відмітив можливість їх варіянтностей і різноманітностей. Він писав: «Ми висловили головні елементи історичної школи, які характеризують її діяльність. Вищезгадані складові елементи «історичної школи», становлять її ідеальний тип, який не завжди існує в такій чистій форми".[8] Цілком справедливе твердження проф. Винара, що

[5] Винар Л. Історична школа Михайла Грушевського та її значення // *Там же.* с. 62.

[6] *Там же.*

[7] *Там же.*

[8] *Там же.*

навіть коли «деякі складники історичної школи відсутні, проте це не означає, що вона не існує».[9]

Надзвичайно цінним з огляду теорії є впровадження Л. Винарем терміну «історіографічний ухил» або «розрив між засновником наукової школи і рештою вчених даної історіографічної школи», що «може стати початком народження нової історичної школи».[10]

Перебіг та дослідження цього процесу заслуговує на окрему подальшу розробку, і це стосується не лише наукової школи М. Грушевського, динаміки і тенденції діяльности школи в цілому і окремих представників, їх наукової долі (із часової перспективи).

Теоретичні міркування і узагальнення Л. Винара «про поняття і складники» історичної школи були ним розроблені і сформульовані, як він вище, з цією метою, «щоб краще зрозуміти характер історичної школи Грушевського та її значення в розвитку української і світової наукової історіографії».[11]

Не менш важливе теоретичне значення мало проникнення і заглиблення Л. Винара в генезу формування наукової школи взагалі і історичної наукової школи М. Грушевського, аналіза якої стала якби творчою ляборaторією для історіографа. Власне та обставина, що М. Грушевський сформувався як вчений в джерелознавчій школі Володимира Антоновича (інший його видатний представник і учень Д. Багалій називав її як «Київську документальну школу» мало принципово важливе значення і для самого Грушевського, який, на думку Л. Винара, був «одним із найвидатніших представників школи документалістів».[12] Л. Винар таким чином визначив сенс і особливості наукової школи В. Антоновича: «Школу Антоновича характеризував строгий документалізм, базований на критичному вивченні та аналізі історичних архівних джерел».[13] На нашу думку, В. Б. Антонович був засновником першої наукової школи дослідження історії України доби середньовіччя і початку Нового часу (XIII-XVI ст.) на основі всебічного залучення письмових джерел, то був необхідний історіографічний етап на шляху до джерелознавчої синтези і формування в майбутньому, вже в другій половині XX ст. в Україні особливого джерелознавчого напряму, зокрема, в середовищі дніпропетровських істориків.

Така є історіографічна логіка послідовности і прольонґації наукових напрямків і формування наукових шкіл.

Без В. Антоновича, як Учителя когорти українських істориків, напевне, і не могла би взагалі виникнути не лише нова історична школа М. Грушевського, але й реалізуватися, як вчений, і сам її засновник.

[9] *Там же.*
[10] *Там же.*
[11] *Там же.*
[12] *Там же,* с. 63.
[13] *Там же.*

Як зазначив Л. Винар, що «перед тим, як перейти до обговорення історіографічної школи Грушевського, бодай коротко бажано з'ясувати її ставлення (насамперед самого М. Грушевського. — *М. К.*) до школи Антоновича».[14] При цьому Л. Винар підкреслив ролю Антоновича у формуванні Грушевського як науковця-історика: «Від свого наукового ментора, — пише Л. Винар, — Грушевський перебрав документалізм як інтегральну та основну частину історичної наукової методології».[15] і що «існує безпосередній зв'язок між школами Антоновича і Грушевського, зокрема в методологічному аспекті історичних дослідів».[16] Принциповий характер має узагальнююча теза Л. Винара, що, якщо «історики справедливо вважають Антоновича 'батьком української наукової історіографії'», то «його найвидатнішого учня Грушевського — засновником української національної історіографії».[17]

Л. Винареві належить пріоритет у визначенні «ядра», «авангарду", «нової української історіографії».[18] Сама постановка такої історіографічної проблеми вже характерна своєю новизною — і термінологічною, і змістовною, по суті. До цієї когорти адептів наукової школи М. Грушевського, що сформувалась у Львові наприкінці XIX ст.— на початку XX ст. із числа його студентів і співробітників були (подаю їх прізвища за абеткою): О. Барвінський (1880-?), Б. Бучинський (1883-1907), В. Герасимчук (1880-1944), І. Джиджора (1880-1919), М. Кордуба (1876-1946), І. Кревецький (1883-1940), І. Крип'якевич (1886-1967), Д. Коренець (1875-1946), З. Кузяля (1882-1952), С. Рудницький (1877-?), Ф. Срібний (1881-1950), О. Терлецький (1873-1958), С. Томашівський (1875-1930), М. Чубатий (1889-1975) та ін.

Назвавши цих і ще ряд інших прізвищ, Л. Винар зазначив, що «Грушевський зумів створити у Львові наукове середовище й притягнути до співпраці молодих вчених, які під його науковим проводом за порівняно короткий час дали вагомий внесок в українську історіографію».[19]

Виявився досить продуктивним метод Л. Винара щодо дослідження наукової школи, головно і насамперед — М. Грушевського, в її розвитку, динаміці, зв'язаної з розширеням маштабів і напрямків наукової активности його лідера — основоположника або засновника, генератора наукових історіографічних ідей.

Зосередившись на розвитку української історіографії початку XX ст. особливо на Великій Україні, як Л. Винар відзначив, що

[14] *Там же.*
[15] *Там же,* с. 64.
[16] *Там же.*
[17] *Там же.*
[18] *Там же.*
[19] *Там же.*

«після 1905 р. стало помітним посилення впливів історичної школи Грушевського».[20]

Особливістю новаційного підходу Л. Винара до визначення місця наукової історичної школи на конкретних матеріялах із маштабної і справді велетенської науково-організаційної діяльности М. Грушевського в Києві в 1924-1930 рр. в «невідрадних і жорстоких умовах московсько-більшовицької влади в Україні»[21], Л. Винар наочно продемонстрував, як в ті роки у Києві Грушевський, який «як і у Львові... виявився неперевершеним організатором українського наукового життя»,[22] згуртовуючи навколо себе кадри істориків, серед яких М. Ткаченко, О. Гермайзе, В. Щербина, О. Грушевський, П. Клименко, В. Данилевич та ін.[23] При цьому Л. Винар висловив надзвичайно важливе для розуміння розвитку наукової школи положення, що саме ці історики «творили основну організаційну базу... київської історичної школи (Грушевського — *М. К.*) 1920-их рр., яка об'єднувала представників *різних генерацій українських вчених* (підкреслено мною — *М. К.*), починаючи від учнів Антоновича і кінчаючи його (стосовно Грушевського — *М. К.*) учнями з львівського та київського періодів діяльності історика» (зберігається авторський правопис — *М. К.*).[24]

Дуже важливою і необхідною складовою наукової історичної школи є наявність спеціяльних (спеціялізованих) наукових видань, які у Львові виходили під редакцією М. Грушевського — «Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка» і «Літературно-науковий вісник». У Києві в 20-их рр. в структурі інституції Всеукраїнської Академії наук особливо ця робота інтенсифікувалась за ініціятивою Грушевського, під редакцією якого виходили «Науковий збірник історичної секції УАН», «За сто літ», «Студії з історії України», «Записки історично-філологічного відділу УАН. Праці історичної секції», «Український археографічний збірник», «Український архів», реґіональні збірники, присвячені Києву, Чернігову (інші з цієї серії заплановані так і не побачили світу) та ін. Ці численні наукові видання — необхідний і істотний компонент у структурі дефініції наукової школи і є певним еталоном не лише для визначення і діяльности історичної школи М. Грушевського, але й взагалі для наукових шкіл.

Як бачимо проф. Л. Винар зробив суттєвий внесок в розробку історії поняття «наукова школа», розглядаючи на прикладі наукової школи М. Грушевського у 2-х аспектах цей науковий феномен —

[20] *Там же*, с. 67.
[21] *Там же*, с. 70.
[22] *Там же*, с. 70-71.
[23] *Там же*, с. 71-72.
[24] *Там же*, с. 72.

педагогічному (зв'язок учитель-учень хоча б на першому етапі функціонування школи) і методологічному (спільність методів і форм роботи, близкість тематики досліджень), що на думку сучасного історіографа С. І. Михальченка, визнають більшість авторів, які вивчають історичні школи.[25] Слід підкреслити, що саме цей дослідник, який в 1997 р. успішно захистив докторську дисертацію про київську наукову історико-юридичну школу другої половини XIX—початку XX ст., і відмітив в своїй монографії 1996 р. опрацювання Л. Винарем такого важливого аспекту історіографії — як критерії поняття наукової школи, запропонувавши «найбільш розгорнутий список»[26] їх показників, притаманних терміну «наукова школа».

В заключенні скажемо, що Винар вніс істотний внесок в розробку такої вельми важливої історіографічної проблеми як «історична наукова школа». Засвоєння і більш широке впровадження до історіографічних досліджень цих теоретичних і конкретно — історіографічних положень Л. Винара сприятиме дальшому розвиткові досліджень в галузі історичного наукознавства.

[25] Михальченко С. И. Киевская школа. Очерки об историках. — Брянск, 1994. с. 62; Див. також тези його виступу на історіографічній конференції у Харкові у листопаді 1995 р.; Михальченко С. И. О критериях понятия "школа" в историографии // Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. Матеріяли Всеукраїнської наукової конференції (м. Харків, 15-17 лист. 1995 р.). — Х., 1995. с. 57.

[26] Михальченко С. И. Киевская школа в российской историографии... с. 11.

ЮВІЛЕЙНІ ПРИВІТИ

ДО 65-ЛІТТЯ ПРОФ. Д-РА ЛЮБОМИРА ВИНАРА

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

В особі Шановного Ювілята, професора д-ра Любомира Винара, українська історична наука вшановує видатного дослідника історії України і провідного організатора українського наукового життя. В розвитку історичної науки і української національної культури вклад Любомира Винара вийнятково важливий і тривалий. Вчений широкого діяпазону, Любомир Винар є автором цінних праць з історії української козаччини, історії культури, історіографії, джерелознавства, методології наукового досліду, етнічних студій, бібліографії і інших допоміжних історичних дисциплін та суспільних наук.

Ім'я професора Л. Винара назавжди пов'язане з дослідженням життя і творчости найвидатнішого українського історика і будівничого Нової України — Михайла Грушевського. Ювілят започаткував нову українознавчу науку — грушевськознавство, що сьогодні розвивається спільними силами науковців в Україні і діяспорі. Він присвятив понад 35 років дослідам М. Грушевського і його доби. В міжнародному науковому світі Любомир Винар також відомий, як автор важливих студій і довідкових видань, присвячених історичним і бібліографічним дослідам української і інших етнічних спільнот в Америці. Наукові історичні, етнічні й інші дослідження Ювілята є тривалим вкладом у науку в міжнародному вимірі. Науково-організаційна і редакційна праця Любомира Винара має величезне значення в розбудові української історичної науки і української національної культури.

Як основник журналу «Український Історик» (УІ), основник і теперішній голова Українського Історичного Товариства (УІТ), Шановний Ювілят творив потрібну науково-організаційну структуру для розвитку української історичної науки в другій половині 20-го століття. Протягом 34 років Любомир Винар зредаґував і видав 131 число «Українського Історика» (б. 9,500 сторінок друку), єдиного українського історичного журналу на Заході, який завдяки його самовідданій і динамічній редакторській праці, став репрезентативним журналом української національної історіографії і наукового українознавства. Сьогодні «Український Історик» в Україні і на Заході уважають за один з чільних журналів української історіографії і допоміжних історичних наук. Ювілят також є основником і редактором таких серійних видань: «Історичні монографії», «Мемуа-

ристика», «Грушевськіяна», «Історичні студії» і «Епістолярні джерела грушевськознавства». В 1980 році Ювілят зредаґував перший *Історичний Атлас України.* Треба згадати, що Любомир Винар був основником і довголітним редактором англомовного міжнародного наукового журналу «Етнічний Форум» і інших англомовних серійних видань.

В Українському Історичному Товаристві він зумів згуртувати істориків і дослідників допоміжних наукових дисциплін різних генерацій і історіографічних напрямків. Ювілят розбудовував із своєю ідеалістичною настановою українську історичну науку й рідну національну культуру назагал у вийнятково несприятливих обставинах еміґраційної дійсности, часто коштом своїх особистих і родинних інтересів, використовуючи свій Богом даний талант. Свою редакційну й іншу наукову діяльність Шановний Ювілят від самого початку до сьогодні проводить без жодної матеріяльної винагороди, на громадській основі. Завдяки діяльности Любомира Івановича і членів УІТ постали в Україні Осередки Українського Історичного Товариства в Києві, Львові, Острозі, Дніпропетровську, Ужгороді, Черкасах, а також в різних містах Европи, Америки і Канади. Його праця, як повного посвяти ратая, на ниві української науки зродила благословенні плоди в діяспорі і відродженій Україні. Історики повністю розуміють вагу незалежного журналу української наукової історіографії і незалежного історичного Товариства. Професорові Любомирові Винареві у його багатовимірній діяльності присвячувала одна основна ідея: причинитися до повного відродження української історичної науки та виконати свій священий обов'язок перед українською і світовою наукою і перед українським народом.

В заключенні скажемо: не було б Любомира Винара, не було б «Українського Історика», «Українського Історичного Товариства» і саме таких тривалих досягнень на полі української історичної науки. Українське Історичне Товариство є прямим спадкоємцем кращих традицій української наукової історіографії 20-го століття.

З рамені Президії, Управи й Членства Українського Історичного Товариства та Редакції «Українського Історика» вітаємо якнайщиріше д-ра Любомира Винара з його 65-літтям та бажаємо йому в довгому житті і доброму здоров'ї дальших успіхів в розбудові української національної культури.

Достойний і Дорогий Ювіляте, ми усі вітаємо Вас як одного з провідних будівничих українського наукового життя, української історичної науки і сердечно дякуємо за Вашу самовіддану працю на користь рідної науки і рідного народу. Ваш колишній професор і один з найвизначніших українських істориків, Олександер Петрович Оглоблин у 1980 році об'єктивно ствердив, що «маючи таких істориків, як Любомир Винар... українська історіографія може спокійно і ясно дивитися на своє майбутнє» *(Український Історик,* т. 18, ч. 1-4, стор. 6). Майбутній дослідник з великою пошаною і вдячністю

згадуватиме Ваше ім'я як подвижника української історичної правди.

На многая і благая літа! *Ad multos annos!*

Олександер Баран
Вінніпеґ

Михайло Брайчевський
Київ

Олександер Домбровський
Нью Йорк

Юрій Бойко
Мюнхен

Ігор Гирич
Київ

Олександер Сидоренко
Арканзас

Аркадій Жуковський
Париж

Микола Ковальський
Острог

Стефан Козак
Варшава

Богдан Клід
Едмонтон

Лариса Крушельницька
Львів

Теодор Мацьків
Акрон

Володимир Мотика
Австралія

Василь Омельченко
Нью Йорк

Олег Мазурок
Ужгород

Наталія Пазуняк
Філядельфія

Володимир Сергійчук
Київ

Микола Неврлий
Братислава

Андрій Сороковський
Камбрідж

Теодор Цюцюра
Торонто

Ганна Швидько
Дніпропетровськ

7-го листопада, 1997 р.

МІЖНАРОДНА АСОЦІЯЦІЯ УКРАЇНІСТІВ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Д-р Любомир Винар
Головний Редактор «Українського Історика»
Голова Українського Історичного Товариства

Високоповажаний і Дорогий Пане Професоре,

Від себе і від своїх колеґ з Міжнародної Асоціяції Україністів і з Національної Академії Наук України щиро вітаю з ювілейною датою у Вашому житті. Ми високо цінуємо Ваші праці з різних ділянок історії України, бібліографії та історіографії, етнічних студій. Вже багато років тому Ви як фундатор і керівник Українського Історичного Товариства та часопису «Український Історик» започаткували таку потрібну справу об'єднання українських істориків. Ви гідно відстоювали інтереси України на міжнародних конґресах, тоді коли це було особливо потрібно, бо громадяни України не могли мати доступу на ці форуми. В минулі часи про Вашу багатогранну діяльність в Україні знали головно з радіопереселень, але і те, що доходило до краю, будило надії, надавало бадьорости. Невипадково у підпільному часописі «Воля і Батьківщина», який розмножувався у криївці в карпатському селі за участю відомого героя визвольної боротьби Зеновія Красівського, про початок видання «Українського Історика» було повідомлено серед найважливіших подій національного життя. А тепер керовані Вами Товариство і часопис здобули авторитет у всіх реґіонах України, вірно служать інтеґрації нашої науки в Україні і країнах, де розсіяні українці. Великим Вашим досягненням стало і організаційне оформлення

грушевськознавства, для дальшого планомірного розвитку якого Ви плідно і невтомно працюєте. Про Ваші заслуги на ниві історичної науки, про Ваш дуже цінний внесок в розвиток світового українства з великою пошаною говорилося на III Міжнародному Конґресі Українiстів у Харкові в дні пятиріччя відновлення нашої держави.

З глибини серця бажаємо Вам міцного козацького здоров'я, наснаги для нових великих наукових досягнень. Хай щастить Вам у праці, такій важливій для нашого народу, для розвитку об'єктивної історичної науки.

З повагою

Ярослав Ісаєвич
Президент Міжнародної Асоціяції Україністів
Академік-секретар
Відділення історії, філології та права НАН України.

Київ, 14 листопада 1997 р.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

Голові Українського Історичного Товариства
дійсному членові НТШ
проф. Любомирові Винару

Дорогий Пане Голово,

Наукове Товариство ім. Шевченка, що відновило свою діяльність в Україні, сердечно вітає Вас з нагоди ювілею шістдесятип'ятиліття. Вчені, згуртовані навколо Товариства та особливо історики, знають Вас як провідного сучасного українського історика в діяспорі, що зробив особливий внесок у розбудову об'єктивних історичних студій про Україну. Цього досягнуто, насамперед на базі сформованих Вами структур Українського Історичного Товариства. Ви стали також засновником і головним редактором «Українського Історика», який є безпрецедентним науково-видавничим феноменом українців в чужинецькому світі. В той час, коли інші наукові видання наших земляків в діяспорі протримувалися як правило не тривалий час, Ваша творча енерґія забезпечує появу цього важливого видання уже протягом четвертого десятиліття.

Надзвичайний Ваш вклад у розвиток грушевськознавства, як нової, сформованої Вами наукової дисципліни, пов'язаної з вивченням та осмисленням світового значення наукової спадщини Михайла Грушевського. Поряд з цим Ви здійснили вагомий внесок у розвиток історичної бібліографії, генерували низку видань, пов'язаних з етнічними проблемами, насамперед проблемами української нації.

Нас пов'язує гармонійна співпраця з УІТ, що є запорукою плідної спільної діяльності на ниві історичної науки во ім'я утвердження підтвердженого історичним розвитком права українців до самостійного державного життя. За заслуги в розвитку української історіографії Ви нагороджені найвищою науковою відзнакою НТШ — медалею ім. Михайла Грушевського.

Прийміть, шановний колеґо, наші найкращі побажання дальшої творчої наснаги, нових наукових злетів, міцного здоров'я та щастя. Хай плодоносить й далі Ваша творча нива для добра нашого народу і самостійної Української Держави.

Олег Романів
Голова НТШ у Львові
член-кор. НАН України

Олег Купчинський
Нуковий секретар НТШ

Львів, 11 листопада 1997 р.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Високоповажаному панові Любомирові Винару,
Президенту Українського Історичного Товариства,
Редактору журналу «Український історик»

Дорогий Пане Докторе!

Від імені професорсько-викладацького та студентського складу відродженої в незалежній Українській державі Києво-Могилянської Академії щиро вітаю Вас з нагоди Вашого шістдесятип'ятиліття.

Усе своє життя Ви присвятили історичній науці і як видатний учений, і як не менш видатний організатор. Ваш внесок у грушевськознавство є справді подивугідний. Послідовно й наполегливо Ви розпрацьовуєте спадщину цього нашого видатного вченого, громадського і політичного діяча. Власне Ви започаткували наукове грушевськознавство, а також заохотили до цього багатьох дослідників. Зроблене Вами як істориком наближало переміни, які уможливили появу незалежної України в 1991 році. А сьогодні Ваші праці сприяють концептуальному виробленню національної української ідеї, яка так необхідна нашій молодій державі.

Не можна також перебільшити зробленого Вами як редактором і організатором. Назву лише майже тридцятип'ятилітнє редаґування «Українського Історика» та й молодшого, але також дуже важливого часопису "Ethnic Forum".

На Ваших працях виховуються молоді покоління, отже цілі, які Ви собі ставите в житті, досягаються.

Міцного Вам здоров'я, багато життєвих та творчих успіхів зичить уся Києво-Могилянська громада.

З незмінною повагою,

В'ячеслав Брюховецький,
Президент Національного університету
«Києво-Могилянська академія».

Київ, 24 листопада 1997 року

ОСЕРЕДОК УІТ ІМ. М. ГРУШЕВСЬКОГО В КИЄВІ
ЮВІЛЕЙНИЙ ПРИВІТ

Вельмишановний пане Любомире!

Ваш вагомий внесок у розвиток української історичної науки загальновідомий. Вона завдячує Вам не лише ґрунтовними розвідками, що вражають тематичним розмаїттям, але й напрочуд плідною працею на організаційно-видавничій ниві. Засновані Вами Українське Історичне Товариство та журнал «Український Історик» відіграли винятково важливу ролю у збереженні та обороні кращих традицій української національної історіографії та сприяли її подальшому розвитку.

Саме Ви, пане професоре, постали біля витоків нової дисципліни — грушевськознавства, визначивши її предмет і завдання, всебічно відтворюючи і висвітлюючи життя, діяльність і творчу спадщину Великого Українця. Завдяки Вашій багаторічній напруженій праці стало можливим повернення М. Грушевського в Україну з небуття. Привертаючи увагу до створеної ним історіографічної схеми, яка є невід'ємною частиною української національної ідеї, Ваша діяльність сприяла усвідомленню широким загалом історичної виправданости визвольних змагань за незалежну та соборну Україну.

Київський осередок УІТ ім. М. Грушевського бажає Вам в день Ваших народин міцного здоров'я, творчого натхнення, всіляких гараздів.

Многая літа Вам, пане Любомире!

Голова Київського осередку УІТ *ім. М. Грушевського* — **Михайло Брайчевський,** *доктор іст. наук*

Заступник голови осередку — **Ігор Гирич,** *канд. іст. наук*

Секретар осередку — **Людмила Сакада**

2 січня 1997 р.

МУЗЕЙ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В КИЄВІ

Вельмишановний Пане Любомире!

Ми, працівники Історико-меморіяльного музею Михайла Грушевського в Києві, радо вітаємо Вас — подвижника української історичної науки, родоначальника грушевськознавства зі славним ювілеєм!

Шістдесят п'ять років тому на вівтарі Вітчизни забилося ще одне віддане серце. Вам випала особлива доля — підхопити і продовжити справу М. Грушевського, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко та інших представників старшої генерації українських істориків, не дати загинути вільній історичній думці. Ваш

шлях дослідника та літописця рідного краю несказанно ускладнювався вимушеною відірваністю від України, а отже — і обмеженістю джерельної бази. Але, як вчений і патріот, президент Українського Історичного Товариства та головний редактор найавторитетнішого в усьому світі україномовного часопису «Український Історик», Ви збирали безцінні матеріяли, щоб донести їх до майбутніх поколінь незалежних істориків на незалежній Батьківщині.

Тепер Ваші мрії здійснюються. Все більше істориків в Україні звертаються до постаті Михайла Грушевського, розвиваючи започатковані Вами дослідження на ниві грушевськознавства. Створюючи Музей Михайла Грушевського, ми повсякчас відчуваємо Вашу підтримку і добру пораду.

Щиро зичимо Вам міцного здоров'я і подальшої невтомної натхненної праці, яка так потрібна Вільній Україні.

З повагою і любов'ю

Світлана Панькова
Олег Будзинський
Микола Кучеренко
Валерій Левченко
Лариса Федорова

Nov. 24, 1997

UKRAINIAN-AMERICAN ASSOCIATION
OF UNIVERSITY PROFESSORS

Professor Lubomyr Wynar, the founder of *The Ukrainian Historian* and the Ukrainian Historical Association, celebrates his 65th birthday this year. An indefatigable scholar of extraordinary competence and range — Kozak history, culture, historiography, bibliography, research methodology, ethnic studies and various related fields — he also stands as the founder of a new discipline: Hrushevs'kyi studies. He is the world's leading authority on this preeminent Ukrainian statesman, cultural leader, and historian and on his epoch. Professor Wynar is also a founding member, past Secretarty and past President of the Ukrainian American Association of University Professors.

As founder of the Ukrainian Historical Association and editor of *The Ukrainian Historian,* Professor Wynar essentially shaped and defined free Ukrainian historiography for most of the second half of our century. In the course of 34 years of intense activity, Professor Wynar not only edited 131 issues of *The Ukrainian Historian* (some 9,800 pages of text), but also rendered this publication the foremost Ukrainian historical journal in the world. Indeed, during the long period of repression and falsification of Ukrainian history by the Soviet regime and the persistent misguided distortion and misinterpretation by Western scholarship, *The Ukrainian Historian* proudly stood as the proverbial voice of national historical conscience in the wilderness. Today, this journal has at last found the much deserved place of honor and esteem both in the scholarly community and the general society of independent Ukraine.

As the founder and leader of the Ukrainian Historical Association,

Professor Wynar proved tireless and innovative organizer of human and scholarly resources in the West. The Ukrainian Historical Association became the foundation upon which the scholarly and the financial structures of free Ukrainian historiography rested upon. That without any institutional financial support UHA conducted such a vital, diverse and prolific activity is mostly due to Professor Wynar's selfless, highly charged, and often solitary travails. With the restoration of independent Ukrainian statehood it was only logical that he turned his visionary attention to the gargantuan task of assisting and even directing the rebuilding of scholarly, organizational and ideological structures of contemporary Ukrainian historiography. UHA has now active divisions in such centers as Kyiv, L'viv, Ostroh, Cherkasy and Dnipropetrovsk, while its official organ, *The Ukrainian Historian,* has become an all-Ukrainian scholarly journal of Ukrainian history and related disciplines.

Finally, Professor Wynar singlehandedly preserved the legacy and restored the honor and reputation of Mykhailo Hrushevs'kyi. At a time when the Soviet Ukrainian scholarship vilified the memory and deeds of the eminent scholar, statesman and nation-builder, Professor Wynar laid the foundation for Hrushevs'kyi studies. Indeed, a symbolic culmination to his endeavors on behalf of the great scholar was the formal "rehabilitation" of Mykhailo Hrushevs'kyi in Ukraine in October 1996. In Kyiv the Conferences were held at the former Central Rada Building on Volodymyrs'ka street and at the Kyiv University, a dedication of plaque at the Kyiv University's "Red Corpus" and a gala celebration at the Kyiv Opera House, at which Professor Wynar joined President Kuchma and other leaders of the Ukrainian government on the stage as a most honored guest.

And so we take the opportunity to honor Professor Lubomyr Wynar on his 65th birthday and to express our heartfelt appreciation for his valiant and dedicated labor. From us, his friends and colleagues, and from a grateful nation we wish him

MNOHAIA LITA!

Alexander Sydorenko, President
Ukrainian American Association of University Professors.

ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА НАН УКРАЇНИ

Д-р Любомир Винар
Голова Українського Історичного Товариства
Головний Редактор «Українського Історика»

Високоповажаний Пане Голово,

Колектив Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної Академії Наук України засилає найщиріші вітання в день ювілею. Ми дуже цінуємо Ваш внесок в популяризації спадщини всієї наукової школи Михайла Грушевського, в тому числі фундатора і нинішнього патрона нашої установи академіка Івана Крип'якевича.

Дуже важливою і корисною для нас є співпраця з керованим Вами Товариством у видавничій ділянці бібліографії. Бажаємо нових великих успіхів на науковій ниві і праці над згуртуванням істориків в інтересах дальшого розвитку української історичної науки.

Д-р Ярослав Ісаєвич
Директор Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича

Іван Патер
Заступник Директора
Володимир Петегирич
Науковий секретар

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Президенту
Українського Історичного Товариства
Редактору
журналу «Український Історик»
Вельмишановному Пану професору Любомиру Винару

Вельмишановний і дорогий Пане Любомире,
Щиро вітаю Вас з нагоди 65-ти літнього ювілею. Неоцінимі Ваші заслуги перед українською історичною наукою. Своєю самовідданою працею над заснуванням і понад тридцятирічним редаґуванням єдиного на Заході українського журналу «Український Історик», активною творчою й науково-організаційною діяльністю Ви справили потужний вплив на відродження національної культури і наукової історіографії в Україні. Від того і спричинилася тісна творча співпраця між «УІЖ» і «УІ», яка, сподіваюся, буде і надалі поглиблюватися та міцніти.

Від імені редакційного колективу «Українського історичного журналу» і від себе особисто зичу Вам міцного козацького здоров'я, творчої наснаги і подальших успіхів заради поступу української національної історіографії.

Щиро Ваш,

Володимир Ричка
Науковий Редактор УІЖ

Київ, 25 листопада 1997

ВІД РЕДАКЦІЇ

На адресу Управи Українського Історичного Товариства і Редакції «Українського Історика» прийшли численні привіти з нагоди 65-ліття основника «Українського Історика» і Українського Історичного Товариства — проф. Любомира Винара. Не маємо змоги видрукувати усіх привітів з огляду на обсяг нашого журналу. Всім установам і поодиноким особам, які прислали свої привіти, складаємо щиру подяку. Тексти привітів видруковано без жадних правописних змін.

Редакція ж. «Український Історик»

ДОСЛІДЖЕННЯ

М. БРАЙЧЕВСЬКИЙ
Українське Історичне Товариство
Київ, Україна

ПРОБЛЕМА АНТІВ

Притаманною рисою сучасної історіографії є мітологія, прагнення "виправити" історичний процес, грубо кажучи, видати бажане за дійсне. Для радянської історіографії ця засада виявилася однією з найпоширеніших та найпопулярніших гносеологічних настанов. І хоча Й. Сталін (чиї думки вважалися за істину в останній інстанції) не одноразово підкреслював, що історію не можна ні поліпшувати, ні погіршувати — в пляні суто практичному правмочність конструювати минуле на свій страх і розсуд, раз-у-раз ставала реальним важелем історичного дослідження.

На ті історичні реалії (події, особи, інституції, процеси тощо), які не подобалися зверхникам, накладалося табу. І навпаки, те, що вважалося бажаним для керівництва, проголошувалося святою істиною; дарма, що до реальної дійсности жодного відношення не мало. Замість історичної правди декретувався мітологічний диктат.

Так формувалася ситуація, з якою вітчизняна історіографія прийшла на середину XX ст.; ситуація, суть якої становили згори затверджені (точніше — накинені) фікція і брехня, а сам історичний процес перетворився на суцільний ланцюг білих плям і різнокольорових фальсифікацій.

Одною з проблем, що зазнала особливої деформації, було питання про походження українського народу та української державности. Зокрема — визначення хронологічної межі, від якої маємо вести наш родовід. Концепція, втілена радянською наукою, окреслила цю межу в рамках XIV-XVI ст. Але ця опінія є радше елементарною здогадкою, що має умовний характер, аніж обґрунтованою гіпотезою, базованою на переконливих арґументах. При цьому слід підкреслити, що критика концепції виявилася спрямованою в обидва боки — в сторону зниження хронологічної квоти та в сторону її піднесення.

За радянської влади рішуче заперечувалася дата, раніша за XIV ст. Вона чомусь уважалася за націоналістичну, а отже — ідейно небезпечну. Щоправда, виявляла себе й протилежна тенденція, яка зводила генезу України та українського етносу до значно віддаленіших часів (деякий відгомін її відчувається й досі). Але після сумнозвісної Постанови ЦК КП(б)У 1947 р., вона зникла з шпальт історичної преси і по суті перебувала в становищі забороненої. Навіть

проста згадка про неї була недопускальною.

Ця тенденція здається нам абсолютно незрозумілою. Не можемо навести хоча якихось розумних міркувань для пояснення, чому формування українського народу в XIV ст. визнається за інтернаціоналістичну тезу, а в IV в. — націоналістичну. Інша річ, коли б існування українців, як окремої нації взагалі заперечувалося (яке це мало місце в російській шовіністичній історіографії XIX ст.). Але якщо факт екзистенції такого народу в принципі не заперечується, то конкретна дата, від якої та екзистенція бере свій початок, не має істотного значення і повною мірою залишається в рамках об'єктивної науки.

Сьогодні ця колізія, подиктована передовсім політичними амбіціями та інтересами, може вважатися подоланою. Але на заміну їй прийшла плятформа діяметрально протилежного кшталту, яка першопочатки українського етносу відносить трохи не до кам'яного віку. Її адепти (переважно з числа войовничих дилетантів), базуючися на ґрунті надто сумнівних джерел, переступають межу достовірности, вважаючи, що тим вони роблять велику послугу українському патріотизмові. Пропаґовані твердження часто-густо виглядають цілковитою фантастикою. Так одні автори проголошують українцями носіїв трипільської культури доби енеоліту, інші — скитів, сарматів тощо. Особливою популярністю користуються етнічні групи, відомі завдяки побіжним згадкам в античних джерелах. Про деякі з них відомості вичерпуються простою фіксацією імені. Маємо на увазі пеласґів, етрусків, лелеґів, укранів, а найбільше — аріїв.

Звертаючися до досвіду наукового дослідження, уважаємо найбільш правдоподібною та продуктивною думку М. Грушевського про ототожнення українців з антами, відомості про яких знаходимо у візантійських авторів VI-VII ст. Як і все, написане нашим великим істориком, ця гіпотеза була кваліфікована як націоналістична. У зв'язку з тим антська проблема набула великої популярности і досить різноманітної інтерпретації.

Слов'янська приналежність антів (як і споріднених з ними склавінів) не викликає сумніву, але потребує певних уточнень. Деякі дослідники визнають антами і склавінами всіх східних слов'ян. Інші обмежують той етнічний масив південною групою "племен" (насамперед лісостепових). Ще інші — мають на увазі якесь конкретне "плем'я" — полян, уличів та тиверців, волинян і т.д. Отож, антська частина протоукраїнського етнічного утворення не вичерпує проблеми: безпосередніми предками нашого народу були не лише анти (яких утотожнюємо з літописними полянами), а й розташовані більше на північ деревляни та сіверяни.

Таким чином анти і українці не тотожні одні з одними, а представляють собою перехресні множини. Це з'ясовується, як наслідок етнічного переоформлення, що становило один з найважливіших аспектів третього періоду соціяльної динаміки (неолітична революція, епоха бронзи, доба ла-тен). У відповідності до того антський період є третім періодом соціяльної статики (трипільська

культура, скитська епоха, антська). На заміну останньої приходить велике переселення народів, що увінчалося формуванням Київської Руси.

Свою концепцію антської проблеми М. Грушевський виробляв наприкінці XIX ст., не маючи в руках ряду важливих даних, які стали набутком історичної науки в XX ст. Зокрема йдеться про археологічні джерела, що є невичерпною скарбницею інформації для дослідників, зайнятих вивченням дописемних або ранньописемних епох. На той час анти залишалися археологічно неатрибутованими. Нині ця прогалина в наших уявленнях ліквідована і заповнена матеріялами досить красномовними і цілком достовірними, хоча дискусія з приводу обговорюваної проблеми не вщухає й посьогодні. З цим доводиться рахуватися.

Археологічним еквівалентом антів уважаємо черняхівську культуру — одну з найяскравіших і високорозвинених в історії Східної Европи. Ця культура була відкрита в кінці XIX ст. одночасно в Східній Україні (що входила до складу Російської імперії) В. Хвойкою та в західній (що перебувала у складі Австро-Угорської держави) К. Гадачком. В часи, коли жив і працював М. Грушевський, черняхівська культура була представлена якимсь десятком пам'яток (в більшості погано досліджених: Черняхівський могильник, що дав назву самій культурі, Ромашки, Лепесівка, Неслухів, Маслова, Барахтянська Вілшанка, Жуківці, Городниця та ін.). Нині кількість відомих в науці пам'яток черняхівського типу нараховується тисячами. Багато з них в тій або іншій мірі піддавалися розкопкам і дають можливість більш-менш повної характеристики суспільства, репрезентованого тими пам'ятками. Для прикладу можна назвати поселення в Леськах, Іванківцях, Ягнятині, Луці-Врублівецькій, Микільському-над-Дніпром, Ріпневі; могильники в Масловій, Будештах, Привільному, Косанові, Компанійцях, Гаврилівці і т.д.

Одразу після відкриття черняхівська культура була визначена як слов'янська (В. Хвойка, М. Біляшівський, К. Гадачек та ін.). Але після деякого часу з'явилася альтернатива: носіями культури та її творцями були проголошені ґоти. Цю гіпотезу підтримували переважно німецькі археологи (П. Райнеке, Б. Ріфтгофен, К. Такенберг, Е. Бреннер і т.д.), але до такої точки зору схилялися і деякі українські історики. Зокрема з нею мусів рахуватися й М. Грушевський, який, однак, ухилився від спроби етнічної інтерпретації.

Завдання ототожнення єдности, визначеної з допомогою інших катеґорій джерел (насамперед писемних) стикається з проблемою методи, без чого будь-які висновки дослідження будуть марними. Найбільш перспективною є метода через визначення просторових та часових координат.

Кожний етнос (в тому числі й анти) становить собою історичну реалію, яка знаходить відбиток у різних сферах діяльности і в різних категоріях джерел — письмових, археологічних, мовних, антропологічних тощо. Всі ці реконструкції є безпосереднім відображенням етносу; його знаками, незалежними один від одного. Це різні проєкції

того ж самого явища на різні площини. Там, де маємо збіг характеристик, можемо говорити про достовірність та обґрунтованість пропонованих висновків.

Кожна археологічна культура становить собою територіяльну та хронологічну визначеність. Кожний етнос займає певну територію з більш-менш точно окресленими межами. Ця територія фіксована на базі археологічних, писемних, лінґвістичних даних. Так само кожний етнос існує протягом певного часу, отже, має систему хронологічних реперів. Збіг часової та просторової характеристик дає підстави для відповідальних висновків. Проблема антської культури демонструє це досить переконливо.

Територія антів і склавінів, як вона виступає в писемних джерелах (свідчення Прокопія Кесарійського, Йордана, Менандра Протиктора, Феофілакта (Теофілакта) Симокати, Феофана (Теофана) Сповідника та ін.) доволі точно збігається з територією черняхівської культури (лісостепова смуга поміж Дніпром і Дністром). Так само і хронологія відомостей про антів і склавінів добре узгоджується з датуванням черняхівської культури, хоча тут маємо дискусію про точне визначення верхньої часової межі. Як відомо, основна маса документів виступає в текстах, датованих VI-VII ст. З цього робиться висновок, що й саме антське суспільство існувало в названих хронологічних рамках.

Це абсолютно неправильно. Діяпазон, про який мова, фіксує джерелознавчу ситуацію, а не ситуацію реальну. В джерелах маємо дані, датовані VI-VII ст., але з цього аж ніяк не випливає, що пізніші давніші реалії не існували. Адже письменник, що жив і творив у часи Юстиніяна, тобто в VI ст. міг писати про події, що відбувалися в IV в. і в ще давніші часи. Не можна ставити історичну реальність в залежність від історіографічних тенденцій. І дійсно, в текстах VI ст. маємо ряд фактів, які датуються ранішим часом. Наприклад, ретроспективну згадку про анто-готську війну 385 р. в творі Йордана — автора VI в. Сукупність наявних свідчень, зведених в систему, дозволяють датувати діяльність антів II — початком VII ст.

Особливо дискусійною вважається верхня дата, визначення якої в історіографії коливається від IV, до початку VII ст. Дослідникам, які приймають думку щодо приналежности черняхівської культури ґотам, дуже важливо довести, що обговорювана культура загинула на межі IV та V ст. — адже перебування ґотів у Надчорноморії тривало лише до 385 р., коли під тиском гунської орди вони відійшли на захід. Тимчасом в нашому розпорядженні є цілий ряд пам'яток того типу, що мають індивідуальні дати не лише для V ст., а й для VI і першої третини VII ст. Іґнорувати ці факти — справа дуже небезпечна.

Властиво, сказаним можна й обмежитися. Поширення пам'яток черняхівського типу на території, де письмові джерела фіксують розселення антських та склавінських племен, — і в той самий час, на який припадає діяльність наших предків, говорить само за себе.

Але не менше значення мають проблеми генези тих етнічних утворень. Вони переконливо засвідчують автохтонність населення.

про яке йдеться. Велике значення має й порівнання історичних характеристик кожної з обговорюваних проєкцій: господарчої, соціяльної, побутової, конфесіональної і т.д., що теж виступає досить переконливою закономірністю.

В літературі було подекуди поширене уявлення про культурний реґрес, що, нібито, мав місце у післягунські часи і спричинився до ліквідації черняхівської культури. Подекуди ця точка зору дожила до нашого дня. Але при ближчому розгляді вона виявилася цілком хибною. Навпаки, в V та VI ст. анти і склавіни переживали піднесення всіх сторін суспільного життя — економіки, політики, духовної культури, мистецтва, ідеології. Це дозволило нашим предкам розгорнути широку військову активність, сперту на демографічну ситуацію, що вимагала розселення і засвоєння нових земель.

Це зумовило маштабну експансію антів і склавінів на південь та південний схід, в напрямку візантійських володінь і суцільну слов'янізацію північної частини Балканського півострова та Нижньої Наддунайщини. В той час було закладено формування ряду південнослов'янських країв — Болгарії, Сербії, Хорватії, Словінії та ін.*

* Доповідь виголошена на Міжнародній Історичній Конференції УІТ в Київському державному університеті ім Т. Шевченка, 10 жовтня, 1995 р.

АРКАДІЙ ЖУКОВСЬКИЙ
Наукове Товариство ім. Т. Шевченка
Париж, Франція

ПЕТРО МОГИЛА — ЗАСНОВНИК КИЇВСЬКОЇ КОЛЕҐІЇ-АКАДЕМІЇ І РЕФОРМАТОР ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Київський митрополит Петро Могила — особистість виняткового маштабу посідає першорядне місце в історії Церкви та культури в Україні XVII ст. Він був визначним діячем у галузі релігії як організатор православної Церкви, автор численних теологічних творів, у яких було зформульовано літургійні, ритуальні та догматичні норми, предтеча екуменічного руху християнських конфесій — і водночас у пляні культурному був реформатором вищої освіти, яка мала задовольняти потреби Церкви і громадянського суспільства.[1] У кожній галузі він здійснив важливі реформи для добра своєї країни та її народу. Ці дві сторони діяльности Петра Могили — у релігійній та культурній сферах — були взаємопов'язані, бо в ті часи у Східній Европі саме Церква займалася освітою і дбала про культурний та художній розвиток суспільства.

Маючи на увазі діяльність Київського митрополита, славіст Юрій Венелін на початку XIX ст. поставив питання: «Це ще невідомо, який Петро здійснив найважливіші реформи і найбільш заслуговує на ім'я «Великого»: Петро I чи Петро Могила».[2]

Досліджуючи та аналізуючи діяльність Петра Могили, західні історики віддавали перевагу релігійному аспектові, насамперед його творам — *Православному ісповіданню віри, Требнику* та *Служебнику,* тоді як його співвітчизники українці цінили його як організатора культури, реформатора освіти в Україні і, нарешті, засновника Колеґії-Академії його імени. Завдяки цьому історія України середини XVII ст. й зветься «Могилянською добою».

Його культурна діяльність дістала високу оцінку його сучасників та сподвижників, а також учених Києво-Могилянської Академії XVII та XVIII ст. У XIX ст. їй було присвячено поглиблені студії викладачів Київської Духовної Академії, а саме — професорів Степана Ґолубєва, Миколи Петрова та Федора Титова. У XIX й на початку XX ст. народницька школа українських істориків менш

[1] А. Жуковський, *Петро Могила і питання єдности Церков.* Париж, 1969.

[2] «Киевский митрополит Петр Могила», *Киевская Старина,* 1882, т. II, стор. 1; Ю. Венелин, *Материалы Карпатской Руси.* Т. I. Львов, 1905, стор. 116.

прихильно ставилася до напрямку та змісту освіти в Києво-Могилянській Академії, вважаючи її надто схоластичною. Народники прагнули за всяку ціну мати освіту, яка б відповідала практичним потребам, соціяльним прагненням народних мас. Вона б мала творити просвітні товариства й виховувати трибунів — захисників народу. Проте історичні умови у XVII ст. аж ніяк не нагадували умов XIX ст. У недавньому минулому радянська історіографія була ворожа до особи Могили через його походження та релігійну діяльність, вона засуджувала його або замовчувала. Його не було згадано навіть в історії російської православної Церкви на Україні. Навпаки, культурна діяльність Могили знов дістала у XX ст. об'єктивну оцінку дослідників національної орієнтації, вільних від будь-яких ідеологічних тенденцій, на Західній Україні, де не було радянського диктату, та на еміґрації, а від початку 90-их років і в незалежній Україні.

Діяльність Могили в галузі культури мала різноманітні вияви. Ми згадаємо тут лише деякі з них, а саме — реставрацію церковних будівель, використання друкарні не тільки для релігійних цілей, а й для потреб освіти і т.д. Ми глибше проаналізуємо організацію Київської Колеґії-Академії та реформу освіти, здійснену митрополитом.

Як глава православної Церкви своєї країни, Петро Могила насамперед заопікувався відновленням культових споруд, які лежали в руїнах після воєн та нападів загарбників. Таким чином були відновлені або реконструйовані серед найвизначніших церков Десятинна, собор св. Софії, який Могила вважав «окрасою нашого православного люду і матір'ю всіх церков»,[3] церкву св. Михаїла в Києво-Видубецькому манастирі і церкву Спаса на Берестові у Києво-Печерській Лаврі. Тогочасний мандрівник де Боплян відвідав багато київських церков і відзначив у своєму славнозвісному *Описі України*: «Храми св. Софії та св. Михаїла відбудовано в давньому вигляді. Собор св. Софії має гарну фасаду і прекрасний вигляд з усіх боків; його стіни прикрашеніількома мозаїчними фігурами та історичними сценами...». Перелічуючи церкви, він писав: «Греко-русини мають близько десяти храмів, які вони звуть «церквами», й серед них є одна біля ратуші, де є Університет або Академія, і вони звуть її Братською церквою, а інша побудована під Замковою горою і зветься церквою св. Миколи...».[4] Всі ці будівлі споруджено в епоху Київської Руси, і їхня реконструкція сприяла зближенню княжої доби й козацької епохи в історії України.

Другим фактором, який сприяв культурному відродженню України, був розвиток книгодруку, що зазнав надзвичайного

[3] С. Голубев, *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники.* Т. I. Приложения. Киев, 1883, No LXXXVI, стор. 528.

[4] Beauplan (Sieur de), *Description d'Ukranie. Rouen, 1660,* стор. 1-2. Edition A. Galitzin, Paris, 1861, стор. 12-14.

розквіту під впливом Петра Могили. За часів цього митрополита друкарня Печерської Лаври видала цілу серію літургійних книг кирилицею, але Могила запровадив також латиницю, завдяки чому змогли бути надруковані книжки латинською та польською мовами.[5] Ці видання відповідали потребам не тільки України, а й інших православних країн. Крім цього, Могила подарував цілком укомплектовану друкарню місту Яси у Молдавії, що її відіслав разом із досвідченими друкарями, і там було надруковано першу молдавську книгу *Казанії митрополита Варлаама*. Друкарня була ефективним засобом поширення релігійної і світської літератури в сусідніх країнах.

Проте своєю репутацією великого організатора культурного розвитку України Петро Могила насамперед завдячує своїм акціям та реформам на терені освіти, і в першу чергу — заснування Київської Колеґії-Академії, першої вищої школи не тільки в Україні, а й в усій Східній Европі. Митрополит Могила розумів важливість цього закладу й у своєму заповіті не раз підкреслював бажання забезпечити функціонування та майбутній розвиток Колеґії. Колеґія була чи не найбільшим його здобутком, що їй він заповів важливу суму грошей і свою особисту бібліотеку, що складалася з книжок багатьма мовами. До того ж він призначив кілька важливих православних діячів, щоб вони дбали про те, аби «ця єдина твердиня [unicum pignus] руської православної Церкви прихильністю, піклуванням і патронатством їх милостей могла продовжувати діяти задля зростання хвали Божої і виховання руської православної молоді...».[6]

Розквіт Колеґії-Академії в Києві збігся в часі з козацькою епохою, періодом, за якого Україна мала певну автономію, насамперед культурну. Згодом, починаючи від 1648 р., існувала козацька держава, але від 1667 р. Москва все більше втручається в українські справи.

Коли Петра Могилу було обрано 9 вересня 1627 р. архимандритом Києво-Печерської Лаври — бастіону православ'я й культурного життя Києва, від одразу спрямував свої зусилля на виправлення слабкої ланки православної Церкви — браку ефективних шкіл і освічених людей, щоб протистояти прозелітизмові інших конфесій, які притягали до своїх шкіл молодь, що прагнула освіти і була втрачена для справи православ'я і українського народу. Від самого початку своєї релігійної діяльности Петро Могила твердо вирішив організувати школи, які б дорівнювали польським та західньоевропейським, щоб їхні учні не відчували себе нижчими від вихованців закордонних шкіл. Бажаючи піднести рівень викладання, він дбав також про користь освіти для щоденного життя. Навчання

[5] *Історія українського друкарства*. Т. І. Львів, 1925, стор. 243-247.

[6] *Памятники, изданные Киевской Коммиссией для разбора древних актов*. Т. II. Киев, 1897, стор. 429-436.

мало піднести рівень життя православних, допомогти їм виконувати різноманітні функції у громадському житті. Отже, освіта мала б бути не лише релігійна, а також світська. Оскільки латина практично була другою мовою у Польщі, Могила та його співробітники не завагалися піти проти майже загальної думки й запровадили латину як мову викладання. Щоб здійснити свій плян, митрополит Могила просив дозволу в Константинопільського патріярха організувати викладання латинською мовою. Перед тим він відібрав здібних кандидатів і вислав їх на навчання до Центральної Европи для встановлення контактів із зовнішнім світом та одержання відомостей про освіту за кордоном.

Могила мав також обрати модель школи та системи освіти. Організуючи православну школу, яка була б спроможна конкурувати з католицькими, митрополит спинився на єзуїтській моделі щодо вибору навчальних дисциплін та розподілу їх між клясами. Навчанням у Київській Колеґії керував ректор, директор Колеґії, який призначав викладачів у кляси і визначав дисципліни для викладання. Він же найчастіше керував і братським манастирем. Його співробітником був префект, що займався прийняттям учнів, питаннями дисципліни та успішністю учнів.

Спосіб викладання, організація приватних та публічних диспутів так само були запозичені в єзуїтів, але релігійні зобов'язання були не такі суворі, як у єзуїтських колеґіях.

Специфічною рисою наслідування єзуїтських та піяристських[7] колеґій було те, що викладачі Київської Колеґії майже щороку змінювали катедри. Звичайно вчителі переходили разом зі своїми учнями через усі нижчі кляси й пізніше доходили до кляс поетики та риторики. Перехід до курсів філософії, а згодом — до теології був важчий. Частина професорів зупинялася на порозі філософії й залишала Колеґію, інші ж ставали ректорами в підлеглих колеґіях, насамперед у Вінниці, а потім у Гощі, і лише дуже здібні кандидати переходили до кляси філософії. Ця система постійних змін не дозволяла професорам залишатися протягом тривалого часу в Колеґії, поглиблювати знання однієї дисципліни й формувати кваліфікованих кадрів.

Після річного функціонування у манастирі Печерської Лаври Колеґія злилася в 1632 р. з Братською школою. Це сталося на вимогу Братства, яке об'єднувало міщан і шляхтичів, духовенство різних рівнів і козаків. У новому закладі тривала реформа освіти, із запевненням гармонії національних інтересів. Це була велика перемога Петра Могили і справи освіти в Україні.

За п'ятнадцять років, від 1632 до 1647, Могилі вдалося надати Колеґії тієї форми, яку він задумав на початку своєї священицької

[7] Піяри: отці побожних шкіл, конґреґація, заснована 1597-1617 рр. у Римі св. Йосифом Калясанті по змозі для безкоштовного виховання молоді, з 1669 р. на правах чину.

діяльности. Колеґія, що пізніше дістала його ім'я, була плодом застосування його шкільної реформи. Чітко визначивши систему та методи навчання, здійснивши організацію Колеґії, діставши від держави її офіційне визнання, забезпечивши її існування з погляду матеріяльного, а до того ж утворивши групу співробітників, здатних керувати цим першим закладом вищої освіти у Східній Европі, Петро Могила зробив істотний внесок у розвиток української культури.

До 1680-их років навчання у Київській Колеґії тривало вісім років, а пізніше освіта розтяглася на дванадцять років і була поділена на вісім циклів. Перший рік, що звався «фара», було віддано підготовчій клясі, куди приймали кандидатів, що мали деякі знання латини. Три наступні роки займали граматичні кляси («інфіма», «ґрамматіка», «синтаксіка»), де вивчали латину, слов'янську мову, книжну українську, польську та грецьку. У XVIII ст. було запроваджено додаткові мови: гебрейську від 1738 р., німецьку від 1751 та французьку від 1753. Французьку викладали за граматикою Пепльє. Крім того, лектори з Німеччини та Франції були зобов'язані допомагати професорам.

Учні, які закінчили граматичні кляси, ставали студентами (або «спудеями») і вивчали протягом року поетику («піїтику»), потім ще протягом року риторику, два роки — філософію і ще чотири роки — теологію.

Поетику вважали необхідною частиною доброї освіти. У цьому курсі викладали теорію літератури, літературні жанри та мітологію. Версифікацію викладали за зразковими творами клясичних авторів. Студенти складали вірші та панегірики, уславлюючи національних героїв — Сагайдачного, Підкову, Хмельницького, або визначних церковних діячів — Пера Могилу, Лазара Барановича. Академія виховала відомих поетів: Касіяна Саковича, Дмитра Туптала-Ростовського, Стефана Яворського, Теофана Прокоповича, Климентія Зіновієва, Григорія Сковороду.

У курсі риторики викладали мистецтво складати виступи на різні теми, проповіді, повчання, надгробні слова. Йоанникій Ґалятовський уклав підручник риторики *Наука, альбо спосіб зложення казань,* виданий у 1659 р. Він був одним із найталановитіших українських письменників другої половини XVII ст.

Філософію, що ґрунтувалася на системі Арістотеля, викладали латиною. Цей курс поділявся на чотири частини: логіку (філософію розуму), фізику (природну філософію), метафізику (божественну філософію) та етику. У свою чергу, логіка поділялася на діялектику і властиву логіку. Фізика охоплювала космогонію, метеорологію та уранографію (опис неба).

Одна частина філософії, що її викладали в Академії, ґрунтувалася на схолястиці, взятій із творів св. Авґустина та св. Томи Аквінського. У підручниках були посилання на грецьких та латинських авторів, а також на письменників доби Відродження: Петрарку, Бокаччо, Тасса, Кампанеллу, Віveса, Еразма і, що справді

дивно, на Декарта, Спінозу, Ляйбніца, Дідро, Вольтера, Монтеск'є, Руссо. Ми маємо багато відповідних підручників, що лишилися в рукописах. Вони належать Йосипові Кононовичеві-Горбацькому, Інокентієві Ґізелю, Стефанові Яворському, Теофанові Прокоповичеві, Георгію Кониському.

Йосип Кононович-Горбацький запровадив викладання філософії в Академії у 1636 р.; він написав підручник (*Subsidium logicae*. Інокентій Ґізель познайомив студентів з філософами античности та середньовіччя у своєму творі *Opus totius philosophiae* (1646-1656). Але найбільше він відомий завдяки своєму славнозвісному *Синопсису* — першому підручникові з історії України, виданому 1674 р. Стефан Яворський у своєму курсі *Agonium philosophicum* використав номіналістичні ідеї англійських філософів XIII-XIV ст. Дунса Скота та Вільяма Оккама. Але найвагоміший внесок у викладання філософії зробив Теофан Прокопович, який, зберігаючи традиційну систему, поширював ідеї Декарта, Локка, Бекона та Спінози.

У другій половині XVIII ст. Святіший Синод православної Церкви заборонив викладання в Академії арістотелівської філософії і накинув підручник Ф. К. Бавмайстера з Авґсбурґу, що становило реґрес порівняно з попередніми часами.

Для вивчення теології послуговувалися підручником, складеним за твором Томи Аквінського, відомого як *Ангельський та Божественний Доктор*. Але для захисту позицій православ'я в Колеґії зверталися до творів Отців Східньої Церкви: Григорія Ніського, Івана Златоуста, Василія Великого, Івана Дамаскіна. Спеціяльні курси було присвячено спростуванню суті християнських неправославних конфесій — католицизму, протестантизму, кальвінізму, а також юдаїзму.

Що стосується історії та географії, то ці дисципліни належали до 1780 р. до курсу риторики. Від цієї дати вони вважалися окремими дисциплінами. Зауважмо при цьому, що козацькі літописці Самійло Величко та Григорій Граб'янка були вихованцями Київської Академії.

Музика та співи завжди становили частину освіти в Академії і її хор мав цілком заслужену славу. Знамениті композитори церковної музики Максим Березовський, Дмитро Бортнянський і Артем Ведель закінчили Київську Академію.

Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. було запроваджено курси малярства, економіки, медицини, але вони не мали можливости розвитку, бо в 1817 р. Академія припинила своє існування.[8]

Історія Києво-Могилянської Академії становить важливий етап розвитку освіти в Україні. Можна виділити кілька періодів залежно від особливостей освіти в Академії та її офіційних назв. Від 1615 до

[8] A. Joukovsky, *Contributions à l'histoire de l'Académie de Kiev (1615-1817), centre culturel et d'enseignement en Europe Orientale*, t. I-II. Paris, 1975.

1632 р. вона мала назву Школи Київського Братства з рівнями початкової та середньої освіти. Від 1632 до 1694 р. вона звалася Київською Колеґією й мала рівень середньої освіти та елементи освіти вищої. Нарешті, від 1694 до 1817 р. вона мала назву Києво-Могилянської Академії й була вищим навчальним закладом. Кінець кінцем, у 1819 р. її було трансформовано у Київську Духовну Академію. Вона давала, в основному, теологічну освіту й була керована директорами, що їх призначав Святіший Синод у Санкт-Петербурзі та російський уряд. У 1920 р. радянська влада закрила Духовну Академію.

* * *

Реформа освіти й культурна орієнтація, опрацьовані Петром Могилою й продовжувані його співробітниками, тривали майже два століття, справляючи вплив також на інші сфери суспільного життя. До цієї культурної діяльности ставилися по-різному, але щоб зрозуміти її справжнє значення, треба зважити на історичні обставини та на тодішні потреби народу як у пляні релігійному, так і світському.

Взагалі Петро Могила стояв під впливом культурної ситуації Західньої Европи, він запозичив освітню модель у колеґіях єзуїтів, пристосувавши її до потреб і до духу православ'я. Глава православної Церкви шукав не ориґінальности, а ефективности освітньої системи, зважаючи на політичні обставини, в яких перебували український народ і його Церква.

У зв'язку з цією орієнтацією на Захід у Колеґії мали місце також зміни в уживанні мов. Для потреб Церкви вживалися мови слов'янська та книжна українська. Але чільне місце було приділене латині заради наближення освіти до західньої цивілізації, а також через політичні мотиви. Могила дав цьому таке пояснення у своєму творі *Літос*: «Українці потребують для релігійних церемоній засвоїти грецьку та слов'янську мови, але цього їм замало для політичного життя: їм треба мати знання польської мови та латини...».[9] Польська мова насамперед використовувалася в полеміці та для конфесійних апологій. Натомість грецька була мало вживана. Антуан Мартель, добрий знавець лінґвістичної ситуації в Україні, порівнюючи своєрідність Могилянської Колеґії-Академії з колеґіями та академіями у Польщі, підкреслював, що вона «є православна, служить українському народові, має абсолютно чистий конфесійний та полемічний характер, але разом із тим дає важливе місце польській та латинській мовам та беззастережно приймає впливи, які йдуть через Польщу із Заходу...».[10]

[9] ΛΙΘΣ *abo kamień z procy prawdy Cerkwie Swientey Prawosławney Ruskiey*. Київ, 1644.

[10] A. Martel, *La langue polonaise dans les Pays Ruthènes*. Paris, 1938, стор. 287-288.

Треба також підкреслити, що викладали в Київській Колеґії особи духовні, ченці, але навчальні програми мали загальний зміст і були призначені не тільки для підготовки майбутніх священиків, а й тих, хто обирав собі цивільну кар'єру. Своєю славою Київська Академія зобов'язана своїм професорам і колишнім студентам, які стали визначними діячами в галузі літератури, історії, філософії, музики, політики, у церковному світі.

Творячи коло інтелектуалів з різних дисциплін, Петро Могила зміцнював національну свідомість українців, стримував відхід молоді та еліти українського суспільства до сусідньої західньої, а пізніше північної держав. Посереднім шляхом його діяльність сприяла народженню козацької держави, ініціяторами якої були вихованці Колеґії: Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Іван Самойлович, Петро Дорошенко, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Павло Полуботок та ін. Не випадково через рік після смерти Могили саме студенти Колеґії стали виразниками почуттів України, вітаючи гетьмана Богдана Хмельницького під час його тріюмфального вступу до Києва як «Мойсея, рятівника, визволителя від польської неволі... найславнішого пана і князя Руси...».[11]

Важливі реформи, запроваджені в галузі релігії та культури Петром Могилою і його досягнення у цих двох сферах повернули Києву його велич і його значення столиці. Київ став центром тяжіння для тих, хто прагнув здобути знання, і Колеґія, яку вже Ґійом Лєвассер де Боплян називав університетом, була єдиною інституцією вищої освіти в той час у Східній Европі, осередком культури для всіх православних.

Поети, виховані в Академії, часто називали Київ «новим Єрусалимом».

Завдяки своєму гуманістичному та демократичному духові та своїй репутації, Академія притягала студентів не тільки з усіх українських земель, а також із Росії, Білорусії, Сербії, Болгарії, Греції, Угорщини та Румунії. Повертаючися до своїх країн після закінчення навчання, ці студенти розвивали культуру, запозичену в Київській Академії. Крім того, професори та студенти з Києва виїздили за кордон, щоб там викладати. Від 1640 р. філія Київської Колеґії існувала в Ясах у Молдавії. Українських викладачів запрошувано до Волощини, інші допомагали організувати школи в Сербії. Освіту в Росії було розбудовано українськими вченими Єпіфанієм Славинецьким, Арсенієм Сатановським, Симеоном Полоцьким, Стефаном Яворським, Дмитром Тупталом, Теофаном Прокоповичем, і на початку XVIII ст. більшість російських викладачів вийшла з Київської Академії. Між 1701 і 1762 р. 95 викладачів було переведено з Києва до Москви, здебільшого на вимогу Святішого Синоду. Протягом цього періоду 18 з 21 ректора Слов'яно-греко-

[11] *Памятники..., цит. твір.* Т. I, Киев, 1898, стор. 322.

латинської Академії у Москві та 23 з 25 її префектів були професори з Києва.[12] Таке масове переселення київських кадрів істотно послабило український культурний центр.

Що стосується орієнтації навчання у Київський Академії, то останні дослідження відкидають давню тезу, згідно з якою Академія була центром схоластики. Уважна аналіза творів українських учених та письменників XVII-XVIII ст. веде до висновку про те, що Академія належала до великої течії европейської думки, якій дано назву барокко. Це була синтеза візантійських традицій Київської Руси і «латинської науки», представленої здобутками гуманізму та ренесансу.

Великою заслугою Київської Академії була її здатність пристосовуватися до історичних умов та еволюціонувати разом із ними, і доказом цього є те, що вона наслідувала інтелектуальні тенденції Західньої Европи. Вона не боялася поширювати передові ідеї, зокрема енциклопедистів, які почали проникати в освіту у XVIII ст. Така позиція Академії великою мірою була визначена орієнтацією, обраною та запроваджуваною її фундатором митрополитом Петром Могилою, з усією властивою йому наполегливістю та передбачливістю.

[12] С. Смирнов, *История Московской славяно-греко-латинской академии.* Москва, 1855, стор. 192-212; К. В. Харлампович, *Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь.* Т. і. Казань, 1914.

ВОЛОДИМИР РИЧКА
Українське Історичне Товариство
Київ, Україна

СЕРЕДНЬОВІЧНА УКРАЇНА-РУСЬ: СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЇ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Запровадження християнства в Київській державі було переломним актом історії України-Руси, поворотним пунктом її всього дальшого історичного розвитку. Християнське віровчення, як відомо, справляло всесторонній вплив на найрізноманітніші вияви життя середньовічної східнослов'янської спільноти. З наверненням Київської Русі до християнства дослідники небезпідставно, на мій погляд, пов'язують процес генези офіційної ідеології староукраїнської (староруської) державности; осягнення середновічними мислителями й книжниками історії своєї країни, її місця і ролі в оточуючому її світі.[1] Релігійно-історичне самовизначення Київської Руси відбувалося у катеґоріяльному руслі християнського світогляду й притаманних йому символічних формах. Ось чому завданням наших інтелектуалів уявляється мені розкриття проблеми християнізації Київської Русі як цілісної, сповненої глибоким символічним змістом ідейної програми.

У перебігу подій, пов'язаних із запровадженням християнства в Київській державі, староруські літописці зафіксували як головну подію, військову виправу київського князя Володимира Святославича на грецьке місто Корсунь (античний Херсонес).

> «В лѣто 6496 (988), иде Володимеръ съ вои на Корсунь, град гречьский, и затворишася корсуняне въ градѣ. И ста Володимеръ об онъ полъ города в лимени, дали града стрѣлище едино, и боряхуся крѣпко изъ града. Володимеръ же объстоя градъ».[2]

Князь заявив непоступливим корсунянам, що має твердий намір тримати місто в облозі, якщо знадобиться, то й три роки. День у день насипали київські вої землю під міські мури, щоб оволодіти ними. Та городяни, підкопавши непомітно міську стіну, поночі вибирали той насип і носили землю до центру міста. Облога Корсуня затягувалася. Та ось до стану руських воїв упала стріла з прикріп-

[1] G. Podskalsky, *Christentum und theologische Literatur in der Kiever Rus' (988-1237) — 988-1988 mille annis a baptismo s. Vladimiri eiusque populi exactis in memoriam, München, Beck, 1982, s. 18-19.*

[2] *Повесть временных лет.* Под ред. и с предисл. В. П. Адриановой-Перетц., М.; Л., 1950, ч. 1, стор. 75 (далі — ПВЛ).

леним до неї посланням. У ньому корсунянин на ймення Анастас сповіщав київського князя, як можна покласти край облозі й заволодіти містом. Він радив перепинити воду, що надходила до міста по трубах з колодязів, розташованих на східних околицях Корсуня. Скориставшись із цієї поради, Володимир негайно звелів поруйнувати труби. Приречені на спрагу, багатотисячне місто відкрило ворота.

Заволодівши Корсунем, Володимир посилає послів до візантійської столиці, де на імператорському престолі сиділи тоді Василій і Костянтин. Його послання містить у собі відверту погрозу: «Се град ваю славный взях, слышю же се, яко сестру имата дѣвою, да аще еѣ не вдаста за мя, створю граду вашему, якоже и сему створих».[3] Стурбовані василевси направляють до Володимира своїх посланців, переказуючи князю через них, що віддадуть за нього заміж свою сестру тільки тоді, коли "аще ся крестиши... и с нами единовѣрникъ будеши"».[4]

Володимир Святославич пристав на цю пропозицію, але з хрещенням зволікав доки не осліп. Прийнявши хрещення в Корсуні, він чудесно прозрів і взяв шлюб з грецькою принцесою Анною. Після цього князь повертається до Києва з багатими трофеями, а Корсунь віддає як віно за принцесу. Так змальовує охрещення Володимира «Повість временних літ».

Створена більш як через сто років після справжніх подій літописна повість про охрещення Руси й покладена в її основу наведена вище «Корсунська леґенда» щонайтісніше поєднала цілком достеменні факти з леґендарними мотивами. Так, сюжет про завоювання Володимиром Корсуня після того, як він звелів перепинити воду, що поступала до міста по трубах літописець запозичив з Другої Книги Царств (12:27), де викладається історія завоювання аммонітського міста Равва одним із полководців біблійного царя Давида.[5] Звісно, метафорою є й оповідання про осліплення і чудесне прозріння Володимира,[6] що символізує перетворення — переображення його влади, яка відтепер є царською (грецьке — basileia). Невипадково, після хрищення Володимир прибирає ім'я Василія, яке не тільки символізувало його небесного християнського патрона, але було й тотожне йменню шурина — візантійського імператора Василія II. Значучість такого перевтілення Володимира, перетворення його

[3] *Там само,* стор. 76.

[4] *Там само.*

[5] Див.: Savelij Senderovich, «Начало восточнославянской историографии с культурологической точки зрения: "Повесть временных лет" и Священная История евреев», *Jews and Slavs:,* Vol. 2 (The Bible in a Thousand Years of Russian Literature), Jerusalem, 1994, p. 39.

[6] Як запримітила Марія Плюханова, легенди про зцілення хворого володаря силою хрещення утворювали фундамент історії християнських держав, зокрема, Болгарської і Староруської. Див.: М. Плюханова, *Сюжеты и символы Московского царства,* СПб, 1995, стор. 108.

влади на святу і царську підкреслював у своєму славнозвісному «Слові про закон і благодать» перший руський за походженням митрополит Іларіон:

> «... члчьское естьство съвлѣче же ся убо кагань нашь (князь Володимир Святославич — *В.Р.*) и съ ризами ветъхааго человека съложи тлѣннаа, отрясе прахъ невѣріа и вълѣзе въ святую коупѣль и породися от духа и воды; в Христе крстився въ Христа облѣчеся и изиде от коупѣли бѣлобразжюся сын бывъ нетлѣніа, сын въскрѣшеніа, имя пріимъ вѣчно именито народы и роды — Василіи, им же написася въ книгы животныа въ Вышнїим и Нетлѣннѣимъ Іерусалимѣ».[7]

Історичну змістовність цієї метафори розкривають наступні слова Книги пророка Ісаї:

> «... святим буде зватися він, кожен, записаний між живими в Єрусалимі» (Іс. IV, 3).

Підтримуючи думку тих дослідників, які розглядають сюжетну схему Корсунської леґенди як схематично окреслений книжником шлях набуття царської влади («здобуття міста / шлюб») згідно сучасним для епохи князя Володимира уявленням,[8] зауважу, що похід військ київського князя до Криму в дійсності мав місце у 989 р. В запропонованій польським історикоm Анджеєм Поппе інтерпретації перебігу і хронології цих подій, корсунська експедиція Володимира постала як наслідок зближення між Києвом і Константинополем, початок якому поклала русько-візантійська союзницька угода, укладена, як вважає дослідник, у вересні 987 р.[9] Тоді Візантія переживала нелегкі часи. Імператорські війська влітку 986 р. зазнали поразки в битві з болгарами біля ущелини «Траянові врата», а в грудні того ж року частина військової аристократії підняла повстання. На чолі його став полководець Варда Склір, який проголосив себе імператором. Усе це й змусило царгородських правителів шукати військової підтримки Київської Русі. На переговорах у Києві Володимир підтвердив свою готовність прийняти християнство як державну релігію України-Руси, а візантійські імператори-співволодарі, в свою чергу, обіцяли видати за нього свою сестру Анну Київський князь зобов'язувався надати Візантії військову допомогу, зокрема, негайно надіслати до Константинополя руський експедиційний корпус для боротьби з заколотниками. Сам Володимир вирушив, коли настав час, до Криму, щоб покарати корсунян, які перекинулися на бік політичних супротивників візантійського імператора Василія II та його брата Костянтина. Здобувши фортецю,

[7] Тут і далі текст «Слова про закон і благодать» митрополита Іларіона подається за виданням: А. М. Молдаван, *Слово о законе и благодати Илариона*, Киев, 1984, стор. 92-93.

[8] Огляд літератури з цього питання див.: М. Плюханова, *Сюжеты и символы Московского царства*, стор. 172.

[9] Анджей Поппе, «Візантійсько-руський союзницький трактат 987 р.», *Український Історичний Журнал*, 1990, ч. 6 стор. 20-23.

Володимир передав її своєму шуринові. Отже, корсунська експедиція була наслідком візантійсько-руської союзницької угоди, реалізації якої передувало заручення київського князя з Анною Порфірородною та охрищення влітку 988 р. мешканців Києва.

Давньоруська християнська державність подібно державності православних південних слов'ян уявлялась стародавнім мислителям як похідне від Візантії, як переміщення звідтіль матеріяльних цінностей, царської сили і влади.[10] В цю схему повністю вкладається змальоване «Повістю временних літ» здобуття Корсуня й вивезення звідти трофеїв,[11] що повинно було продемонструвати, на думку складачів літописного тексту, істинне зацаріння Володимира, прилучення його до символічної familia regis. Завдяки одруженню з порфіроносною представницею македонської династії імператорського дому, київський князь одразу ж посів у цій ієрархії чільне місце.

Масове хрищення киян у Дніпрі, як доводить Анджей Поппе, зійшлося зі святом П'ятидесятниці (27 травня 988 р.), яке канонічно для цього підходило.[12] Відтак, Володимир Святославич, який за обчисленнями вченого, охрестився в день Богоявлення Господнього, об'єктивно зводився до ранґу апостола. Згідно з християнською традицією на п'ятидесятий день по воскресінні Христа на апостолів, що зібралися у Сіонській світлиці зійшов святий Дух, який наповнив їх здатністю виконати заповіджену Христом місію. Такою здатністю володіє тепер й Володимир, який за свідченням літопису, «посла по всему граду, глаголя»:

> «Аще не обрящеться кто заутра на рѣцѣ, богатъ ли, ли убогъ, или нищь, ли работникъ, противенъ мнѣ да будеть». Се слышавше людье, с радостью идяху, радующеся и глаголюще: «Аще бы се не добро было, не бы сего князь и боляре приялиı».[13]

Оцю визначальну роль Володимира у справі християнізації своїх підданих відзначає й митрополит Іларіон: «и не бы ни единого ж противящася благочестному его повелѣнію: да аще кто и не любовію, нъ страхом повелѣвшааго крещаахуся, понеже бѣ благовѣріе его съ властію съпряжено».[14]

[10] Див. М. Плюханова, *Сюжеты и символы Московского царства,* стор. 24. При цьому дослідниця слушно, на мій погляд, вказує на амбівалентність відношення слов'ян до Візантії, у якому поєднувалися ембріональний націоналізм з усвідомленням приналежності до східнохристиянської ойкумени (стор. 242).

[11] «Володимеръ же посемь (після здобуття Корсуня — *В.Р.*) поемъ царицю, и Настаса, и попы корсуньски, с мощми святаго Климента и Фифа, ученика его, поима сьсуды церковныя и иконы на благословенье себѣ... Взя же ида мѣдянѣ двѣ капищи, и 4 кони мѣдяны, иже и нынѣ стоять за святою Богородицею, якоже невѣдуще мнять я мрамаряны суща» (ПВЛ, ч. 1, стор. 80).

[12] Анджей Поппе, «Візантійсько-руський союзницький трактат 987 р.», стор. 30-31.

[13] ПВЛ, ч. 1, стор. 80-81.

[14] А. М. Молдаван, *Слово о законе и благодати Илариона,* стор. 93.

Охрещення киян попереджало знищення загальнодержавного язичницького пантеона, зовсім недавно (за хронологією «Повісті временних літ» — 980 р.) спорудженого в центрі стольного града Київської Руси. Князь Володимир наказав, як повідомляє літописець,

> «кумиры испровреищи, овы исѣщи, а другия огневи предати. Перуна же повелѣ привязати коневи къ хвосту и влещи с горы по Боричеву на Ручай, 12 мужа пристави тети жезльем... Влекому же ему по Ручаю къ Днѣпру, плакахуся его невѣрнии людье, еще бо не бяху приняли святого крещенья. И привлекше, вринуша и въ Днѣпрь. И пристави Володимеръ, рекъ: «Аще кде пристанеть, вы отрѣвайте его от берега; дондеже порогы проидеть, то тогда охабитеся его». Они же повелѣная створиша. Яко пустиша и проиде сквозѣ порогы, изверже и вѣтръ на рѣнь, и оттолѣ прослу Перуня Рѣнь, якоже и до сего дне словеть».[15]

Літописці-християни пояснювали, що ця акція була вчинена для «знеславлення біса». Більшість сучасних дослідників, сприймаючи це повідомлення «Повісті временних літ» буквально, доводять, що глумлива розправа з Перуном мала скомпромітувати й принизити цього недавно ще всесильного в очах київських поган бога. Проте в системі морально-етичних цінностей поганського суспільства цей акт насправді виглядав звичайнісіньким обрядовим дійством, що символізувало «вигнання» чи «поховання» кумира колишнього державного божества Перуна.[16] Його невипадково перенесли до води, адже вона у стародавніх слов'ян віддавна пов'язувалася зі смертю, тогобічним, «тим» світом.[17] Побиття Перуна палицями також було символічним: ідола необхідно треба було фізично знищити. Перуна проводжали аж до дніпровських порогів, за якими відкривався світ кочового «Поля», тобто його випровадили до останньої межі розселення слов'ян. Це означало, що за межі їхньої держави випроваджувалося поганство, буквально поступаючись місцем новій, християнській релігії. Як сповіщає літописець, Володимир повелів, «рубити церкви и поставляти по мѣстомъ, иде же стояху кумири. И постави церковь святаго Василья на холмѣ, иде же стояще кумиръ Перунъ и прочии, иде же творяху потребы князь и людье».[18]

Дванадцять мужів, яких приставив Володимир шмагати поваленого ідола палицями символізують тут дванадцять апостолів. Самому ж Володимирові відводилося почесне місце тринадцятого апостола. Цю ідею розвивають старокиївські книжники другої поло-

[15] ПВЛ, ч. 1, стор. 80.

[16] Див.: М. А. Васильев, «Великий князь Владимир Святославич: от языческой реформы к крещению Руси», *Славяноведение*, 1994, ч. 2, стор. 38-55.

[17] Детальніше про уявлення стародавніх слов'ян про потойбічний світ див.: Stanisław Bylina, "Słowiański świat zmarłych u schyłku pogaństwa. Wyobrążenia przestrzenne", *Kwartalnik historyczny*, 1993 (1994), Rocznik C, nr 4, s. 73-88.

[18] ПВЛ, ч. 1, стор. 81.

вини XI ст. Так, в ранг тринадцятого апостола зводить Володимира Яков Мніх у «Пам'яті й похвалі князеві Володимирові» прямо називаючи його апостолом «в князих».[19] Характерним у цьому відношенні є також повідомлення Києво-Печерського патерика:

> «видѣхом свѣт вѣры апостолом нашим, посланным от Бога, князем Владимиром: сам Бога познав святым крещением и нам того показав».[20]

У візантійській агіографії титул тринадцятого апостола було вперше вжите у відношенні до Константина Великого.[21] Відтак Володимира тепер прирівнюють до цього імператора. Ця подобизна задеклярована й митрополитом Іларіоном, який прямо називає у своєму «Слові про закон і благодать» Володимира, «подобниче великааго Коньстантина — равносумне, равнохолюбче, равночестителю слоужителемь его».[22] В некролозі на смерть князя, вміщеному в «Повісті временних літ» під 1015 р. знаходимо ось ці промовисті рядки: «Се есть новый Костянтинъ великого Рима, иже крестивъся сам и люди своя: тако и съ створи подобно ему».[23] Стремління давньоруських книжників підкреслити зв'язок раннього руського християнства з апостольською епохою було визначальною ідейною програмою оформлення Києво-Руської української середновічної християнської держави.

В першу пору християнство було елітарною релігією. Відтак, київський князь був фактичним главою новонародженої громади віруючих, що утворювала тіло Церкви. Володимирові Святославичеві належала вирішальна роля у справі запровадження християнської науки, будівництва храмів й збирання реліквій. Як сповіщає «Повість временних літ» під 989 р., Володимир,

> «живяще въ законѣ хрестьянстѣ, помысли создати церковь пресвятыя Богородица, и пославъ приведе мастеры от Грекъ. И наченшю же здати, и яко сконча жижа, украси ю иконами и поручи ю Настасу Корсунянину, и попы корсуньскыя пристави служити в ней, вдавъ ту все, еже бѣ взял в Корсуни: иконы, и съсуды, и кресты».[24]

Згадані літописцем реліквії утворювали духовну, священну основу київських храмів, включаючи їх в загальну церковну історію. Збирання й створення дорогоцінного храмового начиння стало справою державною, ідеологічною програмою.[25]

[19] Цит. за виданням: А. А. Зимин, «Память и похвала Иакова Мниха и житие князя Владимира по древнейшему списку», *Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР,* 1963, вып. 37, стор. 68.

[20] *Києво-Печерський патерик* (під ред. Д. І. Абрамовича), Київ, 1930, стор. 87.

[21] G. Podskalsky, *op. cit, s. 116-118.*

[22] А. М. Молдаван, *Слово о законе и благодати Илариона,* стор. 96.

[23] ПВЛ, ч. 1, стор. 89.

[24] *Там само,* стор. 83.

[25] Про вплив ідейної програми християнізації Русі на репертуар й зовнішній вигляд літургійного начиння див.: И. А. Стерлигова «Иерусалимы как литургические сосуды в Древней Руси», *Иерусалим в русской культуре,* М., 1994, стор. 49-50.

Ця програма об'єктивно зумовляла формування уявлень про Київ як рівновартне місто з Константинополем. Його топографія й космогонічна сутність «богохранимого града» визначали ідеї містобудування та архітектурно-художнього оздоблення храмів середньовічного Києва. Матеріяльним втіленням визнання вірности джерелам християнської віри стало зовнішнє уподібнення Києва з Константинополем, задекляровне грандіозною розбудовою міста за часів Ярослава Мудрого. Як сповіщає «Повість временних літ» під 1037 р.:

> «Заложи Ярославъ городъ великий, у него же града суть Златая врата; заложи же и церковь святая Софья, митрополью, и посень церковь на Золотых воротѣх святыя Богородица благовещенье, посемь святаго Георгия манастырь и святая Ирины».[26]

Відповідно до візантійської традиції, у якій Богородиця виступає заступницею Царгорода — Константинополя, староруські книжники обгрунтовували ідею патронату Богородиці над Києвом. Так, в «Слові про закон і благодать» митрополит Іларіон, прославлюючи діяння Ярослава наголошує на тому, що той Київ,

> «величьством яко вѣнцемь обложилъ, прѣдал люди... и град святѣи всеславній, скорѣи на помощь хрстіанамъ святѣи Богородици, еи же и церковь на великыих вратѣх създа во имя перваaго градьского праздника — святааго Благовѣщеніа, да еже цѣлованіе Архангел дасть Девици будеть и граду сему. К онои бо: «радуися, обрадована! Господь с Тобою» (Лк. I, 28), к граду же: «радуися благовѣрныи граде! Господь с Тобою».[27]

Вшанування Богородиці Заступниці, що поширилося у Києві з перед середини XI ст. відіграло визначальну роль у формуванні образу міфологізованої столиці вселенського православ'я. Через те, що більшість київських храмів була присвячена Божій Матері столиця Руси-України перетворювалась на богообраний і богохранимий град.

Серйозні претензії Києва на схожість до Константинополя виявлялися й у засвоєнні греко-римської традиції святкування «дня народження» міста. Ця традиція має глибокі історичні коріння. Вона сягає тієї переломової доби у світовій історії, коли грекоримський імператор Константин (306-337 р.) обрав місцем для своєї нової столиці Візантію на західному березі Босфору. Збудувавши в цьому місті чимало пишних будівель, зокрема, храм святої Софії, оборонні споруди, що їх вінчали Золоті Ворота, володар новонародженої імперії присвятив її стольний град Богородиці Заступниці. На честь народження міста — перетворення його з Візантія на Константинополь, 11 травня 330 року імператор разом з патріярхом, кліром і народом склав молитовну подяку Богу й справив великі урочистості, які відтоді святкувалися щороку.

[26] ПВЛ, ч. 1, стор. 102.

[27] А. М. Молдаван, *Слово о законе и благодати Илариона,* стор. 97-98.

Освячення Константинополя припало на цей травневий день не випадково. Закладаючи підвалини Нового Риму, імператор орієнтувався на дату святкування народження Ветхого Риму, яка згідно з усталеною традицією припадала на 11-ий день раніше Майських календ (Calendas Maies), 753 р. до Різдва Христового. У відповідності з новою християнською традицією відліку літ, якій слідував Константин, цей день тепер пересунувся відповідно до 11 числа місяця травня.[28] Ідеологічні орієнтації давньоруської політичної та церковної еліти в утвердженні Києва як Civitas Celestis рівнопрестольного з Царгородом виявилися у виборі 11 травня днем освячення найголовніших київських храмів — Софійського собору й церкви Богородиці Десятинної. Як засвідчують нещодавно проаналізовані М. М. Лісовим наявні історико-літургійні дані, 11 травня 6460 (952) р. за княгині Ольги відбулося освячення збудованого нею дерев'яного храму св. Софії. Заснування Десятинної церкви за Володимира Святославича відбулося 12 травня 996 р. (через те, що то була неділя), а рівно за сім років — 12 травня 996 р., також у неділю церква була освячена. Повторне її освячення відбулося 11 травня 1039 р. В цей же день 1046 р. було освячено збудований Ярославом Володимировичем Софійський собор.[29] Отже дні освячення київських храмів і «оновлення Царгороду», радше перетворення Візантії на Константинополь збігалися в одному церковному святі, яке було присвячене вшануванню Богородиці Заступниці — Небесній Покровительниці обох столиць.

Прагнення середньовічних мислителів і книжників пов'язати стольний град Русі зв'язками спіритуального споріднення з візантійським імператорським домом відбиває, на мій погляд, і вміщена у недатованій частині «Повісті временних літ» династична легенда про заснування Києва. В ній першопочатки міста пов'язуються з діяльністю полянського князя Кия, який буцім-то, «ходилъ Царюгороду... ко царю, якоже сказають, яко велику честь приялъ от царя, при которомъ приходивъ цари».[30] Для староруських книжників Царгород — Константинополь був центром світового православ'я й містичного плину світової історії. Тому вони і намагалися обґрунтувати, що заснування Києва сталося ніби з благословення володаря царгородського престолу — мітичного глави сім'ї усіх християнських народів тогочасного світу.

Джерелом осягнення історії своєї країни для староруських книжників була священна історіософія Біблії. На її історичні зразки в

[28] Н. Н. Лисовой, «Под знаком Софии (к предистории идеи "Третьего Рима")», *Римско-Константинопольское наследие на Руси: идея власти и политическая практика* (IX Международный Семинар исторических исследований «От Рима к Третьему Риму»), М., 1995, стор. 59-60.

[29] Н. Н. Лисовой, *цит. пр.,* стор. 58-62.

[30] ПВЛ, ч. 1, стор. 13.

значній мірі орієнтовані тексти найдавніших літописних зведень.[31] Досліджуючи біблійні коріння свого народу, давньоруський літописець невипадково спрямовує свої пошуки аж до часу спорудження Вавилонської вежі.[32]. Це повинно було продемонструвати, що Київська Русь аж ніяк не новоявлений суб'єкт священої історії. Подібно до інших християнізованих народів — вона така ж давня за своїм походженням, як і саме людство. З глибокої давнини Русь перебуває під особливим Божим керівництвом. Як запримітив Г. Подскальський у старокиївському літописанні тричі фіксується згадка про «богообраність» Київської Руси, яка з прийняттям християнства очистилась від скверни, а відтак з не країни стала країною й одночасно членом християнського світу — Commonwealth.[33] У візантійських описах так званого «першого» хрещення Руси (860-і рр.) досить виразно відбилася ця трансформація. Так, у писаннях грецького патріярха Фотія Київська Русь, що досі була «народом не звісним» з прийняттям християнства перетворюється у такий, що «здобув своє ім'я».[34] Це певною мірою підтверджує справедливість міркувань тих дослідників, які ототожнюють поняття «Русь» з візантійською церковною провінцією, вбачаючи у ньому хрестильне ім'я «новонародженого» північного народу.[35] Християнізація Київської Руси означала, отже, її леґітимацію на міжнародній арені.

Виявом цього «новонародження» стала діяльність князя Володимира Святославича, який, за словами Іларіона,

> «заповѣдавъ по всем земли крьститися... и въ едино время вся земля наша въславѣ Христа с Отцемь и съ Святым Духом. Тогда начатъ мракъ идольскои от нас отходити и зоръ благовѣріа явишася, тогда тма бѣсослуганіа погыбе и слово евангельское землю нашу осіа».[36]

Літописці змальовують діяння Володимира Святославича через старозаповітні антецеденти чи прототипи. Перший християнський володар Київської Руси уподібнюється до біблійного царя Соломона.[37] Подібно до останнього, Володимир був буцім-то, «побѣжен

[31] Див.: Joel Raba, "The Biblical Tradition in the Old Russian Chronicles", *Forschungen zur Osteuropäischen Geschihte,* 1992, Band 46, s. 9-20.

[32] Див.: ПВЛ, ч. 1, стор. 10-11.

[33] G. Podskalsky, *op. cit.,* s. 18-22.

[34] Цит. за виданням: М. Грушевський, *Виїмки з джерел до історії України-Руси (до половини XI віка),* Львів, 1895, XII, стор. 34; Порівн. повідомлення *Повість временних літ* під 852 р.: «Въ лѣто 6360, индикта 15 день, наченшю Михаилу царствовати, начася прозывати Руска земля» (ПВЛ, ч. 1, стор. 17). Цією статтею і відкривається датована хроніка подій цитованого літописного твору.

[35] Jan Jarco, "'Rus' — 'imie chrzcielne' narodów wschodnioeuropejskich", *Teologia i kultura duchowa Starej Rusi,* Lublin, 1993, s. 84.

[36] А. М. Молдаван, *Слово о законе и благодати Илариона,* стор. 93.

[37] Savelij Senderovich, «Начало восточнославянской историографии с культурологической точки зрения: "Повесть временных лет" и Священная История евреев», p. 38.

похотью женьскую».[38] У пам'ятках староруської писемности Володимир змальовується таким же великим будівничим як і Соломон (ІІІ Цар. VII, 1-11; III Цар. IX, 11-19). За життя Володимира Святославича була зведена й освячена монументальна церква Богородиці Десятинної. Однак йому, за визнанням сучасників, належав і задум побудови «Дому Мудрості» — храму св. Софії. У «Слові про закон і благодать» митрополита Іларіона Ярослав Володимирович постає лише виконавцем задуманої його батьком ідеї Храму:

> «... иже недоконьчаная твоа наконьча акы Соломонъ Давыдова, иже Дом Божїи великыи святыи его Прѣмудрости създа не святость и освященїе граду».[39]

Будівничий Єрусалимського храму — Соломон був зразком середньовічного державця, «наймудрішим із царів». Тому-то й Ярослав увійшов в аннали історії під іменем Мудрого.

Архітектурно-художнє оздоблення Софії Київської, насичене зрозумілими сучасникам образами й символами унаочнювало й розкривало ідею священної держави. Християнство пов'язало образ Софії з ідеалом соборности, централізованої сакральної держави. Аналізуючи зміст імені «Софії Премудрості», відомий знавець історії духовної культури — С. С. Аверінцев зауважив: "У комплексі ідей Старого Заповіту Премудрість певним чином пов'язана з думкою про священну державу, про богохраниме царство: недарма головні «Софілогічні» книги — Книга Премудрості Соломонової і Книга Притч Соломонових — пов'язана з шанованим іменем наймудрішого з царів. Священна держава з її єдиномисленими підданими і правильними устоями людського співжиття є ще одним образом впорядкованого людського космосу, загороджувальної стіни проти хаосу».[40] Храм св. Софії був своєрідним «знаком етичного порядку Космосу, ціннісно-смислової розумності народу й держави».[41] Втілена в ідейно-художній програмі храму Ярослава Мудрого й розвинута у писемній традиції тема софійности покликана була утвердити міць великокнязівської влади та велич «новонародженої» християнської держави.

Ці політико-ідеологічні напрямні середновічної староукраїнської політичної та церковної еліти демонструють серйозні претензії Києва на рівновартість його з усіма іншими осередями вселенського християнства й знаменують остаточне оформлення на Русі ідеї християнської держави.

[38] ПВЛ, ч. 1, с. 57.

[39] А. М. Молдаван, *Слово о законе и благодати Илариона,* стор. 97.

[40] С. С. Аверинцев, «К уяснению смысла надписи над конхой центральной апсиды Софии Киевской», *Древнерусское искусство. Художественная культура домонгольской Руси,* М., 1972, стор. 36.

[41] Сергій Кримський, «Під сигнатурою Софії», *Філософська і соціологічна думка,* 1995, ч. 5-6, стор. 236.

ТЕОДОР МАЦЬКІВ
Українське Історичне Товариство
Гайдельберґ, Німеччина

ПОВСТАННЯ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА ЗБОРІВСЬКИЙ ДОГОВІР У ЗАХІДНОЕВРОПЕЙСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ З 1649 Р.

(Продовження)

2. ЗБОРІВСЬКИЙ ДОГОВІР В АНГЛІЙСЬКІЙ ПРЕСІ З 1649 РОКУ

Хоч Західна Европа була заабсорбована кінцевою фазою 30-літньої війни і підписанням мирного договору в Мінстері (жовтень 1648), повстання православних козаків у союзі з "невірними" татарами проти католицької Польщі було неабиякою сензацією і звернуло увагу на себе велике заінтересування західноевропейської преси, у тому числі й англійської. Господарсько-економічний чинник відігравав теж немалу ролю. У половині 1648 р. експорт збіжжя і дерева до Західної Европи, у тому числі й Англії обнизився до половини.[18] До речі, козаки брали активну участь у 30-літній війні і билися під Верхніми Лужицями з англійськими частинами, що їх був вислав англійський король Яків I (1603-1625) на поміч своєму зятеві Фридерикові V., курфюрстові з Пфальц, якого чехи вибрали собі на свого короля в 1619 р.[19] Мабуть з цієї нагоди в 1621 р. вийшла в Лондоні брошура, в якій чи не вперше подано інформації про козаків та їх боротьбу з турками.[20] Англійська преса присвячувала доволі багато уваги воєнним подіям в Україні, особливо Хмельницькому і Мазепі.[21]

[18] Див. замітку ч. 1а, *Український історик,* 1995, чч. 124-127, стор. 155.

[19] Докладніше див.: Олександер Баран, «Козаки на Закарпатті в 1619 році», *Український історик,* 1970, т. VII, ч. 1-3, стор. 76-81 та його статтю «Валленштайн і козаки», *Український історик,* 1978, т. XV, ч. 1-3, стор. 40-51.

[20] *News from Poland, Wherein is Truly Inlarged the Occasion, Progression, and Interception of the Turks Formidable Threatining of Europe,* London 1621.

[21] Сюди слід зачислити слідуючі лондонські часописи: *The Public Intelligencer, communicating the Chief Occurences and Proceedings within Dominions of England, Scotland and Ireland; Mercurius Politicus, Comprising the Sum of Forraign Intelligence, with the Affairs now in Agitation in England, Scotland, and Ireland; The Moderate Intelligencer: Impartially Communicating Martiall Affaires to the Kingdom of England; A Briefe Relation of Some Affaires and Transactions Civil and Military, both Forraigne and Domestique; The London Gazette, The Daily Courant, The Post-Man; and the Historical Account;* докладніше див.: Т. Мацьків, *Гетьман Іван Мазепа в західньоевропейських джерелах, 1687-1709,* Український Вільний Університет, т. 45, Мінхен 1988.

Історичний розвиток англійської преси є подібний до німецької. Її початок сягає кінця 16 століття. Перша англійська газета *The English Mercurius* появилася в 1588 ро. Подібно як німецька, англійська газета нагадувала своїм виглядом книжку. У 17-ому столітті англійська преса була доволі розвинена і мала вплив на публічну опінію, так що лондонський архиєпископ Лауд видав 11 липня 1637 р. декрет, згідно з яким число газет було ограничено до двадцяти, а видавці мусіли мати дозвіл (ліцензію) на видавання газети. Зокрема за короля Карла I (1625-1649) преса підлягала дуже суворій цензурі, а видавці наражувалися на значні кари, так що вони воліли радше друкувати про сусідні країни, ніж про свою власну. Наприклад, хто хотів бути добре поінформований про політичне життя в Англії, міг знайти в голяндській пресі і навпаки. Тому не диво, що англійська преса радо друкувала закордонні новості, користуючись німецькими чи голяндськими часописами або дописами своїх кореспондентів.[22]

Уже 4 травня 1648 р. лондонський тижневник *The Moderate Intelligencer,* опираючись на інформації з Ґданська з 1 квітня 1648 р. писав, що «...велике число Запорізьких козаків перемогло деякі частини польської армії». Той самий тижневник з 28 грудня 1648 р. (ч. 197), повідомляв, що "Хмельницький генерал (!) козаків буде вести мирні переговори, якщо принц Казимир буде коронований на короля". Користуючись повідомленням з Варшави, лондонський тижневник з 11 січня 1649 р. (ч. 199), писав, що «...після вибору нового короля Хмельницький відступив зі своєю армією та вислав свого посла до короля, щоб він визнав загальну амнестію, приверення давніх вольностей, безпосередню залежність тільки від короля та свободи віри». У виданні з 1 лютого 1649 р. (ч. 202), вище згаданий тижневник, опираючись на інформації з Варшави з 25 грудня 1648 р., у подробицях пише про посольство Хмельницького до короля в особі його колишнього учителя філософії у Кракові, єзуїта о. на ім'я «Куншель або Моярскі», [себто о. Анджей Гумель Мокрскі].[23] Лондонський тижневник подає наступні вимоги гетьмана до короля:

«1. Загальна амнестія для всіх учасників повстання,
2. Відновлення всіх церков, привернення всіх релігійних прав і привілеїв,
3. Тотальне скасування церковної унії,
4. Щоб число козацького війська, яке було обмежене до 6.000, тепер було підвищене до 12.000 і щоб ніхто, тільки Хмельницький до кінця свого

[22] Про історичний розвиток англійської преси див.: Alexander Andrews, *The History of British Journalism,* London 1859, T. I; Stanley Morison, *The English Newspaper, some Account of the Physical Development of Jurnals printed in London between 1622 and the present Day,* Cambridge (UK) 1932; James Grant, *The Newspaper Press: Its Origin, Progrerss and present Position,* London 1871, T. I:, A. Sutton, *Design and Makeup of the Newspaper,* New York 1948.

[23] Докладніше див.: Janusz Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki,* Wrocław 1988.

життя був їх гетьманом (в оригіналі: генералом) і щоб не були під жодною юрисдикцією або командою, тільки короля...»[24]

Той самий *The Moderate Intelligencer,* покликуючись на інформації з Ґданська, пише, що

«комісари, яких король післав до Хмельницького, гетьмана (в оригіналі генерала) козаків, повернулися до Варшави і звітували, що гетьман виказав мало охоти до замирення, одначе ще договорилися на перемир'я до Зелених Свят.[25]

Згідно з тим перемир'ям, ані козакам ані коронним і литовським військам не вільно переходити демаркаційної лінії поза місто Бар.[26] Комісари також привезли домагання від гетьмана: 1. признати православному митрополитові місце в сенаті, 2. скасування церковної унії, 3. Чаплінський, що пірвав Хмельницькому жінку, має бути виданий козакам, 4. щоб кн. Вишневецького не іменувати коронним гетьманом,[27] 5. козацький гетьман може мобілізувати стільки війська, скільки захоче, 6. воєвода Київського воєвідства має бути руський шляхтич. Ці домагання були не до сприйняття, тому у цілій Польщі ідуть приготування щоб успокоїти повстанців і проти них вирушить особисто сам король з 40-тисячною армією».[28]

Інший лондонський тижневник, *A Briefe Relation* з 16 жовтня 1649 р., (ч. 3), помістив у явно польонофільському дусі довший допис про облогу Збаража, битву під Зборовом та текст Зборівського договору. Згаданий тижневник пише:

«Подробиці великої битви між поляками і козаками, в якій згинуло понад 30 тисяч козаків та умови згоди поміж ними.

Маючи інформації з Гамбурґу про цю велику битву, думаю, що буде вказаним подати до відома подробиці, гідні уваги. Після смерти Володислава Четвертого, який помер більше як півтора року тому, козаки, (це пограничний нарід, що живе на пограниччю Польщі і згідно зі законами цього королівства, є збов'язаний обороняти його перед татарськими наїздами), підняли повстання проти шляхти, щоб вибороти собі державну незалежність. При допомозі татар у числі 300 тисяч, відвічних ворогів Польщі, козаки під час безкоролів'я зруйнували протягом нецілих трьох місяців чотири провінції. У листопаді минулого року, польський парлямент у

[24] Англійський текст є згідний з текстом опублікованим у *Документах Богдана Хмельницького, 1648-1657,* що їх видали І. Крипякевич і І. Бутич, Київ 1961, стор. 83-84, документ ч. 34.

[25] Докладніше див.: Frank E. Sysyn, *Between Poland and Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil, 1600-1653,* Harvard Ukrainian Research Institute, Cambridge, Mass. 1985, pp. 166-167.

[26] *У Документах Богдана Хмельницького,* стор. 104-105, документ ч. 49, є подано, що «...має бути збережений мир з коронними військами і військами Великого Литовського князівства, які не повинні вступати з жодного боку в Київське воєводство по ріки Горинь і Припʼять, а від Подільського і Брацлавського воєводства по Кам'янець-Подільський".

[27] Це домагання Хмельницького було зайвим, бо король звільнив кн. Вишневецького зі становища коронного гетьмана на коронаційному сеймі.

[28] *The Moderate Intelligencer,* ч. 216, 10 травня 1649.

Варшаві вибрав королем брата Володислава, Яна Казимира, колишнього кардинала, що зложив свою гідність, на що йому дозволено тільки з уваги на його королівське походження... Насправді польський король не має королівської влади. У міжчасі татари, перейшовши Дніпро, повернулись додому, а козаки на писемне домагання короля залишилися на пограниччі і чотири місяці панувало перемир'я, так що Польща жила в спокою як би перед тим не було замішання.

Але несподівано козаки знову вхопилися за зброю і попросили на допомогу татарського хана, який вирушає в похід не менше як з 80-тисячним військом. Вони і козаки нищать все огнем і мечем, що їм стає на дорозі.

Нове повстання дуже затривожило короля, що при всій своїй енерґії зібрав військо, яке тільки міг, щоб стримати цю бурю, яка зроджувала велику повінь, але він зорганізував всего десятьтисячне військо, що складалося з поляків і німців...

Тих десять тисяч війська, заохоченого обіцянками Казимира, що особисто обіцяв повести їх в похід, доказали великих подвигів супроти свого ворога і мали ту перевагу над ним в багатьох боях. На особливу увагу заслуговує факт, що ніхто з учасників цієї війни не повернувся зі значним успіхом.

Це так поіритувало Хмельницького, генерала (!) козаків, що він постановив зорганізувати армію з 200.000 вояків.[29] Малочисельна польська армія не могла нічого вчинити проти переваги козацького війська і не маючи ніяких укріплень, ані інших можливостей, вирішила окопатися в таборі, де добре приготовилися до оборони і могли витримати шеститижневу облогу переважаючого ворога, де хан особисто командував 280-тисячною армією...[30]

Великий хан порозумівся з Хмельницьким, генералом (!) козаків відносно добичі, тобто він забере в полон обложених високих офіцерів і шляхтичів, за яких може дістати добрий викуп, що буде заплатою за його участь у війні. В між часі Казимир спішить тільки з 30 тисячним військом на поміч обложеним, які так шляхотно боролися, обороняючи честь і безпеку того королівства...».

Дальше автор хаотично описує як то хан з 80-тисячним татарським військом напав зі заду на хоробре польське військо, яке попало в замішання і тільки завдяки холоднокровності короля, що своєю поставою привернув порядок у часі битви, осягнено те, що татари не осягнули своєї цілі. Хмельницький також вирушив з 150.000 козаків, непомітно відступаючи від облоги Збаража, залишаючи так мало війська. Король, будучи окруженим зі всіх сторін, робив що міг, щоб заохотити своє військо (9.000 німців і 18 або 20.000 поляків) до боротьби, одначе знайшовшись поміж двома чисельними і потужними

[29] Лондонський тижневник значно перебільшує чисельність козацької армії, що було тоді звичайним явищем. Згідно з тодішніми обчисленнями, Хмельницький міг мати 70.000 війська, докладніше див. М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. VIII, ч. 3, стор. 188.

[30] Хан міг мати около 100.000 війська, Грушевський, т. VIII, ч. 3, стор. 187.

ворожими арміями, вирішив переговорювати з ханом. Свій допис автор так закінчує:

«Вкінці понад 30 тисяч татар і козаків упало на полі битви; ніч, перевтома розлучила 8 тисяч вояків Казимира від них і в тому часі Казимир скликав тайну нараду і беручи під увагу, що йому залишилося около 20 тисяч вояків і що йому прийдеться боротися з 200-тисячним військом і що продовжуючи боротьбу, не буде виглядів прийти з допомогою для обложеної 10.000 залоги в Збаражі, вирішив дальше не ризикувати, тим більше, що уже мав перевагу над ворогом, якого трупи покрили ціле поле битви, але мирно закінчити цю криваву битву.

Це було щастя для поляків, що хан завжди вірив у своє велике і сильне військо, і що перед двома днями він одержав вістку, що московський великий князь напав на його край.[31] З уваги на це, він з радістю прийняв цю пропозицію і згодився на мирні переговори. Узгіднено, що польська сторона вишле свого великого канцлера з одинадцяти представниками, а хан зі своїм везиром і багатьма представниками і перед обома військами на полі битви було домовлено:

1. Що король дасть повну загальну амнестію всім козакам та все, що сталося вважатиме таким, як би того не було.

2. Що Хмельницький, генерал (!) козаків, проситиме у польського короля пробачення на колінах, схиливши свою голову до долу.

3. Що він надалі буде генералом (!) вище згаданих козаків, число яких буде 40.000; він, [Хмельницький], буде залежати тільки від короля, одначе як польський шляхтич мусить скласти присягу Речі Посполитій.

4. Що польський король буде мати реєстр імен та домівок згаданих 40.000 козаків, якими на випадок смерти генерала (!) Хмельницького буде командувати один з їхніх керівників грецької віри.

5. Що військо, яке облягають козаки, буде звільнене того самого дня.

6. Що грецьку віру можна буде исповідувати у всьому королівстві, навіть у Кракові, та що унія з Римською Церквою більше не буде.

7. Що київським воєводою буде завсіди шляхтич грецької віри.

8. Що митрополит грецької віри буде мати право засідати в сенаті серед єпископів і буде мати дев'яте місце.

9. Що татарський хан відступить зі своїм військом; що він одержить 100.000 талярів, з чого одна третя буде негайно виплачена, а для других двох третих буде дане достаточне число заложників.

10. Що Польща буде платити татарам щорічно 12.000 талярів, як це звичайно платила від часів панування Зиґмунта Авґуста, під умовою, що вони прийдуть на поміч Польщі, якщо у цьому буде потреба в числі 40.000 вояків.

11. Що козакам буде дозволено виробляти горілку для власного вжитку, але не на продаж».[32]

Англійський текст складається з одинадцяти статтей, але не є

[31] Ця вістка виявилася неправдивою.

[32] *A Briefe Relation of some Affaires...*, ч. 3, 16 жовтня 1649, стор. 28-29. Англійський текст див. додаток ч. 5. Докладніше про історичне тло Зборівського договору див. мою статтю: "Ukrainian-Polish Peace Treaty of Zboriv in the English and German Press of 1649 and its Background," *The Ukrainian Review*, Summer and Autumn 1992, Vol. XL, No. 2, pp. 12-22 & No. 3, pp. 24-36

згідний з оригінальним польським, опублікованим у *Собрании государственных грамот и договоров,* (т. III, стор. 451-454), ані з українським Грушевського *(Історія України-Руси,* т. VIII, ч. 3, стор. 215-217), ані з німецьким анонімного німецького офіцера в польській армії (*Український історик,* т. XXXII, чч. 124-127, стор. 158-160). При порівнянні англійського тексту з польським, виявлено різниці в поодиноких статтях, а саме:

1. У першій статті англійського тексту подається, що король прощає всім козакам та все, що сталося вважатиме таким, як би того не було. У польському тексті — король затримує своє Запорозьке військо при давніх вольностях згідно з давними привілеями, які потверджує своїм декретом.

2. У другій статті лондонський тижневник пише, що Хмельницький має на колінах просити у короля прощення, склонивши до землі голову. Про це нема згадки в тогочасному польському, в французькому, в німецькому тексті, ані в іншому лондонському тижневику *The Moderate Intelligencer...,* (No 237), з 4 жовтня 1649, який передає об'єктивно умови Зборівського договору і коли б у ньому була окрема стаття, що гетьман має на колінах просити прощення, англійський тижневник був би теж про це згадав. Там є згадка, що «...генерал (!) Хмельницький є в королівському таборі для узгіднення деяких спірних питань, а краківський воєвода у козацькому таборі».

Цю церемонію пониження гетьмана перед польським королем, «з приємністю» описав хорунжий королівської хоругви, Якуб Міхаловскі, у своїх спогадах, де також передав промову Хмельницького до короля, яку Грушевський уважає, що вона «не має ніякої історичної вартости».[32]

Що більше, щоб понизити Хмельницького за кордоном, у королівській канцелярії була виготовлена в латинській мові офіціяльна реляція для заграничних урядів п. н.: «Реляція преславної експидиції... найуспішнішого успіху і найщасливішого замирення... найяснішого і могучого володаря Яна Казимира, короля Польщі і Швеції, 1649 року». При кінці цеї реляції є згадка, що «...на третій день у сторону Збаража відступили всі татарські війська, а за ними також і козацькі відділи. Одначе перед тим, респектуючи короля, до табору прибув сам Хмельницький. Будучи допущеним до нього, він упав на коліна, просимв прощення за злочини, обіцюючи у майбутности зберігати королеві вірність і послух».[34]

[33] Грушевський, там же, т. VIII, ч. 3, стор. 218.

[34] *Relatio gloriosissimae expeditionis, victoriosissimi progressus et faustissimae pacificationis cum hostibus... Joannis Casimiri, regis Poloniae et Sveciae, anno 1649.* Цю реляцію А. Барабой й інші опублікували у *Документах об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг.,* АН УРСР, Київ 1965, стор. 288-297, документ ч. 111. («...Tertia tandem die abidant omnes Tartarici exercitus versus Zbarazium, eos sequebantur Cosacorum legiones. Prius tamen veniente ipso Chmelnicio ad castra nostra, veneratum regem, ad quem introductus in terram prostratus veniam criminis fieri petiit, omnem in posterum fidem et obsequim regi policitus.")

(1485) *Numb.* 178.

THE Moderate Intelligencer:

Impartially communicating Martiall Affairs to the KINGDOM of ENGLAND.

From *Thurſday, Auguſt* 10. to *Thurſday, Auguſt* 17: 1648.

THere's nothing ſo much layes open to ſuſpition, then that parties will not ſay what will content them, from thoſe with whom they are at difference, eſpecially when pretending nothing but ſecurity to themſelves, or the ſo ſetling that liberty and property may be ſecured, and men not compelled by any kinde of puniſhment, to worſhip contrary to their judgements or conſciences. If ever a good agreement or ſettlement be, it muſt be by engaging for particulars not for perſons, men, and the beſt, are ſubject to failing and change: Let *England* reſolve what will make them happy, ſtate it into clear heads, ſo as the weakeſt may underſtand, and engage to live and die together for effecting thereof, which to doe, ſo as to give content to all intereſt in a reaſonable way, is not difficult: It's true, the ſeller will tell you he will ſell as deare as he can, and the buyer will buy as cheap as he can. In affairs of State, theſe are principles proceeding from tyrannicall ſpirits, to ſtand aloof in generals, ſignifies nothing, unleſſe ill intents.

From the head Quarters of Lieutenant Gen. Cromwell, *Aug.* 8.

I ſhould long ſince have acquainted you of the many favours we received from the City of *Briſtol*, by the mediation of Mr. *Peters*, when we lay before *Pembrook*, they affording us, not onely a great ſupply of beer, but linnen for our wounded and ſick ſouldiers, a mercie ſeaſonable and neceſſary, and at that preſent ſenſibly felt, yet in this very poor condition, we can do no more but acknowledge it with thankfull hearts to God, and by promiſing to hazard our lives in a farther adventure for them, and the Kingdom in this our Northern expedition, much enabled and encouraged by the benefit and remembrance of thoſe former favours, together with the ſupply of 2500 pare of ſhoes from *Northampton*, and the like quantity of [illegible] from the City of *Coventry*, and our joy is, that God hath cleered up our way by the appearance of his providence in his former aſſiſtances, and believe it, Sir, as long as we have life, we ſhall keepe to firſt principles, though a poore, naked, deſpiſed partie, and die by the ſides of our faithfull Officers in the owning of that onely, which God and reaſon allows, as for thoſe againſt whom we now march, it's our opinion, they, if Victors, will put no

Rrrrrrrr diffe-

Титульна сторінка лондонського тижневика The Moderate Intelligencer..., ч. 178, з 17 серпня 1648 р.

(171) *Numb.* 3.

A BRIEFE RELATION of ſome affaires and tranſactions, Civill and Military, both Forraigne and Domeſtique.

Licenſed by Gualter Froſt *Eſquire, Secretary to the Councell of State, according to the direction of the late Act.*

October the 16th. 1649.

THROUGH the goodneſſe of God wee ſtill can ſay we have not *much Newes at home*: God is pleaſed to bleſſe our endeavours *abroad*, and by that meanes to put an *awe* upon a great number that *wiſh* us no good; and is pleaſed alſo to *open mens eyes by degrees*, to a diſcovery of their *true* intereſt and their *preſent meaſure of enjoyments*, and its perceived they *begin to value them*, and will no longer be *cheated* out of them by attempts either upon the *left* or the *right hand*, ſome that were taken in their honeſt and *candid ſimplicity* by the cunning inſinuations of thoſe who lay in wait to *deceive* have ſeen through *the imdoſture* and delivered themſelves from the *inchantment*, and left thoſe *transformed Angels* to conſort with thoſe other *Legions* for whom is reſerved the *blackneſſe of darkneſſe*, whoſe *Mines* are *vented*, their *Malignant influences worne out*, and their *Kingdome* is *neare an end*. And we truſt by the going out of the *infinite goodneſſe* and *wiſdome* and *power*; *righteouſneſſe* and *Juſtice* ſhall *cloath* our *Government*, and an *happy peace* ſhall be a *Crowne* upon the *heads of all* whoſe *times* and the *bounds of whoſe habitations* are determined by the *Eternall Decree* and *diſpoſition of providence* to live *under it*.

Yet leaſt any ſhould be offended that while we give acount of other

C places

Титульна сторінка лондонського тижневика A Briefe Relation of some affaires..., ч. 3, з 16 жовтня 1649 р.

Згадана реляція є багата змістом, але як історичне джерело є сумнівної вартости, тому що в ньому діяльність короля й його канцлєра є представлена односторонньо і суб'єктивно. Наприклад, там де знаходився король і канцлєр, є подані мінімальні втрати — шість вбитих і 20-30 ранених, зате козаків — у тисячах. Ту саму суб'єктивність можна знайти в *A Briefe Relation...,* де при кожній нагоді підкреслюється великі втрати козаків і незначні у поляків. Беручи під увагу ці порівнання, виглядає, що автор допису про «велику битву» у згаданому лондонському тижневнику користувався цією реляцією.

Одначе про цю авдієнцію у короля ходили у Варшаві інші поголоски. Московський аґент Григорій Кунаков занотував, що «король при цій авдієнції дуже ласкаво промовляв до гетьмана, заохочуючи його до приязні і вірности, а той відповів «гаразд, королю, а чемности і вічливости ніякої на королівську промову ні в словах, ні в чому не проявив.»[35] З уваги на це, у вірогідність другої статті у лондонському тижневнику треба дуже сумніватися, а радше трактувати як вигадку. Замітку ж про це у спогадах хорунжого королівської хоругви Я. Міхаловского можна розглядати як те, що по англійськи влучно зветься *wishful thinking,* так було, бо так мені хочеться.

У третій статті є згадане тільки число 40.000 козаків, тоді коли в польському тексті є подане не тільки число (40.000) козаків, але теж їх територія (Брацлавське, Київське та Чернігівське воєвідства) із зазначенням докладних границь.

Польській армії не дозволяється стаціонувати на території тих воєвідств згідно зі шостою статтею у польському тексті, в англійському тексті цей важливий деталь не згаданий.

У польському тексті (стаття VIII) говориться, що справа Православної Церкви відкладається до ухвали слідуючого сейму, то в англійському тексті є подано упрощено про ліквідацію Уніятської Церкви, (стаття VI).

У польському тексті згадується, що євреям не дозволяється поселятися на території згаданих воєвідств (стаття VI), як також єзуїтам не дозволяється закладати нові школи в Києві та інших містах в Україні (стаття X). В англійському тексті про цю заборону зовсім не згадується.

Усі вищі уряди на терені вище згаданих воєвідств мають бути надавані шляхтечам православної віри — у польському тексті (стаття IX), в англійському тексті і про це не згадується.

В англійському тексті подано, що хан дістає «на руку» 100.000

[35] Грушевський, там же, т. VIII, ч. 3, стор. 218-219; І. Крип'якевич, *Богдан Хмельницький,* В-во «Світ», Львів 1990, стор. 107; В. А. Смолій, В. С. Степанков, *Богдан Хмельницький, Соціяльно-політичний портрет,* В-во «Либідь», Київ 1993, стор. 195-196.

золотих і що Польща мусить платити татарам річно 12.000 золотих... (статті IX і X). У польському тексті про це нема згадки.

В інших статтях зміст англійського тексту покривається з польським.

Об'єктивніше у скороченій формі пише про битву та Зборівський договір *The Moderate Ibtelligencer* (No. 237) з 4 жовтня 1649 р.:

> «Потверджується, що польська королівська армія боролося з козаками і татарами разом два дні; обі сторони потерпіли великі втрати в людях, польський король мав найбільші втрати, бо мав менше війська, як його противник. Його шляхта ще не злучилася з ним, а ця що є з ним, не боролося хоробро, так що король окружений сильнішим противником, був примушений шукати замирення на свою ганьбу і на шкоду корони. Козаки одержали не тільки свої старі права і привілеї та уряди в адміністрації й у Церкві, але домогалися, що єзуїтам і євреям не вільно було перебувати на терені, де живуть козаки. Статті договору (між якими є стаття про прощення, і що ніхто не має чинити пімсти у майбутньому) мають бути затверджені і виконані на наступному сеймі, який задля цього має відбутися, після того, як війська повністю відійдуть; п'ять староств або повітів, що були дані козакам у заставу до схвалення цих статтей, є затверджені, генерал (!) Хмельницький є в королівському таборі для узгіднення деяких спірних питань, а краківський воєвода в козацькому таборі. Татари за їх відступ одержали 300.000 талярів, гроші, що у більшості вже виплачені; козаки мають дістати свою платню, що їм польська корона винна». (Англійський текст див. додаток).

Публікація Зборівського договору на сторінках тогочасної англійської преси вказує на заінтересування публічної опінії в Англії воєнними подіями в Україні. Одначе англійська преса не вносить нового матеріялу для ліпшої інформації Зборівського договору. Навпаки, при порівнянні тексту, надрукованого у *Briefe Relation,* No. 3, з ориґінальним польським текстом, недвозначно можна ствердити, що поодинокі статті Зборівського договору були перекручені або неповні. Виїмком може бути *The Moderate Intelligencer.*

ДОДАТКИ

Додаток ч. 3.

Текст Зборівського договору, що його опублікував лондонський тижневник *A Briefe Relation of Some Affaires and Transactions Civill and Military, both Forraigne and Domestique* of October 16, 1649, No. 3, pp. 28-29:

...And it was agreed that the Pole should send his great Chancellour with eleven others, and the Cham[1] his Vizier with as many, and they being met in the view of the two Armies standing in Battalia it was agreed between them.

I.

That the King should give a generall pardon to all the Cosaques, and that all things past should be as if they had not been.

II.

That Chimelnisky[2] their Generall should demand pardon of the King upon his knees, and his head bowed downe to the ground.

III.

That he should neverthelesse continue Generall of the said Cosaques, to the number of 40,000, in which quality he should depend onely upon the King when he had made an Act of acknowledgement for the Republique as a Gentleman of Poland.

IV.

That the King of Poland should keepe a Register of the names and dwellings of the above said 40.000 men, who in case of the death of their General Chimelnisky, should be commanded by one of their own Chiefs of the Greek Church.

V.

That the Army besieged should be set at liberty the same day.

VI.

That the Greek Religion may be exercised throughout the Kingdome, even at Crakovia,[3] and that three shall be no more Greekes united to the Roman Church.[4]

VII.

That the Palatinate of Kion[5] shall be alwayes given to a Greek Lord.

VIII.

That the Metropolitan of the Greekes shall have his seat in the Senate among the Bishops, and shall have the ninth place.

IX.

That the Cham of Tartars shall retire with his Army. That he shall receive 100,000 Crownes, wereof third shall be paid in hand, and hostage sufficient and solvent shall be given for the other two thirds.

[2] Khmel'nyts'kyi
[3] Cracow
[4] The Uniate Church (1596)
[5] Kiev

X.

That Poland shall continue to pay the Tartars the 12,000 accustomed for each yeare, as it hath been payd since the raigne of Sigsmond Augustas,[6] upon condition that they shall be obliged to come to the helpe of the Poles when they shall be thereunto required, with the number of 40,000.

XI.

That the Cosaques shall have permission to make aquavitae for themselves, but not to sell.

Додаток ч. 4.

Скорочений текст Зборівського договору, що його опублікував лондонський тижневник *The Moderate Intelligencer: Impartially Communicating Martiall Affaires to the Kingome of England* of October 4, 1649, No. 237:

It is confirmed, that the King of Poland's Army fought with, the Cossaques and Tartars two dayes together; on both sides a numerous multitude was slain, the King of Poland had the greatest losse, not being so numerous as his enemy, the most of his Gentry not yet come unto him, and those present did not fight so couragiously, insomuch, that the King after the fight was ended, was surrounded by his numerous Enemy, and so in a manner forced to make peace in the open field to his enemies great content, and his own disparagement, and prejudice to the Crown, the Cossaques have obtained not only their ancient priviledges, honours and offices in temporall and spirituals, but brought to passe that the Jesuits, and Jews, be banished out of the Cossaques Quarters: The Articles agreed upon (amongst which an act oblivion, and no party to seeke any revenge in the future in the least degree) are to be confirmed and performed and the next Dyet to be held for that purpose, after the Armies are totally withdrawn: Five Starorosteys or Counties pawned to the Cossaques till the Articles agreed on are performed, and Generall Chimelnisky[1] is in the King's Camp for the cleering of some intricate points and the waywode of Crakaw[2] is in the Cossaques Campe. The Tartars for their dispatch have 300,000 Gilders, which money, for the most part, is paid already, the Cosaques are to receive all their Arrears which Crown of Poland is owing unto them.

[6] Zygmunt August, 1548-1572.

ЛЕОНІД ПИЛЯВЕЦЬ
*Інститут Української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України*
Київ, Україна

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ, 14-30 ЖОВТНЯ 1921 Р.
(ДО 75-РІЧЧЯ З ДНЯ ВІДКРИТТЯ)

В історії розвитку суспільства бувають події, які стають епохальними. В історії України, її церкви такою подією з повним правом може бути названим Всеукраїнський православний церковний собор УАПЦ 1921 року. Це пов'язане з тим, що він поклав початок переходу Української Церкви від статусу митрополії Константинопольського патріярхату, а потім (з 1686 р.) від підпорядкування Московському патріярхатові й Святішому Синодові Російської Церкви до статусу, найбільш поширеному в православному світі — автокефальної (незалежної) Церкви. Отже, відбувся процес переходу церковного життя в Україні на вищий, новий якісний рівень.

ПЕРЕДУМОВИ СКЛИКАННЯ СОБОРУ

Релігійне життя в Україні активізувалося після Лютневої (1917 р.) революції в Росії. На Епархіяльних з'їздах, які проходили весною, викристалізовується ідея автокефалії православної церкви в Україні. З цією метою зусиллями прибічників цієї ідеї скликано Всеукраїнський православний церковний собор, який розпочав свою працю 7 січня 1918 р. Умови війни на Україні довели до того, що Собор проходив на трьох сесіях (7-9 січня, 20 червня — 11 липня, 30 жовтня — 14 листопада). На першій сесії, незважаючи на те, що там була значна частина прихильників автокефалії, питання про автокефалію православ'я в Україні так і не було поставлене. Тільки у виступі професора І. І. Огієнка було обгрунтовано Історичну конечність автокефалії православної Церкви в Україні, а також накреслив структуру майбутньої Української православної Церкви. На другій сесії Собору шовіністично настроєній Ієрархії вдалось завдати нищівного удару прибічникам автокефалії: були визнані недійсними мандати делеґатів Собору — членів Всеукраїнської православної церковної ради (ВПЦР) — і всі вони (46 осіб) вийшли з Собору. Після цього вдалось

затвердити «Положення про тимчасове Вище Управління Церкви на Україні». За цим документом православна Церква в Україні проголошувалась автономною, яка залежала канонічно від Московського патріярха.[1] На третій сесії Собору (12 листопада) виступив О. Лотоцький — новий міністр ісповідань в уряді гетьмана П. Скоропадського. Він виклав політику свого уряду в церковних справах, згідно з якою православна Церква в Україні мала бути «автокефальною під головуванням Київського митрополита та в канонічному зв'язку з іншими самостійними церквами».[2] Але 14 листопада гетьман реорганізував уряд, що викликало велике задоволення православних владик. «Впав міністер — впала і автокефалія» — заявив Волинський архієпископ Евлогій.

Уже 19 грудня Катеринославський архієпископ Агапіт вітав уряд Директорії, прибувши до Києва. Директорія державним декретом проголосила автокефалію православної церкви в Україні. Згідно з цим декретом, церкву очолить Синод, призначений Директорією.[3] Він відатиме справами віри, богослужінь і церковного суду. Інші ж питання буде розглядати міністерство ісповідань, що було створене в уряді Директорії.[4] Всю церковну владу Директорія брала на своє утримання. Накази Синоду могли вступати в силу тільки після затвердження урядом. Директорія намагалась одразу ж добитись визнання автокефалії православної церкви в Україні з боку Вселенського патріярха. З цього приводу розпочались у липні 1919 р в Константинополі переговори професора О. Лотоцького (у той час посла УНР в Туреччині) з місцеблюстителем Вселенського патріярха митрополитом Дорофеєм, які закінчились безрезультатно: через вакантність патріяршого престолу визнання автокефалії Української православної церкви відкладається на пізніший час.[5]

На початку 1919 р. Директорію витіснили із Києва червоні війська. У цей час почав діяти закон про відокремлення церкви від держави. Нова влада, вбачаючи в Російській православній церкві одного з головних своїх ворогів, робила все, щоб її розколоти і знищити. Тому реєструвались любі релігійні громади, які відмежовувались від Московського патріярхату. Це використали представники руху за автокефалію православної церкви в Україні і весною 1919 р. зареєстрували першу українську парафію, яка отримала у своє користування Миколаївський собор на Печерську в Києві.

Відновлює свою працю ВПЦР — керівний орган організації автокефальної церкви в Україні. Головою Ради було обрано Михайла

[1] Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (надалі — ЦДАВОВ України), ф. 3984, оп. 3, спр. 26, арк. 6.

[2] *Мартирологія українських церков,* т. 1, *Українська православна Церква,* Торонто-Балтімор, 1987, стор. 608.

[3] ЦДАВОВ України, ф. 1072, оп. 1, спр 3, арк. 10.

[4] *Там же,* спр. 7, арк. 54.

[5] О. Лотоцький, *Сторінки минулого,* т. 4, *В Царгороді,* Варшава, 1939, стор. 98.

Мороза — земського діяча, а заступником голови — протоієрея Василя Липківського. Оскільки умов для проголошення автокефалії у той час не було, то ВПЦР вирішує створити Всеукраїнську спілку православних парафій, метою якої є, за статутом, «об'єднання, координація і... підтримання праці українських парафій».[6] Вона має право згідно з канонами обирати єпископів; відкривати школи для підготови членів притчу і дириґентів; відкривати підприємства, необхідні для богослужбових і релігійно-церковних потреб; скликати церковні собори, з'їзди, а також засновувати благодійні організації.[7]

22 травня 1919 р. було відправлено перше богослуження українською мовою в соборі св. Миколая на Печерську, яке провів протоієрей В. Липківський. У цей період ще відкриваються у Києві українські парафії: Подільська — при соборі Андрія Первозванного, Либідська — при церкві св. Іллі і Старо-Київська — при соборі св. Софії.[8]

Діяльність ВПЦР була зупинена у зв'язку з денікінською окупацією Києва (вересень-грудень 1919 р.). Розпочались репресії проти священнослужителів — прихильників автокефалії Української церкви. Тільки в середині грудня ВПЦР відновила свою роботу. Вона з самого початку шукає шляхів для спільної праці з єпископами, які були під зверхністю Московського патріярха, але з їх боку не зустрічає не тільки взаєморозуміння, але й ворожість. Коли ж було заборонено проводити богослужіння українською мовою священикам українських парафій м. Києва (розпорядження єпископа Назарія 30 квітня 1920 р.), ВПЦР йде на повний розрив з Московським патріярхатом.

5 травня 1920 р. на своєму засіданні ВПЦР одноголосно приймає рішення, за яким православна Церква в Україні проголошувалась "автокефальною (незалежною) і соборноправною".[9] Але відсутність власного єпископату вимагала скликання Всеукраїнського собору, і ВПЦР вела серйозну підготову до нього. Весною і влітку 1921 р. по всій Україні відбувались губернські та повітові церковні з'їзди, на яких обирали делеґатів на Собор і давали їм накази. Свідок тих подій відзначче: «Провідними думками ухвал тих з'їздів були — автокефальність та повна українізація церкви. Також великої ваги надавалось питанню про єпископат».[10]

22-26 травня 1921 р. у Києві відбувся церковний собор Київщини, на якому, крім 412 делеґатів, брали участь гості з Поділля, Полтавщини та інших реґіонів. Були серед делеґатів і 33 члени ВПЦР. Собор визначив своє ставлення до Всеукраїнського церковного собору

[6] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 3, спр. 29, арк. 4.
[7] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 3, спр. 29, арк. 4-4 зв.
[8] *Там же,* оп. 2, спр. 29, арк. 24.
[9] *Церква і життя,* 1928, Харків, ч. 2(7), стор. 128.
[10] Протопресвитер Демид Бурко, *Автокефальна Православна Церква — вічне джерело життя,* Саут-Бавнд-Брук, Н.-Дж., 1988, стор. 71.

1918 р., як до зборів «ворогів українського церковно-визвольного руху». І тому було прийняте рішення про те, що «ні постанов, ні... вищого керівного органу не визнавати»,[11] а також про те, що «шлюбний стан не повинен бути перешкодою до обрання в єпископів», а при виборах єпископа «не повинно бути різниці між мирянами і духовенством».[12] Собор одноголосно обрав на посаду Київського і всієї України митрополита, відомого діяча українського руху в православній Церкві архієпископа Полтавського Парфенія (Левицького),[13] а його заступником обрано єпископа Антоніна (Ґрановського), який жив у той час на «покої» в Москві. Було обрано також 10 кандидатів на єпископів. Серед них протоієреї Василь Липківський і Нестор Шараївський, священики Павло Погорілко і Кость Кротевич.[14]

Офіційні органи визнали собор Київщини, як «розклад церкви». Про це свідчить те, «що прийнятий церковним собором Статут передає всю владу в церкві не «князям церкви», а обраній парафіяльній раді; єпископи являються головами церковних рад, але без всяких виконавчих прав і функцій. Іншими словами — повна демократизація і мало чи не «Радянська влада» в церкві».[15]

Відчуваючи постійний тиск з боку патріярха московського Тихона і всієї ієрархії Російської церкви в Україні, так і не приступили до виконання своїх обов'язків ієрархи Парфеній і Антонін. Звернення ВПЦР до Катеринославського єпископа Аґапіта (Вишневського) з проханням очолити УАПЦ не дало бажаних наслідків. Було вирішено звернутись до патріярха — католікоса Грузинської православної церкви, яка у березні 1917 р. відновила свій незалежний статус. У листі ВПЦР до патріярха Леоніда висловлено прохання висвятити на єпископів двох кандидатів — протоієрея Павла Орлика і священика Павла Погорілка. У листі, крім того, подається історичний нарис православ'я в Україні, проводиться паралель між долями Української та Грузинської церков, показані шляхи церковно-визвольного руху в Україні.[16] Але ланцюг невдач на шляху автокефалії православ'я в Україні не мав меж: і ця акція була невдалою — умови громадянської війни не дали можливости кандидатам в єпископи добратись до Грузії.

От, в таких умовах зібрався Перший Всеукраїнський православний собор УАПЦ.

[11] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 3, спр 103, арк. 1.

[12] *Там же,* арк. 3.

[13] Це обрання, як і заступника митрополита, відбулось заочно, але за попередньою згодою. Так архієпископ Парфеній ще в серпні 1920 р. заявив: «Задля миру церковного і збереження вповні Христового стада, згоджуюсь взяти під свій догляд українські православні парафії» (ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 1, спр. 30, арк. 13.

[14] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 3, спр. 103, арк. 3.

[15] Василь Роденко, «Розклад церкви», *Вісті Київського губернського революційного комітету,* 1921, 26 травня.

[16] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 4, спр. 39, арк. 1-4.

ХІД ТА РІШЕННЯ СОБОРУ

В день відкриття Собору було зареєстровано 445 делеґатів і запрошених. Найбільшою представницькою була делеґація від Київщини (168 осіб) і від міста Києва (141). Були тут делеґації й від інших губерній України (Волинь — 9 делеґатів, Кременчуччина — 13, Одещина — 7, Поділля — 18, Полтавщина — 45, Харківщина і Херсонщина — по 2, Чернігівщина — 40). Серед делеґатів 48 священиків, 8 дияконів, 30 дяків: всього були присутніми 80 служителів культу. Серед мирян, присутніх на Соборі, селян було 74 делеґати, робітників — 35, учителів — 63, професорів — 4, а також представників інших професій: студентів, кооператорів, юристів тощо.[17] А от на засіданні мандатної комісії Собору 20 жовтня було визнано дійсними 387 мандатів, а недійсними — 22. Але, враховуючи те, що ці делеґати були з повітів, мандатна комісія прийшла до висновку, що цих делеґатів можна вважати дійсними членами Собору з правом ухвального голосу.[18] Ці дані, взяті із протоколів Собору, повинні внести ясність у ті суперечливі повідомлення про кількість членів Собору, які зустрічаються в літературі.[19]

Зазначимо і те, що після виступу на Соборі 17 жовтня запрошеного академіка А. Кримського, було обрано його почесним членом Собору. ВПЦР запросила на Собор і всіх православних єпископів України на чолі з екзархом Московського патріярха митрополитом Михаїлом. Останній не тільки відмовився від запрошення, але й заявив, що всіх священнослужителів, які підуть на Собор, буде позбавлено сану.

Собор розпочав діяти в Софіївському соборі. Його відкрив, виголосивши вступну промову, голова ВПЦР М. Мороз. Були вибрані керівні органи Собору: почесним головою — протоієрей В. Липківський, головою — М. Мороз, заступниками голови — В. Чехівський, К. Бей, Г. Вовкушевський і Й. Цимбаленко.[20] Після цього виникла дискусія з приводу дальшої праці: заслуховувати доповіді з місць чи вирішувати питання про власний єпископат. За пропозицією В. Чехівського, було прийнято рішення: "справу про ієрархію поставити тоді, коли буде обговорено інформаційні доповіді з основних галузей Української Церкви".[21] У виступах з місць, які проголошувано

[17] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 3, спр. 106, арк. 25 зв.

[18] *Там же,* оп. 1, спр. 62, арк. 76.

[19] Так, наприклад, митрополит Василь Липківський називає число делегатів Собору "більше 400" (В. Липківський, *Відродження Церкви в Україні: 1917-1930,* Торонто, 1959, стор. 46), а Демид Бурко — 472 (Демид Бурко, *Українська Автокефальна Православна Церква — вічне джерело життя,* стор. 71), а в "Исторической записке о жизни Украинской православной Церкви в прошлом и о восстановлении ее автокефалии", підготовленої ВПЦР в 1924 р., число делеґатів названється "близько 500" (ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 4, спр. 159, арк. 4 зв.).

[20] В стенограмі Собору помилково вживається як Цимбалистий.

[21] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 1, спр. 57, арк. 3 зв.

14 і 15 жовтня, характеризовано церковне життя в губерніях та повітах. Зазначалось, що більшість робітників і селян, значна частина інтелігенції підтримують рух за автокефалію православної церкви в Україні, але на цьому шляху великою перешкодою є старий єпископат, який, під страхом відлучення від церкви і позбавлення сану, не дає можливости багатьом священнослужителям активно включитися в працю українізації парафій. Стара церковна адміністрація відмовляється передавати церкви громадам, які заявили про свій перехід до УАПЦ. Так робітники Харкова — члени парафії УАПЦ — погрожували єпископові, що "візьмуть церкву чисто революційним шляхом".[22]

Такого радикального характеру настрої були притаманні більшості членів Собору. Цю групу можна умовно назвати "київською". Але на Соборі визначилась й інша точка зору, яка була висловлена в виступі делеґата від Полтавщини О. Ярещенка. Він наголосив відмінності у церковному русі, які існують на Київщині і на Полтавщині. Якщо на Київщині цей рух мав революційний характер, наголошує О. Ярещенко, то на Полтавщині — поступовий, еволюційний, чого досягнуто завдяки тій позиції, яку займав архієпископ Парфеній. Він не перешкоджав розвиткові українського визвольного руху і освячує пан-отців, благословляє ті парафії, які виносили постанови, що вони бажають перейти до Української Церкви. Він показує тактику ворогів автокефалії православ'я в Україні: вони "владі кажуть, що представники церковного руху петлюрівці, а народові, що це — комуністи".[23] Представник Полтавщини висловив позицію своєї делеґації про те, що "правомочний оголосити автокефалію тільки Всеукраїнський Собор, який буде з єпископами. До того часу вона вважає потрібним, аби Українська Церква перебувала в стані широкої автономії і набула собі ієрархію єпископів".[24] Тільки після цього Собор може оголосити автокефалію православної Церкви в Україні.

Представники "київського" крила не тільки не визнали таких вимог, але й самі висували радикальні гасла на кшталт: "не визнавати надісланого... єкзарха Михаїла і не підкоряться йому,... висловити єпископам догану за їх неповажне відношення до православного мирянства України".[25]

По доповідях з місць була прийнята постанова, у якій засуджувано "прислужників царсько-панського патріяршого єпископату", неправдивих єпископів, які ведуть ворожу дію проти УАПЦ, при цьому "вживають можливих політичних доносів", "підбурюють темних людей проти Христового Євангелія українською мовою, звинувачують діячів автокефального руху в папізмі, лютеранстві". На завершення цієї постанови Собор вітав "всіх робітників слова євангельського на

[22] *Там же,* спр. 58, арк. 11.
[23] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 1, спр. 58, арк. 11 зв.
[24] *Там же,* арк. 12.
[25] *Там же,* арк. 12 зв.

українській ниві й особливо тих священиків, що оддають само-жертвенно сили й життя своє ділу Христа на Україні".[26]

Потім з доповіддю "Про діяльність ВПЦР" виступив її голова М. Мороз. Він розповів про ту роботу, яку провела ВПЦР щодо організації власної ієрархії, про ту протидію, яка була організована православною ієрархію в Україні проти автокефального руху. Дебати, які розпочались по закінченню доповіді, знову і знову повертали до питання про єпископат, а також про те, чи є канонічним сам Собор. Група соборянсвященнослужителів навіть поставила вимогу зробити перерву в праці Собору, під час якої намічувано провести нараду духовенства з цього питання. В. Чехівському, який головував на Соборі в той день (17 жовтня) вдалося відмовити соборян від цієї акції й прослухати доповідь протоієрея Василя Липківського.

Доповідач перш за все підкреслив, що подібних Соборів, на яких не було б єпископів, ще не знала Вселенська православна церква. Тому, запитує він, "коли ми всі взяли собі рівні права в Церкві, — чи не порушуємо ми цим православ'я?",[27] оскільки тут є вияв, по-перше, відношення до віри і, по-друге, канонічности самого Собору. Звертаючись до першого питання, доповідач доводить, що, оскільки Собор не порушав Святого Письма і постанов Вселенських Соборів, то він дійсно є православним. Роздумуючи над другим питанням, Василь Липківський доводить канонічність самого Собору: "...Голова церкви — це Ісус Христос. Віри в Ісуса Христа і Бога ми не порушуємо. А тіло церкви це є всі ми... Христос — Голова Церкви — незмінний, душа, слово Боже незмінне, а тіло Церкви, вся людність завжди живе,... утворює різноманітність життя і через це тіло... завжди повинно розвиватись, і той, хто затримує це життя, викликає те, що коли затримується життя Церкви на 50-100 літ, це викликає визвольний революційний рух".[28] Канони, на думку доповідача, можна порівняти з одежею, яку Церква одягає в ті чи інші часи. Оскільки одежа з часом повинна змінюватись, то і "канони церкви не можуть не змінюватись. Вони, як закони, які утворились керівниками свого часу, мали значення для того часу, а потім вони не могли не змінюватись. Тепер канонічним устроєм прикриваються всі ті реакціонери, які хотіли б, щоб церква Христова не розвивалась, щоб її зашили в залізну одіж".[29] Ті канони, які захищають царські єпископи, уже фактично на три чверті скасовано, стверджує Липківський. Це пов'язане з тим, що "єсть щось далеко важніше, ніж єпископи, це поступове життя... Це найбільший чинник, який касує все те, що уже оджило і встановлює те, що потребує життя".[30] Оскільки, веде далі доповідач,

[26] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 1, спр. 58, арк. 22.
[27] *Там же,* спр. 59, арк. 13 зв.
[28] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 1, спр. 58, арк 14.
[29] *Там же,* арк. 13.
[30] *Там же,* арк. 14 зв.

по дійсному Духу Христовому у церкві всі рівні, то і Всеукраїнський Собор УАПЦ є канонічним.

При обговоренні доповіді В. Липківського більшість делеґатів виступило за визнання канонічности Всеукраїнського Собору. Але, з метою недопущення конфронтації з ієрархією православної Церкви в Україні, було прийняте рішення ще раз спрямувати делегацію до екзарха Михаїла і запросити його та інших ієрархів на Собор. Михаїл на цей раз запрошення прийняв і 19 жовтня відвідав Собор. Але це було зроблене не для благословеня і прощі, а тільки для того, щоб ще раз заявити, що він не визнає Собор канонічним. Коли один соборянин зі сльозами на очах молив єкзарха: "Ваше Високопреосвященство, коли ми Вас прохаємо хліба, не давайте нам гадюку", Михаїл відповів: "Я вам гадюк не святитиму"[31] і пішов з Собору.

Зваживши на це, Собор, за пропозицією В. Чехівського, приймає рішення провести хіротонію вибраного ним єпископа руками присутніх на Соборі пресвітерів і всіх вірних ("за" проголосувало 181 соборянин, "проти" — 5, "утрималось" — 5).[32] Зазначалось, що таким чином проводилась хіротонія в часи раннього християнства, і про це свідчить християнський письменник III ст. Іполіт. Таким же робом висвячувались кандидати в єпископи серед християн Африки до кінця IV ст., а в Александрійській церкві така хіротонія проводилась аж до X ст.[33]

21 жовтня на пленарному засіданні Собору були висунуті такі кандидати для обрання первоієрархом УАПЦ: В. Чехівський, Н. Шараївський, І. Теодорович, С. Орлик, М. Маляревський і В. Липківський.[34] Оскільки перших п'ять кандидатів зняли свої кандидатури, то у списку залишився один протоієрей Василь Липківський. За ним проголосували таким чином: "за" — 232 соборян, "проти" — 5 і один соборянин утримався.[35] Видатний діяч церковно-визвольного руху в Україні протоієрей Василь Липківський став архиєпископом Всеукраїнським і митрополитом Київським і всієї України. Чин хіротонії відбувся 23 жовтня в Києво-Софіївському соборі. Ось як описує цю подію сам митрополит Василь Липківський: "Здвиг народа був надзвичайний: здається, весь Київ взяв участь у висвяті; правили службу в св. Софії щось з 30 священиків і 12 дияконів; не тільки в соборі, а й на хорах було повно народу, голки не було де ткнути. А коли прийшов час покладання рук, усі в соборі стали класти руки на плечі один одному, так аж до солеї, ті, що стояли на солеї, члени собора миряне клали руки на плечі дияконів, ті на священиків, а священики

[31] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 3, спр. 104, арк. 175.

[32] *Там же,* арк. 197.

[33] Сорок літ новітньої Голгофи Української церкви (Календар "Рідна нива"), Вінніпег, 1961, стор. 50.

[34] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 1, спр. 63, арк. 11.

[35] *Там же,* арк. 13.

вже на ставленика".[36] Деякі деталі до цього добавляє відвертий ворог УАПЦ: "Що ж тоді роблять ці відчайдушні головорізи, у яких немає ні страху Божого, ні сорому перед людьми? Вони збирають своїх священиків у Софіївському соборі, роблять із них живий ланцюг. Біля престолу ставлять на коліна... Василя Липківського... Останній із довгого ланцюга зухвало бере за руку святого митрополита Макарія, мощі якого лежать у правому притворі собору з XV століття, а священик, який стояв поруч з Василем, покладає на нього свою руку, як це роблять архиєреї при рукопокладенні нового єпископа. І проголосили "яксіос" (достойний)".[37]

Заступником митрополита на Соборі було обрано Нестора Шараївського. Також було обрано єпископів для всіх губерній УСРР. Підкреслимо, що останніх уже хіротонізували митрополит і його заступник. І в дальшому ході в УАПЦ хіротонія проводилась тільки єпископським чином. Отже, коли склалось безвихідне становище, було використано історичний прецедент, а на далі все виконувалось, згідно з існуючими канонічними правилами.

На Соборі була також поширеною думка "полтавської" групи, яку висловив священик Ксенофонт Соколовський у своїй доповіді "Про відновлення єпископату в Українській церкві". Суть цієї думки в тому, що, посилаючись на доґматику православної церкви, доповідач доказує, що благодатною є тільки єпископська хіротонія. При цьому він наголошує, що соборна висвята єпископа може мати тільки шкідливі наслідки для дальшого церковного життя.

"Воно несе розбрат і розклад у нашу церкву. Навіть і тепер, — зазначає К. Соколовський, — коли ми стоїмо на православному ґрунті, нам докоряють, що ми єретики, і уніяти, і розкольники, і Собор єпископів всея України в посланні до народу називає нас "отпадающими от православной церкви". І це не залишається без впливу на віруючі народні маси...".[38] Тому доповідач вважає за потрібне зачекати із власною ієрархією, а звернутись з посланням до Російської церкви, у якому роз'яснити суть церковного руху в Україні і прохати Російську церкву відновити для своєї матері — України церковну ієрархію шляхом висвячення обраних кандидатів на єпископів".[39]

Крім того, К. Соколовський пропонував заходи для прилучення до Української церкви єпископів в Україні, або ж "використати всі можливості утворення єпископату через висвячення його в одній з закордонних православних церков".[40] Звичайно ці пропозиції, вра-

[36] В. Липківський, *Відродження Церкви в Україні: 1917-1930,* Торонто, 1959, стор. 56.

[37] Митрополит Вениамин (Федченков), *На рубеже двух эпох,* Москва, Издательство "Отчий край", 1994, стор. 309.

[38] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 1, спр. 67, арк. 5.

[39] *Там же,* арк. 7.

[40] *Там же.*

ховуючи, з одного боку, імперську позицію Московського патріярхату, а з іншого, умови громадянської визвольної війни 1921 р., виглядали утопічними і, звичайно, підтримки Собору не отримали...

Після обрання власної ієрархії пристрасті на Соборі в якійсь мірі вщухли і було заслухано ще ряд доповідей. Серед них можна назвати такі: "Внутрішний устрій Церкви" (Липківський, Чехівський, Куниченко), "Рідна мова в церкві" (Шараївський), "Церковні співи" (Козицький), "Мистецтво в церкві" (Щербаківський), "Українські церковні звичаї" (Раклицький), "Удосконалення церковного богослуження" (Липківський), "Відокремлення Церкви від Держави" (Чехівський) та інші.

Собор затвердив канони УАПЦ. У цьому документі перш за все було ухвалено "непохитно тримати православну християнську віру, стверджену на семи Вселенських соборах, що її прийняли наші предки за св. Володимира".[41] У той же час в канонах присутній історичний момент, з застосуванням принципу розвитку при оцінці правил церковного устрою, затверджених вселенськими та місцевими соборами. Визнавши їх доцільними й "єдино можливими" для свого часу, Всеукраїнський Собор вказує на те, що "вимоги життя церкви можуть... виключати їх зо вжитку".[42] Тому "єпископсько-самодержавний устрій церкви, що утворився під впливом... державно-монархічного ладу... повинен бути замінений устроєм церковно-соборноправним", а собор з одних єпископів повинен бути замінений соборами з представниками від усієї православної людности".[43] У канонах УАПЦ була висунута ідея про утворення "всесвітньої єдиної соборної апостольської православної християнської церкви", в якій "ніякого підлягання церкви окремого народу бути не повинно".[44] Собор визнав акт 1686 р. про підпорядкування православної церкви в Україні під юрисдикцію Московського патріярхату аморальним і недійсним. Також були визнані недійсними постанови Московського (1917 р.) і Київського (1918 р.) Соборів, як таких, що "дбали про здійснення панування над церквою єпископату, органу, що затримав частки папсько-царської влади".[45] Було вирішено щорічно 14 жовтня святкувати врочистим молебнем по всіх парафіях відродження УАПЦ. Внутрішнім устроєм церкви проголошувався всенародно-соборноправний: "всіма церковними справами порядкує сама церква через: 1) Всеукраїнський Православний Церковний Собор, що збирається періодично в певні терміни з представників української православної людности. 2) Всеукраїнську Православну Церковну Раду з українських єпископів і представників від парафій. 3) Повітові Церковні зібрання і Повітові Церковні Ради.

[41] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 3, спр. 105, арк. 47.

[42] *Там же.*

[43] *Там же.*

[44] *Там же.*

[45] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 3, спр. 105, арк. 47 зв.

4) Волосні Церковні зібрання і волосні Церковні Ради. 5) Парафіяльні Церковні зібрання і Парафіяльні Церковні Ради.[46] Собор закликав парафіян відновлювати органи управління, притаманні первісному християнству. Мовою богослуження Собор визнав українську, на яку слід перекласти богослужбові книжки.[47]

Собор визначив своє ставлення до манастирів, вказавши, що вони "повинні бути перетворені в напрямку первісних релігійно-трудових громад", які будуть входити, як окремі братства, до складу тих парафій, в межах яких вони діють.[48] Було запропоновано змінити старий чернечий устав, пристосувавши його ближче до життя "в напрямку освітньо-релігійного трудового удосконалення на користь і піднесення загально-церковного життя".[49]

Собор визнав за необхідне ґрунтовно переглянути церковні служби й обряди, а також можливим і необхідним вживання на церковних відправах нових творів, "як надхненних виявлень живої церковно-релігійної творчости, що до цього часу була скована старим церковним устроєм".[50] На службах Божих поминати: "а) Боголюбиву і Богом бережену матір нашу Україну, Уряд і всю людність її, б) Святу Православну Українську Церкву, в) Всеукраїнську Православну Церковну Раду і всечесного отця нашого архиєпископа (Імення), митрополита Київського і всієї України".[51]

Щодо священнослужителів УАПЦ, то ці посади є виборними, а висвячення їх в сан проводиться на місці їх служіння за ухвалою ВПЦР або належною повітовою церковною радою. Зазначено, що "походження і шлюбний стан не може бути перешкодою до набуття всіх ступенів духовного сану, до єпископського включно".[52] При цьому "ченці не повинні мати ніяких привілеїв".[53] Для священнослужителів обов'язковим було носіння церковних одеж тільки під час богослуження і проведення треб. "В позаслужбовий час вони мають право носити цивільну одіж", а також стригти волосся.[54]

Було прийнято рішення про те, що Всеукраїнський Православний Собор скликає ВПЦР раз в п'ять років на свято Покрови (1/14 жовтня). Соборові "належить вища церковна, законодавча, керівнича, судова і доглядча влада в Українській церкві".[55] Щодо митрополита Київського і всієї України, то його обов'язки, затверджені Собором,

[46] *Там же,* оп. 1, спр. 66, арк. 2.
[47] *Там же,* оп. 3, спр. 105, арк. 47 зв.
[48] *Там же.*
[49] *Там же,* арк. 48 зв.
[50] *Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору в м. Київі,* 14/30 жовтня н/с 1921 р. (Видання ВПЦР), стор. 14.
[51] *Там же.*
[52] *Там же,* оп. 3, спр. 105, арк. 48 зв.
[53] *Там же.*
[54] *Там же,* арк. 49 зв.
[55] *Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору...,* 1921 р., стор. 24.

видаються надто розпливчастими: він "здійснює духовне керівництво Церквою і порядкує церковним життям, беручи відповідну участь в праці Всеукраїнської Православної Церковної Ради, як її почесний голова і перший порадник".[56] Зате повноваження ВПЦР були затверджені досить широкі. Вона — найвищий керівний орган УАПЦ, який здійснює це керівництво через свої Великі і Малі збори (Великі збори ВПЦР збираються двічі на рік — 9/22 травня і 1/14 жовтня, а Малі збори — щомісяця). ВПЦР належить головне керівництво життям УАПЦ, а в міжсоборний період — "церковне законодавство, церковний суд, догляд за життям Церкви і зокрема: 1) вона скликає церковні собори, а також з'їзди й наради у справах церковно-релігійного життя; 2) затверджує вибори повітових (єпархіяльних) церковних рад і затверджує такі ухвали місцевих зібрань і органів керівництва церковними справами, які мають принципове значення для життя всієї Української церкви; 3) ухвалює й затверджує кандидатури осіб, котрих оберуть на єпископське служіння Церкві місцеві церковно-релігійні організації; 4) визнає територію єпископальних округ і призначає місце постійного перебування єпископів; 5) допомагає відкриттю вищих духовних шкіл і курсів для членів причету до українських парафій, в які можуть прийматись особи віком від 18 років; 6) допомагає відкриттю вищих проповідницьких шкіл і курсів для осіб віком від 18 років; 7) дбає про переклад Святого Письма і Богослужбових і інших релігійного змісту книжок на українську мову; 8) ухвалює переклад Святого Письма і Богослужбових книжок і оригінальні церковні твори до вжитку в храмах українських парафій і при виконанні треб; 9) постачає для українських парафій Богослужбові й інші релігійного змісту книжки, ноти українських і інших церковних співів; 10) допомагає українським церковним організаціям в справі набуття необхідних церковно-богослужбових речей...; 11) улаштовує лекції, реферати-розмови на церковно-релігійні, церковно-історичні і церковно-мистецькі теми; 12) організовує для всіх членів Української церкви подорожі до видатних святих і церковно-історичних місць".[57]

Всеукраїнський церковний Собор вирішив утворити постійні організації допомоги голодуючому населенню при церковних радах на місцях з терміном діяльности 7-8 місяців (до нового урожаю), а також закликав віруючих брати на своє утримання голодних дітей.[58]

Було засуджено політичні наклепи на УАПЦ з боку єпископату Російської церкви в Україні як такі, що "мають метою обороняти позиції старих пануючих верств у визискуванні меншого брата на Україні".[59] Собор спрямував вітання урядові УСРР, у якому висловив

[56] *Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору...*, 1921 р., стор. 25.

[57] *Діяння Всеукраїнського Православного Церковного Собору...*, 1921 р., стор. 25-26.

[58] ЦДАВОВ України, ф. 3984, оп. 3, спр. 105, арк. 53.

[59] *Там же*, арк. 52 зв.

вдячність за прийняття закону про відокремлення Церкви від держави, оцінюючи його як ґарант забезпечення свободи совісти в Україні.[60] Собор закрився 30 жовтня виступом митрополита Василя Липківського, який звертаючись до соборян, сказав: "Ви зробили за ці дві неділі те, що не зробили за 200 літ нашого життя".[61]

ВИСНОВКИ

Перший Всеукраїнський Собор УАПЦ і проголошення автокефалії православної церкви в Україні викликав різнобарвну реакцію в різних кругах як церковних, так і позацерковних. Ця акція викликала серйозну підтримку значної частини віруючої людности України. Це знайшло вираз у створенні нових церковних структур УАПЦ. З боку ж Московського патріярхату проголошення УАПЦ було зустрінуте вороже. Церковні історики Московського патріярхату Собор УАПЦ 1921 р. називають "антиканонічним", "розколом", далеким від "духу любови і єднання", притаманних православ'ю.[62] Що стосується Російської православної церкви за кордоном, то її представники стверджують, що УАПЦ була створена за ініціятивою органів ДПУ з метою розколу РПЦ.[63]

Слід зазначити, що проголошення УАПЦ спочатку отримало підтримку обновленського крила РПЦ, яке розглядало її як споріднену течію. На помісному соборі РПЦ 1923 р., скликаному обновленцями в Москві, було визнано автокефалію православної церкви в Україні. Оскільки одним із основних звинувачень з боку ієрархії РПЦ на адресу УАПЦ було визнання безблагодатности її ієрархії, зі спростуванням цих тверджень виступив архієпископ УАПЦ (у майбутньому — митрополит (Іоан) Теодорович). На його думку, "Акт Собору УАПЦ 1921-го року не лише... вповні виправдовується історією перших віків Церкви, він також суто православний. Акт цей не порушує прийнятого у Вселенській Православній Церкві погляду на ієрархію Церкви, як на установу, дану Церкві в Апостолаті Самим Господом Христом, установу освячену і збагачену в вищі дарування зшестям Св. Духа в день 50-сятниці".[64]

Оцінюючи рішення Всеукраїнського Православного Собору УАПЦ з перспективи 75 літ по ньому, можна сказати, що вони були доленосними. Він проголосив автокефалію православної церкви в Україні, її соборноправність й аполітичність, українізацію богослу-

[60] *Там же.*

[61] *Там же,* спр. 104, арк. 81.

[62] Протоієрей І. Никитенко, "Виникнення і діяльність розколу "Українська автокефальна православна церква", *Православний вісник,* Київ, 1974, ч. 4, стор. 28.

[63] Іван Теодорович, "Благодатність єрархії У.А.П.Ц. (Української автокефальної православної церкви)", Реґенсбург, Року Божого, 1947, стор. 17.

[64] С. Ромевский, *Украинская Автокефальная Церковь,* New York, 1948, стор. 2.

жіння в ній. Повернення до джерел духовности українського народу, відродження старовинних народних традицій, звичаїв та свят, можливість нести Слово Боже народові його рідною мовою — все це привернуло до себе ще зовсім байдужу, а то і ворожу до православ'я інтеліґенцію. В різних структурах УАПЦ співпрацювали композитори (К. Стеценко, П. Козицький), письменники (Г. Косинка, Л. Старицька-Черняхівська), вчені (А. Кримський, Д. Щербаківський) тощо.

Звичайно, на рішеннях Собору не міг не відбитись дух того часу, максималізм у судженнях, характерний для того періоду. Не обійшлось на Соборі без розколу: із нього пішли ті, хто не погоджувався з пресвітеріянською хіротонією. УАПЦ втратила внаслідок цього ряд своїх визначних прихильників. Серед них: талановиті богослови С. Раклицький і К. Соколовський, майбутні ієрархи соборно-єпископської церкви Теофіл Булдовський і Павло Погорілко.

Ці суперечності між діячами автокефального руху в Україні досить вміло використали каральні органи комуністичного режиму. Ще в дні праці Собору була опублікована стаття завідуючого Київського губернського відділу юстиції Михайлика, в якій організаторів Собору УАПЦ звинувачувано в націоналізмі; "петлюрівщині", "політиканстві під прикриттям релігії". "Ми чекаємо рішень Всеукраїнського Церковного Собору, який проходить у Києві. Але одне незаперечне: з-під ряси "революційного українського священика" ледь-ледь, але уже виглянула вузенька смужка жовтоблакиті".[65] Після завершення Собору ДПУ УСРР на основі цих протиріч намагається розколоти УАПЦ зсередини: створює Діяльно-Христову Церкву, соборно-єпископську церкву, використовуючи при цьому величезну армію секретних співробітників.

Незважаючи на це, УАПЦ продовжувала діяти, втілюючи в життя рішення Першого свого Собору.

Відзначаючи сьогодні 75-річчя цього історичного Собору, ми з повагою схиляємо голови перед пам'яттю тих, хто в умовах жорстокого тиску з боку офіційної російської церкви, з одного боку, і каральних органів тоталітарної системи, з другого, провели в життя віковічну мрію багатьох поколінь українців мати свою власну Церкву, побудовану на засадах, притаманних українській ментальності.

[65] І. Михайлик, "Революционеры (К происходящему Всеукраинскому церковному православному Собору)", *Пролетарская правда,* 1921, ч. 52.

ІСТОРІОГРАФІЯ

ОЛЕКСАНДЕР ДОМБРОВСЬКИЙ
Українське Історичне Товариство
Нью Йорк, ЗСА

ІВАН КАРПИНЕЦЬ — НАШ ПРИЗАБУТИЙ ІСТОРИК (1898—1954)

Д-р Іван Карпинець.

Згаданий у наголовку наш історик належав до львівського гурту надійних членів НТШ в тридцятих роках нашого століття, які виявили себе своєю діяльністю на полі української історичної науки, а після сов'єтської окупації Західньої України були брутально втиснені в куці рамки підсов'єтської дійсности й тоталітарної політики, між іншим, в домені академічного життя, коли не мали можливостей віддати всі свої інтелектуальні сили творчій праці на благо української національної історіографії. Вони з пляново підтятими крилами своїх науково-творчих можливостей безоглядними ножицями партійно-імперських цензорів не могли підійматися свобідно на височини академічної діяльности в пошуках за історичною правдою України й були змушені, силою незавидних обставин, придержуватися приземкуватих шабльонів накиненої партією й урядом "наукової" політики соцреалізму, з імперською підливою. Але й у тих невідрадних умовинах вони старалися внести в свою наукову творчість, нехай і скромним вкладом зеренця української правди, нераз дотепно прикриті тавтологічною фразеологією марксистсько-ленінського талмуду й імперського помпезного стилю. За те доводилося їм нераз платити й зазнавати переслідування зі сторони "властьімущих" і деяких власних землячків, підголосків окупаційного центру. До гурту тих наших представників з домени історичної науки, а також допоміжних дисциплін історії належали, між іншими, Іван Карпинець, Теофіль Коструба, який у заранні свого життя відійшов від нас у часі німецької окупації Львова, а, дальше, наші археологи — Маркіян Смішко й Іван Старчук, коли не вичислювати інших. В періоді від 1937 року до приходу сов'єтської окупації на західньоукраїнські землі й ліквідації НТШ на

початку 1940 року я виконував обов'язки секретаря Історично-джерелознавчої Комісії при НТШ у Львові (голова Комісії — Ом. Терлецький, заступник — М. Андрусяк, секретар — Ол. Домбровський, *Хроніка НТШ,* ч. 74, 1939, стор. 49) й стрічався часто з деякими зі згаданих і незгаданих тут науковців в приміщеннях Бібліотеки НТШ, директором якої був Володимир Вікторович Дорошенко. Дуже часто стрічався я тут з нашим видатним істориком Іваном Крип'якевичом та археологом Ярославом Пастернаком, істориком української літератури Михайлом Возняком та іншими. Усі вони належали до плеяди українських істориків у широкому діяпазоні нашої бувальщини й досягнень на полі соціо-економічного, психокультурного й політично-державного життя. Це були ідеологічні послідовники колишньої Школи М. Грушевського, яка, по суті, існувала хоч і неофіційно в добі польської окупації Львова, піддержувана, нехай і символічно, колишніми учнями Михайла Сергійовича, активними членами НТШ. Вони продовжували завдання лупати ту символічну скалу Великого Каменяра, який довгі роки співпрацював на терені НТШ зі згаданим титаном української національної історіографії після його приїзду, як тоді говорили, з Великої України до Львова.

Коли ми не закріпимо імен деяких наших призабутих істориків з їхніми досягненнями на сторінках наукової літератури, то за кілька років вони підуть майже в непам'ять, бо з тих, які їх знали ще з 1930-тих років, уже також майже всі повідходили на другий беріг Рубікону Хроноса. Якраз у голові головного редактора "Українського Історика" зродилася здорова й корисна для української історіографії ідея присвятити належне місце на сторінках згаданого офіціозу Українського Історичного Товариства тим, майже призабутим, представникам нашої історичної науки та закріпити їхні імена й досягнення в пам'яті українського наукового світу. Автор цих рядків не лише знав, але й співпрацював, а навіть дружив з деякими зі згаданих науковців. Тому мені припав той почесний обов'язок згадати про них не лише з позицій історика, але й учасника спільних надійних поривів (правда, наймолодшого з них!) на терені тодішньої наукової кузні української науки — Наукового Товариства ім. Шевченка. На цьому місці згадаємо про першого з вище названих. Один з наших надійних істориків, представників між молодшим і середнім поколінням в рядах членства передвоєнного НТШ, Іван Карпинець народився 26 грудня 1898 р. в галицькому містечку Рудках на терені Львівщини, в хаті міщанської родини. Після закінчення народньої школи в Рудках перейшов на дальше навчання до ґімназії в Перемишлі, де вчився в роках 1912/13-1921, удержуючи себе з лекцій. В добі Визвольних Змагань брав участь в українсько-польській війні, головно як канцелярист УГА та попав у польський полон. Після звільнення з полону в грудні 1920 р. підготовився до іспиту зі 7 і 8 кляс гімназії та склав в червні 1921 р. іспит зрілости в тій же перемиській гімназії. То був час заведених надій після нашої національно-державницької прогри та невідрадних післявоєнних, економічних відносин. В таких

умовинах треба було мати сильний, непохитний характер і наснагу вчитися до іспиту зрілости напевно нераз у голоді й холоді, вдержуючися власними силами.

Маючи надію, що питання окупації території Західньої України Польщею не є ще остаточно вирішене тодішніми "властьімущими" на арені світової політики, що сталося згодом, згідно з рішенням ради амбасадорів, у користь Польщі, наш науковий світ зорганізував Український тайний університет для наших студентів, які в самих початках бойкотували польський університет у Львові. Між згаданими студентами був Іван Карпинець, який після зложення іспиту зрілости студіював в Українському тайному університеті в роках 1921/22-1922/23, а згодом після вияснення політичної ситуації в користь поверсальської Польщі був змушений обставинами, разом з іншими нашими студентами, перейти до польського державного університету у Львові, де студіював від осени 1923 р. по квітень 1928 р. на філософічному відділі, що пізніше перезвано гуманістичним факультетом. Студіював історію як головний предмет та ґерманістику як побічний. На підставі деяких даних з родинного архіву про І. Карпинця, яким послужила нам його доня п. Ірина, можна з цілою певністю твердити, що наш історик студіював при катедрі суспільної й господарської історії, яку очолював відомий польський учений Францішек Буяк. Вкінці, й сама тематика досліджень Карпинця вказує на пов'язання зі згаданою катедрою. При катедрі між студентами Ф. Буяка траплялися, зрідка, деякі українці, хоч сам Буяк був українофобом та творив разом з професорами Ґрабським і Ґломбінським загальновідому антиукраїнську гакату в сфері політики польської інтелектуальної еліти, що мало без сумніву значні впливи на тодішні урядово-державні чинники Польщі та головно ендецькі круги польського суспільства, запаморочені великодержавними концепціями Романа Дмовського. Пам'ятаю виклади Буяка. Він був заїка й таки дуже заїкувався під час своїх викладів, але, рівночасно, відзначався особливим знанням свого предмету. Буяк багато вимагав від своїх студентів, а вже тим більше від українських студентів. При іспитах був строгий. Коли ж І. Карпинець захистив у 1932 р. свою докторську дисертацію й одержав науковий ступінь доктора філософії, то це свідчить лише про непересічну здібність та нахил до наукової праці нашого історика, вже в заранні його студійних зацікавлень.

Після закінчення університетських студій, завершених докторатом, здав першу частину іспиту, так звану "наукову", конечну для кандидатів на учителів середніх шкіл, а відтак після дворічної практики в середніх школах у Львові, здав у 1933 р. другу частину іспиту, так звану "педагогічну", і одержав диплом учителя середніх шкіл. Почав учителювати в шкільному році 1929/30 і вчив у польських приватних школах у Львові то української, то німецької мови, бо вчити історії йому як українцеві шкільна влада не дозволяла. В державних школах також не мав можливости вчити. Посади не були постійні, лише тимчасові, тобто контрактові. Деякий час був без праці. Коли в 1936 р. стало тяжче за працю в шкільництві, І. Карпинець почав працювати

в Бібліотеці, а з 1937 р. в Музеї Наукового Товариства ім. Шевченка до вересня 1939 р. Від осени 1939 р. працював як учитель в семінарії для виховничок дошкілля, і тоді призначено його інспектором при Комісії Охорони Пам'ятників Культури при Тимчасовому Управлінні на Львівську Область. На тому становищі залишився до червня 1940 р. З 1 лютого 1940 р. став науковим співробітником у Львівському Відділі Інституту Історії України Академії Наук УРСР, де працював до кінця червня 1941 р. За німецької окупації одержав становище у Львівському Державному Архіві як архівар-кустос. Після повороту сов'єтської окупації до Львова повернув до праці у Відділі Інституту Історії України АН УРСР у Львові, а в наслідок ліквідації згаданого Львівського Відділу перенесено його з 10 грудня 1946 р. до Інституту Історії України АН УРСР у Києві. По довшій хворобі, в яку він попав у травні 1947 р., звільнено його з праці в тому Інституті наказом з 15 XI 1947 р., про що наш історик довідався щойно з кінцем листопада, коли поїхав до Києва працювати. Подана автобіографія І. Карпинця, яку ми тут використали, має дату — Львів, дня 8 січня 1948. З тією датою автобіографія уривається. З іншого джерела[1] довідуємося, що І. Карпинець з грудня 1948 р. працював у Львівському зооветеринарному, а від серпня 1950 р. аж до своєї передчасної смерти 11 листопада 1954 р. в торгово-економічному Інституті як викладач німецької мови.

Характеристика наукової діяльности І. Карпинця замітна не так кількістю, як радше якістю його духової спадщини. Свою працю на полі студійних зацікавлень він задебютував докторською дисертацією з урбаністичної тематики на території Галичини, за яку, як уже подано вище, одержав науковий ступінь доктора філософії на гуманістичному факультеті Львівського університету. Частина тієї дисертації була надрукована на сторінках польського наукового журнала, присвяченого соціяльно-економічній проблематиці.[2] В тій дисертації він виказав себе як талановитий і вдумливий дослідник з питань урбаністично-економічного й громадсько-політичного життя Галичини від кінця XVIII до початку XX ст. Надрукував деякі матеріяли до життєпису Ів. Франка й М. Драгоманова.[3] Тоді ж написав більшу працю про різні галузі промислу й гірництва на терені Галичини в рр. 1772-1848 (сіль кухонна, вугілля, торф, сірка, нафтова ропа, залізні гути, цукроварство, виріб цикорії, вироби з глини й каміння, виріб

[1] Ф. І. Стеблій, «Іван Карпинець — дослідник західноукраїнських земель», Матеріяли наукового симпозіюму, *Т. Шевченко і українська національна культура*, Львів, 8-9 червня 1989 р., Видавництво «Світ», 1990, стор. 79.

[2] Іван Карпинець, "Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka", *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych pod red. prof. Franciszka Bujaka i prof. Jana Rutkowskiego*, tom II, 1932.

[3] Іван Карпинець, «До справи арештувань у Львові в червні 1877 р. (До справи арештувань І. Франка і його товаришів)», *Записки НТШ*, том 151.

скла, виріб паперу) та передав до друку Науковому Товариству ім. Шевченка у Львові. Однак з браку коштів НТШ надрукувало лише один розділ.[4] Як бувший воїн Української Галицької Армії, І. Карпинець не міг поминути мовчанкою доби наших Визвольних Змагань. Він почав працювати над історією українсько-польської війни в 1918-1919 рр., вислідом чого була опрацьована історія 8-ої галицької бриґади, надрукована в Літописі "Червоної Калини".[5] У зв'язку з продовжуванням студій над урбаністичною тематикою західньоукраїнських земель І. Карпинець перед самою Другою світовою війною опрацював для історичної монографії колективного авторства розвідку про княжий город Белз, розділ "Белз і Белзчина" під Австрією 1772-1918 рр. Наш історик передав рукопис праці Василіянській друкарні в Жовкві до друку, але згадана монографія не була опублікована в наслідок вибуху війни. Також дальше згадані тут праці не були опубліковані.

Після окупування західноукраїнських земель сов'єтською армією в останній фазі Другої світової війни І. Карпинець як співробітник Інституту Історії України АН УРСР присвятився дослідженням положення Західної України під польською окупацією в періоді між Першою і Другою світовими війнами. У висліді тих досліджень була виготовлена праця "Колонізація західноукраїнських земель польськими осадниками в 1918-1939 рр.", а також частина більшої праці п.н. "Західноукраїнські землі у час Першої імперіялістичної війни". Крім того, опрацював для підручника історії України, призначеного для вищих навчальних курсів, деякі питання з історії західноукраїнських земель (територія і населення, поділ Галичини на Східну й Західну, відділення Буковини від Галичини, комунікаційні шляхи, промисловість, нафтова промисловість, торгівля, еміґрація зі західноукраїнських земель, статистика занять). В 1945 році передав до друку в Записках Академії Наук УРСР працю п.н. "Нафтова ропа в Галичині в рр. 1772-1848". Історик працював також над такими темами як: "Захоплення Галичини Австрією в 1772 році", "Огляд праць з історії Галичини австрійського періоду (1772-1914 рр.)", "Історія промисловости газу (пального, земного) й газифікації краю в західніх областях УРСР до 1939 року". І. Карпинець був членом НТШ, а в останніх роках до приходу сов'єтської влади й ліквідації згаданої нашої наукової установи був в Управі Комісії нової історії України (Управа: голова — Ілля Витанович, заступник — Іван Карпинець, секретар — Омелян Пріцак).[6] З приходом сов'єтської влади був учасником

[4] Іван Карпинець, «Галицькі залізні гути та їх продукція в рр. 1772-1848», *Записки НТШ*, том 154. Див. також: Dmytro Doroshenko, Olexander Ohloblyn, *A Survey of Ukrainian Historiography — Ukrainian Historiography 1917-1956,* New York, The Ukrainian Academy of Arts and Sciences, 1957, p. 386.

[5] Іван Карпинець, «Історія 8-ої галицької бриґади (українсько-польська війна)», *Літопис «Червоної Калини»,* річники 1932, 1933, 1934, 1935.

[6] *Хроніка НТШ,* ч. 74, 1939, стор. 48.

наукових Сесій Відділу суспільних наук АН УРСР у Львові. З приходом сов'єтів до Львова настали часи непевности, включно зі сектором наукового й загально культурного життя. Все мінялося як у калейдоскопі, позиції в університеті, в Академії Наук та в інших навчально-культурних установах були непевні й залежні від помаху чародійної палички того чи іншого представника партократичної системи. Це дається завважити також у короткому біографічному нарисі Івана Карпинця, що мусіло відбитися на його здоров'ї та причинилося до його передчасного відходу від нас. Велика шкода для української історичної науки на полі суспільно-економічних дослідів, де він міг був ще не одно зробити при такій своїй солідній науково-дослідній настанові.

Автор цих рядків є майже останнім з живих, які знали Івана Карпинця з наукового життя, між іншим на терені Львівського НТШ перед Другою світовою війною, де ми оба працювали: він — заступник голови при Комісії нової історії України, а автор цих рядків — секретар Історично-джерелознавчої Комісії. Це тим більше накладає на мене моральний обов'язок згадати про нього як про одного з незаслужено призабутих українських істориків. Коли я не згадаю про нього тепер, то за кілька років уже не буде кому написати про нього з позиції автопсії й особистих зустрічей.

З приходом німців до Львова, в 1941 році, університет був автоматично закритий, бо компетентні чинники гітлерівської Німеччини не були зацікавлені в тому, щоб побільшувалися кадри інтеліґенції місцевого населення, призначеного на винищення. Як старший асистент львівського університету я залишився нараз без праці. Грозило вивезенням до Німеччини на роботи, можливо в характері "дольмечера" для вивожуваних робітників, що мені зовсім не усміхалося. В самих початках приходу німців до Львова ми надіялися на можливість зорганізовання у ширшому маштабі наше середнє шкільництво, яке за польської окупації було ограничене до мінімум. У зв'язку з тим треба було плянувати видавання шкільних підручників. Василь Сімович, а також, наскільки собі пригадую, Михайло Возняк заохочували мене як молодого адепта історичної науки, який спеціялізувався в ділянці античної історії, підготовити підручник античної історії на взір польського підручника авторства Вінцента Закршевского, але з опрацьованим окремим розділом протоісторії України (від доби кімерійців і Геродотової Скитії майже до порога державної організації на території України — анти як передвісник Київської Руси-України). Я поробив перші кроки в тому напрямі: передумав плян праці, накреслив диспозицію та поділив матеріял на поодинокі розділи. Отже, працю я найшов і без зайнять в університеті. Можна більше ніж припускати, що І. Карпинець також плянував участь у підготові згаданих підручників, головно в пов'язанні з тематикою суспільно-економічного життя, в чому спеціялізувався. Бо тоді, в самих початках вступу німців до Львова, ця справа стала на короткий час актуальною, принайменше в наших плянах на відтинку розбудови нашого шкільництва. Бібліографічні дані з обсягу

праць І. Карпинця свідчать про те, що він мав зацікавлення на полі опрацьовування шкільних чи високошкільних підручників. Але, незабаром, наші пляни показалися нереальними в умовах німецької окупаційної політики. Я відложив дальшу працю над підручником і почав думати, де б то приміститися, щоб не стояти в оці арбайтсамтові, де засідали, здебільша, поляки, які поробилися фольксдойчерами, щоб робити закамуфляжовану польську політику. Якраз ми оба з Карпинцем довідалися від колеґ з НТШ про існування можливости найти працю у Львівському Архіві. У Львові були два Архіви — Міський і Державний. В даному випадку траплялася нагода вбити одним пострілом два зайці. Можна було приміститися на працю в Архіві, а по друге, треба було обсаджувати того роду місця своїми людьми, щоб не лише вдержати, але й збільшити, незначний з часів польської окупації, стан українського посідання, іменно в українському Львові, навіть в умовах ворожої нам окупації. Ми поділилися місцями: я з Миколою Голубцем пішов до Міського Архіву, де одержав становище першого ранґою бібліотекара (керівника Бібліотеки Міського Архіву), а І. Карпинець став працювати архіварем в Державному Архіві. Микола Голубець став архіварем в Міському Архіві. Це один з більш замітних моментів нашого знайомства й спільних переживань під час війни з Іваном Карпинцем.

о. А. ПЕКАР, ЧСВВ.
Analecta OSBM
Рим, Італія

ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДЕР БАРАН, ІСТОРИК ЗАКАРПАТТЯ

ОГЛЯД ЦЕРКОВНОЇ ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА БАРАНА

В особі о. д-ра Олександра Барана, професора Манітобського Університету у Вінніпезі, Канада, церковна історія Закарпаття знайшла видатного дослідника-науковця. Своїми запопадливими і довголітними розшуками у Римських архівах він знайшов багато досі закопаного матеріялу і бодай частинно вспів його опрацювати та опублікувати. Своєю науковою працею о. професор не тільки вибився на провідне місце між сучасними закарпатськими істориками, але зайняв видне місце в українських наукових кругах. Він довгі роки очолював канадську УВАН та є активним і дійсним членом українських наукових товариств, як НТШ, УІТ, УБНТ.

Хто бажає ближче познайомитися з церковним життям Закарпаття, яке тісно пов'язане з його культурно-національним життям, той мусить прочитати церковно-історичні праці о. д-ра Барана, які сміло можемо звести до трьох розділів: 1) Історичні твори, 2) Історичні розвідки-статті та 3) Видання документів.

ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНІ ТВОРИ

Отець д-р Олександер Баран ще як студент богословського факультету в Папськім Урбанівськім Університеті у Римі зацікавився архівами в Ватикані та свящ. Конґреґації для Поширення Віри, під судовласть якої входили всі Східні Церкви аж до 1917 р., коли була створена окрема свящ. Конґреґація для Східніх Церков. На основі архівних і джерельних праць о. Баран оборонив на богословському факультеті свою докторську дисертацію, що її відтак видав друком під заголовком: *«Київська Митрополія і Мукачівська Епархія»*.[1]

[1] A. Baran, *Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukačoviensis,* Romae, Analecta OSBM., 1960, XII-107 pp.

У цій своїй початковій науковій праці шан. автор старався накреслити церковно-юридичні зв'язки, які заіснували між Київською Митрополією та українським Закарпаттям від самих початків християнства на цих землях. На його думку, спочатку Закарпаття було під судовластю Перемиських владик і щойно в половині XV-го сторіччя Київський митрополит, Кардинал Ісидор (1436-1458), настановив у Мукачівському манастирі свого вікарія, презвітера Луку. По смерти презвітера Луки († 1488) Київський Митрополит «канонічно заснував Мукачівську епархію» і на першого її єпископа висвятив Івана. Так 1491 року, після королівського потвердження, Владика Іван започаткував ієрархію Мукачівських владик, які були підчинені верховній владі Київських митрополитів.

Старанням Київських митрополитів (головно ж митр. Йосифа В. Рутського, 1613-1637), після Берестейської унії (1596 р.), теж на Закарпатті закоренились унійні ідеї, що довели до т. зв. *Ужгородської унії,* заключеної 1646 року. Від того часу почалась боротьба мадярської латинської ієрархії за церковну гегемонію на Закарпатті. Завдяки мадярській політиці і мадярських впливових кругів уже при кінці XVII-го сторіччя Мукачівські владики були знижені до гідности «Апостольських Вікаріїв» і підчинені Яґерським римо-католицьким єпископам та верховному наглядові Остригомських єпископів, що рівночасно були Примасами Мадярщини.

Київські з'єдинені митрополити двома наворотами старались відзискати свою верховну владу над з'єдиненими Закарпаття, однак їм це не вдалося. Апостольська Столиця обидва рази поставилась за владою латинської ієрархії. З назначенням єп. Юрія Г. Візанція (1716-1733), українське Закарпаття було остаточно підчинене митрополичій владі мадярського латинського Примаса. 1771 року, коли Мукачівська епархія була визнана самостійною епархією, Апостольська Столиця канонічно підчинила Мукачівського владику під судовласть того ж Примаса.[2]

В додатку цієї праці професор Баран передрукував давнішу свою статтю про зобов'язання Замойського Синоду на Закарпатті, про що буде мова в наступній частині цього огляду.[3]

Дальшою історичною працею д-ра О. Барана є його докторська дисертація при Папськім Східнім Інституті в Римі на тему: *Мараморoська епархія та її з'єднання,* що появилася друком 1962 (?) року,[4] (ставлю знак запитання, бо книгу годі було друкувати перед

[2] Шкода, що шан. автор не продовжив свою працю змаганням єп. А. Бачинського (1773-1809) про відновлення Галицької Митрополії та включення до неї Мукачівської епархії. Так само Папа Лев XIII, мав замір 1888 р. включити до Галицької Митрополії Мукачівську і Пряшівську епархії, чому мадяри на чолі з Примасом сильно спротивилися.

[3] На цю працю див. мої рецензії: *«Америка»,* Філядельфія, Па., 17, XII, 1960, стор. 21: *«Світло»,* Торонто, Онт. 1961, стор. 183-184.

[4] A. Baran, *Eparchia Maramorošiensis eiusque Unio,* Romae, Analecta OSBM., 1962, XII-107 pp.

уділенням церковного позволення, яке було дане щойно 18 грудня 1963 р.).

Марамороська епархія, на думку шан. автора, повстала щойно при кінці XVII-го сторіччя з тих парафій східньої частини Закарпаття, які відмовили підкоритись судовласті Мукачівського з'єдиненого владики. Першим Марамороським нез'єдиненим єпископом був Йосиф І. Стойка (1690-1711), а останнім Доситей Теодорович (1718-1722), що помер щойно 1733 р. Мукачівські владики вже з початком XVIII-го сторіччя старались з'єднати собі парафії Марамороmщини. Їхні старання увінчались успіхом, бо вже 1722 р. усі марамороські парафії, включно з румунськими, приступили до св. Унії і признали над собою владу Мукачівських владик. Але тоді фоґараський румунський єп. Іван Патакій (1721-1727) висунув свої претенсії на Мараморощину, (бо там було теж багато румунських приходів. Однак ця боротьба закінчилася перемогою Мукачівського владики і тому єп. Симеон С. Ольшавський (1733-1737) у своїй номінаційній грамоті дістав уже титул *«єпископа Мукачівського і Марамороського»*.[5]

Третьою науковою працею о. д-ра Олександра Барана є монографія про єп. Андрія Бачинського (1773-1809), з нагоди 150-річчя його смерти.[6]

Накресливши коротко молодечі роки Мукачівського владики (нар. 1732 р.), шан. автор застоновився над його студіями в Єзуїтській Колеґії в Тернаві, сьогодні Словаччина, де він осягнув 1758 р. титул доктора. Як парох одної з найбільших парафій Мукачівської епархії — Гайдудорог (тоді українська, тепер уже змадярщена), він успішно припинив релігійні заворушення в околиці Токаю. Ставши генеральним вікарієм єп. Івана Брадача, він успішно повів боротьбу проти зазіхань Яґерського латинського єпископа підчинити собі Мукачівських владик. Завдяки його старанням 1771 р. Мукачівська епархія була канонічно визнана самостійною епархією і раз на все освободилась з-під контролі Яґру. А. Бачинський, уже як єпископ-номінат, блиснув своїми здібностями на Віденськім Синоді греко-католицьких владик 1773 року.

Саме в тих часах Галичина була прилучена до Австрії. Щоб освободитись від нагляду мадярського Примаса, єп. А. Бачинський започаткував старання про відновлення Галицької Митрополії, до якої мали б включити теж і Мукачівську єпархію. На жаль, через великий спротив мадяр, це йому не повелося. Тоді він звернув усі свої старання для зорганізовання і піднесення своєї епархії, якої осідок 1777 р. вдалося йому перенести до Ужгороду. Тут він заснував Капітулу, започаткував епархіяльну семінарію, зорганізував адмі-

[5] Див. мою рецензію у *«Записки ЧСВВ.»*, Рим 1971, т. VII, стор. 464-465.

[6] Див. о. д-р Олександер Баран, *Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті*, Йорктон, Саск., Бібліотека Лоґосу, 1983, стор. 61. Моя рецензія у *«Записках ЧСВВ.»*, Рим 1971, т. VII, стор. 478-482.

ністрацію своєї розлогої епархії, усталив і забезпечив поодинокі парафії, заложив епархіяльну бібліотеку й архів, розвинув церковне шкільництво і довів релігійно-культурне життя Закарпаття до такого рівня, що шан. автор слушно міг його назвати: *творцем нової доби.*

Досі це одинока ширша монографія про єп. Андрія Бачинського, одного з найбільших Мукачівських владик, який вписався золотими буквами до історії Срібної Землі.

ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

У своїх історичних статтях, що їх оснував на архівних джерелах, о. д-р Олександер Баран насвітлив кілька заплутаних питань з церковного життя Закарпаття, тому вони заслуговують на окремішню згадку.

У ширшій своїй науковій статті про зобов'язання Замостойського Синоду на Закарпатті[7] шан. автор достатньо доказав, що рішення згаданого синоду з 1720 р. були канонічно проголошені і впроваджені в життя на Епархіяльнім Синоді в Севлюші 1727 р. Різні розпорядження Мукачівських владик протягом XVII-го сторіччя ясно віддзеркалюють у собі замойські рішення. Сумнів щодо зобов'язання Замойського Синоду на Закарпатті був остаточно роджений Папою Пієм VII, який 1807 р. розтягнув обов'язок Синоду на «ввесь руський (український) народ».

Дальшу статтю про Міжепархіяльний Синод у Відні 1773 року[8] шан. автор написав на основі синодального протоколу В ній він розглянув важніші рішення греко-католицьких Владик тодішньої Мадярщини, що їх цісарева Марія Тереза скликала на спільні наради до Відня. Під час своїх нарад вони розбирали такі питання: 1) видання літургічних книг у Відні, 2) назначення цензора літургічних книг, 3) редукція обов'язкових свят, 4) епітрахильщина та 5) дисципліна між клиром. На цім синоді Владики теж прийняли урядове ім'я: *«Греко-католицька Церква»,* а для вірних: спільну назву: *«Греко-католики».* Від тоді ці назви стали зобов'язуючими на цілу Австро-Угорщину.

У статті про «Поділ Мукачівської епархії» протягом XIX-го сторіччя[9], о. Баран описав поступове дроблення матірної закарпатської епархії, щоб тим ослабити церковно-культурне життя українців Срібної Землі. Доки жив. єп. А. Бачинський († 1809) він стримував всякі спроби поділу. Та по його смерті почали ділити Мукачівську епархію, що шан. автор дуже докладно описав на основі архівних

[7] A. Baran, *Obligatio Synodi Zamostianae in Ucraina Carpatica saec. XVIII,* art. in *"Analecta OSBM."*, Romae 1956, vol. II, pp. 525-530.

[8] О. Баран, *Синод Мукачівської, Фоґарашської і Свідницької Епархій у Відні 1773-го року,* стаття у *«Записках ЧСВВ.»,* Рим 1969, т. III, стор. 304-403.

[9] О. Баран, *Поділ Мукачівської Епархії в XIX сторіччі,* стаття у *«Записках ЧСВВ.»,* Рим 1963, т. IV, стор. 534-569.

джерел, розповідаючи про: 1) причини і генезу виділення Пряшівської епархії — 1818 р., 2) вилучення 72-ох сатмарських парафій для румунського Варадинського єпископства 1824 р. та 3) відділення 97-ох румунських парафій для Ґерлянської епархії — 1853 р. При кінці статті він ще описав боротьбу за Мараморош-Сиґітську парафію, яку остаточно признали закарпатським українцям.

Одною з найцінніших статей о. професора є стаття під заголовком: *«Церква на Закарпатті в роках 1665-1691»,*[10] в якій він описав найбільш заплутану добу в церковній історії Закарпаття. Була це доба політичних повстань, релігійного спротиву, турецького спустошення та непотрібного втручування мадярської латинської ієрархії, яка за всяку ціну хотіла спинити вплив Київського Митрополита на Закарпаття. Подавши історичне тло згаданої доби, шан. автор, наче на фільмовім екрані, висвітлив діяльність поодиноких владик: 1) єп. Йосифа Волошиновського (1667-1670), 2) єп. Івана Малаховського (1671), 3) єп. Теофана Маврокордато (1676-1686), 4) єп. Рафаїла А. Гавриловича (1687-1688), 5) єп. Методія Раковецького (1688-1689) та, частинно, тоб-то до 1691 р., 6) єп. Івана Й. Декамеліса (1689-1706). Свою солідно удокументовану статтю він закінчив коротким описом повстання т. зв. Мараморської православної епархії.

Найновиша наукова стаття о. Барана про церкву на Закарпатті вийшла вже на Україні 1993 року. Стаття розглядає *"Впливи Київської і Галицької Митрополій на Закарпатті"* і дає великий матеріял проти тих, які заперечують всякі церковні зв'язки між Закарпаттям та церквою на Україні.[10a]

ВИДАННЯ ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

Як я вже згадував, о. д-р Олександер Баран пильно визбирував архівні матеріяли в Римі, з яких частину він уже вспів опублікувати. Повище згадану розвідку про Церкву на Закарпатті в рр. 1665-1691 він опер на ориґінальних документах, що їх він поступово оприлюднював у документальних статтях про єпископів Волошиновського, Маврокордато та Гавриловича.

Документи (числом 22), які відносяться до *єп. Йосифа Волошиновського,* він видав ще 1954 р., додаючи до них коротку біографію того ж владики.[11] Цією публікацією шан. автор доповнив

[10] Див. о. д-р О. Баран, *Церква на Закарпатті в рр. 1665-1691,* стаття *«Богословія»,* Рим 1968, т. XXXII, стор. 77-145; теж окремою відбиткою як ч. 16 *«Видань Богословії»;* моя рецензія у *«Записках ЧСВВ.»,* Рим 1971, т. VII, стор. 541-542.

[10a] О. Баран, «Впливи Київської і Галицької Митрополій на Закарпатті», *Українські Карпати,* Матеріяли Міжнародної Наукової Конференції: «Українські Карпати: етнос, історія, культура», Ужгород: вид. Карпати, 1993, ст. 49-60.

[11] Sac. A. Baran, *Quaedam ad biographiam Josephi Vološynovskyj, ep. Mukačoviensis (1667),* documenta in *"Analecta OSBM.",* Romae 1954, vol. II, pp. 209-227.

одиноку досі цінну статтю про єп. Волошиновського та єп. Малаховського, що її написав визначний закарпатський історик, о. д-р Василь Гаджеґа, ще в 1932 році.[12]

Чотири документи, які стосуються *єп. Теофана Маврокордато,* о. Професор опублікував у періодику Папського Східнього Інституту в Римі.[13] Їх він теж випередив довшою біографією досі нам незнаного грецького владики, що засів на Мукачівський престіл хоч і на короткий час. Повстання Текелія, війна з турками і епідемія холери перешкодили успішній діяльності єп. Маврокордато і він, 1688 р., був відкликаний до Риму, де внедовзі й помер.

Шан. автор опублікував теж вісім документів відносно діяльности *єп. Рафаїла А. Гавриловича* у тім самім періодику.[14] На основі цих документів він зіткав досить повну біографію білоруського єп. Гавриловича, про якого перед тим мало що знали.

Важним науковим здобутком є сім документів, що їх о. Баран знайшов у Ватиканському архіві, щодо *єп. Партенія Петровича* та його потвердження на Мукачівськім престолі.[15] Ними він виповнив прогалини документальних збірок, що їх давніше опублікували проф. Годинка[16] та о. проф. М. Лацко.[17]

Опублікованням документів, які відносяться до замірів Папи Григорія XVI (1831-1846) про створення в границях бувшої Австро-Угорщини Український Католицький Патріярхат[18] о. д-р Баран прислужився для загальної української історіографії. На основі цих документів він відтак написав докладну розвідку під заголовком: *«Питання українського патріярхату в половині XIX сторіччя».*[19] Тут треба підкреслити, що до задуманого патріярхату мали бути включені теж обидві закарпатські єпархії. На жаль, мадярський спротив та Кошутова революція знівечили шляхетний замір Апостольської Столиці. Дванадцять літ після того цю статтю о. д-р

[12] Див. д-р Василь Гаджеґа, *Йосиф Волошиновський, єп. мукачевський і Іван Малаховський, єп. перемиський, як єп. мукачівський,* стаття у *«Записках ЧСВВ.»,* Жовква 1932, т. IV, вип. 1-2, стор. 161-170.

[13] A. Baran, *Archiepiscopus Theophanes Maurocordato eiusque activitas in Eparchia Mukačoviensi,* documenta in *"Orientalia Christiana Periodica,"* Romae 1961, fasc. 1, pp. 115-130.

[14] A Baran, *Archiepiscopus Raphaël Havrilovič eiusque activitas in eparchia Mukačovienasi,* documenta in *"Orientalia Christiana Periodica,"* Romae 1965, fasc. 1, pp. 119-134.

[15] A Baran, *Documenta inedita de confirmatione Parthenii Petrovič, episcopi Mukačoviensis,* in *"Analecta OSBM.",* Romae 1960, vol. III, pp. 440-448.

[16] Hodinka Antal, *A munkácsi gör, szert. püspökség Okmánytára, 1458-1715,* Ungvár 1911, pp. 157-211.

[17] M. Lacko, S. J., *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpaticorum cum Ecclesia Catholica,* Romae 1955, pp. 217-252.

[18] A Baran, *Progetto del Patriarcato Ucraino di Gregorio XVI.,* i documenti in *"Analecta OSBM.",* Romae 1960, vol. III, pp. 454-475.

[19] Див. *«Логос»,* Йорктон, Саск. 1962 р., ч. 1, стор. 26-36.

Баран поширив на основі новознайдених ватиканських документів і видав окремою книжечкою під титулом *«Питання українського патріярхату в Шашкевичівській добі»*.[20]

В 1970-их роках наш автор взявся до публікації ватиканських документів, що відносяться до канонічних процесів української католицької церкви на Закарпатті. Перший том вийшов на тему канонічного визнання Мукачівської епархії 1771 року та її унезалеження від латинської ієрархії Яґру. Це видання опубліковано заходами Українського Католицького Університету ім. Св. Клемента в Римі, у серії "Monumenta Ucrainae Historica".[21]

В другому томі цих *«монументів»* автор опублікував всі документи, зв'язані з папським визнанням українського патріярхату в XIX столітті. Між тими документами знаходиться обширний матеріял про церкву на Закарпатті, який щераз потверджує неґативне відношення мадяр і мадярської ієрархії до української греко-католицької церкви карпатських українців.[22]

На закінчення ще треба нам згадати, що автор займається не тільки церковною історією Закарпаття. Він публікує розвідчі праці із закарпатського політичного життя, з карпатського мовознавства та ономастики.

НЕЦЕРКОВНІ ІСТОРИЧНІ ПРАЦІ Д-Р БАРАНА ПРО ЗАКАРПАТТЯ

Щодо нерелігійної історіографії д-ра Ол. Барана про Закарпаття, то до тепер появилися його дві книжки і сім наукових статтей. Перша книжка — це історично-лінґвістична праця, де автор старався аналізувати мову Михайла Лучкая, передвістника закарпатського відродження.[23] Він накреслив фонетику, морфологію та синтаксу Лучкаєвих проповідей і порівнював їх з його «Слов'янсько-руською» граматикою. За думкою автора, Лучкай старався переставити мову Закарпаття на народницькі рейки, а не вводити москвофільські тенденції в карпатську українську літературу.

Друга книга — це «Нариси Історії Пряшівщини».[24] Тут автор опрацював у великих зарисах тисячолітню історію західної частини Закарпаття, яка сьогодні є під Словаччиною і у скорому темпо словакизується. Він доказав, що Пряшівщина не була тільки «окрай-

[20] О. Баран, *Питання Українського Патріярхату в Шашкевічівській Добі,* Вінніпеґ: Рада Укр. Орган. за Патріярхат, 1974.

[21] Cfr. *Monumenta Ucrainae Historica,* Romae, Universitas Cath. Ukrainorum S. Clementis Pp., 1973, vol. XIII, XII-281 pp. in folio.

[22] Cfr. *Monumenta Ucrainae Historica,* Romae, Universitas Cath. Ukrainorum S. Clementis, 1977, vol. XIV.

[23] О. Баран, *Гомілетичні «Бесіди» Михайла Лучкая з 1830 року,* Вінніпеґ: УВАН, 1977.

[24] О. Баран, *Нариси Історії Пряшівщини,* Вінніпеґ: УВАН, 1990.

ною» полосою цієї країни, але часто вона провадила цілим культурним і політичним життям всього Закарпаття. Д-р Баран вперше цитує офіційну статистику українців-русинів Закарпаття, яку видала імперська влада в 1786 році на просьбу єпископа Бачинського. В тій статистиці всі піддані Мукачівської епархії були «рутенами», словаків греко-католиків нігде не згадано. На жаль, словацькі історики ігнорують цю статистику і наводять різні видумки про історію нашої церкви.

Наукові історичні статті проф. Барана про Закарпаття появились у різних наукових збірниках та журналах. В науковому збірнику УВАН в 1983 році появилася обширна стаття шановного автора про «Карпато-Українську еміґрацію 1870-1914 років»,[25] де він опублікував досі знані статистики про цю еміґрацію. В збірнику про Українсько-Єврейські Реляції, виданому в Едмонтонському Укр. Інституті, д-р Баран опублікував історично-аналітичну статтю про «Єврейсько-Українські зв'язки на Закарпатті»,[26] де він вказав на факт, що на Закарпатті ніколи не було отвертого конфлікту між українською та єврейською громадою. Бо політично обі громади все були на тій самій стороні.

В Українському Історику появилися дві статті автора про козаків на Закарпатті. Одна про козаків Тридцятьлітньої Війни, а друга про козаків в Куруцькім Повстанні.[28] В збірнику XVII-го інтернаціонального Ономастичного Конґресу появилася його стаття про «Назви в Українсько-Мадярськім пограниччі».[29] А найновішою появою є статті про історію Закарпаття в «Другій Світовій Війні». Перша з них «Угорська влада на окупованному Закарпатті»,[30] що була надрукована вже на Закарпатті. Недавно опубліковано також його статтю про «Мадярську окупацію Закарпаття»[31] і праця про «Чехословаччину та Уряд Карпатської України».[32]

[25] A. Baran, "Carpatho-Ukrainian (Ruthenian) Emigration 1870-1914." in *New Soil — Old Roots,* Winnipeg: UVAN, 1983, pp. 252-275.

[26] A. Baran, "Jewish-Ukrainian Relations in Transcarpathia" in *Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective,* Edmonton: Can. Inst. of Ukr. Studies, 1988, pp. 159-171.

[27] О. Баран, «Козаки на Закарпатті в 1619 році», *Український Історик,* 1970, т. 1-3 (25-27), ст. 76-81.

[28] О. Баран, «Козаки під французьким прапором у Куруцькім Повстанні», *Український Історик,* 1973, т. 1-2 (37-38), ст. 107-111.

[29] A. Baran, "Names in the Ukrainian-Hungarian BorderLand," *Proceadings of the XVIIth International Congress of Onomastic Sciences.* (ed. E. M. Narhi), Helsinki, Univ. of Helsinki, 1990, v. I, pp. 175-180.

[30] О. Баран, «Угорська влада на окупованому Закарпатті (1938-1944)», *Українське Закарпаття,* Ужгород: Ґражда, 1994, ст. 11-20.

[31] О. Баран, «Мадярська окупація Закарпаття», *Український Історик,* 1995, т. 1-4 (124-127), ст. 119-136.

[32] О. Баран, «Чехословаччина і Уряд Карпатської України», *Карпатська Україна і Августин Волошин.* матеріяли міжнародної наукової конференції, Ужгород: «Ґражда», 1995, стор. 41-47.

Тепер історик готує статті про «Питання закарпатської автономії в Угорщині» й «Українсько-руська інтеліґенція між двома Світовими війнами».

На закінчення нашої статті треба сказати, що дослідник назбирав багато ориґінальних документів з архівів Відня, Праги і Будапешту, що є вийнятково важливими в насвітленні найновішої історії українського Закарпаття. Віримо, що ці архівні матеріяли д-р О. Баран зможе видати за допомогою наших наукових установ в Україні і діяспорі. Надіємося, що його бажання здійсняться і нововіднайдені архівні матеріяли заповнять прогалини історії українського Закарпаття.

ВАСИЛЬ ЛЕНЦИК
Українське Історичне Товариство
Стамфорд, ЗСА

ЦЕРКОВНО-АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ (ЛЬВІВ-МЮНХЕН)

Створення Церковно-Археографічної Комісії пов'язане з ім'ям Великого Митрополита Андрея Шептицького. Його полонила ідея двох митрополитів Українських Церков Петра Могили — Православної Церкви та митрополита Йосифа Велямина Рутського — Католицької, щоб погодити «Русь з Руссю». Цій ідеї єдности в Христовій Церкві, особливо ж єдности в Українській Церкві Митрополит Андрей Шептицький попри свою многогранну діяльність посвятив все своє життя.

Розділ одної колись Церкви Київської Митрополії, що наступив після Берестейської Унії 1596 року, був у своїх наслідках дуже нещасливий не тільки для Христової Церкви в Україні, але також для української державности. Митрополит Шептицький цю проблему глибоко студіював, збирав все своє життя архівні матеріяли до цієї проблеми та й сам писав монографію про Митрополита Рутського, який був згідний зрезиґнувати зі свойого становища київського митрополита на користь Петра Могили, щоб тільки погодити «Русь із Руссю» наколи б був створений Патріярхат в Києві та об'єднав обидві вітки Христової Церкви в Україні.

Коли на короткий час в час Другої світової війни була нагода зустрітись з вченими зі Східної України, Митрополит хотів використати ту нагоду, щоб створити відповідний дослідний осередок для об'єктивного дослідження нашого минулого в церковних справах. Рушійною силою в тій справі став відомий історик київського університету проф. Олександер Оглоблин. Проф. Оглоблин у свойому спомині про Митрополита Кир Андрея пише, що коли київська інтеліґенція познайомилась з листом, писаним Митрополитом до православної інтеліґенції, на своїй нараді була згідна з думками Митрополита. Проф. Оглоблин рішив написати листа до Митрополита, якого передав до Львова. У відповідь на того листа Митрополит відповів в дуже теплому тоні з датою 15-го жовтня 1942 р. Митрополит писав (цитую деякі місця з того листа): «Ваш лист з 29.IX.1942 р., який передали мені вчера, наповнив мене радістю»... І дальше Митрополит писав: «Великою потіхою в наших тяжких часах є знати, що маємо людей, розуміючих вагу правдивої научної

праці, а зі всіх наук найпотрібніші нам в тих часах наука історії. Тільки вона може нас навчити уникати блудів, який ми, нажаль, допустилися. Не даром старинні говорили: Гісторія маґістра віте» *(«Historia magistra vitae est»).»* Цей лист Митрополит закінчує оптимістичною думкою про майбутнє нашого народу та найкращими побажаннями для проф. Оглоблина.

Проф. Оглоблин, як багато українців зі Східної України, знали про Митрополита Кир Андрея і старались його побачити та почути його думки на наші всенаціональні справи. Відомо, що до Митрополита Кир Андрея потаємно заходив ректор Ветеринарної Академії Іван Чинченко (згодом священик гр.-катол. Церкви в Німеччині) відвідував таємно Митрополита ректор Львівського Університету Марченко, який, як згадує проф. Оглоблин, зі сльозами згадував про свою візиту у Митрополита. Для проф. Оглоблина особиста нагода зустрітись з Митрополитом збулась в час примусової втечі перед большевицьким наступом в 1943 році.

Проф. Оглоблин пише у свойому спомині: «Давно хотілося побачити його, та якось не наважувався. Здавалося, що я ще не готовий до такої зустрічі. Митрополит знав, що я у Львові, і одного дня о. Табінський передав мені поздоровлення від нього. Далі відкладати було неможливо. Все було просто, сердечно й маєстатично. Я ніколи не думав, що доступ до Митрополита такий легкий. Митрополит сердечно привітав мене, згадав за наше листування. Питав про Київ, про долю наших пам'яток, музеїв, архівів, бібліотек — «Без них як будемо писати нашу історію?!» — «Страшна руїна» — «Хто зна, скільки ще загине. Бо ж і дальші наші землі й решта наших пам'яток, навіть тут, у Львові, є загрожені.» — Тут у Львові, є архіви й бібліотеки, зосібна в Національному Музею й Студійоні. Хоч большевики дуже нашкодили там, поплутали своїми безконечними реорганізаціями, але все ж там є дуже важливі історичні матеріяли. Я був би дуже радий сам показати їх Вам, але ж моя хворість...». Митрополит досконало знав, що саме зберігають ці дві інституції, яких засновником був він сам. Нажаль, сам Митрополит не міг показати тих цінних скарбів проф. Оглоблинові, бо від 1929 року, в наслідок артретизму, якого набавився в час трирічного заслання царською Росією, не міг ходити і перебував у візочку. Митрополит згадує в час тої розмови з проф. Оглоблином про проф. Грушевського, якого знав з часів перебування Грушевського на катедрі історії України в львівському університеті.

У час тієї візити проф. Оглоблин зробив Митрополитові неабиякий дарунок, а це два автографи, Митрополита Іпатія Потія з 1603 р. та Митрополита Лева Шептицького. Митрополит, як передає проф. Оглоблин, зрадів тим дарунком і сказав: «У нас немає автографа Іпатія Потія. Це княжий дарунок». При цій нагоді зійшла мова на Іпатія Потія, а дальше на ролю українців після Полтави, протягом усього XVIII століття: «низка українських діячів стояла на ґрунті російської державности й льояльности до неї». Згадує Митрополит Прокоповича і Яворського, і закінчує такими словами:

«А Потій зробив для України більше, ніж Прокопович».

Цінною в тій розмові Великого Митрополита з видатним істориком України була опінія Митрополита про Митрополита Петра Могилу та Йосифа Велямина Рутського. Митрополит говорив до проф. Оглоблина: «Якби Петро Могила й Йосиф Велямин Рутський порозумілися свого часу в церковній справі, та ще щоб козаки не дуже встрявали тоді в невластиві їм церковні справи, мали б ми давно свою державу, й історія наша пішла б іншим шляхом» (*Логос,* рік 1955, том VI, кн. 2, ст. 146).

Коли проф. Оглоблин і Митрополит перейшли на тему російської політики в Наддніпрянській Україні, Митрополит сказав: «Тонка й хитра була там політика». «А большевики своєю політикою страшного гноблення українського народу мусіли мимоволі спричинитися до національного гарту». «Були й серед них щирі українці, що потай допомагали українській справі» (*там же,* ст. 147).

В тій важливій розмові Митрополита зі знавцем української дійсности під совєтським режимом Митрополит Кир Андрей давав свої вдумливі завваги, в яких відзеркалювалась велика журба за долю не тільки Церкви, але також журба за весь український нарід. Питав Митрополит проф. Оглоблина про голод в 1933 році. Митрополит, як відомо, разом з іншими Владиками Галицької Провінції видав був Послання, яке зачинається словами: «Україна в передсмертних судорогах» (з датою 24 липня 1933 р.).

Згадуючи той страшний злочин большевиків в Україні, Митрополит додав: «А тепер нові втрати, надто серед молоді. Скільки народу нашого загинуло й ще загине!». Питався про моральний і релігійний стан наддніпрянського селянства. Зауважив, що втрачено довір'я один до одного, навіть друг друга боявся — «І це особливо страшно». Згадував про відсутність у нас єдности національної, наводив приклади. «Іноді так страшно стає, що не хочеться жити. Але мусимо вірити в Боже милосердя, яке не дозволить, щоб такі страшні жертви нашого народу були марні. Мусимо підносити дух вище і вище. Мусимо бути бадьорими й вірити в наше майбутнє».

Проф. Оглоблин передає дуже цінні свої зауваження про незвичайну розмову та співрозмовця. Він пише: «Все було цікаве для мене. Й слова Митрополита й він сам. Особливо його особа. Я забув за час, за себе, за добу, здавалося, що передо мною людина інших, далеких часів, людина, що піднеслася високо над своєю епохою. Ніхто ніколи не справляв на мене такого враження маєстатичности, навіть понадчасовости, як Митрополит Андрей Шептицький. І разом з тим, яка сердечна ніжність, яка батьківська ласка, яка щира простота!» Розмови з проф. Оглоблином на теми історії України та історії нашої Церкви дали Митрополитові Кир Андреєві нагоду розказати проф. Оглоблинові про великі збірки архівного матеріялу, які Митрополит збирав і закуповував роками. Шкода було б, щоб вони не були використані для дослідників, які могли б бути використані для об'єктивного написання нашої історії — як історії України, так історії Української Церкви.

Доля тих збірок, пише проф. Оглоблин — дуже турбувала Митрополита. Йому хотілося, щоб ті матеріяли не лежали перелогом, щоб вони стали за поважну археографічну основу для об'єктивного наукового дослідження історії Української Церкви. Так зародилася ідея утворення при Митрополичій Катедрі *Церковно-Археографічної Комісії* (тамже, ст. 147).

Митрополит Кир Андрей часто запрошував до себе проф. Оглоблина і в час тих візит обговорював різні проблеми. В листі з дня 27-го грудня 1943 р. Митрополит дякував проф. Оглоблинові за пам'ять в день св. Андрея і при цьому Митрополит писав: «А надіюся Вас побачити, бо я пересвідчений, що в многих справах треба нам порозуміватися і обговорювати актуальні і важні для цілого народу справи» (*там же,* ст. 148).

«Справа Церковно-Археографічної Комісії, як осередку дослідження правдивої історії української Церкви, лежала Митрополитові на серці» — пише проф. Оглоблин. «Кілька разів повертався він до неї під час наших розмов узимку 1943-44 року. Десь після Різдвяних Свят Митрополит доручив мені скласти коротеньку записку про Комісію, її мету, завдання, склад тощо». За кілька днів я приніс проєкт, складений на підставі думок і побажань Митрополита Андрея. Ось він:

1. З метою наукового дослідження історії обох Українських Церков, — для чого першорядним завданням є визбирування й систематизування відповідного матеріялу, як рукописного, так і вже передніш опублікованого, в аспекті науково-об'єктивної аналізи причин роз'єднання колись єдиної Української Церкви й з глибокою вірою в її майбутню єдність, —

2. З благословіння Їх Ексцеленції Митрополита Кир Андрея та за Його головуванням, при Митрополичій Катедрі Св. Юра утворюється Церковно-Археографічна Комісія —

3. у складі нижчепоіменованих представників української богословської та історично-філологічної науки —

Архиєпископ Кир Йосиф Сліпий
Д-р Микола Андрусяк (Львів)
Проф. Дмитро Дорошенко (Прага)
Проф. Пантелеймон Ковалів (Львів)
Проф. Д-р Іван Крипякевич (Львів)
Проф. Д-р Олександер Оглоблин (Львів)
Проф. Д-р Наталія Полонська-Василенко (Львів)
Проф. Д-р Іларіон Свенціцький (Львів) —

як дійсних членів Комісії,

4. а також запрошених до наукової співпраці осіб, рівно ж потрібного науково-допоміжного персоналу, передовсім з абсольвентів Богословської Академії у Львові.

Митрополит — пише дальше проф. Оглоблин — схвалив проєкт і сказав, що при першій нагоді покличе Комісію до життя. Німецький окупант був би не дозволив на творення наукової інститутції, тому Митрополит надіявся знайти таку форму, яка була б незалежна від

політичних чинників того часу.

На початку березня 1944 року проф. Оглоблин одержав власноручне письмо від Митрополита, яким Митрополит запрошував його на нараду в справі архівів. Таке зібрання відбулось 14-го березня 1944 року. Були всі запрошені крім Архиєп. Йосифа Сліпого. Був ще брат Митрополита Архимандрит Студитів Климентій Шептицький. Митрополит відкрив зібрання і представив ціль такої Комісії, і всі присутні висловили важливість і актуальність тієї справи та виявили готовість брати участь у цій роботі.

Це були однак грізні часи і, як пише проф. Оглоблин, «у всіх нас на серці була тривога»... «Не вірилося, що буде час для цієї важливої і святої роботи»... «Лише Митрополит Андрей був спокійний. Тривога й страх не владні були над ним».

Церковно-Археографічна Комісія у виду наступу большевиків, які наближалися до Львова, не могла розвинути своєї діяльности. Однак ідея, яку мав Великий Митрополит, не залишилася безслідною. Її підняв співтворець Комісії у Львові проф. Олександер Оглоблин, який оживив її знову вже на еміґрації в Мюнхені і про її діяльність скажемо в наступних рядках.

ЦЕРКОВНО-АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ ПРИ АПОСТОЛЬСЬКІЙ ВІЗИТАТУРІ МЮНХЕН-ПАЗІНҐ

Проф. Олександер Оглоблин, переїхавши до Баварії, зголосився до о. Николая Вояковського, тодішного Апостольського Візитатора українців католиків на Німеччину і представив йому плян відновити Церковно-Археографічну Комісію, що її був заснував Митрополит Андрей Шептицький у Львові в 1944 році. Отець Вояковський радо погодився і видав Грамоту з дня 13 серпня 1946 року під ч. 1360/II/46 в такім змісті:

> «Оцим маю честь повідомити Вас, що я рішився продовжувати розпочату працю бл. п. Митрополита Кир Андрея, а саме працю Церковно-Археографічної Комісії.
>
> В тій цілі основую з днем 28 серпня ц.р. (Успення Пресв. Богородиці) осібний реферат при Ординаріяті Апостольської Візитатури з назвою «Церковно-Археографічна Комісія». В склад цеї комісії я дозволив собі запросити слідуючих представників української богословської та історично-філологічної науки, як дійсних членів комісії:
>
> а) Д-р Микола Андрусяк
> б) Проф. Дмитро Дорошенко
> в) Проф. Василь Ленцик
> г) Проф. Іван Мірчук
> ґ) Проф. Олександер Оглоблин
> д) Д-р Домет Олянчин
> е) Проф. Д-р Наталія Полонська-Василенко
> є) о. Д-р Йосафат Скрутень
> ж) о. Д-р Павло Хрущ
> з) Рект. Вадим Щербаківський

З часом розпочаття праці, на внесення дійсних членів Комісії, будуть запрошені і інші до наукової співпраці. Перше засідання комісії відбудеться в четвер у великій салі Апостольської Візитатури, Пазінґ, манастир оо. Пасіяністів.

о. Н. Вояковський
Апостольський Візитатор і Адміністратор»

Згідно з цією Грамотою, яка носить дату 13-го серпня 1946 року, перше засідання Церковно-Археографічної Комісії відбулось 29-го серпня 1946 о год. 10 рано в приміщенні Апостольської Візитатури Мюнхен-Пазінґ. Засідання це відкрив в заступстві отця візитатора Вояковського о. Ярослав Бенеш, згодом прийшов отець Вояковський, апостольський адміністратор, який привітав присутніх та вказав на ідейні мотиви, що ним керували при заснованню Церковно-Археографічної Комісії. Вони такі самі, якими руководився сп. Митрополит Андрей Шептицький.

Ці перші збори членів Церковно-Археографічної Комісії вибрали на Предсідника сеньйора українських науковців ректора УВУ проф. Вадима Щербаківського. На цьому засіданні вибрано також провід Комісії, який складався з таких осіб: голова о. д-р Йосафат Скрутень, ЧСВВ, проф. д-р Олександер Оглоблин місто голова і проф. Духовної Семінарії в Гіршберґу Василь Ленцик, секретар.

На першому засіданні членів Церковно-Археографічної Комісії подано напрямні праці Комісії, які оформлено в такі точки, які стали основою тимчасового статуту. Ці точки представив проф. Оглоблин; ось вони:

I. *Метою Комісії є:* наукове дослідження історії української Церкви в аспекті об'єктивної аналізи причин роз'єднання колись єдиної української Церкви з глибокою вірою в її майбутню єдність.

II. *Ближчі завдання Комісії такі:* а) визбирування й систематизування документального матеріялу до історії української Церкви, як рукописного (архівного), так і вже передніш опублікованого, б) наукове студіювання загальних і спеціяльних проблем історії української Церкви та споріднених із нею дисциплін від перших часів християнства на Україні до наших часів, на всіх просторах української землі та всіх теренах розселення українського народу, в) публікація для українського та міжнародного наукового світу, а також широка популяризація вислідів науково-дослідної праці Комісії.

III. *Склад Комісії.*

а) Комісія складається з дійсних членів, які звичайною більшістю дійсних членів голосів обирають на загальних зборах Комісії з числа вчених, відомих своєю працею в царині історії Церкви та споріднених з нею дисциплін.

б) Комісія має право на рекомендацію своїх дійсних членів, запрошувати до наукової співпраці осіб, відомих їй своїми науковими інтересами в царині історії української Церкви та споріднених з нею дисциплін.

в) Комісія має потрібний науково-допоміжний персонал.

IV. *Керівництво праці Комісії.* Працею Комісії керує президія в складі голови Комісії, заступника голови Комісії та вченого секретаря Комісії, які обираються на загальних зборах Комісії звичайною більшістю голосів, терміном на три роки з правом поновного обрання.

V. *Організація праці Комісії.*

а) Праця Комісії провадиться шляхом індивідуальних дослідів дійсних членів та наукових співробітників Комісії, а також шляхом пленарних засідань Комісії, що відбуваються не менше одного разу на місяць.

б) Відповідно до своїх наукових плянів, Комісія влаштовує наукові Академії та конференції.

Цей провізоричний Статут Комісії давав загальні рамці наміченої праці Комісії.

На першому засіданні Комісії проф. Олександер Оглоблин, забираючи голос після обідної перерви, сказав, що Церковно-Археографічна Комісія матиме за завдання прослiджувати історію української Церкви, по можності, документарно, попри це опрацьовуватиме проблеми синтетично. Треба буде опрацювати церковну історіографію і короткий курс історії української Церкви, яку треба б якнайскорше дати в руки загалові.

На перший плян з важніших проблем проф. Оглоблин подав наступні:

1. Початки християнства й церковної організації в Україні.
2. Українська Церква в X-XIII ст.
3. Українська Церква в XIV-XV ст.
4. Берестейська Унія.
5. Церковна Боротьба XVI-XVII ст.
6. Українська Греко-Катол. Церква в XVIII ст.
7. Українська Православна Церква XVII-XVIII ст. і Московська держава.
8. Українська Греко-Католицька Церква в XIX-XX ст.
9. Українська Православна Церква XIX і XX ст.
10. Українська Православна Церква і совєтська влада.
11. Польща й українська Церква.
12. Монографія Митр. Андрея Шептицького.
13. Українська Церква в умовах німецької окупації.
14. Історія Української Церкви за океаном.
15. Студії джерел до історії Української Церкви.
16. Огляд української церковної історіографії з критичними заввагами.

На цьому першому засіданні Комісії рішено зайнятись видавничою справою, а саме видавати деякі речі, якщо хтось має щось готове до друку. Президія Комісії повинна скласти проєкт видань. Було б побажаним видавати науковий журнал в роді Записок Чина св. Василія Великого. Кожний член повинен опрацювати певні теми та подати їх Президії Комісії. Також рішено, щоб наступні засідання Комісії складались з двох частин: 1) наукової і 2) організаційної.

Кошти, пов'язані з діяльністю Комісії, тобто подорож членів на засідання та евентуальні інші кошти перебрав на себе Апостольський Візитатор о. Николай Вояковський.

Наступне засідання Комісії призначено на день 2-го жовтня 1946 р. в приміщенні Апостольської Візитатури Мюнхен-Пазінґ.

На другому з черги засіданні Комісії була доповідь проф. Наталії Полонської-Василенко на тему "Провідні думки нарису Історії Української Церкви". Цю працю проф. Полонська-Василенко має готову, і її можна б вже друкувати. Авторка переходить поодинокі періоди історії нашої Церкви і кожну добу вона старається насвітлити об'єктивно. В доповіді вона накреслила дуже живі зв'язки із Заходом і то в тому часі, коли формально між Східньою Церквою і Західною існував розділ. Авторка також підкреслила шкідливий вплив інтервенції козаків у церковні справи. А був це час, коли два Митрополити католицький Йосиф Вилямин Рутський і православний Петро Могила хотіли погодити "Русь із Руссю". Авторка також підкреслила шкідливу русифікаційну течію, що просякнула цілу нашу Церкву з хвилиною її підпорядкування московському патріярхові 1686 року. Тому, що Церква в Україні стала чужою, народ шукав вияву своїх релігійних почувань в ріжних сектах. На цьому засіданні прочитав свою доповідь про Берестейську Унію о. д-р Хрущ.

Третє з черги зібрання Церковно-Археографічної Комісії було присвячене двом доповідачам, а саме: проф. д-р Іван Мірчук і о. д-р Йосафат Скрутень доповідали про україніку в Архівах Західної Европи. Доповнення до тих доповідей подавали цінні завваги д-р Домет Олянчин, д-р Борис Крупницький і проф. О. Оглоблин.

Проф. Оглоблин подав також свій плян Видавництва Церковно-Археографічної Комісії при Апостольській Візитатурі.

Основні засади. Видавничий плян Церковно-Археографічної Комісії, як постійно діючої наукової інституції, складається з узглядненням сучасних реальних можливостей та майбутніх перспектив.

Схема видань Комісії:

1. *Записки Церковно-Археографічної Комісії при Апостольській Візитатурі.* Неперіодичне видання, евентуально раз на рік, містить наукові розвідки, наукові замітки та справоздання, документарні матеріяли й коментарі до них, наукову хроніку (передусім Комісії), наукову критику та бібліографію.

2. *Збірник Церковно-Археографічної Комісії при Апост. Візитатурі.* Неперіодичне видання містить як наукові монографії, так і документарні джерела (монумента ет фонтес) (monumenta et fontes). Можливо, що треба буде поділити цю серію на дві частини (джерела, монографії).

3. *Серія наукових оглядів, підручних видань і науково популярної літератури.*

4. *Серія ювілейних та меморіяльних видань.*

Намічений плян праці Церковно-Археографічної Комісії, що її подав проф. Оглоблин, дуже широкий і якщо б була можливість

його реалізувати, це було б велике досягнення еміґраційної дійсности.

Нажаль, обставини були того рода, що їх реалізувати повнотою було неможливо. Все таки — самі Сесії Комісії були дуже успішними, і ціль частинно була осягнена. Головним досягненням було те, що вчені обидвох віровизнань обговорювали питання церковної історії в спокійному й об'єктивному насвітленні.

Такою дуже цінною була наукова Академія, присвячена пам'яті двох монументальних постатей нашої Церкви, а саме Митр. Петрові Могилі та Митр. Андреєві Шептицькому. Ця Сесія — Академія відбулась 1-го травня 1947 р. В цій Академії брали участь члени ЦАКомісії та запрошені гості. Отже присутніми були голова ЦАКомісії о. д-р Йосафат Скрутень, ЧСВВ, містоголова проф. Олександер Оглоблин, секретар д-р Василь Ленцик, члени: ректор УВУ Вадим Щербаківський, декан УВУ проф. д-р Іван Мірчук, проф. д-р Наталія Полонська-Василенко, проф. Марія Томашівська, д-р Володимир Янів і представники Педагогічно-Богословської Академії УАПЦ: о. П. Дубицький і секретар Джулинський. Також взяли участь представники студенства. На Академію загостив також Апостольський Візитатор о. Николай Вояковський та гість з Америки о. Іван Стах, який допомагав українцям в переселенню до Америки, будучи при УНРА представником Української Католицької Церкви в Америці.

Отець д-р Скрутень у свойому слові подав характеристику обидвох постатей — Митр. Петра Могили та Митр. Андрея Шептицького. Обидва вони були дітьми свойого часу та своїх родів. Обидва вони йшли до одної мети, хоча різними шляхами. Петро Могила йшов західним шляхом, а Митр. Шептицький східним шляхом. Вони кидали зерно, з якого мусить вдатись українське жниво. Від них, казав промовець, треба вчитись, коли хочемо осягнути щось велике, до них треба нав'язувати.

Проф. Наталія Полонська переповіла свій спогад про Митрополита Шептицького. Перший раз вона почула голос Митрополита, коли Митрополит звернувся до православної єрархії і православної інтеліґенції в час німецької окупації у справі поєднання чи радше порозуміння. Вона брала участь в нарадах в резиденції Митрополита, де Митрополит пропонував свої великі архіви та бібліотеки для студіювання, щоб поробити висновки, який справді характер має мати унія. Митрополит мріяв про наукове видання багатьох ще недрукованих документів. Проф. Полонська-Василенко підкреслює, що Митрополит мріяв про Патріярхат, якому готов себе підчинити під умовою, що той патріярхат визнає примат Апостольського Престолу.

Ректор Вадим Щербаківський у свойому спомині про Митрополита Кир Андрея розповідає, що він перший раз стрінувся з ім'ям Шептицький, коли він мав доручення фотографувати церкви на Україні, як етнограф. Там він по церквах знаходив літургічні книги, видані предками Митр. Шептицького. Згодом ректор Щербаківський познайомився особисто з Митрополитом в Італії через Петра Кар-

манського, що був стипендистом Митрополита, а потім став атеїстом. Ректор Щербаківський зустрівся з Митрополитом в Києві в час Центральної Ради, останньо бачився з Митрополитом в Підлютому 1934 року.

Проф. Оглоблин переповів свої контакти з Митрополитом, про що була мова раніше.

Проф. д-р Іван Мірчук згадує у своюму слові про інтервенцію Митрополита ще в 1914 перед австрійським урядом, що в ній подав плян як австрійські війська повинні поступати, коли займуть Україну. Проф. І. Мірчук згадав також про інтервенцію чи радше пропозицію з боку Митрополита призначити його брата Станислава Шептицького, одного з найспособніших старшин генерального штабу австрійської армії на команданта УССів, чого українці не прийняли. За Польщі граф Станислав Шептицький був польським міністром військових справ.

Проф. І. Мірчук прочитав також доповідь на тему: "Навчання філософії в Київській Академії". Автор зазначує, що Академія користувалась підручниками аристотелівсько-томістичного напряму і тим була противагою єзуїтським школам. Через те Україна витискає печать свою на цілому Сході Европи.

Письмово були надіслані спомини про Митрополита проф. Титаренка. Автор православний дуже тепло висловлюється про Митрополита. Цю доповідь прочитав о. д-р Скрутень, а доповіді, прислані проф. З. Кузелею на тему "Культурна діяльність Митрополита Кир Андрея" і доповідь проф. Я. Пастернака на тему "Митрополит Шептицький в українській археології" прочитав секретар Комісії д-р Василь Ленцик.

На слідуючих сесіях Церковно-Археографічної Комісії обговорювано справу видання праць проф. Полонської-Василенко, о. Хруща про Берестейську Унію, проф. Петра Курінного, проф. Володимира Січинського, д-ра Д. Олянчина і д-ра І. Мірчука. На черговім зібранні ЦАКомісії була доповідь д-ра В. Ленцика на тему: "Петро Могила у світлі польського історика Яблонського" та проф. П. Курінного п.н. "Могилянський період археологічного знання".

Проф. П. Курінний представив великий вклад Петра Могили в археологію. Заходами Петра Могили порядкується Печерська Лавра, починає розкопки в "Десятинній Церкві", де знаходить кости св. Володимира Великого. Дальше переходить до реставрації св. Софії і для цієї цілі створює керамічну майстерню, яка виробляє такі цегли, які вироблялися в княжій добі. Реставрує церкву на Берестові. В час Петра Могили працював в Україні французький інженер Боплян.

Проф. Полонська-Василенко дала вичерпну доповідь про "Ідею патріярхату в часи Петра Могили".

В наступних зібраннях Комісії продовжувались Спогади про Митрополита Шептицького, в тому порушено також справу відношення Митрополита до Івана Франка. Отець Скрутень стверджує, що відношення Митрополита до Івана Франка було позитивне; він

був кілька разів у Митрополита, а також відомо, що Митрополит відвідував Франка в його домі. В Гошеві в манастирській хроніці записано, що в одному дні був в Гошеві і Митрополит Кир Андрей і Іван Франко. При нагоді побуту в манастирі в Гошеві Іван Франко написав братчикові в молитовнику в найкращій поетичній формі молитву повну лірики та глибокої побожности.

З огляду на резиґнацію о. д-ра Скрутня, члени Комісії вибрали на його місце проф. д-ра Івана Мірчука з тим, що містоголовою залишається проф. Оглоблин, а секретарем д-р Василь Ленцик, який сповняв ці функції до виїзду до Америки в серпні 1949 р. Після нього секретарем був докторант Леонід Соневицький.

На засіданні Церковно-Археографічної Комісії дня 28-го травня 1948 р. був присутний Архиєпископ Кир Іван Бучко, який як Апостольський Візитатор відвідував наших вірних в Німеччині та Австрії. Архиєпископ Бучко став дійсним протектором ЦАКомісії. Владика обіцяв всяку поміч в тому і прислання деяких видань римських, якими могли б користуватися члени ЦАКомісії.

З огляду на виїзд поодиноких членів ЦАКомісії за океан, не можна було виконати всієї широкої програми, яку намітив ініціятор тієї Комісії проф. Оглоблин. Все таки овочем праці Комісії були опубліковані деякі праці поодиноких вчених, а саме була опрацьована тема "Теорія III Риму" під різними аспектами.

Першою з того циклю була праця проф. Олександра Оглоблина п.н. "Московська Теорія III Риму в XVI-XVII стол.". Вона вийшла в 1951 р., як: "Праці членів Церковно Археографічної Комісії Апостольського Візитатора для українців у Західній Европі". Праці виходять під редакцією проф. д-ра Івана Мірчука.

Черговою працею, що вийшла в серії праць Церковно-Археографічної Комісії була праця проф. д-р Наталії Полонської-Василенко п.н. *"Теорія III Риму в Росії протягом XVIII та XIX сторіч"*, Мюнхен, 1952. Дальшою працею в тій серії була праця проф. д-ра Бориса Крупницького п.н. *"Теорія III Риму і шляхи російської історіографії"*, Мюнхен, 1952. В тій серії були ще праці: проф. д-ра Ганса Коха: *"Теорія III Риму в історії відновленого Московського Патріярхату (1917-1952)"*, Мюнхен, 1953; проф. д-ра Івана Мірчука: *"Історично-ідеологічні основи теорії III Риму"*; проф. Василя Гришка: *"Історично-правне підґрунтя теорії III Риму"*; проф. д-ра Юрія Шереха (Шевельова): *"Від Теофана Прокоповича до Радіщева. Риси ідеологічного стилю доби російської літератури XVIII стол. у зв'язку з теорією III Риму"*.

Про вартість тих праць говорять самі імена авторів. Було намічених більше праць, та виїзд за океан не дав змоги деяким авторам викінчити праць та підготовити до публікацій.

Під кінець годиться подати імена всіх членів Церковно-Археографічної Комісії, які були готові співпрацювати над об'єктивним розв'язанням, часом нелегких, проблем нашої церковної історії.

Списки членів ЦАКомісії: д-р Андрусяк Микола, проф. Дмитро Дорошенко, проф. д-р Іван Мірчук, проф. д-р Олександер Оглоблин,

д-р Домет Олянчин, проф. д-р Наталія Полонська-Василенко, о. д-р Йосафат Скрутень, ЧСВВ о. д-р Павло Хрущ, проф. Вадим Щербаківський, проф. Петро Курінний, проф. д-р Ярослав Пастернак, проф. д-р Василь Лев, проф. Лев Окіншевич, проф. Володимир Січинський, проф. Василь Гришко, о. д-р Василь Лаба, о. д-р Богдан Липський, о. д-р Филимон Побігушка, д-р Петро Ісаїв, мгр. Володимир Мацяк, д-р Василь Ленцик, о. проф. Петро Голинський, проф. д-р Борис Крупницький, д-р Зенон Кузеля.

На основі протоколів Церковно-Археографічної Комісії та списку членів Комісії можна зробити остаточний підсумок досягнень тої Комісії. Беручи до уваги обставини еміґраційної дійсности та розпорошення членів, треба ствердити, що висліди праць членів Комісії були задовільними. Нажаль, не було можливости виконати всіх намічених плянів, а то з огляду на обставини, про які була мова, а також не меншою перешкодою був брак фінансів на видання цілости праць вчених членів ЦАКомісії.

Надрукування 8 випусків "Теорії Третього Риму" під різними аспектами треба завдячувати голові Церковно-Археографічної Комісії проф. д-рові Іванові Мірчукові, який зумів зібрати написані матеріяли та їх надрукувати. Його передвчасна смерть, що наступила в 1961 році припинила дальше існування і працю Церковно-Археографічної Комісії.

Великі заслуги положив у праці ЦАКомісії проф. Олександер Оглоблин, який інспірував заснування Церковно-Археографічної Комісії в Німеччині й цілий час був її рушійною силою, про що свідчать протоколи ЦАКомісії та його жива кореспонденція зі секретарем ЦАКомісії д-ром В. Ленциком.

ДОДАТКИ

XIV Протокол

засідання Церковно-Археографічної Комісії в дні 12 березня 1949 р. о год. 16-ій в приміщенні Апостольської Візитатури, Мюнхен-Пазінґ з участю Їх Ексцеленції Апостольського Візитатора українців Західної Европи Преосвященного Кир Івана Бучка.

Приявні: Їх Ексцеленція Кир Іван Бучко, проф. Мірчук, о. ґен. вік. Петро Голинський, о. канцлер Михайло Левенець, проф. Щербаківський, проф. Курінний, проф. Ковалів, проф. Лев і др. Ленцик.

Згідно з повідомленням про засідання, порядок дня такий:

1. Доповідь проф. О. Оглоблина: "Історична ґенеза теорії III Риму".
2. Видавничі справи і плян праці на майбутнє.

Засідання почалось молитвою "Отче наш", яку провів Їх Ексцеленція Кир Іван Бучко. Після молитви Преосвященний Владика сердечно привітав членів Комісії та висловив свою радість з приводу того, що наші вчені мимо тяжких умовин — не жаліють труду та працюють над такими важливими проблемами.

З черги проф. Мірчук, як голова Комісії вітає Їх Ексцеленцію і всіх членів Комісії і в дальшому накреслює тло, на якому повстала нова тема

праці нашої Комісії. Товчком до нашої праці над проблемою "Ідеї III Риму" є в першу чергу нинішна політична ситуація. Імперіялістична політика Москви старалась все підпорядкувати церкву своїм загарбницьким плянам і це тягнеться продовж цілої історії Москви. У зв'язку із цією проблемою ми заплянували цілий ряд тем, які думаємо опрацювати, щоб дати західному світові ясний образ стремлінь дикої Москви.

Про "III Рим" говориться вже в акті креації московського патріярхату патр. Єремією II, в році 1589.

Дальше проф. Мірчук відчитує реферат — тези проф. Оглоблина, який не маючи змоги особисто взяти участи в засіданні задля недуги — переслав свої тези на руки секретаря Комісії на письмі.

Проф. Оглоблин накреслює історичний процес повстання "Ідеї III Риму". Інтересним являється факт, що походження цієї ідеї має своє походження не московське, має свій початок в Пскові (1510 р.), отже не в чисто московській території. Інтересним є факт, що ідею російської імперії сформулював українець з походження апостат Теофан Прокопович. Після відчитання тез проф. Оглоблина, вив'язалась інтересна дискусія, в якій насвітлено цю проблему.

Ген. Вік. о. Голинський — підкреслює становище Соловєва до церковної справи, його змагання до об'єднання Росії з Римом та вороже наставлення москалів до проблеми поєднання із Заходом.

Проф. Щербаківський — є тої думки, щоб задуману працю видавати періодиками. Можна б додати дещо із тих матеріялів, що були предметом раніших наших засідань. До теми "III Риму" можна б використати реляцій різних посольств. В дослідах над цією проблемою треба звернути увагу на свідоме зневажування релігії москалями, яке пр. мало місце за часів Петра I. Він основував Т-во пияків, на зборищах якого висмівувано Папу — будьтоби Папа був головою пияків. Такий і тим подібні факти підтвердили б свідоме зневаження релігії, а при тому ті матеріяли дали б образ державної психології дикої Москви. Дальше проф. Щербаківський вказує, що в москалів було немов в моді руйнування церков. Ці виступи проти церкви треба належно підкреслити.

Проф. Курінний — вітає ідею Комісії. Боротьба з большевизмом є незвичайної ваги. Большевики повели завзяту боротьбу проти релігії. Проф. Курінний будучи 9 років директором Музею Києво-Печерської Лаври, бачив власними очима, як большевизм бореться проти релігії. Тепер коли їм цього потрібно — вони знова підняли релігію, щоб заслонити те, що вони виробляють з релігією. Треба теж зайнятись історією руйнування релігії.

В антирелігійній пропаганді большевики мали дві мети:

а) жорстоку — що викликувало сильну реакцію

б) притяганням аґентів з духовних і цей спосіб давав більший успіх.

Проф. Ковалів — підносить, що Москва для своїх імперіялістичних цілей почала впроваджувати деякі традиційні речі пр. офіцерські ранґи. Тепер впроваджується знову релігію — що очевидно є звичайною оманою, бо з правдивою релігійністю це не має нічого спільного.

Д-р Ленцик — в праці над проблемою "III Риму" треба мати на увазі, щоб ця проблема була опрацьована науково, без зайвого пропагандизму, а

щоб наведений фактичний матеріял доказував цілу гидоту московсько-большевицької релігійної політики. Захід за мало орієнтується в московській дійсності і ця праця має його усвідомити і остерегти. Важним є, щоб ця праця появилась якнайскорше і то в чужій мові. Її поява в час може мати колосальні і то спасенні наслідки.

Їх Ексцеленція Кир Іван — з вдоволенням приймає до відома запроєктовану працю Комісії, просить одначе, щоб по змозі вже нині визначити, хто яку справу буде опрацьовувати. Їх Ексцеленція може запевнити гонорар — бо це справа Божа. Ми маємо перестерегти світ перед тою оманою, яку нині пускає в світ Москва. Ця праця може мати спасенні наслідки, а саме розбити той месіяністичний похід большевизму проти Церкви. На Заході є певні спроби в тому напрямі протидіяти, але покищо не має більших успіхів. Того рода твоьи можуть самих москалів навернути. Їх Ексцеленція подає деякі цікаві інформації про погляди і ставлення до большевицької безбожницької акції — ватиканських кругів.

Праця вчених українських, що знають Схід не лише з книжок, але в першу чергу з автопсії — може бути приготовленням оборонної лінії, яку конечно треба поставити проти воюючого безбожництва.

В дальшому тягу засідання, намічено авторів на поодинокі теми, які подав проф. Оглоблин. Сформульовання тем ще не остаточне, але досі згодились взяти теми такі члени Комісії: проф. Оглоблин: "Історична ґенеза ідеї III Риму", проф. Мірчук: "Історіософічне підложжа теорії III Риму", проф. Гришко: "Правна аналіза теорії III Риму"; д-р Ленцик: "Церковна політика Москви", проф. Курінний: опрацює тему про переслідування Церкви і безбожницьку пропаганду, яку може насвітлити автентичними документами, які вивіз на еміграцію. Точне спрецезовання теми подасть проф. Курінний пізніше. Вплив теорії "III Риму" на літературу на Сході і Заході опрацює проф. Шерех, з яким в тій справі говорив голова Комісії.

Проф. Мірчук подякував Їх Ексцеленції і всім членам Комісії за участь в засіданні і молитвою "Богородице Діво" закінчено це важливе в праці ЦАКомісії засідання.

XII Протокол

засідання Церковно-Археографічної Комісії в дні 9 квітня 1948 р. о год. 15-ій в залі Українського Вільного Університету при Верзайлерштрассе 4/III.

Приявні такі члени Комісії: проф. Щербаківський, проф. Оглоблин, проф. Лев, проф. Крупницький і д-р Ленцик.

Порядок засідання:

1. Доповідь проф. Лева — "Поетична мова св. Письма".
2. Доповідь проф. Оглоблина — "Архів київських уніятських митрополитів 18 ст.".

Засіданням проводить в заступстві перешкодженого голови Комісії проф. Мірчука — проф. Щербаківський.

До 1: Проф. В. Лев: "Поетична мова св. Письма".

Автор доповіді на основі цитатів св. Письма виказує, як багате є св. Письмо у різні форми поезії. Біблія це не вичерпане джерело поетичної

творчости. Такі великі ґенії поетичної творчости, як Ґете, казав, що досі нічого не вийшло поза св. Письмо.

В дискусії над цією інтересною доповіддю забирали голос: проф. Щербаківський, який підкреслив, що церковні теми є незвичайно сильні і вони ділають більше, як звичайні. Цікаво було б знати, яка була поезія у Вавилонян. Перед Авраамом були дуже цікаві теми і мотиви. У нас таким сильним мотивом є "Хожденіє Богородиці по мукам".

Проф. Щербаківський дальше вказує, що церковно-словянська мова є така сильна у вислові, що її народня мова не заступить. Проф. Оглоблин підносить, що проф. Лев своєю темою вносить новий напрям в праці нашої Комісії. Цитати, які навів проф. Лев, нагадують дуже Шевченка.

До 2: Проф. Оглоблин: "Архів Київської уніятської митрополії XVIII ст.".

Автор вивчив архів київських уніятських митрополитів XVIII ст. (другої половини) при нагоді перегляду документів до української промисловости. Ці матеріяли були в збірках Київ. Археограф. Комісії. Нині вони вже не існують, бо знищені воєнними діями. Київська частина митрополичого архіву була відокремлена і вивезена до св. Синоду до Петербурга (XV-XVI ст.). Є про це опис архіва — Рункевича. Київську частину митрополичого уніятського архіву зробилось недоступною (до 1941). Сама назва цієї частини архіву така: "Связка документов радомишльських уніятських митрополитов (Радомишль, Володкович, Язон Смоґожевський)". Радомишльський архів чомусь не попав до Петербурга, більшість однак, як каже Рункевич перевезено до Петербурга. Це, що дісталось до Київа, була лише мала частина і торкалась господарських справ. Митрополія мала великі маєтки. Господарські документи були ширші, як радомишльського часу (XVI, XVII, XVIII ст.).

Документи зібрала Київська Археографічна Комісія. Це була неупорядкована збірка і попала, мабуть, до Центрального Архіву (1840).

Багато є приватних справ, головно листування Володковича і Смоґожевського. Ця частина є важна для історії уніятської Церкви на Правобережжі. Київський фонд є документом. Ян Собєскі надав Йосифові Шумлянському Києво-Печерську Лавру (1684). Це були великі маєтки. В другій пол. XVIII ст. київ. митрополія мала великі маєтки в ґрунтах, а також в гутах руди, всіх рудень було 15.

Володкович, Смоґожевський і Ростоцький — це шляхотська верхівка — вони вишукували земельні документи і то з винятковою докладністю. В цих документах маємо подані дуже докладно маєткові справи. Ці матеріяли дійсно унікальні. Чимало документів характеризує спосіб життя митрополитів. Найцікавіше це листування і то приватне, і ділове, отже листування з арендарями, зарядцями та слідний в тій кореспонденції відгук на політичні події. Відносини були непевні. В 1768 р. під час коліївщини митр. Володкович мусів утікати до Бобруйська.

З доручення дідичів роблено утиски на селянські маси. Селяни робили напади на рудників. В тому часі слідне відчуження митрополії від мас. Факт є, що вища церковна єрархія жила власним життям. Однак треба ті часи вивчити. Потрібна передовсім ревізія дотеперішніх поглядів, мимо

спольщення верхівки, то все таки під покровом радомишльських митрополитів плило українське життя.

Не слід переоцінювати польського чинника, який діяв не лише на уніятську церкву, але теж і на православну. Так було до Пінського Собору 1791 р. Втративши свою верхівку — маса на чолі зі своїм духівництвом жила і йшла своїм шляхом, особливо маси сіл і містечок жили українським життям.

У XVIII ст. маємо будови багатьох великих церков. Після нападів татар, часів руїни, конфедерацій і коліївщини лікувались глибокі рани. Це *робила стихія української церковної сили.* Прегарні церкви з тих часів полишили саме уніятські митрополити.

В дискусії забирали голос такі дискутанти:

Проф. Щербаківський переповідає свої спостереження, які він поробив в часі своєї праці, яку виконував з доручення проф. Антоновича, а саме над збиранням архіву старих церков київської ґубернії. В тій акції проф. Щербаківський сфотографував до 300 церков. На самій київщині сфотографував до 200 церков. Крім того на Волині і Полтавщині. При тому проф. Щербаківський записував, коли Церква побудована. Дуже багато стрічалось старих церков. Викінчення загально було дуже гарне — прекрасні іконостаси, гарно різьблені. Всіх церков в тих часах було три тисячі. У 18 ст. було їх 2000. На кожний рік припадає будова 20 церков. У двох церквах на іконостасах були польські орли.

На Полтавщині звернув увагу проф. Щербаківський на церк. книги, які були різнородного видання: Почаїв, Унів, Київ. На книгах можна було зустрічати різні написи, як пр. "за талярів півста куплено це Євангеліє".

Проф Оглоблин: багато інтересних матеріялів стрічаємо в наших істориків, як Лебединцева, Левицького, Антоновича, в актах Юго Зап. Россії. В загальному *треба ствердити що обмосковлення було більш небезпечне, як ополячення* (Галичина), бо ж православя було то саме, а польщення через латинізацію було тяжче. Факт є, що Правобережжя, де була унія, було більше українське як Лівобережжя.

Проф. Щербаківський: доповнює, що в межигорському манастирі бачив він образ з 1763 р. емальований, який зображав Христа, який дає ключі Ап. Петрові. Межигорський манастир — це козацький манастир — його під час поїздки Катерини II спалено, а монахів-козаків вистріляно на приказ цариці. В 1930 році його тотально знищила совєтська влада, а на місці, де був манастир побудовано віллі для совєтських вожак. Центральний Архів, в якому находились обговорювані проф. Оглоблином документи — під час відступу большевиків спалено.

По тій цікавій дискусії проф. Щербаківський закрив засідання.

МИКОЛА ВЕГЕШ
Ужгородський університет
Ужгород, Україна

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА 1938-1939 РР. В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Дослідженню історії Карпатської України на батьківщині присвячено ряд монографій і статтей українських істориків. Видані в 50-80-ті роки, вони зображували захисників Карпатської України на чолі з президентом А. Волошином лише чорними барвами, а національно-визвольний рух у краю — як антинародну діяльність закарпатських націоналістів, спробу політичних авантюристів і зрадників народу захопити владу в свої руки. Саме в такому руслі написані праці С. Білака, Б. Співака, Д. Буковича.[1] Радянський історик С. Білак прийшов до висновку, що Українське Національне Об'єднання, яке очолював А. Волошин, «як і всяка буржуазно-націоналістична партія, аж ніяк не виражало інтересів трудящих мас», а його програма «була наскрізь просякнута людиноненависницькою ідеологією буржуазного націоналізму в економічному, політичному і культурному житті, спрямована проти Радянської України, на підготовку нового «хрестового походу» проти Радянського Союзу».[2]Дослідник твердив, що тільки закарпатські комуністи, «озброєні марксистсько-ленінською теорією, згуртували навколо себе проґресивні сили для боротьби за свободу під прапором антифашистського народного фронту».[3] Таке твердження є псевдонауковим і не відповідає історичній правді. Внутрішньополітична діяльність уряду Карпатської України зображувалася як така, що цілком проникнута «всілякими обмеженнями й терором».[4] На

[1] С. М. Білак, «Антинародна діяльність уряду так званої Карпатської України (1938-1939 рр.)», *Український Історичний Журнал,* 1972, ч. 5, стор. 31-40; Його ж: *Народ за ними не пішов,* Ужгород, 1981; Його ж: «До питання критики буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії Закарпаття (1919-1944 рр.)», *Культура і побут населення Українських Карпат.* Матеріяли республіканської наукової конференції Ужгород, 1973, стор. 65-73; Б. І. Співак, *Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930-1945 рр.,* Львів, 1963; Д. Букович, *Павутиння омани,* Ужгород, 1974.

[2] С. М. Білак, *Народ за ними не пішов,* стор. 173.

[3] *Там же,* стор. 174.

[4] Д. Букович, цит. пр., стор. 41.

думку Д. Буковича, результати виборів до Сойму Карпатської України «були явно фальсифіковані».[5] У фондах Закарпатського Держархіву відсутні документи, на підставі яких можна б було зробити подібні висновки. Усні і опубліковані спогади очевидців тих подій свідчать про протилежне.

Історію Карпатської України подавано у спотвореному вигляді і в колективних монографіях радянських вчених. Для авторів праці «Шляхом до щастя» підтримка Карпатської України світовою громадськістю оцінювалася як втручання у справи краю імперіялістичної реакції.[6] Автори названої книжки переконували, що «народ вірив комуністам, ішов за ними», а «трудящі засуджували зрадницьку діяльність націоналістів».[7] У такому ж дусі дають характеристику Карпатської України автори багатотомної «Истории Украинской ССР». Вони твердять, що головною метою Карпатської Січі було «посилення терору проти трудящих», а уряд краю був маріонетковим і сепаратистським.[8] Архівні документи, використані автором даного дослідження, переконують, що Карпатська Січ, навпаки, була створена для захисту Закарпаття від внутрішніх і зовнішніх ворогів.

Не зважаючи на псевдонауковість таких висновків, автори «Историографии истории Украинской ССР» прийшли до висновку, що «в дослідженнях радянських істориків на основі конкретного матеріялу викривається прислужництво українських буржуазних націоналістів іноземним державам».[9] Аналогічна оцінка працям радянських істориків про Карпатську Україну дається в монографії Д. Данилюка.[10] Він твердив, що «радянські історики створили ґрунтовні праці, в яких досліджується «еволюція» виникнення на Закарпатті буржуазно-націоналістичних партій всіх мастей від їх зародження до ганебного кінця».[11]

Отже, для праць радянських істориків були притаманні заполітизованість і односторонний підхід до дослідження історії Карпатської України. Намагаючись із своїх вузькоклясових позицій проаналізувати події 1938-1939 рр. у краї, вони нерідко замовчували, а часто-густо фальсифікували історичні документи. Іґнорувалося здобутки закордонної історичної науки. Неґативний був і той факт, що у післявоєнний період не з'явилося жодного дослідження соціяльно-економічних процесів у Карпатській Україні.

Тільки на початку 90-х років з'явилися більш-менш об'єктивні дослідження з історії Карпатської України. Їх автори намагалися по-

[5] *Там же.*

[6] *Шляхом до щастя: Нариси історії Закарпаття,* Ужгород, 1973, стор. 31.

[7] *Там же.*

[8] *История Украинской ССР в десяти томах,* Київ, 1984, т. 7, стор. 557.

[9] *Историография истории Украинской ССР,* Київ, 1986, стор. 338.

[10] Д. Д. Данилюк, *Історіографія Закарпаття в новітній час (1917-1985),* Львів, 1987, стор. 79.

[11] *Там же.*

новому оцінити події п'ятдесятирічної давности, доводячи їх певну історичну закономірність. Проте навіть тоді, коли більшість дослідників оцінювала політичну діяльність А. Волошина та очолюваного ним уряду позитивно, В. Пашкевич продовжував її називати антинародною і авантюристичною, тобто дотримувався стереотипів, вироблених у радянській історичній науці.[12]

Серед сучасних досліджень історії Карпатської України заслуговує на увагу монографія М. Болдижара «Закарпаття між двома світовими війнами», в якій з об'єктивних позицій подано характеристику соціяльно-економічного і політичного розвитку Карпатської України наприкінці 30-х років. Автор вперше в історичній літературі зробив аналіз народногосподарських можливостей краю, висвітлив внутрішньополітичне становище Карпатської України. Вагоме місце в праці М. Болдижара займають питання про роль і місце карпатоукраїнської еміґрації в житті краю. Дослідник відзначав, що українська діяспора США і Канади неоднозначно віднеслася до політики, яку вів уряд, очолюваний А. Волошином.[13] Протилежної точки зору притримуються автори колективної праці «Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків»: «... загарбання угорськими військами в березні 1939 р. Закарпатської України викликало велике занепокоєння канадських українців».[14] Однак, необхідно погодитися з М. Болдижаром, що серед багатьох громадсько-політичних організацій української діяспори було чимало противників А. Волошина. Будучи прихильниками режиму А. Бродія, вони відкрито заявляли протест з приводу відставки його уряду.

М. Болдижар вперше дав характеристику багатогранної діяльности А. Волошина, значну увагу приділив розвиткові демократичних процесів у краї. Аналізуючи розгортання політичних подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні, вчений зробив висновок, що «вони розгорталися надзвичайно швидко і бурхливо. У боротьбі за надання давно обіцяної автономії особливу активність проявили політичні партії «руського» та «українського» напрямків, і ця боротьба завершилася певними позитивними наслідками: такої автономії було досягнуто».[15] Такий висновок автора слід розцінювати як зовсім новий підхід до вивчення політичних сил, які спричинилися до здобуття краєм автономних прав. Якщо радянська історіографія приписувала цю перемогу виключно закарпатським комуністам, то закордонна — місцевим націоналістам на чолі з А. Волошином. Обидва вищеназвані твердження не можуть вважатися достовірними,

[12] В. Пашкевич, «Політичний авантюрист», *Зак. правда,* 1990, 6 березня.

[13] М. Болдижар, *Закарпаття між двома світовими війнами,* Ужгород, 1993, стор. 71-74.

[14] *Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків: до 100-річчя прибуття перших українських поселенців до Канади,* Київ, 1990, стор. 115.

[15] М. Бодлижар, цит. пр., стор. 86.

а є неповними і однобічними.

Однак, у дослідженнях М. Болдижара трапляються певні суперечности. Аналізуючи результати виборів до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р., дослідник пише, що вони «пройшли на задовільному рівні» і їх налідки «можна вважати достовірними».[16] В іншому місці цей же автор робить протилежний висновок: «вибори до Сойму Карпатської України... були проведені з цілим рядом юридичних порушень, а їх результати — фальсифіковані».[17]

Політичний розвиток Карпатської України знайшов своє відображення в історико-популярному нарисі та посібнику для середньої школи.[18] Поряд з новими архівними документами, автори цих праць широко використали опубліковані і неопубліковані спогади учасників подій та матеріяли української преси кінця 30-х років.

Окремих питань історії Карпатської України торкались В. Худанич, В. Боднар, В. Лемак, В. Зілгалов, Г. Божук, В. Ганчин, Б. Якимович, В. Задорожний та інші.[19] У центрі уваги названих дослідників знаходилися збройні сили Карпатської України, процеси демократизації суспільного життя в краї, робилася спроба з'ясувати кількість жертв захисників Карпатської України тощо.

Ряд досліджень присвячено окремим політичним і військовим діячам, рядовим захисникам краю — А. Волошинові, М. Бращайкові, М. Колодзінському, Ф. Тацинцеві, О. Блестову, М. Шимоні, В. Ґренджі-Донському.[20]

[16] *Там же,* стор. 93.

[17] *Там же,* стор. 127.

[18] М. Веґеш, *Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України,* Ужгород, 1993; А. В. Олашин, *Історія Закарпаття: посібник для середньої школи,* Мукачево, 1992, стор. 133-139.

[19] В. І. Худанич, В. Л. Боднар, *Карпатська Україна в 1938-1939 роках.* Тези наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30-х рр. XX ст.», Ужгород, 1992, стор. 123-129; М. М. Болдижар, «Карпатська Україна», *Хуст над Тисою,* Ужгород, 1992, стор. 30-38; В. Лемак, «Карпатська Січ: таємне стає явним», *Новини Закарпаття,* 10 лист. 1992; Його ж: «Через призму демократії», *Хуст над Тисою,* стор. 38-43; Г. Божук, В. Зілґалов, «Репресивні акції проти населення Карпатської України у 30-50-х роках», *Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень,* Київ—Кам'янець-Подільський, 1991, стор. 287-288; В. Ганчин, «Можна тільки здогадуватись. Нові архівні дані про діяльність А. Волошина», *Новини Закарпаття,* 1992, 28 берез.; Б. Якимович, «Драма Карпатської України. Події 1938-39 рр. на Закарпатті і спроба їх сучасної оцінки», *Дзвін,* 1990, ч. 11, стор. 84-87; Його ж: *Карпатська Україна та її Збройні Сили — Карпатська Січ (1938-1939 рр.),* Шлях перемоги, 1993, 13 берез.; В. Задорожний, М. Веґеш, «Карпатська Україна у світлі нових документів», *Сучасність,* 1993, ч. 4, стор. 62-67.

[20] М. М. Веґеш, «Августин Волошин і Карпатська Україна», *Сторінки історії України XX століття,* К., 1992, стор. 307-318; Його ж: «Полковник Михайло Колодзінський-Гузар у Карпатській Україні», *Визвольний шлях,* 1993, кн. 8, стор. 955-957; Його ж: «Перший літописець Карпатської України», *Твори Василя Ґренджі-Донського,* т. XII, *Додаткові твори. Бібліографія,* Вашінгтон, 1992, стор. 257-261;

Національно-визвольна боротьба закарпатських українців знайшла всебічну підтримку українців Галичини, які першими прийшли їм на поміч. Цій проблемі присвячено цілий ряд публікацій.[21] В них проаналізовано масові нелеґальні переходи польсько-чеського кордону юнаками і дівчатами з Галичини, відношення до них польського, чеського і карпатоукраїнського урядів, показано роль ОУН у формуванні загонів Карпатської Січі. На основі різноманітних джерельних матеріялів доказано героїзм українців Галичини і членів ОУН у захисті Карпатської України.

Необхідно відзначити, що історія Карпатської України була суперечливою і неоднозначною, тому і сучасні вітчизняні українські дослідники не притримуються спільної думки. На сьогоднішній день існує ряд питань історії Карпатської України, які необхідно віднести до дискусійних. До таких питань належать: події 13-14 березня 1939 р., тобто бої між карпатськими січовиками і чеським військом, мотиви орієнтації уряду А. Волошина на Німеччину, певне згортання демократичних процесів урядом Карпатської України, роль ОУН в подіях кінця 30-х років на Закарпатті, спроби державного перевороту проти уряду А. Волошина. Можливо, опрацювання нових архівних документів дасть змогу сучасним дослідникам історії Карпатської України наблизитися до істини.

Вагомий внесок у дослідження історії Карпатської України зробили закордонні вчені. Хоча більшість їх праць має переважно

Його ж: «Комендант Колочавської Січі», *Карпатська Україна,* 1992, 16 берез.; Його ж: «Цвіт історії — не опадає!...», *Карпатська Україна,* 1992, 19 лист.; Його ж: «Безстрашний січовик», *Карпатський край,* 1991, 30 лип., 6 серп.; Його ж: «Біля витоків відроди», *Карпатський край,* 1991, 14 лип.; Г. Посисень, «Високоповажний пане Меценасе...», *Карпатський край,* 1993, ч. 9, 11, стор. 35-39.

[21] В. Ілько, М. Веґеш, «Про масовий перехід кордону юнаками і дівчатами Східної Галичини на Закарпаття у 1938-1939 роках», *Матеріяли наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Паньκевича,* 23-24 жовтня 1992, Ужгород, 1992, стор. 274-276; В. І. Ілько, М. М. Веґеш, «Преса Східної Галичини про національно-визвольну боротьбу закарпатських українців в 1938-1939 рр.», *Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20-30-х рр. XX ст.»,* стор. 42-49; М. М. Веґеш, «Нелеґальні переходи польсько-чеського кордону українцями Східної Галичини в 1938-1939 рр. і реакція польського уряду», *Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства,* Луцьк, 1993, стор. 121-122; Його ж: «Наш край назавжди залишиться українським!», *Наука і суспільство,* 1991, ч. 12, стор. 26-29; Його ж: «Галичани на Закарпатті. Василь Ґренджа-Донський розповідає...», *Визвольний шлях,* 1993, кн. 8, стор. 1016-1020; Його ж: «За нашу і вашу свободу», *За незалежність,* 1990, 8 верес.; Його ж: «В обороні Карпатської України», *Новини Закарпаття,* 1991, 14 берез.; Його ж: «Вдома їх чекала в'язниця», *Новини Закарпаття,* 1992, 8 лип.; Його ж: «Карпатська Україна очима галичанина», *Карпатська Україна,* 1992, 5, 19, 26 лист., 3, 10 груд.; Його ж: «ОУН і Карпатська Україна», *Новини Закарпаття,* 1993, 11 трав.; Його ж: «Історію не вигадати. До питання про громадсько-політичні взаємини українців Закарпаття і Східної Галичини в 1938-1939 рр.», *Карпатська Україна,* 1993, 18 березня.

мемуарний хаарктер, однак у них використано велику кількість джерел, невідомих українським історикам в Україні. Для ряду цих праць характерна певна ідеалізація подій, в яких автори брали безпосередню участь. Однак ми не маємо права не враховувати того факту, що «лише там можна було писати вільно».[22]

Особливо великий і цінний джерельний матеріял міститься в працях відомого американського вченого, уродженця Закарпаття, Петра Стерча.[23] Хоч головну увагу він звертав на висвітлення міжнародного становища Карпатської України, однак П. Стерчо детально проаналізував внутрішньополітичний розвиток краю, зокрема, руйнівний вплив на нього безперервних нападів угорських і польських терористів, яскраво описав захист молодої країни від військ агресора, доказуючи, що репресії проти її захисників були грубим порушенням міжнародних правових норм. Автор наводить поіменний список загиблих оборонців краю, великий статистичний матеріял, окремі документи. Недоліком праць П. Стерча є ігнорування соціяльно-економічних проблем, а без їх аналізу неможливо з'ясувати економічні і політичні можливости Карпатської України. Незважаючи на цей суттєвий недолік, праці П. Стерча внесли вагомий внесок у дослідження історії Карпатської України. Тому не можна погодитися з твердженням уже згадуваної «Историографии истории Украинской ССР», що його публікації були покликані применшити роль трудящих краю у визвольній боротьбі.[24] На нашу думку, дослідник, навпаки дещо навіть перебільшив їх роль.

Перші об'єктивні дослідження, присвячені діяльности президента Карпатської України Августина Волошина з'явилися теж на Заході. Серед них необхідно виділити книжку Августина Штефана і статтю Василя Маркуся.[25] Названі автори прослідкували етапи життя А. Волошина — педагога, вченого, політичного діяча, показали його значне місце в історії Закарпаття XX століття. В. Маркусь справедливо писав, що «в подіях державної організації Карпатської України (1938-1939) Волошин став центральною постаттю», а «його великі заслуги у всіх ділянках життя дали підставу до того, що його ще за життя названо «батьком українського відродження на Закарпатті».[26]. Високу

[22] Я. Дашкевич, «Чи відкриються невідомі сторінки історії УПА?», *Сучасність*, 1992, ч. 11, стор. 65.

[23] П. Стерчо, *Карпато-Українська Держава: з історії визвольної боротьби українців у 1919-1939 роках*, Торонто, 1965; Його ж: «Національне відродження Карпатської України», *Організація Українських Націоналістів*, 1929-1954, Париж, 1955, стор. 188-210; Його ж:«Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938-1939 рр», *Державність*, 1993, ч. 1, стор. 15-24.

[24] *Историография истории Украинской ССР*, стор. 351.

[25] А. Штефан, *Августин Волошин Президент Карпатської України*, Торонто, 1977; В. Маркусь, «Августин Волошин», *Енциклопедія Українознавства*, Львів, 1993, т. 1, стор. 315.

[26] В. Маркусь, *цит. пр.*, стор. 315.

оцінку А. Волошинові на фоні політичних подій у Карпатській Україні дають сучасні закордонні дослідники Орест Субтельний і Аркадій Жуковський.[27] Загальну характеристику Карпатської України та її президента дав відомий словацький дослідник І. Ванат.[28]

Великий фактичний матеріял міститься у щоденнику і спогадах відомого українського письменника, редактора урядової газети «Нова свобода» В. Гренджі-Донського.[29] Щоденник письменника «Щастя і горе Карпатської України» детально знайомить з розвитком політичних подій в краю з жовтня 1938 р. до липня 1939 р. перебуваючи у концентраційному таборі, автор записав сотні свідчень очевидців і учасників подій про варварські знущання угорських окупантів над захисниками і мирними жителями краю. Цікавими є спогади В. Гренджі-Донського про А. Волошина, М. Бращайка, С. Клочурака, М. Колодзінського, З. Коссака та багатьох інших політичних і військових діячів Карпатської України. Автор наводить список загиблих захисників Карпатської України, який доповнює список, складений П. Стерчом.

Заслуговують на увагу спогади активних учасників подій 1938-1939 рр. у Закарпатті С. Клочурака, Степана Росохи, Володимира Бірчака, С. Пугача, Ю. Химинця, А. Штефана, Вікентія Шандора, Й. Сарвадія та інших.[30] Необхідно констатувати, що названі автори доповнюють один одного, хоча з приводу цілого ряду проблем займають протилежні позиції.

Значну увагу в працях закордонних дослідників і учасників подій приділювано ролі ОУН у розвитку політичних подій в краю. З цього приводу слід назвати праці Миколи Капустянського, Дмитра Андрієвського, Андрія Мельника, Зіновія Книша, Михайла Бажанського, Юрія Пундика та інших.[31] Ці дослідження дали змогу побачити в членах ОУН не тільки організаторів Карпатської Січі, а

[27] О. Субтельний, *Україна. Історія,* К., 1991, стор. 389-390; А. Жуковський, О. Субтельний, *Нарис історії України,* Львів, 1992, стор. 112-113.

[28] І. Ванат, *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини:* Книга перша (1918-1938), Пряшів, 1979; Книга друга (вересень 1938 — лютий 1948 р.), Пряшів, 1985.

[29] В. Ґренджа-Донський, «Щастя і горе Карпатської України: щоденник», *Твори Василя Ґренджі-Донського,* т. VIII, Вашінгтон, 1987; Його ж: «Спогади», *Твори Василя Ґренджі-Донського,* т. IX, Вашінгтон, 1986.

[30] С. Клочурак, *До волі: спомини,* Нью-Йорк, 1978; С. Росоха, *Сойм Карпатської України,* Львів, 1991; В. Бірчак, *Карпатська Україна: спомини і переживання,* Прага, 1940; С. Пугач, *У мадярській тюрмі (спомини молодого в'язня),* Нью-Йорк, 1978; Ю. Химинець, *Мої спостереження із Закарпаття,* Нью-Йорк, 1984; А. Штефан, *За волю: спомини і дещо з історії Карпатської України,* книга перша, Торонто, 1973; книга друга, Торонто, 1981; *Карпатська Україна в боротьбі: збірник,* Відень, 1939; В. Шандор, *Карпатська Україна між двома світовими війнами,* Торонто, 1970; Й. Сарвадій, *Змова проти уряду Карпатської України,* Карпатський Союз, 1984.

[31] М. Капустянський, «Військова підготова ОУН», *Організація Українських Націоналістів,* 1929-1954, стор. 130-133; Д. Андрієвський, «Міжнародна акція ОУН», *там же,* стор. 153-155; А. Мельник, «Д-р Олег Кандиба», *там же,* стор. 29-34; З.

перш за все зв'язкових між Карпатською Україною і українською діяспорою США, Канади, країн Европи. Автори праць про ОУН спробували вказати не тільки на позитивну сторону масових переходів польсько-чеського кордону рядовими націоналістами з Галичини, але і на труднощі міжнародного характеру, які виникали у зв'язку з цим перед урядом краю.

Таким чином, вітчизняні (в Україні) і закордонні історики провели чималу працю по дослідженню історії Карпатської України. Зібрано й узагальнено значну кількість історичних джерел, і на їх основі показано головні процеси політичного життя Карпатської України в жовтні 1938 р. — березні 1939 р. Але ряд питань, зокрема соціяльно-економічний розвиток краю наприкінці 30-х років, охарактеризовані лише описово, або зовсім не згадані. Фактично, праць, у яких би давалася комплексна характеристика соціяльно-економічних і політичних процесів у Карпатській Україні немає.

Аналіз історичної літератури з історії Карпатської України дає можливість зробити такі основні положення:

— про закономірність здобуття політичними силами Закарпаття, як русофільського, так і українського напрямів, автономних прав. Головним завданням автономного уряду, очолюваного А. Волошином, було збереження автономного статусу краю. Проголошення самостійности 14 березня 1939 р. стало волевиявленням українського населення Закарпаття;

— про суперечливість соціяльно-економічного і політичного становища Карпатської України (жовтень 1938 — березень 1939 рр.). Складна міжнародна обстанова і втрата південних районів краю, не загальмувала спроб уряду А. Волошина провести відповідні соціяльно-економічні перетворення, зменшити кількість безробітних, вирішити питання прохарчування;

— про опір проугорських сил (численні напади угорських і польських терористів, проугорська пропаґанда та аґітація, саботаж тощо) в здійсненні політичних заходів з боку уряду Карпатської України;

— про первне згортання демократичних процесів урядом А. Волошина, викликане складною внутрішньополітичною ситуацією, що довело до заборони політичних партій, окремих товариств і періодичних видань, відкриття концтабору;

— про значну матеріяльну і моральну підтримку політики уряду А. Волошина організаціями української діяспори та ОУН;

— про значний вплив акту проголошення самостійности Карпатської України на зростання самосвідомости всього українського народу.

Книш, *Розбрат. Спогади й матеріяли до розколу ОУН у 1940-1941 роках,* Торонто, 1960; Його ж: *Ярослав Барановський,* Париж, 1990; М. Бажанський, «Сюжетні картини з-над Срібної Тиси», *Календар-альманах «Нового шляху»,* Торонто, 1992, стор. 92-94; Ю. Пундик, *Український націоналізм,* Париж, 1966, стор. 82-83.

МИКОЛА ВАСИЛЕНКО
Київ, Україна

ПРОФ. М. С. ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК ІСТОРИК

Є невелика, на 16 сторінок автобіографія проф. М. С. Грушевського, видана в 1906 році, до дня, коли виповнилося сорок років його життя. Автобіографії було надруковано тільки п'ятдесят примірників для родичів і найближчих авторових друзів. Поза цим колом вона майже невідома.

М. С. Грушевський виховувався далеко від України, на Кавказі. Та інтерес до батьківщини живо заховувався в родині Грушевських. Живучи властиво самотою, серед своїх дитячих мрій і фантазій, М. С. Грушевський рано захопився читанням. Він прочитав усе, що міг дістати з історії, історії літератури та етнографії України. І ще тоді, коли був учнем тифліської гімназії, він мріяв зробитися українським літератором, видавцем і вченим. Українознавство мало стати його фахом — у цьому не було сумніву. Він тільки вагався, з якого боку підійти до свого фаху: з боку славістики чи історії. Монографії Костомарова, «Записки о Южной Руси» Куліша, збірники Максимовича й Метлинського, історія Січі Скальковського, історія слов'янських літератур Пипіна, перші річники «Кіевской Старины», перечитані в 1881-1885 роках, остаточно визначили напрям зацікавлень і плянів М. С. Грушевського. Історія взяла гору над славістикою. Приїхавши до Києва, в університет, М. С. Грушевський, на відміну від багатьох студентів, мав цілком усвідомлений вибір фаху і мав у своєму розпорядженні поважний запас знань як фактичного, так і теоретичного характеру.

Я спинився на цій рисі біографії М. С. Грушевського з метою показати, що його наукова діяльність як історика України має глибоке коріння в усьому його свідомому житті. Історія України — як фах — не була для нього випадковістю, до якої, що часто трапляється, спонукали його університетські студії. З думкою про неї М. С. Грушевський прийшов до університету. Вона була органічно з ним пов'язана.

Це не могло не справити глибокого впливу на всю наукову діяльність М. С. Грушевського як історика. Думка бути вченим здійснилася, і наукова діяльність стала основним змістом дальшого життя М. С. Грушевського аж дотепер. Те, що життя й боротьба за права своєї народности втягнули його й зробили з нього також талановитого публіциста, громадського й політичного діяча, який обґрунтував суспільно-політичні постуляти українства, нічого не

змінює. М. С. Грушевський — переважно вчений та історик. У цьому його сила і як публіциста та громадського діяча. Своє розуміння українства та його завдань він побудував на історичних підставах, підвів під них тривкий підмурівок. Зруйнувати його важко, хай би як там намагались.

У цьому пункті найбільше було нападок на Грушевського як історика. Його звинувачували в ряді смертних гріхів, а головне — намагалися кинути тінь на його наукову роботу й наукову сумлінність, закидаючи йому мало не фальшування української історії.

Щоправда, все це робилося в публіцистичній полеміці, що не завжди, як відомо, ганяється за точністю, правдою і справедливістю. Та, безперечно, не лишалося це без впливу і на вчені кола.[1] І там часто доводилося чути про «тенденційність» наукових праць М. С. Грушевського, а наукова практика довго й геть замовчувала його роботу.

Правда кінець кінцем здобуває своє. Ім'я М. С. Грушевського дедалі частіше трапляється в працях російських істориків. Свої висновки вони підкріплюють його роботами, наукові опінії, погляди й висновки М. С. Грушевського стають тими опорними й вихідними пунктами, з яких починає працювати історична думка, коли вона торкається давньої Руси, литовсько-руської держави та України. І досі жаден серйозний учений, коли він, маючи справу з працями М. С. Грушевського, підходив до них із суто науковою міркою, не тільки не довів, а навіть не вказав, не зробив закиду щодо їхньої «тенденційности». Коли я згадую про це, то тільки тому, що хочу підкреслити, в якій несприятливій атмосфері упереджености доводилося працювати М. С. Грушевському й повідомляти науковий світ про результати своїх розвідок. Це не могло не відбиватися на успіхові розвитку науки. Тривалий час робота проф. Грушевського в Росії лишалася немовби непоміченою, коли не іґнорувалася цілком. Тим часом в особі проф. Грушевського ми маємо видатного вченого історика, — видатного не тільки обсягом поставлених питань, різноманітністю наукових завдань, науковою активністю й продуктивністю, а й глибиною дослідження та науковими методами, що ґрунтуються на нещадному застосуванні критики, поваленні історичних ідолів і обережному, але послідовному шуканні історичної істини, відновленні фактів і подій у їхній голій реальності й поясненні їх з нової наукової точки погляду.

Основні особливості своєї методи проф. Грушевський зазначив ще в 1894 р. у своєму вступному викладі у львівському університеті. «Я перейшов в своїм часі філологічну школу і з неї міцно витвердив принцип nemini credere (нікому не вірити). Завше шукати й ніколи не задовольнятись, не сподіватись, що посів цілком усю істину, так що всякий інший погляд, інша вихідна точка в тій справі неможлива,

[1] Проф. Т. Флоринскій, *Малорусскій языкъ и "українсько-руській" литературный сепаратизмъ*. Спб., 1900. Стр. 106.

абсурдна [...] Наука — се неперестанний скептицизм. Не той недужий, немощний, що зостався при самій аналізі, при самій руйнації, а той здоровий, плодотворящий скепсис, що веде за собою слідом роботу синтетичну" («Зап. Наук. Товар. імени Шевченка», т. IV, стор. 150). Догматизм в історії Грушевський вважає непотрібним, будь-яке juratio in verba magistri — неможливим.

Вже перша робота проф. Грушевського, його дослідження про південноруські замки, що була написана на студентській лаві й вийшла з історичного семінарію проф. В. Б. Антоновича, а ще більше його «Исторія Кіевской земли» мають яскраво виражені риси наукової методи, яка потім червоною ниткою проходить крізь усі наукові праці проф. Грушевського.

Дослідження про південноруські замки автор кілька разів потім доповнював, переробляв у своїй великій історії, але основи його лишилися ті самі, що й у первісному вигляді. Дослідження набуло ваги для з'ясування ролі господарських замків в історії південної України і для пояснення зародження, ролі й розвитку українського козацтва.

Історія Київської землі, написана так само в студентські роки на золоту медалю і перероблена та надрукована проф. Грушевським одразу ж після закінчення університету, — цілком науково викінчена поважна праця, оцінена свого часу науковою критикою. Прекрасне вивчення джерел, здорова наукова критика, що не ухиляється ні в бік довіри, ні в бік заперечення, самостійність погляду надають цій книжці особливої вартости з-посеред інших такого типу монографій, що з'явилися в Києві. Найбільш важливі й цікаві сторінки цієї праці виявляють всебічне вивчення питання й суперечки про міру запустіння Київської землі після Батиєвої навали і відтак про розпорошення влади київських князів і про посилення громад у київській землі.

Найхарактерніше наукові методи проф. Грушевського як дослідника — його обережність у висновках та узагальненнях — виявились у його дисертації на ступінь маґістра, присвяченій Барському старостві.

Тему для роботи вибрав не сам автор. Її підказав один з професорів. Тема здавалася привабливою. Вона обіцяла пролити значне світло на колонізацію й на зародження та розвиток українського козацтва. Але особа, що порекомендувала тему, випустила з уваги одну важливу обставину: чи є досить матеріялів, щоб розкрити її. На цю трудність і натрапив проф. Грушевський уже тоді, коли частина роботи була зроблена і коли кинути її не випадало; потрібно було довести до кінця. Становище було тяжке, але М. С. Грушевський з науковою честю вийшов з нього. Вивчивши все, що можна було, в друкованих джерелах, попрацювавши в архівах Києва, Варшави та Москви, проф. Грушевський випустив цінну книжку з суспільно-національної історії Поділля XIV-XVIII ст. Питання колонізації Поділля, що потребували особливої обережности й скрупульозности дослідження, посідають у ній важливе

місце, так само як і питання управління. Наукові висліди роботи, за відгуком самого автора, виявилися невеликими, але в розумінні добору й оцінки матеріялу, в методологічному відношенні робота становить велику цінність, оскільки автор з розрізнених, уривчастих, неясних відомостей, застосовуючи наукову критику, спромігся відтворити щось цінне, позитивне.

Найбільшу наукову продуктивність проф. Грушевський виявив, ставши в 1894 році професором львівського університету. На той час він був цілком уже зформованим з наукового погляду істориком з працями, що створили йому знане в науці ім'я.

Зовнішній бік його наукової діяльности у Львові добре відомий. Очоливши «Наукове Товариство імени Шевченка» і ставши в 1895 році формальним редактором його видань, М. С. Грушевський виявив подивугідну діяльність організаторську, видавничу, літературну, наукову.

До дня десятиріччя (1894-1906) перебування М. С. Грушевського у Львові його учні й шанувальники взялися за впорядкування «Наукового Збірника» на його честь, який і випустили у світ 1906 року.

До «Збірника» долучено «реєстр наукових і літературних праць проф. Мих. Грушевського», складений відомим галицьким бібліографом І. О. Левицьким; він охоплює собою 50 великих сторінок. У ньому зазначено 593 друковані праці проф. М. С. Грушевського, різної, звичайно, величини і значення. Серед них є великі дослідження, але й невеликі нотатки, іноді й газетні статті. У кожному разі, цей реєстр свідчить про ту напружену літературну й наукову роботу, яка примушувала дивом дивуватися навіть ворогів проф. М. С. Грушевського, як-от проф. Т. Д. Флоринського («Малорусскій языкъ и "українсько-руській" литературный сепаратизмъ». Спб, 1900. Стр. 101). Після 1904 р. немає повного реєстру літературних праць проф. Грушевського. Та можна гадати, що їх не менше і в цей період.

Серед різноманітних літературних робіт М. С. Грушевського роботи науково-історичні посідають переважне місце. Я вже сказав, що вчений історик у ньому завше брав гору над публіцистом. З особливою увагою М. С. Грушевський стежив завжди за науковою літературою, історичною або так чи інакше дотичною до історії України-Руси. Ознайомившися з книжкою, він звичайно висловлював свою думку про неї друком. Бібліографії М. С. Грушевський надає великого значення, і в його науковій діяльності бібліографічні огляди й нотатки посідають чільне місце. Бібліографічні відгуки його не мають формального характеру. Фактичний бік їх, заперечення проти авторових гадки й висвітлення фактів, спроба висвітлити ці факти з власного погляду і з погляду загальної концепції української історії надають відгукам М. С. Грушевського про книжки наукового інтересу й наукової ваги.

У бібліографічних нотатках М.С. Грушевського з приводу книжок П. М. Мілюкова про російську культуру, проф. М. Ф. Владимирського-Буданова й проф. М. П. Заґоскіна з історії руського

права, В. М. Сторожева («Записки Наукового Товариства імени Шевченка», т. XII, XXXVII і XXXIX, бібліографія) вперше була окреслена загальними рисами й та схема руської історії, яка потім лягла в основу багатотомової праці М. С. Грушевського «Історія України-Руси» і яка відтак була докладніше розвинута в статті його «Звичайна схема "русскої" історії й справа раціонального укладу історії східнього слов'янства». Стаття ця надрукована 1904 р. в першому випуску «Статей по славяновѣдѣнію», виданих петроградською академією наук.

За привід до неї стала справа раціонального викладу історії слов'янства, порушена організаційним з'їздом російських філологів з огляду на задумане академією видання «Слов'янської Енциклопедії».

Ще на початку 1860-их років вийшла друком славнозвісна стаття М. І. Костомарова про дві руські народності.[2] Костомаров убачав істотну відмінність між народністю великоруською і малоруською (українською), або південноруською. Початок цієї відмінности, на його думку, губився в глибокій давнині, як і взагалі розпад слов'янського племени на окремі народи. На відміну від інших слов'янських частин етнографічною назвою південноруського народу була назва Руси. На північному сході склалася нова слов'яно-руська народність, великоруська, зі своєрідним характером, з відмінними умовами й способами життя. Початок її затрачується, але в XII ст. вона виявляє своє існування деякими виразними рисами. Її історія має інших характер, ніж історія південноруського (українського) народу. Громадянська стихія великоруського народу є спільність, поглинання особистости, єдинодержавність; у південноруському елементі завше був живучий принцип особистости, а формою державного початку був федералізм.

Ця думка Костомарова, висловлена в загальній і трохи невизначеній туманно-романтичній формі, і була реально зформульована й розвинена М. С. Грушевським у названій вище статті.

«Звичайно прийнята схема русскої історії, — каже він, — всім звісна. Вона починається з передісторії Східньої Европи, звичайно про неслов'янську колонізацію, потім іде мова про розселення слов'ян, про зформування Київської держави; історія її доводиться до другої половини XII в., потім переходить до великого князівства Володимирського, від нього, в XIV віці, до князівства Московського, слідиться історія Московської держави, потім Імперії, а з історії українсько-руських і білоруських земель, що лишилися поза границями Московської держави, часом беруться деякі важніші епізоди (як держава Данила, зформування Великого князівства Литовського і унія з Польщею, церковна унія, війни Хмельницького), часом не беруться зовсім, а в кожнім разі, з прилученням до російської держави сі землі перестають бути предметом сеї історії».

[2] *Собраніе сочиненій Н. И. Костомарова.* Спб., 1903, кн. 1, т. 1, стр. 31-65.

Схема ця давня. Вона веде свій початок від історіографічної схеми московських книжників. В основі лежить генеалогічна ідея московської династії. Схему цю поклав в основу своєї історії Карамзін. Її було перенесено потім механічно на історію народу, його культури, права тощо. До неї звикли й зовсім не помічають тих незручностей і нераціональностей, що їх вона тягне за собою. Через неї історія великоруського народу лишається, напр., без початку, бо владимирсько-московську державу вважають наступницею держави Київської. А тим часом Київська держава, її право, культура були витворами однієї народности — української, владимирсько-московська — другої, великоруської. Ця остання виросла на своєму корені. З огляду на ту саму схему історія українсько-руської народности лишається також без початку; нею починають цікавитися тільки з XVI ст., і вона обертається на якусь низку розрізнених, не пов'язаних між собою епізодів. Ще гірше стоїть справа з історією білоруського народу.

У теорії вже давно визнано, що в історії головна увага має бути перенесена на історію народу, історію суспільности. Політичне, державне життя — елемент важливий в історії, але далеко не єдиний, а тому історія держави не може замінити собою і не повинна заступати історії народностей. «Загальноруської» історії не може бути, як немає «загальноруської» народности. Може бути тільки історія всіх руських народностей, або історія східнього слов'янства. Вона, на думку проф. М. С. Грушевського, і має стати на місце теперішньої «русскої» історії. Ця остання має втратити еклектичний характер зшивання в одне ціле поодиноких епізодів з історії різних народностей. Не може бути труднощів написати історію білоруської народности. Історія великоруської народности майже готова. Досить тільки вилучити Київський період, доточений випадково, приробити початковий період зародження й розвитку великоруської народности й очистити її історію від епізодів історії української та білоруської народности.

Написати історію української народности на основі цієї схеми й задумав М. С. Грушевський.

Потреба в загальній історії України відчувалася й усвідомлювалась уже давно. Думка написати її була ще у XVIII сторіччі. Г. А. Полетика і А. І. Чепа тоді посилено призбирували матеріяли до української історії. Щось на кшталт загальної історії України ми бачимо у славнозвісній «Историі Руссовъ». Безперечно, вона постала як результат усвідомленої українським громадянством потреби.

У 1822 році Д. І. Бантиш-Каменський видав свою «Историю Малой России». Попри численні її хиби, брак серйозної критики «Історія Малой России» витримала три видання. У той самий час писав історію Малоросії і О. І. Мартос. До нас дійшли тільки невеликі уривки її. У 1842 р. вийшла у світ п'ятитомова «История Малороссии» Маркевича.

Історія Маркевича з'явилася вже в той час, коли до історичної науки почали ставити суворіші вимоги. Історичних матеріялів було

мало, вони були не зібрані, не видані, не досліджені. Тому почалося монографічне опрацювання української історії, дослідження певних періодів її, окремих питань тощо. Такими, напр., були дослідження з української історії Костомарова, Лазаревського, Антоновича, О. І. Левицького, С. Т. Ґолубєва та ін.

Дослідження матеріялів з української історії Бодянським, Археографічною Комісією, поява їх в інших виданнях, нарешті діяльність «Кіевской Старины» значною мірою просунули вперед опрацювання української історії. Думка про конечність загального огляду української історії почала дедалі найстирливіше висловлюватися в українських і наукових, і громадянських колах. У 1903 р. в Києві з'явилося навіть нове видання «Исторіи Малой Россіи» Бантиша-Каменського в давньому, невиправленому вигляді. Така велика була потреба в загальному огляді української історії.

Дослідження матеріяів з української історії Бодянським, Археографічною Комісією, поява їх в інших виданнях, нарешті діяльність «Кіевской Старины» значною мірою просунули вперед опрацювання української історії. Думка про доконечність загального огляду української історії почала дедалі настійніше висловлюватися в українських і наукових, і громадянських колах. У 1903 р. в Києві з'явилося навіть нове видання «Исторіи Малой Россіи» Бантиша-Каменського в давньому, невиправленому вигляді. Така велика була потреба в загальному огляді української історії.

Одначе наукові діячі вважали неможливим за тодішнього стану знань написати українську історію, яка б відповідала науковим вимогам. Та все таки, поступаючись суспільному настроєві, «Кіевская Старина» в січні 1896 року оголосила конкурс на складання науково-популярного нарису «Исторіи Южной Руси» за програмою, яку опрацювали фахівці, в основному, як пригадується, проф. В. Б. Антонович і О. І. Левицький. «Исторія Южной Руси» мала на меті «звести водно те найістотніше, що дало докладне опрацювання питань південноруської історії, пристосувавши виклад до зацікавлень і потреб широкого загалу». Наперед визначалася й особа, що могла виконати це завдання, — Олександра Як. Єфименко. Однак написана нею праця під назвою «Исторія украинскаго народа» з'явилася друком десять років по тому у виданні Брокгавза-Єфрона.

Думка написати цілісну історію України зародилася в М. С. Грушевського самостійно, до здобуття професорської катедри у Львові, коли він ще був у Києві. Йому це здавалося справою чести своєї і свого покоління, як він говорить у своїй автобіографії. Спочатку він мав намір написати коротку історію, так би мовити, популярну, в трьох невеликих томах, що охоплювали б давній, литовсько-польський і новий періоди. Але зайняття катедри у Львові, читання загального курсу української історії і ближче запізнання з джерелами й літературою привели проф. Грушевського до іншої думки. Він дійшов висновку, що потрібно спочатку написати широку й суворо наукову історію України, а потім уже переробити її на коротку й популярну. Так він і вчинив. Його «Очерк исторіи

украинскаго народа», що витримав з 1905 р. вже троє видань, і його ілюстрована історія України українською (2 видання) й російською мовами є в значній своїй частині скороченням його великої «Історії України-Руси». Особливо це потрібно сказати про давній і литовський періоди української історії.

Писати «Історію України-Руси» М. С. Грушевський розпочав у 1897 році. Дотепер вийшло вже сім повних томів, доведених до 1638 року. З восьмого тому друком з'явилися два випуски, що мають на меті огляд десятиріччя перед повстанням Богдана Хмельницького, часи так званого «золотого спокою». Деякі з цих томів витримали вже по кілька видань. У 1913 році перший том «України-Руси» має вже й свою історію. Деякі з томів перекладено російською мовою («Київська Русь», «Козаччина» 2 т.). Перший том є і в німецькому виданні.

Ми вже говорили, що зовнішні рамки «Історії України-Руси» визначаються тією схемою, про яку йшлося вище. Перший том історії доведено до початку XI сторіччя, до смерти Володимира Св. На той час київське (руське) князівство було не тільки об'єднане в династичному розумінні, а й у релігійно-культурному.

У «вступних замітках» автор висловлює низку думок, що мають не спеціяльне, а загальне значення. Поперше, щодо назви українського народу, який інакше називають «малоруським», «південноруським», просто «руським» або «русинським». Сама собою різноманітність назв не має значення. Поняття, яке вони покривають, ясне. Але різноманітність цікава з іншого погляду, як характеристичний вияв тих змін, що їх довелося пережити українському народові. Його давню історичну назву — Русь, русини, руський — привласнив великоросійський нарід.[3] Уже в XVI ст., коли центр політичного життя пересунувся в бік великоросійський, а українське політичне життя зосередилося в Західній Україні, у князівстві галицько-волинському, цьому останньому почала надаватися назва «Малої Руси». Потім ця назва виходить з ужитку й з'являється там у XVII ст., коли український нарід увійшов до складу Московської держави й коли потрібно було відрізнити його від народу великоросійського. Відтоді назва ця дістає надовго офіційне значення й переходить у мови Західньої Европи. Проте серед українського громадянства ця назва не прищепилась остаточно. Ширшого вжитку набували назви: України, український. Цю давню, народню назву прийняло літературне відродження XIX ст. Щоб пов'язати нове українське життя з давнім періодом його, в останній чверті XIX ст. почали вживати назву Україна-Русь. Та ця складна назва поступово витісняється простішою — Україна, український (т. 1, стор. 1-2).

У міру розвитку українського національного життя в науці дедалі меншу гостроту має питання окремішности української мови

[3] «У південноруського народу немовби вкрадено його назвисько», — каже Костомаров. *Сочин.*, кн. 1, т. 1, стр. 37.

і української історії. Щоправда, суперечки ще не закінчені, в них вносять елементи далеко не наукового характеру та, безперечно, останнім часом наукова опінія дедалі більше схиляється в бік культурної й національної повноправности українського народу. Вивчення мови, культури й антропології українців виявляє в них результат дуже довгого історичного процесу й дає право пов'язати різні українські групи в один український нарід як живу національну індивідуальність (ibid. 6).

Українському народові в цілому ніколи не доводилося жити осібним політичним і національним життям. А доводилося це лише окремим його частинам.

Інтенсивним політичним життям український нарід жив тільки в перші сторіччя свого історичного існування. Він заснував київську державу. Та вона скоро вироджується, політичний бік її життя слабне; значення набувають тільки соціяльні й культурні процеси, які до того ж мали більше місцевий характер. Політичне життя переходить у Західню Україну, в галицько-волинське князівство. Від середини XVI ст. український нарід починає входити до складу інших, чужих держав. Там він або є простим пасивним об'єктом управління, або ж стоїть у гострій опозиції до державного ладу. На політичне життя український нарід у цей час не мав жадного впливу. Одинокий зміст його історії — економічні та культурні процеси. Ці останні й надають єдности історії українського народу, не зважаючи на політичну роздробленість його. Звичайно робили так: стежачи за історією політичних організацій, шматки української історії приторочували то до одної, то до другої держави — до Польщі або до Москви. Українська історія розпадалася на низку не пов'язаних між собою епізодів. Навпаки, — каже проф. Грушевський, — історія ця стає органічно цілісною, коли в основу її дослідження ми кладемо соціяльний і культурний процес, де спадкоємність ніколи не переривалася, не зважаючи на зміни в його основі під впливом історичних і суспільних умов. Соціяльний і культурний процес є для українського історика провідною ниткою в його дослідженнях від наших днів до часів передісторичних.

У зв'язку з цим основним поглядом побудована М. С. Грушевським і його «Історія України-Руси», основний зміст якої становить історія культури і суспільности.

Початком історичного життя українського народу М. С. Грушевський вважає IV століття після Р.Х. До того часу про український нарід можна говорити тільки як про частину слов'янської групи й історію його вгадувати в загальній історії слов'янських племен. Розселення українсько-руських племен на території, де вони й тепер живуть, збігається з початком історичного життя українського народу. Сторіччя по тому було організовано Руську державу; цим закінчується перший період історичного життя українського народу. Зусиллям київських князів і дружин українські племена були об'єднані. Це позначилося на їхній культурі й суспільному житті. Прийняття християнства, культурні зв'язки з Візантією,

поширення київського права й суспільно-політичного ладу впливали на народнє життя. Суспільно-економічна еволюція цього періоду характеризується такими факторами, як відокремлення громади від дружин, поява купецько-боярської, капіталістично-земельної кляси, сильний розвиток, а потім занепад торгівлі й промисловости тощо (І, 18-19).

Викладові цих явищ і змін у житті українського народу присвячені перші три томи «Історії України-Руси».

Середина XIV сторіччя відкриває новий період в його історії. Українські землі в цей час входять до складу Литви та Польщі. Разом з цим у сфері культурній західноевропейський вплив здобуває перевагу над візантійським; в економічній сфері спостерігаємо прискорення процесу утворення упривілейованої кляси й поневолення нею народньої маси. Водночас упривілейовані кляси відриваються від народньої маси в культурному й національному відношеннях. Вироблені раніше форми життя підпадають під вплив польського й запозиченого Польщею римського та німецького права. Почасти вони витісняються, почасти лишаються у вигляді звичаєвого права як належність лише сільських мас. Антагонізм народніх мас до уряду й упривілейованих кляс посилюється й загострюється ворожнечею національною і релігійною. Результатом таких відносин є спочатку культурно-релігійний національний рух. Він відкриває шлях до конфлікту політичного зі зброєю в руках. Через умови колонізації південно-східньої України конфлікт цей почався в кінці XVI ст. на Наддніпрянщині (І, 19-20). Цьому періодові української історії присвячені IV-VI тт. "Історії" Грушевського.

Далі, в наступних томах, іде виклад історії народньої боротьби проти ворожого суспільно-економічного ладу з метою його знищення й створення нового на засадах народнього ідеалу справедливости. Суспільно-економічна боротьба сполучається з релігійною та національною і захоплює надзвичайно широке коло інтересів, хвилюючи всі суспільні кляси згори донизу. Ареною цієї боротьби є східня Україна.

На змалюванні цієї боротьби покищо й зупинилася праця М. С. Грушевського, перервана вибухом великої европейської війни.

Ми, звичайно, не можемо зупинятися на докладному розгляді її. Зазначимо тільки istotні її особливості.

Коли проф. М. С. Грушевський почав писати свою «Історію України-Руси», серед фахівців існувало переконання, що за станом знань такої історії написати не можна. Своєю працею М. С. Грушевський блискуче спростував цей передсуд. Щодо цього він в українській історіографії відіграв ролю, подібну до ролі С. М. Соловйова в історіографії російській. Подібність ця полягає в тому, що як один, так і другий внесли у свою справу силу-силенну самостійної праці, залучивши безліч нових, маловідомих, а іноді й зовсім невідомих джерел, критично розглянули їх і зробили наукову оцінку. Є і відмінність: Соловйову доводилося мати справу переважно з російськими джерелами й архівами; Грушевський за

характером своїх студій мусів удаватися до архівів не тільки російських, а й польських та галицьких. Соловйов у своїй історії мало звертав уваги на наявну вже літературу з того чи іншого питання; Грушевський, навпаки, широко залучав цю літературу. Щодо цього праця його спирається не тільки на джерела, а й на всебічне вивчення літератури предмета. Його покажчики літератури з окремих питань — перші у своєму роді; і він перший власне її систематизував стосовно української історії. Тільки це вже становить важливу заслугу його в українській історіографії.

Майже всі томи його супроводяться в додатках окремими науковими екскурсами й примітками з поодиноких питань. Так, напр., екскурси про літопис і про норманський літопис у першому томі, де вони являють собою цілі ґрунтовні дослідження. Примітки містять або зазначення літератури, або низку авторських зауваг, критичних чи фактичних, з питань, порушених у тексті, доповнюючи, роз'яснюючи їх або ставлячи з приводу них ряд питань до розв'язання.

Вірний своїй методі, М. С. Грушевський і у своїй «Історії» застосовує її якнайпослідовніше. Завдяки цьому, наприклад, багато леґенд, особливо про перші часи козаччини, він руйнує нещадно. Звичайно, не з усіма висновками його можна погоджуватися, але робить він їх дуже обережно. Це саме треба сказати й щодо розсіяних у книжці гіпотез, неминучих при недостачі й неясності матеріялів.

Найістотнішими частинами праці проф. Грушевського, що вносять багато свіжого, нового в історіографію, нам видається та частина першого тому, яка містить у собі ретельно зібрані дані щодо передісторичних часів на українській території, про розселення слов'янських племен, їхню культуру та побут. Говорячи про слов'ян і антів у VI ст., проф. Грушевський вбачає в них дві осібні етнографічні слов'янські парості. Слов'яни була назва південних слов'ян, анти — східніх, які були предками українського народу (I, 176-177). Погляд цей, як відомо, прийняв нині академік О. О. Шахматов (Введеніе въ курсъ исторіи русскаго языка», ч. I, Петр., 1916 г., стр. 46).

Велику вагу мають томи «Історії» IV-VI, що належать до литовсько-руської доби. Завоювання українських земель, колонізація їх, організація управління, соціяльний і релігійний устрій та ін. — усе це питання малодосліджені, що являють ще багато неясного. «Історія України-Руси» вносить у них чимало нового, так само як і в початкову історію козаччини, починаючи з VII тому.

На козаччину проф. Грушевський дивиться як на явище побутове, зросле на ґрунті соціяльних умов Речі Посполитої та особливостей української колонізації. Питання колонізації особливо цікавлять проф. Грушевського, з'ясуванню їх присвячено чимало сторінок у його «Історії». Велику увагу автор приділив культурно-релігійному рухові в Україні. А втім, у цій частині він мав чимало поважних попередників серед учених дослідників, тому сторінки,

присвячені цьому питанню, не зважаючи на те, що вони цікаві, являють мало нового, оригінального порівняно з іншими частинами праці.

Наукова діяльність проф. Грушевського виявилася не тільки в авторстві, професоруванні, а й у видавничій справі та науковій ініціятиві. Оцінити її більш-менш повно можна буде тоді, коли ми візьмемо під увагу хід і розвиток української історіографії. Від часів Костомарова ми не маємо іншого історика, який би виявив таку активну й різнобічну діяльність, як Грушевський.

Ми вже зазначали, що в українській історіографії переважають монографії. Проф. Грушевський також почав з них, але потім перейшов до систематичного викладу української історії в цілому. Це було явище цілком нове в історіографії, і навіть, як ми знаємо, несподіване, неохоче припущене фахівцями. Завдяки різноманітності питань, найбільш засадничих, порушених в «Історії України-Руси», багатому матеріялові, обережності й важливості поглядів ця праця — центральна в сьогочасній українській історіографії.

Крім наукового, праця проф. Грушевського має ще й велике національне значення. Відродження всіх слов'янських народностей починалося або зміцнювалось із появою їхньої наукової історії народньою мовою. Такої історії не мав український нарід до появи «Історії» проф. Грушевського. Поява її — факт великої ваги в житті цього народу. Тим то, слід гадати, «Історію» й зустріли з такою злобою в певних колах.

Злоба, певно, невдовзі минеться, а велика національна й наукова справа надовго збереже своє значення. Діячам історичної науки треба тільки хотіти, щоб М. С. Грушевський міг якнайшвидше повернутися до нормальної наукової роботи, яка зазнала такої пертурбації через війну.*

З російської переклав
Олександер Рибалко

* Редакційна замітка: Стаття Миколи Василенка була видрукована російською мовою в журналі «Украинская жизнь» (Москва), ч. 12, 1916, п.н. «Проф. М. С. Грушевскій какъ историкъ», стор. 30-45. З російської мови переклав Олександер Рибалко за українським правописом з 1929 р.

МИКОЛА ЖУЛИНСЬКИЙ
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка
Національна Академія Наук України
Київ, Україна

ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВО: НАРОЩУВАННЯ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОГО ПОТЕНЦІЯЛУ

(З ПРИВОДУ ВИДАННЯ «ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО»)

Символічно, що Михайло Грушевський свій «політичний заповіт» — збірник статтей лютого-квітня 1918 року написання — назвав «На порозі Нової України». В тяжкий і відповідальний момент національної історії писав свої тривожні роздуми про майбутнє Української Держави її Президент. Не випадково він подає до назви своєї праці підзаголовок: «Гадки і мрії». Надто непевний був цей час. Україна постала перед історичною необхідністю «більш рішучої політики в боротьбі з походом Великоросії на Україну під проводом народних комісарів». Тому Українська Центральна Рада під головуванням Михайла Грушевського Четвертим Універсалом проголошує «повну й абсолютну незалежність і самостійність Української Республіки, себто її повне право розпоряджатися собою».[1]

«Бути самостійним й незалежним — це великий обов'язок і велика відповідальність»,[2] — наголошував Михайло Грушевський, сподіваючись, що «Українська Республіка буде кермуватись виключно волею самої української демократії і на ній лежатиме вся відповідальність за долю нашого народу і краю».[3]

Усі ці сім десятиліть комуністичної деспотії відповідальність за долю України лежала на українській демократії незалежно від того, де вона перебувала: в радянській Україні — у різноманітних проявах незгоди з режимом, протестів і завуальовано вираженої правди, за межами рідної землі — в західному світі чи в концентраційних таборах СРСР.

[1] Михайло Грушевський, *На порозі Нової України.* Статті і джерельні матеріяли. Редакція Любомира Винара. Нью-Йорк—Львів—Київ—Торонто. Українське Історичне Товариство, 1992, стор. 63.

[2] *Там само,* стор. 61.

[3] *Там само,* стор. 61.

В Україні часів тоталітаризму історія була найбільш ідеологізованою галуззю гуманітарних дисциплін. Екскурси в історичне минуле були, як правило, своєрідними ідеологічними вилазками для пошуків арґументів, що повинні були ілюструвати задані «згори» історіографічні схеми і концепції розвитку суспільства. В пошані була поверхова белетристика, так звані популярні курси з історії, спекулятивно ілюстровані художні твори, кінофільми, художні полотна, опери, балети... Ідеологічна поляризація в оцінці фактів і подій минулого призвела до надмірної ідеалізації одних історичних діячів і очорнення діяльности інших — золота нитка історії розривалася і суспільна свідомість борсалася в липкому павутинні ідеологем, стереотипів мислення та політизованих узагальнень.

Започаткована Михайлом Грушевським соціологічна історіографічна школа була знищена, заборонена, піддана остракізму, через те природа і розвиток українського історичного процесу в радянській Україні не досліджувалися навіть у першому наближенні до об'єктивности. Звісно, це не означає, що українські вчені не усвідомлювали драматичного стану історичної науки, не переживали очевидного розриву з поглядами минулих епох — багато хто мав змогу ознайомитися в спецфондах з фундаментальним курсом «Історії України-Руси» Михайла Грушевського і бодай у думках захоплено вигукнути: «Є українська наукова історіографія! Є методологія вивчення історії України!» А скільки було «вилучено» без посилань джерельних свідчень з праць М. Грушевського, які тихенько «перекочували» в дисертаційні дослідження і монографії як його незмирливих опонентів, так і його «таємних учнів»!

Про синтетичну школу української національної історіографії в умовах більшовицької України годі було й думати, хоча Михайло Грушевський створив таку модель-схему української історії, яка охоплювала всі періоди політичного, суспільно-економічного, культурно-духовного, релігійного, державно-правового розвитку. Здавалося б, усе є завдяки М. Грушевському для того, щоб синтезувати, хай з позицій марксистсько-ленінської методології, історичний розвиток українського народу. Але сама ця методологія виявилася безпорадною як перед ідеологічним тиском великодержавної політики Москви, так і перед історично зумовленою логікою послідовного прямування українського народу до державницького самовизначення. Факти і події бунтували, не хотіли лягати в «прокрустове ложе» так званої радянської історіографії, тому їх доводилося або вилучати з наукового обігу, або інтерпретувати з позицій офіційної ідеології, або замовчувати. З особливою послідовністю здійснювалася фальсифікація діяльности М. Грушевського, передусім під кутом зору його політичної ролі доби Української Народної Республіки. Компрометація Грушевського-політика була більш ефективною, бо судив переможець, який не вибирав ні методів очорнення, ні арґументів для доказів — відбувалося ідеологічне шельмування Грушевського-політика, а Грушевський-учений відходив у тінь. Здавалося, що з «фальсифікатором» української історії покінчено. І хто

зна, яких драматичних напруг набуло б «розвінчування» життя і творчости М. Грушевського в Україні вже в період горбачовської перебудови, якби на заході не була накопичена значима за науково-дослідницьким потенціялом «грушевськіяна». Правда, слід говорити «грушевськознавство» — цей термін увів у науковий обіг професор Любомир Винар, якому належить незаперечний пріоритет у започаткуванні систематичного дослідження життя і наукової діяльности найвидатнішого українського історика, організатора української науки, політичного діяча, історика культури, літератури, публіциста Михайла Грушевського.

1966 рік є знаменним для посмертної долі і спадщини М. Грушевського, бо саме тоді зародилося завдяки ініціятиві Любомира Винара, вчених Українського Історичного Товариства і журналу «Український Історик» грушевськознавство як самостійна українознавча дисципліна. Професор Любомир Винар, сповідуючи методологічні засади і принципи синтетичної школи української історіографії, послідовно орієнтувався на співпрацю з ученими-політологами, філософами, літературознавцями, фолкльористами, культурологами, етнологами, архівістами... Поступово грушевськознавство виростало в синтетичну наукову галузь, прямуючи до міждисциплінарного наукового статусу. Особливо виразно це проявилося в підготовці і проведенні Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-ій річниці від дня народження Михайла Грушевського (Львів, 27-29 серпня 1991 р.). Відроджене Наукове Товариство імені Шевченка у Львові виявило не лише ініціятиву у проведенні цього заходу в Україні, але й мало змогу надійно «опертися» на солідний — з 60-их років — досвід систематичного вивчення життя, діяльности і творчости М. С. Грушевського, який накопичило Українське Історичне Товариство і журнал «Український Історик». Саме у Львові на Міжнародній ювілейній конференції багатьом українським ученим відкрилася систематично нарощувана за межами України протягом трьох десятиліть бібліотека з науки грушевськознавства. Там, у Львові, зародилися нові обнадійливі перспективи поглибленого вивчення спадщини М. С. Грушевського, поповнення джерелознавчої бази, залучення наукової молоді до грушевськознавства. Здавалося, у професора Любомира Винара відкрилося нове дихання. Він з гарячим ентузіязмом сприйняв ідею співпраці з Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, особливо в пляні підготовки і видання спільних досліджень на базі ще не опублікованих матеріялів.

І ось до читача приходить перший том серії «Епістолярні джерела грушевськознавства» — «Листування Михайла Грушевського». Нелегко було готувати дослідниці, головному хранителю рукописних фондів, Галині Бурлаці цей унікальний джерельний документ творчої біографії М. Грушевського — без систематичної оплати праці, в холодній читальній залі відділу рукописів, без необхідної оргтехніки. Але бажання донести до читача 387 листів Михайла Грушевського було таким сильним, що всі ці труднощі долалися з

гідною захоплення неполегливістю.

Щож, хай ця перша ластівка, яка засвідчила ефективність співпраці Українського Історичного Товариства та Інституту Літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, принесе на своїх крилах весняне оновлення плідної праці на ниві грушевськознавства.

ЄВГЕН ПШЕНИЧНИЙ
Українське Історичне Товариство
Дрогобич, Україна

«НЕ ТРАТЬТЕ ДУХУ...»

(ЛИСТИ М. ГРУШЕВСЬКОГО ДО Б. ЯРОШЕВСЬКОГО)

Силуети забутих нами свідомих і чесних творців української історії щораз виразніше проступають у нелегкому і тривожному сьогоденні.

Та ще довго вглядатимемось у минуле, аби розгледіти в ньому усіх тих, що спричинилися до високого воскресіння духовности українців, нації, яка за таємними плянами її ворогів, невдовзі мала зникнути з етнічної карти плянети.

Цікавою, оригінальною і, здавалось, безнадійно забутою постаттю в історії української суспільної думки на зламі двох сторіч — XIX і XX — був Богдан Ромуальдович Ярошевський, який народився 1869 року на Поділлі у спольщеній українській родині. Навчався Богдан Ярошевський у Кам'янець-Подільській гімназії, однак студій не скінчив: на п'ятому році навчання змушений був покинути гімназію, позаяк батько не зміг оплатити навчання сина.

Наприкінці XIX сторіччя Б. Ярошевський прибуває до Києва, де багато працює у державних і приватних бібліотеках, намагаючись систематизувати свої знання. У Києві, перейнявшись ідеями В. Антоновича, Т. Рильського, Б. Познанського, він стає свідомим українцем і з того часу не мислив себе поза українським національно-визвольним рухом. Бажаючи якнайбільше прислужитися цьому рухові, Богдан Ярошевський у 1900 році стає засновником Української соціялістичної партії, у програмі якої наголошувалось, що Україна має бути незалежною республікою. Правда, стратегія і тактика УСП не мала твердого теоретичного підґрунтя, тому благородні наміри цієї партії довго залишалися на рівні деклярацій.

З часу заснування у Києві газети «Рада» (1906), Б. Ярошевський стає її співробітником. До цього він дописував до «Літературно-наукового вісника», «Доброї новини», його твори (публіцистика, бібліографічні нотатки, вірші), підписані власним прізвищем або псевдонімом, з'являлися в «Громадській думці», «Ділі», багатьох інших виданнях.

У 1904 році Б. Ярошевський приїздить до Львова і записується на літні курси українознавства, організовані професором М. С. Грушевським. На цих курсах Богдан Ромуальдович слухає лекції з історії української літератури І. Франка (пізніше він напише спогад про Великого Каменяра), Федора Вовка, В. Гнатюка, М. Грушевського.

До Михайла Сергійовича Грушевського Богдан Ярошевський ставився з особливою симпатією, можна сказати, з пієтизмом.

Йому імпонували інтелект М. Грушевського, його блискуча ерудиція, готовність допомагати у скрутну хвилину, доброта і скромність.

Згодом між ними зав'язується листування, а коли М. Грушевський приїздив до Києва і відвідував редакцію «Ради», він подовгу зупинявся біля робочого столика Богдана Ярошевського.

У 1907 році Б. Ярошевський захворів на важку форму туберкульози. Почалися роки мук і страждань. Поїздки до Закопаного, де він лікувався, до речі, разом із В. Гнатюком, лише сповільнювали розвиток хвороби, яка проґресувала з кожним днем. Богдан Ромуальдович сподівався на одужання, він шукав ефективних ліків, але водночас готував себе до фатального кінця.

У 1913 році Б. Ярошевський відсилає свою доньку Марусю до Перемишля на навчання в Руському інституті для дівчат. В одному з листів до Д. Дорошенка він пояснює це тим, що в Києві на той час не було навчального закладу, у якому б змалечку дітей виховували національно свідомими громадянами. А він так хотів бачити свою доньку свідомою українкою!

Гроші на навчання Марусі давали М. Грушевський і Ф. Матушевський.

Безнадійно хворий, Б. Ярошевський береться за непосильну як для однієї людини справу: він шукає впливових українських діячів, які могли б посприяти висуненню Михайла Грушевського на Нобелівського лауреата. Не знаючи, як відбувається ця процедура, він звертається за допомогою до Модеста Левицького, до Ярослава Федорчука, який на той час жив у Франції, однак чіткої відповіді на свої пропозиції від них не дістав.

А 14 грудня 1914 року Богдан Ярошевський помирає.

Гадаю, до постаті Б. Р. Ярошевського мусить звернутися серйозний дослідник, позаяк був він людиною непересічною, активною у громадському і політичному житті України кінця XIX — початку XX сторіч. Та й літературна спадщина Б. Ярошевського ще чекає свого дослідника.

У даній публікації пропонується п'ять листів Михайла Сергійовича Грушевського до Богдана Ярошевського.

Усі листи зберігаються у Центральному Державному Історичному Архіві України у м. Львові (далі ЦДІАУЛі через кому: номер фонду, опису, справи і сторінки).

Листи друкуються за правописом оригіналу. Скорочення розкриваються в квадратних дужках [], у такі ж дужки беруться невідчитані або імовірно відчитані слова.

Щиро дякую працівникам архіву за надану допомогу у пошуках.

ЛИСТИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ДО БОГДАНА ЯРОШЕВСЬКОГО

1

[8.XI.11][1]

Високоповажаний Богдане Ромуальдовичу!

Вибачте, що не відписав скорше — не було мене дома. Вірші посилаю до XI кн. ЛНВ справивши, як Ви написали в другім листі. Не тратьте духу, ще будете ряст топтати! Виздоровляйте! Ваш щиро прихильний

М. Грушевський.

2

4/17/VIII-[1]913.

Високоповажаний Богдане Ромуальдовичу![2]

Лист Ваш дістав. Коли се для вас важно, то переїздом через Львів розшукайте д[обродія] Федюшку (Євшана) — він звичайно урядує в Наук[овім] тов[аристві] Шевченка до полудня, а мешкає або у мене або на ул[иці] Софії No 52, і він Вам виплатить 100 р[ублів] = 254 кор[они], і Ви дайте йому два квітка на 50 р[ублів] = 126 к[орон]. Бажаю Вам всього доброго, а маленьку Марусю поцілуйте від мене.

Про Федорчука чував ріжно, а ближче його не знаю і нічого не можу сказати.

До Annales[3] він стоїть, очевидно, досить близько.

Щирий Вам М. Грушевський.

3

3/I.[1]914.

Високоповажаний Богдане Ромуальдовичу![4]

Спасибі, що обізвалися до мене. Здоровлю і Вас з новим роком, бажаю здоровля і всього доброго. Інцидент в Наук[овім] тов[аристві][5] сумний як

[1] ЦДІАУЛ, 367, І, 3 т., стор 2. Листівка, відправлена із Жаб'є до Закопаного (Польща), де в той час лікувався Б. Ярошевський. На поштовому календарному штемпі дата: 8.XI.11.

[2] ЦДІАУЛ, 367, І, 3 т., стор. 5. Зберігся конверт до цього листа. На ньому така адреса: Россія, В г. Ямполь Подольский губ[ернии] в с. Косоуць І Високоповажаному Богдану Ярошевському.

[3] Annales — це слово у листі М. Грушевського написано нерозбірливо. Ярослав Федорчук, впливовий у західних колах ураїнський журналіст, живучи у Франції, активно дописував до французької періодики. Був редактором 3-4 числа журналу "Les Annales des Nationalites", присвяченого Україні. Можливо, саме цей журнал мав на думці М. Грушевський, відповідаючи Б. Ярошевському.

[4] ЦДІАУЛ, 367, І, 3 т., стор. 7. Лист відправлений із Києва до Закопаного.

[5] Йдеться про брудну кампанію, розгорнуту певними політичними колами Галичини, з метою усунення М. Грушевського з посади Голови Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Напередодні Загальних зборів Товариства, які відбулися у червні 1913 року, була видана анонімна брошура «Перед Загальними зборами», сповнена злісних вигадок, інсинуацій супроти М. Грушевського, який після цього мав намір переїхати зі Львова до Києва і там продовжувати свою наукову і педагогічну діяльність.

симптом галицького життя; але він буде мати і добрі наслідки — після того як галицькі панове показали тутешнім двери у Наук[овім] тов[аристві] Шевченка, вони з більшою енергією заходили ся коло київського наук[ового] товариства. З новим роком має в нім виходити журнал науковий, в тім роді як львівські Записки, і ще де що. Можна сподіватися, що воно розвиється в поважну інституцію. І взагалі тут настрій сильний, бадьорий. Із дня на день чекають дозволу на «Южний Банк», дебатується проєкт будови укр[аїнського] театра etc.

У Львові я буду від 27 січня до 13 лютого. Не написали б Ви до ЛНВ, як будете мати змогу статї про політичні настрої і течії серед польського громадянства?

Вам щиро прихильний М. Грушевський.

4

Високоповажаний Добродію![6]

Я сподіваю ся вернути ся до Львова 23.IV. (6.V.)[7] і тоді вже надовго.

Як поправитеся, напишіть для ЛНВ статю. Бажаю Вам того як найскорше.

Вам щиро прихильний М. Грушевський.

5

31.V.[1]914.

Високоповажаний Добродію![8]

Я одержав Ваш лист. 28 і 29 червня н[ового] с[тилю] я буду у Львові і рад буду Вас бачити; що до години можемо умовити ся по Вашім приїзді телефоном. Тоді можна буде поговорити про порушені Вами справи. Тепер тільки попереджу, що підмога, дана мною торік Вашій дочці,[9] була одноразова і не може бути повторена, як тепер бачу. Натомість може, думаю, бути повторена та підмога, котру Ви дістали через Фед[ора] Павловича. Папери Ваші можуть бути у мене — але мушу Вас попередити що я тепер цілими півріччями не живу у Львові і дім мій не дуже певний сховок.

Бажаю Вам доброго здоровля і всього доброго. Зістаю ся щиро прихильним М. Грушевський.

6 ЦДІАУЛ, 367, І, 3 т., стор. 1. Поштова карточка зі Львова до Закопаного. На поштовому штемпі 11.ІІ.14.

7 М. Грушевський мав звичай вказувати дві дати: за новим і старим стилем.

8 ЦДІАУЛ, 367, І, 3 т., стор. 8.

9 З огляду на матеріяльні труднощі, М. Грушевський не міг більше фінансувати навчання дочки Б. Ярошевського Марусі в Перемишльському Руському Інституті для дівчат. Однак, для продовження навчання дівчинки кошти виділив Ф. П. Матушевський.

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН
Українське Історичне Товариство
Лудлов, Мас., ЗСА

АКАДЕМІЧНА СВОБОДА Й ІСТОРИЧНА НАУКА В СССР*

I

Академічна свобода й історична наука в СССР? Я думаю, що це дві окремі, навіть протилежні теми. Справді, як можна говорити про академічну свободу там, де взагалі немає й не може бути будь-якої свободи — чи то політичної, чи то соціяльно-економічної, чи культурної. Ясно, що така тема була б просто неможлива. Й коли ми все ж ставимо її на нашій конференції, а я вважаю за свій обов'язок історика поділитися з вами своїми думками з цього приводу, то не тому, звичайно, що большевики настирливо пропагують тезу про те, що вільна наука існує й може існувати лише в СССР: полемізувати з цією тезою було б просто витратою часу. А тому насамперед, що між поняттям історичної науки (як і кожної науки взагалі) і поняттям академічної свободи існує якнайтісніший, взаємочинний і життєдатний зв'язок. Бо академічна свобода — це та *духова атмосфера,* що в ній — і тільки в ній може існувати й розвиватися справжня наука.

Було б несправедливо й неісторично казати, що брак академічної свободи — це явище, притаманне совєтській системі від самого початку її існування. Совєтська система не одразу народилася на світ з усіма своїми властивостями, в тій завершеній формі духового деспотизму й рабства, в якій її залишив своїм спадкоємцям Йосиф Сталін. З другого боку, не одразу й не легко вдалося большевикам знищити справжню історичну науку на терені бувшої Російської імперії. Історична наука в Росії, в Україні та деяких інших країнах, що входили до складу імперії перед 1917 роком, стояла на досить високому рівні. Такі визначні наукові течії, як школа Ключевського в російській історіографії, школа Антоновича-Грушевського в українській історіографії, дали напрямок не одному поколінню російських або українських істориків. В 1917 році большевизм, властиво, не мав поважних позицій в російській історичній науці, якщо не рахувати Н. Рожкова й М. Покровського та ще деяких імен, які не робили погади в російській історіографії. На Україні

* З Архіву проф. Олександра Оглоблина. Стаття друкується перший раз в Українській мові. Текст друкується без змін. Написана в 1950-их роках.

істориків марксистського напрямку тоді взагалі не було. Тим тяжче далася большевизмові перемога й тим завзятішою була його боротьба проти історичної науки.

Великою перешкодою на шляху до совєтизації історичної науки було національно-державне відродження багатьох народів бувшої Російської імперії в 1917 і дальших роках. Процес цього відродження почався, звичайно, ще задовго до революції 1917 року, але головні наслідки його в царині культури та науки позначилися вже після занепаду державних формацій неросійських народів, головне — в 1920-их роках. Так було приміром в Україні і в Білорусії, де саме в 1920-их роках історична наука сягає великого розцвіту, створюються десятки наукових інституцій, на чолі з ВУАН (Всеукраїнська Академія Наук) і БАН (Білоруська Академія Наук), формуються нові наукові кадри й, наслідком величезної творчої діяльности старшого й молодшого покоління істориків, наука збагачується сотнями поважних наукових праць та видань. Подібне явище спостерігаємо тоді у Грузії, Вірменії, Азербайджані, в республіках Туркестану й Поволжжя тощо.

II

Що вніс нового большевицький переворот 1917 року в історичну науку Східньої Европи? Щоб відповісти на це питання, треба спочатку з'ясувати, які цілі ставить собі в той час большевизм у царині історії, отже, які *політичні* інтереси пов'язувала тоді совєтська влада з історичною наукою.

Перша й головна мета совєтської влади в 1920-их роках була за всяку ціну вдержатися, а для того треба було опанувати також неросійські національні терени Східньої Европи й Азії. Большевики боялися реставрації дореволюційного політичного та соціяльно-економічного ладу й — коштом навіть деяких поступок національно-культурному розвиткові не-російських республік СССР — намагалися унезалежнити свою владу від національних (і націоналістичних) засад і традицій російського (московського) центру. Теза комуністичного інтернаціоналізму й разом з тим визнання великодержавного російського шовінізму за головну політичну небезпеку для совєтської влади знайшли своє втілення також в історіографії 1920-их років, де запанувала т.зв. школа Покровського. М. Н. Покровський якнайкраще надавався до цієї ролі. Людина великої ерудиції й безперечного таланту, блискучий організатор науководослідної праці, він замінив розумний критицизм і благодушноіронічне ставлення до минулого, властиві його вчителеві В. О. Ключевському, на саркастичне заперечення, а іноді навіть цинічне паплюження майже всіх святощів старої російської історіографії. Це була сила, з якою большевикам довелося дуже й дуже числитися. Досить сказати, що саме завдяки розвитку національної історіографії, зокрема на Україні, всі спроби насадити на т.зв. марксистовську історичну школу закінчилися цілковитим крахом.

Немає жодного оумніву, що російська історіографія й неросійські історіографії йшли не однаковими шляхами й що в їх поглядах на минуле Східньої Европи (і в цілому, і в поодиноких моментах та проблемах) створилося багато в відмін розбіжностей, а навіть протилежностей. Я не міг би боронити думку про повну академічну свободу в часи царату. Але навіть обмежена академічна свобода давала можливість коли не порозуміння то бодай розуміння й деякої наукової співпраці. Можна нагадати такі знаменні факти, як опублікування р. 1904, в збірнику Петербурзької Академії Наук («Статьи по славяновѣдѣнію», т. І) відомої статті лідера української історіографії, Михайла С. Грушевського «Звичайна схема "русскої" історії і справа раціонального укладу історії Східнього слов'янства», або ж вихід у світ (р. 1918) відомої праці А. Є. Прєснякова «Образованіе Великорусского государства», що знайшла собі високу оцінку і в українській історичній науці. Це було можливо тільки в тій атмосфері більшої або меншої незалежности історичної науки від волі й сваволі політичних, а надто ж державно-політичних чинників.

Перемога большевизму на всіх просторах колишньої царської імперії, знищивши атмосферу вільного наукового досліду, великою мірою унеможливила й навіть зруйнувала цю наукову співпрацю.

Головна теза історіософії Покровського, а рядом його школи, висловлена ним у властивий йому драстично парадоксальний спосіб — *«історія є політика, обернена в минуле»* — мала величезний вплив на розвиток цілої совєтської історіографії. Зрештою, це не була теза самого Покровського. Це був погляд комуністичної партії, це була її настанова, її директива. В своїх логічних консеквенціях ця теза означала, що:

1. Історія є не тільки політична наука, а сама політика, внесена в науку. За умов совєтського режиму це було опанування науки політикою.

2. Ця політика є політика т.зв. «диктатури пролетаріяту» — совєтської влади й комуністичної партії, а згодом її «вождя й учителя» Сталіна. Отже, історична наука мусіла бути «пролетарською», партійною, сталінською, й найвищим критерієм її повинна бути думка совєтської влади, комуністичної партії, а згодом особисто Сталіна.

3. Історична наука може існувати в СССР лише як совєтська, партійна (комуністична), сталінська, а всяка інша не тільки не може існувати там, вона просто не наука, вона взагалі неможлива.

4. Весь процес наукового досліду, процес історичної аналізи й історичної синтези заздалегідь визначений думкою й рішенням (ухвалою) суто-політичних чинників. Тим самим аналіза ставала непотрібною, а синтеза неможливою, отже, історична наука переставала взагалі бути наукою.

5. Проте, вона аж-ніяк не перетворювалася на догматику. Бо думка й рішення партії *сьогодні* може заперечити те, що було *вчора*, а *завтра* може заперечити те, що є сьогодні. Без такого

стану речей, історик, як дослідник, як вчений, ставав непотрібним, неможливим, а в совєтських умовинах — просто небажаним і навіть небезпечним елементом.

6. Справжня, об'єктивна історична наука була для совєтської влади непотрібна.

В 1920-их роках це все не виступало ще так гостро. Поруч себе, хоч далеко не добросусідськи й не мирно, існували в СССР *дві* історичні науки: одна офіційна, «єдино правдива наука» — марксистська, очолена Покровським та його послідовниками; й друга — т.зв. «буржуазна» наука, репрезентована С. Ф. Платоновим, А. Е. Прєсняковим, учнями В. О. Ключевського й А. С. Лаппо-Данилевського — в Росії, учнями В. Б. Антоновича й передусім М. С. Грушевським — в Україні.

Годі й казати, що в Росії явно переважала школа Покровського, великою мірою, завдяки особі й історіософії самого Покровського, який, не зважаючи на свої партійно-політичні ухили (в бік троцькізму), спромігся вдержати своє керівне становище аж до самої смерти.

Теза «історія є політика, обернена в минуле» в 1920-их р.р. була дуже зручна для Покровського й партії, але цілком не прийнятна для Платонова й т.зв. «буржуазної» історіографії, бо совєтська політика 1920-их р.р., обернена в російське історичне минуле, заперечувала там усі національні цінности й святощі, якими жила й пишалася російська дореволюційна історіографія. Ясно, що Платонов та інші визначні «буржуазні» історики мусіли бути еліміновані з наукового (а дехто й з фізичного) життя, що й сталося в кінці 1920-их — на початку 1930-их років.

В своєму дальшому розвитку й практичному застосуванні теза Покровського, схвалена партійно, загрожувала також *усій* історіографії не-російських народів СССР. Це був початок великого погрому історичної науки в Україні, Білорусії, Грузії та інших республіках СССР — погрому фізичного, який учинений був в основному протягом першої половини 1930-их років, і погрому ідейно-наукового, який припадає, головне, на передвоєнні й повоєнні роки.

III

На початку 1930-их років большевики висувають питання про «ідейне переозброєння» совєтської історіографії та її представників. До цього спричинилося, окрім загально-політичної ситуації в СССР, якої в цьому докладі я не торкаюся, два основні чинники:

1. Ідейно-науковий крах офіційної марксистської історіографії;

2. Небезпека т.зв. «буржуазного націоналізму» в історіографії не-російських республік СССР, зокрема в Україні й Білорусії, а також у республіках Закавказзя й Туркестану, успіхи якого ставали тим більш поважними й загрозливими для совєтської влади, що російська національна історіографія, в наслідок діяння школи Покровського, не могла тоді протиставити їм майже нічого.

Інтернаціоналістичний період в ідеології й політиці російського комунізму кінчався. Завдання побудови соціялізму в одній країні (СССР) і теорія такої можливости вимагали нової ідейної зброї, якої не могла дати ні історіософія Покровського та його школи, й тим паче національна історіографія неросійських совєтських республік. Треба було творити нову *совєтську* історіографію й новий тип *совєтського* історика. Це був довгий і болючий процес погрому історичної науки в СССР, який відбувався протягом 1930-их років і набрав характеру тотального винищення її передусім в Україні й Білорусії, де були ліквідовані всі історичні установи й еліміновані не тільки «буржуазні», але й марксистські історики — здебільшого на завжди.

Насамперед історики, які заціліли, мусіли пройти процес т.зв. «методологічного переозброєння» за допомогою потворної «критики й самокритики», яка була чим завгодно, тільки не критикою й не самокритикою. Від совєтського історика вимагалося:

1. Марксистської або, точніше, марксо-ленінської «методології» (цілком неправильне вживання цього терміну!) в наукових творах і в цілій науковій та академічній діяльності.

2. Визнання й послідовного переведення примату клясової боротьби в історичному процесі й пролетарської революції та диктатури пролетаріяту, як завершення тої боротьби.

3. Застосування «большевицької партійности» в історичній науці.

Щодо *першої* вимоги, то, властиво, совєтські історики зустрілися з нею ще в 1920-их роках, коли поширюється вплив економічного матеріялізму, цілком природний в популярних тоді історично-економічних студіях. Якийсь час це нас рятувало. Але на початку 1930-их р.р. виявилося, що цього вже було не досить, більш того, економічний матеріялізм ставав навіть небезпечним для совєтського історика. Нам пояснили, що економічний матеріялізм — не тільки не марксизм, а, навпаки, головний ворог марксизму, «повзучий емпірізм», «буржуазна ідеологія» й т.п. Ми довідалися, що правдивим істориком-марксистом може бути тільки той, хто поділяє, застосовує в своїй науковій діяльності й пропагує у своїх творах теорію історичного (й діялектичного) матеріялізму, і то в її ленінському розумінні.

Другий ступінь цього «методологічного переозброєння» — теорія клясової боротьби, як головного чинника історичного процесу, дався совєтським історикам значно важче. Коли її можна було, порівнюючи досить легко, застосувати в дослідах над соціяльною або навіть політичною історією, то в сфері історії духовної — ідеології, культури тощо — це було незрівняно важче, здебільшого просто неможливо. Не дивно, що в 1930-их рр. були особливо популярні теми з історії селянства й селянських рухів, робітництва й робітничого руху тощо.

Та найбільше труднощів зазнали совєтські історики з *третім* — найвищим — ступенем «методологічного переозброєння» засвоєння тези, що «всяка наука, а передовсім історична, мусить бути

партійною». Ця вимога з'явилася трохи пізніше, вже на початку 1930-их років і одразу її годі було зрозуміти. Пригадую, що я ніяк не міг второпати, якої партійности від мене, безпартійної людини, вимагається. Примат комуністичної партії в усьому житті СССР, її диктатура в державі — то був факт і чинник безперечний. Але як застосувати його, приміром, у дослідах над історією торговлі XVIII століття, неможливо було доглупатися. Я навіть думаю, що тогочасні партійні керівники «ідеологічного фронту» самі тоді цього принципу як слід не розуміли — інакше більшість з них (коли не всі майже) не опинилася б рано чи пізно на засланні, а дехто не помандрував передчасно й на той світ. Я зрозумів, що то значить «партійність у науці», на власному досвіді й досвіді багатьох інших вчених, тільки під кінець 1930-их років. Виявилося, що ця «наука» засвоюється не теоретично а суто-практично й, що партійність у науці це ніщо інше, як відмовлення вченого від усякої науки, себто від власної наукової думки, як покірне, беззастережне й навіть захоплене, ентузіястичне, повторення в своїх творах того, *що* наказує партія, так, *як* вона наказує, найголовніше тоді, *коли* вона наказує. Бо те, що партія вважає за істину сьогодні, могло бути єрессю вчора й може стати нею завтра. Це вимагало великої й небезпечної еквілібристики, великого опортунізму й разом з тим великого пониження наукової й людської гідности історика. Найліпше, мабуть, передає цей стан совєтського вченого старе українське прислів'я: «скачи, враже, як пан каже!».

Наслідком такого «ідейного переозброєння» було позбавлення історичної науки в СССР усяких ідейно-моральних засад, можливости наукової синтези, потреби глибшої аналізи історичних явищ, що спричинилося до великого занепаду наукової методології в працях совєтських істориків 1930-их років. Історична наука в СССР втрачала головну свою властивість — вільну течію наукової думки й перетворювалася вже не тільки на канал для стока марксо-ленінських «істин», а просто на мертве болото, яке відпливало тільки тоді, коли влада жбурляла туди черговий директивний камінець у виді «непогрішимих» тез ЦК партії або «геніяльних» вказівок Сталіна.

IV

«Писану історію можна фалшувати скільки угодно, але реального життя, яке з дійсної історії випливає, сфалшувати не можливо» (В. Липинський). Виявилося, що історична наука, звичайно, вихолощена й спотворена, покірна наказам партії й уряду, була ще потрібна для совєтської влади.

З міркувань внутрішньої і особливо зовнішньої політики, в зв'язку з агресивними плянами російського комунізму ще в першій половині 1930-их років «місцевий націоналізм», зокрема український і білоруський, був оголощений «головною небезпекою» для «будівництва соціялізму» в СССР. Ідея централізованої комуністичної імперії під назвою СССР свого роду ідея «совєтської нації» стає

домінантою совєтської ідеології й політики. Ця ідея поступово просякає все совєтське офіційне життя, совєтську освіту, культуру й науку, передусім історичну. Насаджується й культивується т.зв. «совєтський патріотизм», якніби-то вияв думок і почувань «єдиного совєтського народу». Центральне місце в понятті совєтського патріотизму посідала ідея єдности «совєтської батьківщини», як у сучасному, так і в минулому. Згодом, під час II світової війни і особливо після неї, на перший плян висувається раніш прихована ідея провідництва «великого російського народу» в усіх галузях суспільного життя — політичній, економічній, культурній, у всі часи існування Російської держави й на всіх теренах СССР (після війни виступає ще еманація цієї ідеї — ідея комуністичного післанництва й провідництва Москви для цілого світу). В застосуванні до неросійських республік СССР ця ідея являє собою теоретичне обгрунтування централістичної політики царату й совєтів щодо тих країн та народів і остаточну нівеляцію всіх їх національних інтересів, особливостей і традицій.

Партія і влада мусіли знайти історичне опертя й обгрунтування цієї нової політики та ідеології — і то навіть поза межами марксової теорії. Марксизм давав совєтам велику допомогу в сфері поточної політики, але в сфері політичної ідеології іноді виявлявся доволі незручним і обтяжливим балястом. Гостро-критична оцінка Марксом і Енгельсом (а почасти й Леніним) царської Росії та її політики була добрим рецептом в 1920-их р.р. для Покровського та його школи, але в 1930-их роках для теорії совєтського патріотизму, що силою речей спирався на російський (московський) націоналізм, цей рецепт був зовсім непридатний, ба навіть шкідливий — і, мабуть, тому англійський твір К. Маркса, *Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century,* не був виданий в російському перекладі.

Треба було перекреслити не тільки російську совєтську історіографію 1920-их р.р., позначену пануванням школи Покровського, але, значною мірою, й російську ліберальну історіографію з-перед 1917 року. Треба було реабілітувати дореволюційну російську націоналістичну історіографію й разом з тим осудити все те в історіографії неросійських народів СССР, що суперечило тій російській історіографії — її схемі, її головним концепціям і взагалі її інтересам. Поділ на історіографію марксистську й «буржуазну» був вже не тільки непотрібним, а навіть шкідливий. Лідером совєтської історіографії, замість Емел'яна Ярославського, що урядував нею в 1930-их роках, стає учень Платонова акад. Б. Д. Греков. Головним осередком совєтської історичної науки стає Інститут Історії Академії Наук СССР у Москві, де скупчуються, поруч з могіканами російської дореволюційної історіографії, середнє й молодше покоління російських совєтських істориків, де тяжко було б знайти той ідейний шов, що відділяв колись, за доби Покровського, «історика-марксиста» від «буржуазного» історика, і де, в досить координованій співпраці кількох поколінь і кількох ідеологій, твориться нова, *уніфікована* совєтська історіографія з її

кількісно й матеріяльно великими, але ідейно й науково безмежно вбогими надбаннями.

Це був — і силою політичного замовлення партії та совєтської влади, і силою відродженої російської національної традиції — початок нового періоду в розвиткові совєтської історіографії. Я не хочу цим сказати, що між новою совєтською історіографію й старою російською історіографією нема ніякої різниці. Різниця, безперечно, є, і то чимала. Різниця не тільки поколінь та ідеологій. Різниця в самих основах наукової творчости. Російський історик у минулому, навіть за найважчих часів політичної реакції, творив і писав *вільно,* так, як йому диктувала *його* власна думка, *його* наукове сумління. Російський вчений під совєтами не може мати вільної думки й вільного слова, й коли говорить або пише іноді, може, навіть те, що відповідає його власній думці й сумлінню, то робить це тільки тоді, тільки тому і тільки так, як вчить і наказує йому партія і влада. Якщо він був і раніше антинорманістом, то це тільки його щастя. Але коли він позитивно оцінював (і оцінює) діяльність Івана Грозного або Петра I, то він, мабуть, не забуде того, що писав про них Покровський, і як йому за це дякував Ленін. Зрештою хто може передбачити майбутні зігзаги совєтської політики й партійної ідеології!

Проте, було б великою помилкою не помічати, а ще більш заперечувати, що цей поворот совєтської історіографії до *російської* національної традиції, декретований партією і владою цілого СССР, був важким ударом по історичній науці українського, білоруського та інших неросійських народів СССР. Історіографії цих народів — зокрема, найближча мені — історіографія українська — мають свою багато вікову наукову традицію, свої ідеї, схеми й концепції, встановлені довгими поколіннями праці вчених-істориків. Цілком зрозуміло, що продиктована згори ідея совєтського патріотизму, а тим більш примату російського народу в усьому історичному розвитку цілої Східньої Европи порушувала українську наукову традицію, нав'язуючи їй ідеї, схеми й концепції, часто-густо не тільки суперечливі, а й цілком протилежні її власними. Досить згадати тут такі концепції сучасної совєтської історіографії, як: теорія єдиної «древнерусской народности, создавшей древнерусское государство — Киевскую Русь»; трактування Переяславської угоди 1654 року й цілої епопеї Хмельниччини, української революції XVII ст., що визволила Україну з-під польської влади й утворила Українську Козацьку державу, як тільки «воссоединение Украины с Россией» в єдиній Російській державі, й визнання цього за безперечне «добро» (в 1937-1957 роках це «воссоединение» вважалося за «наименшее зло», а передтим, в 1920-1930-их р.р., було просто злом, бо, як писала тоді «Большая Советская Энциклопедия», «Переяславський договір по суті легально обґрунтував колоніяльне панування Росії над Україною»); брутальне оплюгавлення великого українського патріота й державного діяча гетьмана Івана Мазепи, як «подлого предателя... пытавшегося оторвать Украину от России

и восстановить иноземное иго»; цілковите спотворення й осудження українського національно-визвольного руху XIX-XX ст. і відродження української державности в 1917-1918 р.; осуд і тотальне винищення історичної школи М. Грушевського (що набирає специфічного характеру на фоні хронологічно зв'язаної з цим боротьби проти т.зв. «безрідного космополітизму» в совєтській історіографії) тощо. Подані вище *антиісторичні* твердження — це цитати з найновіших тез ЦККПСС «О 300-летии воссоединения Украины с Россией», і *жаден* совєтський історик, а передусім *український* історик під совєтами, не сміє казати інакше. Гадаю, що цих прикладів (число їх можна було б значно збільшити) досить, щоб показати, як політичні інтереси російського большевизму не тільки позбавляють українську (і взагалі всіх не-російських народів СССР) історіографію загальної академічної свободи, але — що більше — цілком спотворюють її ідейний і науковий зміст.

Останніми роками цей процес поширюється й на історіографію країн — сателітів СССР, зокрема Польщі та Угорщини. Але ця тема вимагає спеціяльного розроблення.

V

Академічна неволя в СССР щодо історичної науки далеко не обмежується сферою ідеології. Як і все в цій каторжній країні історіографія позбавлена майже всіх тих умов, які є конечними й самозрозумілими для вільної історичної науки. В СССР історик:

1. Обмежений у тематиці своїх наукових дослідів за винятком може кількох чільних вчених, історики мусять опрацьовувати теми, визначені згори й заведені до наукового пляну відповідного інституту. При цьому деякі ділянки історичної науки фактично виключені з обсягу діяльности совєтських істориків. Зокрема, в неросійських республіках СССР такими «забороненими зонами» були в 1920-их роках — стародавня історія (на Україні, приміром, княжа доба), в 1930-их р.р. — економічна історія, історія національно-визвольного руху тощо. Занедбані були досліди в царині методології історії історіографії й допоміжних історичних дисциплін. Історія Церкви мусить розглядатися під кутом зору антирелігійної пропаганди, і тому ця важлива галузь історичної науки зовсім замерла в СССР.

2. Обмежений у праві й можливості користуватися архівними джерелами та навіть науковою літературою. Коли в 1920-их роках архівосховища та бібліотеки СССР були досить широко відкриті для наукових дослідів, то з 1930-их р.р. починаючи, доступ туди стає все важчим і важчим (перехід архівів до системи НКВД-МВД, повна заборона користуватися багатьма архівними фондами, утворення т.зв. «спецфондів» бібліотек, заборонена наукова література тощо).

3. Обмежений великою мірою в користуванні закордонною науковою літературою, починаючи з 1930-их років. При цьому повністю унеможливлено було (головне, в неросійських республіках

СССР) користуватися еміграційними науково-історичними виданнями. Наслідком того, совєтська історіографія чимраз більш ізолюється від світової науки. Чому сприяє також майже повна заборона закордонних наукових відряджень і участи в чужоземних наукових виданнях (починаючи з 1930-их років).

4. Зобов'язаний, а навіть змушений якнайбільше цитувати твори т.зв. «клясиків марксизму-ленінізму». Натомість невільно цитувати праці т.зв. буржуазних вчених, надто вчених-емігрантів (такі цитати можливі — і то не завжди — тільки в супроводі гостро-критичних, а навіть просто лайливих висловів). Взагалі, концепція *кожного* історичного твору мусить бути побудована на творах «клясиків марксизму-ленінізму».

5. Обмежений не тільки ідеями й змістом своєї наукової праці, укладеної за тезами ЦКпартії, творами «клясиків марксизму-ленінізму» тощо, але й *формою* твору, навіть стилем його літературного оформлення. Він змушений повторювати заялозені штампи офіційної совєтської фразеології. Тим-то стиль творів совєтських істориків такий одноманітний, уніформований.

6. Обмежений у праві й можливості друкування своїх творів. Він мусить чекати роками й навіть десятиліттями (а то й зовсім не дочекатися) на друк і видання (в СССР це далеко не тотожні поняття) свого твору. В найкращому разі цей твір мусить пройти довгу й страдницьку путь од автора до читача: автори — «колектив» інституту — рецензенти — редактори (науковий, політичний в інституті, дирекція інституту) — загальна цензура й т.д. На цьому шляху науковий твір переживає найрізноманітніші зміни від суто-редакційних до засаднично-змістових. Сотні готових до друку творів совєтських істориків, зокрема в неросійських республіках СССР, взагалі ніколи не побачили світу.

7. Позбавлений можливости справжньої наукової дискусії, щирої критики, об'єктивної рецензії. Бо ж такої дискусії не замінить декретована згори оцінка твору, повторювана звичайно всіма рецензентами. До того ще твір, сьогодні піднесений до небес з ласки партії, завтра може бути втоптаний у найгірше болото — і то за те саме, за що його прославляють сьогодні. Велика *самотність* совєтського історика — може, найтяжче лихо для нього, як дослідника і вченого.

8. Цілковито залежний від державної влади в політичному, юридичному й матеріяльному відношенні. Навіть фізично він не є забезпечений, бо історики в СССР ставлять на карту не тільки свою репутацію, але часто й свою свободу та життя. Найстрашніше те, що історик в СССР не тільки не може вільно висловлювати свою думку, але *не може навіть мовчати.*

Совєтський історик, по-суті, перетворений на раба. А доля рабів, як сказав Монтель, брехати. Наука-ж, зокрема історична, без правди — неможлива.

Я далекий, звичайно, від того, щоб не дооцінювати наслідків праці совєтських істориків, навіть за останнє 20-ліття. Є багато

цінних видань нових джерел та матеріялів, чимало дослідчих та монографічних праць. Зокрема російська історіографія має поважні досягнення. Але між цими досягненнями Москви та Ленінграда й страшним спустошенням наукового Києва, Мінська, Тбілісі та інших центрів неросійських республік СССР, перетворених совєтами на справжню культурну пустелю, існує й чимраз збільшується глибока прірва.

Академічної свободи в СССР немає й не може бути. Совєтська історична наука — в глухому куті, вона знівечена, зганьблена, перетворена на служницю російського комунізму. Але дух свободи, індивідуальної й національної, властивий людині й науці, не знає кордонів, навіть залізних заслон, і не боїться навіть найстрашніших режимів. Ще прийде час перемоги вільної історичної науки в усіх країнах, поневолених тепер російським комунізмом.

ЛЮБОМИР ВИНАР
Українське Історичне Товариство
Кент, ЗСА

ЛИСТИ ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА ДО ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА З 1942 РОКУ

Листи Івана Крип'якевича (1886-1967) до Олександра Петровича (1899-1992), двох провідних українських істориків, є вийнятково важливі для дослідження їхньої академічної діяльности, як також насвітлення стану українського наукового життя під німецькою окупацією у 1941-1943 роках.

На превеликий жаль до сьогодні не появилася жадна обширніша студія про життя і творчість І. Крип'якевича, а вже видруковані статті майже зовсім збувають мовчанкою його академічну діяльність в роках 1941-1944.[1] Саме у тому часі він був головним організатором українського наукового життя, а заразом зв'язковим між українськими науковими львівськими кругами і київськими вченими, зокрема Олександром Оглоблином, Наталією Василенко-Полонською й іншими видатними істориками в Києві.

Друкуємо листи І. Крип'якевича до О. Оглоблина з 1942 року. Початок цього листування ми друкували в «Українському Історику» ще в 1990 р. з надією, що віднайдуться Листи О. Оглоблина до львівського історика.[2] До сьогоднішнього дня їх не віднайдено у львівських і київських архівах і ми вирішили продовжити друкування листів Івана Петровича.

З листів І. Крип'якевича виходить, що він не лише цікавився і сприяв академічній праці українських істориків у Києві, але заразом накреслив плян систематичної наукової праці дослідників в Україні і поза її межами, а одночасно зорганізував матеріяльну допомогу київським науковцям, які проживали в столиці України у важких матеріяльних обставинах.

Друкуємо п'ять листів Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина з 1942 року, зберігаючи правопис оригіналів. Треба

[1] Див. Ярослав Дашкевич, «Іван Крип'якевич — історик України», І. П. Крип'якевич, *Історія України,* Львів, В-во «Світ», 1990, стор. 11.

[2] Любомир Винар, «Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина», *Український Історик,* ч. 104-107, т. 27, 1990, стор. 164-177.

пригадати, що Олександер Петрович ще перед 1990 роком не бажав друкувати листів І. Крип'якевича на сторінках ж. «Український Історик», щоб не пошкодити його родині, яка проживала у Львові. Він уважав Івана Петровича за найближчого приятеля з галицьких істориків в 1941-1944 роках і пізніше, і пильно стежив за його життям і творчістю в Україні. Також включаємо відповідні примітки до тексту листів для кращого зрозуміння їхнього змісту.

Віримо, що листи І. Крип'якевича значно поширять джерельну базу для вивчення життя провідних істориків з галицької і наддніпрянських земель, які без огляду на жорстокі часи Другої світової війни, спільно намагалися розбудувати організаційну структуру української історіографії і стимулювати історичну творчість українських дослідників у Києві і Львові.

ЛИСТИ ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА

Ч. 1

Львів 24.II.1942
Домагаличів 9

Дорогий Олександре Петровичу!

Користаю з нагоди і пишу кілька слів. Чи дістали Ви мого листа 2 тижні тому, через п. Кальбу?[1] Дуже прикро, що так довго приходиться чекати на обмін листами: їздять люди з Києва і до Києва, але годі їх перехопити. Я вислав Вам також 3 прим. Ваших нарисів — дістали?

Нічого не знаємо про Київ, а особливо про наукове життя. На днях була чутка, що арештовано Чудінова,[2] Багазія,[3] Величківського[4] і ін. — чи це правда? Були також чутки, що деякі інститути АН почали роботу — чи справді так? Для нас дуже важливі відомости про культурне життя Києва, а їх дуже мало попадає до преси. А про науку таки прямо нічого не знаємо.

Що Ви робите? Як Ваші наукові роботи, які теми підготовили? Це дуже важливо, щоб за цей час розмірного спокою приготовити якнайбільше робіт, — я вірю, що прийде час, коли треба буде багато наукових публікацій, треба їх нам готовити! Вибачте, що я не висилаю Вам Записок НТШ, які Вам потрібні — але я пишу листа поза моєю хатою і не можу книжок передати. Про гроші для наших

[1] Ярослав Кальба (1911-1996), співробітник В. Кубійовича. У 1942 р. відвідував Київ.Видатний суспільний діяч. Помер у Канаді в 1996 р.

[2] В. Чудинів, вибраний член Президії УАНаук у 1941 р., призначений керівником Фізико-математичного та технічного відділів Академії. У 1950 р., під час організації УВАН у США, проф. Чудинів уважав, що він, як дійсний член Київської Академії, повинен очолювати УВАН. Проте першим президентом Академії у США вибрано проф. Михайла Ветухова з Харкова.

[3] Володимир Багазій, розстріляний ґестапо 1942 р., педагог, математик, директор десятирічки в Києві; на початку 1942 р. голова Міської управи Києва. Заарештований і знищений ґестапом.

[4] Микола Величківський (1890-1976), економіст, голова Української Національної Ради в Києві в 1941 р., директор відділу Економії і статистики в УАНаук в 1941 р. На короткий час арештований ґестапом. Професор Української Високої Економічної Школи в Мюнхені з 1947 р.

київських співробітників ми стараємося, але дуже важко їх передати через кордон, — чекаємо надійного передавця.

Наші історичні видання покищо стримано за наказом цензури: до кінця війни не вільно друкувати нічого з історії і про національне питання. Але ми думаємо, що все таки дещо пропустять, під назвою археології, культури і ін. Я приготовляю Записки НТШ на всякий випадок. Сам я приготовляю 1) підручник бібліографії історії України — для першої допомоги студентам, 2) склав реєстр листів Хмельницького, в надії, що колись прийдеться видати повне видання переписки Х-ого, 3) працю над синтетичним курсом іст. України. На хліб заробляю як редактор наукових видань в Укр. Видавництві.[5]

Покищо кінчаю, бо трапилася оказія листа передати. Чекаю вістки від Вас.

Щиро стискаю руку

І. Крип'якевич

Ч. 2

Львів 22.III.42
Домагаличів 9

Дорогий Олександре Петровичу!

Лист з Києва до мене все велика радість: ми тут безнастанно думаємо і мріємо про золотоверхий Київ нашу столицю, страждаємо Вашими стражданнями і радіємо Вашою працею і надіями. Дорогий Друже — в тих муках і недолі народжується наше краще майбутнє, треба для нього працювати, не вважаючи на важке сьогодня! Ситуація в теперішньому моменті для нас тяжка, але причина цього — невирішена війна, але маємо надію, що внедовзі відновиться офензива, прийде перемога, і тоді все піде іншим шляхом, — тоді українська справа позбудеться оков, спричинених війною, і розгорнеться широко. Тільки треба на той недалекий час усюди мати приготовлених людей і готові пляни, щоб відразу продовжати цю роботу, яку тепер можна вести лише в кабінетах. Ми тут в Галичині живемо в напруженій організаційній роботі, ведемо боротьбу і — перемагаємо. Боротьбу ведемо з поляками, які зуміли перехитрити навіть деяких німців і пробують дійти до проводу, але ми не даємося, і на різних ділянках вже дещо здобули. У Львові у квітні відкриваються інститути: медичний, фармацевтичний, ветеринарний, сіль.-господарства і юридичний — а дальше також відділи політехніки. Все те нові вищі школи, що повстають на базах факультетів, програма 2-3 річна, з метою скоро дати фахівців. Йде боротьба за обсаду катедр, — поляки мають далеко багато більше кваліфікованих сил, нацьковують на нас як на «більшовиків», уживають всяких протекцій задніми дверми, — ми шукаємо своїх аргументів, і все своє здобуваємо. Є також укр. гімназії і багато фахових шкіл. Таким самим шляхом піде справа і в Києві. Але гуманістичні факультети підуть на кінець, — про історію, літературу і ін., ще і не чувати у Львові. Київським історикам найкраще тепер шукати притулку при архівах, — архіви у

[5] Головним організатором Українського Видавництва (УВ) був проф. Володимир Кубійович, голова Українського Центрального Комітету. В-во видавало газету «Краківські вісті», підручники і різні книжки. Докладніше в спогадах В. Кубійовича, *Мені 85,* Париж-Мюнхен, «Молоде життя», 1985, стор. 92.

В. Кубійович запросив І. Крип'якевича до співпраці в УВ, де він очолював відділ наукових видань. Докладно про ці справи подано у вищезгаданих спогадах. *Цит. пр.*, стор. 157-158.

Львові зорганізовано найперше, і наш Карпинець[6] з Інст. іст. Укр. тепер заступник директора німця в держ. архіві. І Вам Ол. Петр., може б зорганізуватися на роботу в архіві, бо Академії і істор. факультету скоро не буде. Добре, що вийшов від архіварів проєкт організувати Інст. чи кабінет Археографії і архівістики, — але важко сказати, що з цього буде і до Львова приїхав д-р Кубійович,[7] голова Укр. Цент. Ком. і наш «фюрер», я з ним поговорю про можливість інтервенції в Рівному в Р.К., але він там нічого не зможе вдіяти — треба б йому поїхати туди, а тепер важко (на залізницях стримали рух цивільних — з відомих причин).

Наук. Тов. Шевч. продовжує роботу. Але дотепер ми не діставали затвердження[8] — все res politica, що чекає кінця війни. Нас істориків зустріла ще така несподіванка, що до кінця війни цензура не дозволяє видавати видань з історії і нац. питання. (Ми трохи були розгулялися і забагато з історії публікували). Отже покищо історичні Записки не вийдуть, — тобто чекатимуть до часу, коли якийсь інший референт дасть інший наказ. Маємо надію дещо пустити під назвою «культури», «побуту» і ін. Так і праці київських істориків покищо не підуть до друку. Але не журіться тим, присилайте, що маєте готове, одержите гонорар і робота буде чекати «слушного» часу. Для Вас навіть безпечніше одну копію праці переховувати в Києві, другу у Львові. Маємо надію, що за пів року видавництво піде нормально.

Дуже інтересні Ваші теми! Незвичайно зацікавила мене справа «Іст. русів» — це справжня сензація, несподівані висліди.[9] Чи знаєте роботу Анд. Яковлева про «Іст. русів» (теорія Безбородька)? Також нім.-укр. зв'язки можуть знадобитися. Дм. Дорошенко опублікував велику роботу про нім.-укр. відносини у світлі нім. джерел — вже вичерпана (нім. мовою). Мазепа вартий того, щоб об'єктивно його опрацювати. А ще Ваші праці про заліз. промисловість і фабрику[10] — скільки ж Ви натворили, — аж заздрість про це читати. Ваші «Нариси» ледви чи дозволить

[6] Іван Карпинець (1898-1954), історик і архівіст, д. член НТШ. Автор поважних праць з історії Західньоукраїнських земель і історії українського війська.

[7] Володимир Кубійович (1900-1985), видатний географ. Під час німецької окупації в 1940-их роках був головою Українського Центрального Комітету (УЦК). Редактор *Енциклопедії українознавства* НТШ і один з видатних організаторів українського наукового життя після 1945 року.

[8] НТШ не було офіційно відновлено за німецької окупації. Історична секція під головством І. Крип'якевича діяла під назвою «Кружка істориків при Спілці Українських Наукових Робітників при УЦК». Надії на відновлення НТШ в той час були досить наївні. Обіцяний німцями "Інститут ім. Т. Шевченка у Львові", затверджений Ґубернатором Франком, не проявив жодної діяльности і "самоліквідувався". Див. Д. Дорошенко, "Науковий Інститут ім. Т. Шевченка і Львові", *Українська дійсність,* 20 жовтня 1942.

[9] Олександер Оглоблин досліджував авторство «Історії Русів». В архіві історика залишилися студії про «Історію Русів» (І.Р.). Друковані праці про І.Р. подані в Любомир Винар «Бібліографія праць проф. Олександра Оглоблина (1920-1975)», *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина.* Редактор В. Омельченко, Ню Йорк, УВАН, 1977, стор. 104-109.

[10] В 1920-их роках О. Оглоблин досліджував історію української фабрики. Про його друковані праці в цій ділянці див. Любомир Винар, «Наукова творчість проф. Олександра Оглоблина», *Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина,* Нью Йорк, УВАН, 1977, стор. 69-74.

цензура до книгарень — коли б хоч не наказали знищити — бо маса книжок «більшовицьких» пішла до папірень. Все таки треба Вам думати про друге видання, де могли б Ви свобідно висловити свою думку.[11]

Плян істор.-дослідної роботи у всеук. маштабі я почав складати, — треба нам обняти Київ-Львів — всі провінціяльні осередки, еміграцію.[12] Дуже радий, що Ви і Нат. Дм.[13] зацікавлені тим питанням — разом зможемо справу підготовити (ми троє — члени Наук. Ради Інституту!). Я думаю, що в основу організації треба взяти *Інститут,* а в ньому творити відділи (секції) і комісії. Це краща організація, як Іст. секція за часів М. С. Грушевського, в якій робота занадто децентралізована. Треба рахуватися і з тим, що на початку мало буде кваліфікованих істориків, і роботи не розбивати на дрібні комісії. Друга справа — раціональний плян видавництва іст. джерел: треба переглянути всі давніші серії публікацій (від Врем. Комісії, Ак ЮЗР, Архіву — до джерел львівських, Архівного Збірника і ін.), і передбачити продовження чи нові серії (як німецькі Monumenta, Diplomata і ін.). Плян повинен обіймати (теоретично) всі епохи — від грецько-рим. арабських джерел, літописів — аж до нових часів; але рівночасно треба передумати чергу видань, від найбільш актуальних починаючи. Я думаю, що головна робота Інст. у першій десятирічці — це XVII-XVIII ст., бо це епоха найновіша і найбільш державницька, — і найбільше знайдеться до неї робітників серед старшого покоління істориків. Треба подумати також про видавничі норми і інструкції. З видань 1920-30 рр. найкращі, мабуть, були видання Комісії зах. русь. і укра права під проводом М. Василенка, а в Галичині найкращим видавцем був С. Томашівський.[14] Про все те треба нам думати, — а я напишу Вам колись основніше в пізнішому часі (тепер зайнятий організаційною роботою в Укр. Ц. Ком.[15] маю реферат науки і вис. шкіл, — саме монтуємо інститути, а дальше перейдемо до науки).

Дуже вдячний буду Вам, як звернете увагу на універсали Б. Хмельницького — візьмуся таки підготовляти, як не повне видання, то ре...(невиразні букви), правдоподібно реєстри. Хто зна, чи не треба б наперед видати регести всіх опублікованих документів гетьманів, від Хм-ого до Розумовського, це облегшило б роботу історикам.

[11] Правдоподібно ідеться про історичні нариси О. Оглоблина з історії козаччини, видані в Києві *Історії України. Короткий курс,* 1941 р. Крип'якевич радив, щоб Олександер Петрович опрацював друге видання історичних нарисів без зайвої радянської пропаґанди, як це було в працях істориків в 1940/41 роках.

[12] Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко (1884-1993), автор численних історичних праць, член — основник У.І.Т.

[13] На увазі він мав наукові осередки в Празі і Берліні і інших містах, в яких проживали українські науковці.

[14] Стефан Томашівський (1875-1930), історик д. член НТШ. Перед Першою світовою війною належав до львівської школи М. Грушевського, опісля став представником т.зв. «державницької» історіографічної школи.

[15] Український Центральний Комітет, очолюваний В. Кубійовичем в 1940-их роках. Із запляннованих гуманістичних і суспільних наукових інститутів — нічого не вийшло. Німці не були зацікавлені українською наукою. В червні 1941 року українські науковці, як також політичні угруповання вірили, що німецький уряд прихильно поставиться до української науки і до питання української державности. Див. примітка ч. 8.

Разом з Ом. Пріцаком порядкуємо бібліографічні карточки до іст. України — маємо їх кілька тисяч.[16] Доповнюємо бібліотеку.

Як це зліквідовано Ак. Наук? Напишіть докладніше про те, бо ми нічого не знаємо. Чому арештовано Чудінова? Чи Інс. іст. Укр. зовсім закритий, чи хто в ньому щонебудь консервує. Була чутка, що др. Андрусяк[17] там настановлений директором? Чи він ще там? Що він робить в Києві — тобто чи підготовляє які наукові роботи? Передайте йому від мене привітання.

Довідався я, що в Києві є Окиншевич.[18] Чи не можна б його притягнути до роботи? Його праці про раду і старшину мали велике значення, я з ним був у близьких зв'язках 1928 р. Пізніше, знаю, він виступив в «Україні» про М. С. Грушевського[17] — але мабуть так мусів, — що з ним діялося пізніше? Чи мені можна б з ним зв'язатися — порадьте — а як що так, то подайте адресу. Здоровіть щиро т. Білика,[20] що він робить, де працює?

В Бібл. Ак. Наук, у відділі мап, повинна б бути моя мапа держави Хмельницького (на 2 метри довга), я возив її 1928 до Харкова Ст. Рудницькому,[21] а він мб. передав до Іст. Секції — чи цей відділ залишився? Чи залишилися копії документів часів Хмельницького з моск. архівів, які роблено для М. Сергієвича Гр. — там повинні б бути листи Б. Хмельн. При нагоді розпитайте.

Трапляється нагода — посилаю листа. Може передам Вам або Н. Дм.[22] деякі гравюри,[23] що Вас цікавить, книжок таки знов важко передати, бо післанець має свої клунки. Сожалію з Вами, що Ріслінг 1936 (оснування Інституту) не існує, — і у нас теж посуха!

Про зміст листа, повідоміть, б[удь] л[аска], Наталію Дмитрівну, — я дуже зайнятий і пишу до неї коротко.

Сердечно вітаю Вас і чекаю листа

І. Крип'якевич

Вибачте, що погано пишу, дуже спішуся. Про гостинець не пишіть, нема про що, так краще.

[16] І. Крип'якевич вже довгий час готовив до друку бібліографію історії України. Йому допомагав молодий науковець Омелян Пріцак.

[17] Микола Андрусяк (1902-1985), історик. У 1941 році був у Києві і брав участь у спробі відновлення Української Академії Наук. Він декілька разів зустрічався з О. Оглоблином і іншими київськими вченими.

[18] Л. О. Окіншевич (1898-1980), історик-правник. З Києва виїхав до Львова, а опісля до Праги, де став професором Українського Вільного Університету. Докладніше про творчість історика в його автобіографії — Лев Окіншевич, *Моя академічна праця в Україні,* Львів, НТШ у Львові, 1995.

[19] Про цю справу Л. Окіншевич згадує в своїй біографії, *цит. пр.,* стор. 48.

[20] Ідеться про статтю історика, поміщену в ж. «Україна» у 1934 році, в якій він гостро виступив проти М. Грушевського. Її написав на замовлення комуністичної влади.

[21] Стефан Рудницький (1877-1937), географ. В 1928 році І. Крип'якевич відвідав Україну, зокрема Київ і Харків. Див. Іван Крип'якевич, «Із спогадів», *Український Історик,* ч. 1-4, 1993, стор. 176. Про свою зустріч з Рудницьким і про цю мапу згадує у вищезгаданих спогадах.

[22] Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко, видатний історик, близький співробітник О. Оглоблина.

[23] І. Крип'якевич у листах уживав терміни «гравюри» і «гостинець» для повідолення про пересилку грошей київським вченим. Інформація О. Оглоблина.

Ч. 3

Львів 21.IV.1942
Домагаличів 9

Дорогий Олександре Петровичу!

Приїхав до Львова ред. Тарнович[24] — і не привіз мені листів з Києва! Ви, кияне, є слабкі організатори, що дотепер не зорганізували пошти до Львова. Ред. Т[арнович] приїздить до Львова що 3-4 тижні і можна йому заздалегідь передати листи, — так, щоб ми час до часу могли порозумітися — пишемо на теми, при яких розв'язці час не відіграє великої ролі, місяць скоріше, чи пізніше — все одно; але якось все таки треба стояти у зв'язках. Я від Вас вже не мав відомості пару місяців, — не знаю навіть чи дістали гостинця від нас і чи ще такий гостинець бажаний. Що робите і чим живете?

Вашими дослідами над Іст. Русів дуже зацікавився Дм. Дорошенко. Казав передати Вам поклін і пише таке: «Щодо новгор.-сів. гуртка, то мені неясно: ще може бути, що Лобисевич був зв'язаний з Новг. сів., але інші? М. Значко-Яворський, нпр. був ігуменом Петро Павл. мон. 20 км. на півд. від Глухова, 80 км. від Новг. ств.; Полетика був зв'язаний з Роменщиною: не пригадую, де перебував по зруйнованні Січі В. Сокальський. Чи не Глухів скоріше був тим осередком? Адже Нов. св. аж по 1781 р. був звичайним сотенним містом, і гімназія була в ньому заложена тільки в 1789 р., отже який був з нього осередок? Цікаво, дуже цікаво буде прочитати працю проф. Оглоблина. — Може схочете ці тайни розкрити?».

Новини з еміграції. В Берліні дозволили випустити «Мазепу» Крупницького: його Gesch. d. Ukraine, 2 вид., ще затримують. В Празі друк Універст. збірника посувається швидко вперед. Іст.-філ. Тов. в Празі ладиться видати т. 5 своїх праць (т. 3 і 4 вийшли у світ 1941-2). Цензура дозволила книжечку Д. Дорошенка про В. Антоновича; видає її рухливий видавець Ю. Тищенко. Те саме видавництво друкує Гнатишака Іст. укр. літератури (після смерти автора докінчену Д. Чижевським) і популярну історію церкви Ів. Огієнка (тепер преосвщ. Іларіона, холмського єпископа). Д. Дорошенко видає популярну, коротку Іст. України з малюнками, для полонених і робітників в Німеччині, типу Аркаса, видається у Львові (вже кінчається друк). Еміграція взагалі дуже активна на наук. полі.

Я працюю в Укр. Видавництві, маю редакцію наук. видань, але поки що все лежить в цензурі. Пишу по трохи свою синтетичну іст. України.[25] Продовжаю роботу над бібл. історії України і кореспонденцією Хмельницького. Остаточно докінчую плян організації дослідів України, — перешлемо його Вам і Д. Дорошенкові під дискусію. У Львові інші історики працюють здебільшого на хліб насушний і продукція їх невелика. Пріцак перекладає з арабської мови подорож Павла Алепського і допомагає мені організувати Кабінет іст. України — тобто

[24] Юліян Тарнович (1903-1977), журналіст. Був одним з редакторів тижневника «Краківські Вісті».

[25] Про цей нарис Володимир Кубійович пише: «вже перед тим передав мені і Миколі Шлемкивичеві рукопис своєї «Історії України». При цій нагоді казав: «Це моя найкраща праця — синтеза історії України» — див. В. Кубійович, *Мені 85, цит. пр.*, стор. 158.

Ця праця появилася у 1949 році під псевдонімом Іван Холмський. Видруковано історію у серії НТШ «Бібліотека Українознавства», т. 2. Її перевидано у Львові 1990 р. у Видавництві «Світ» з передмовою Я. Дашкевича і за редакцією Ф. П. Шевченка і Б. З. Якимовича.

бібліотеку і бібліографічну збірку. Видавництва з історії покищо у Львові недозволені, чекаємо кращої конюнктури, може прийде після «весни». Чи Ви є у зв'язках з Окіншевичем, — я бажав би з ним зв'язатися, це цінний дослідник, а ще більше на теперішньому безрибю. Не знаю, чи я писав Вам, що з Харкова писали до нас з Наук. Т-ва, що там зорганізувалося — м.і. і Історична Секція. Ми вислали їм літерат. допомогу, але більше вісток не дістали. Може Ви щонебудь знаєте?

Проф. Сімович[24] виїхав до Берліна, візвали його зі штабу Розенберга, в справі шкільних плянів і підручників для Райхскомісаріяту України, — він саме відїхав, ще не маємо відомості, як ці справи поставлять. Науковий фонд збільшується, — як би не було девізових (?) труднощів могли б ми дещо дати і для учених киян. Кому найбільша потреба?

Пишіть, пишіть, пишіть! Це дуже прикро, що ми живемо на цій самій півкулі, 2-3 год. віддалі аеропляном, маємо ті самі інтереси — і на листи приходиться від Вас чекати місяцями!

Передайте від мене щире привітання Наталії Дмитрівні і п. Мар...(невиразні букви), прочитайте їй наукові новини, також п. Окіншевичеві і іншим історикам — радий би з ними зв'язатися. Пишіть.

Міцно стискаю руку

І. Крип'якевич

До Львова приїхав поет Осьмачка, дуже подобався його літер. вечір. На лівому маргінесі листа написано: Зорганізовано урядову пошту з Києва до Львова: попробуйте вислати, що неважне до мене.

P.S. Пошта дещо припізнилася, — за той час я склав плян майбутніх історичних робіт. Прошу Вас 1) дати переписати в кількох примірниках, 2) передати історикам (п. Василенко, Міяковському), кому вважаєте сказаним. Пришліть завваження Ваші і інших.

Дуже чекаю вісточки від Вас

І. Крип.

Ч. 4

Львів, 9.VI.42

Дорогий Олександре Петровичу!

Дістав Вашого листа з 23.V і 3.VI. Знову пишу коротенько, бо зараз маю нагоду передати листа. Ви непотрібно журитеся Вашою справою, бо як бачите, нам тимчасом повелося усунути всякі перешкоди і добути для Вас папірця. Думаю, що Вам пощастить врешті приїхати до Львова! Чекаю вістки від Вас.

Дізнався від п. Ясен., що Ви зацікавилися Прокоповичем, — це мене дуже врадувало, бо я вважаю його найбільшим українським вченим пол. XVIII ст., він провів в академії масу реформ, не тільки в поетиці, але і в математиці, а його Регламент це незвичайна річ.

Ваші робітки (і Рачинський) підуть недовзі до друку — дуже журнальчик завантажений.[27] Металургію дістав. Посилаю Н. Дні.

Сердечно стискаю руку

І. Кп.

[26] Василь Сімович (1880-1944), видатний мовознавець, близький співробітник В. Кубійовича. За большевицької влади в 1940 році був професором Львівського Університету. Про його діяльність див. В. Кубійович, *цит. пр.*, стор. 158-159.

[27] Стаття О. Оглоблина «Андрій Рачинський (до історії української музики XVIII століття)» появилася в ж. *Наші дні* (Львів), IX, 1943.

Ч. 5

Львів, 17.VI.1942
Домагаличів 9

Дорогий Олександре Петровичу!

Перед тижнем дістав Ваші листи з 8.V і 30.V, а сьогодні з 10.VI. Листи з Києва ідуть скоренько: Ваш лист мав на київській печатці 13.VI, а у Львові був 16.VI, листи, мабуть, контролювали і я мусів відобрати його на пошті, але фото Лаврської церкви дійшло.

Дуже я радію Вашими листами — немов свіжий подих приходить знад Дніпра!

Виїмки з київських листів відчитую близьким товаришам і всі радіємо Вашою роботою, що провадите її в такий скрутний час і серед таких важких обставин. Друже, треба нам, не оглядаючися ні на що «орати убогу ниву», а жнива «якось то будуть»! Це історична робота, оцінять її щойно ті, що по наших трудах будуть дальше продовжувати справу, — але маю тверду надію, що ще й ми самі побачимо плоди з того насіння, що його засіваємо серед воєнної заверюхи. Тож держіть високо прапор нашої історіографії, — ми всі нашими думками стоїмо при Вас?

Це дуже важливо сталося, що Ви взяли на себе організацію Музею.[28] Це значить вже не тільки *писати* історію, але й її *робити*. Така установа може мати надзвичайну ролю для нас (освідомлення Києва). Це ж музей наших визвольних змагань! Матеріяли, що їх зберете, можуть служити не тільки актуальній виставці, але й для майбутнього повного освітлення нашої визвольної боротьби. Збірки треба б поширити хоч би на початку XX ст. або і до половини XIX ст., збирати всі ті реліквії нашої героїчної епохи — від Антоновичів, Грінченків починаючи. Київ мав велике значення в нашому відродженню і в майбутньому Музею ця епоха повинна виглядати дуже інтересно. Цінне те, що при Музею збирається гурт консультантів-учених, так згуртуються спеціялісти по історії Києва. Ваша робота, думаю, буде мати і широке значення для відродження нашої науки в Києві. Помагайбі Вам — кажучи по гуцульськи.

Дякую за інтересні доповнення до мого пляну наших майбутніх істор. робіт. Плян був складний надто поспішно і я бачу в ньому багато прогалин, тому дуже важливі завваження Ваші і Нат. Дмитр. Також Дмитро Іванович Дорошенко обіцяв зібрати завваження з Праги і Берліна,[29] — як матиму все разом, то ще раз переглянемо спільно і складемо більше реальний і подрібний плян на найближчі роки. З Харкова писав до мене історик Дм. Соловей, що працював у покійного Багалія над 1860-ими роками — може його знаєте?[30]

[28] У Києві О. Оглоблин зорганізував в 1942 р. Музей-архів переходової доби. Докладніше див. Ігор Гирич, «Архів-музей переходової доби», *Старожитності*, 1992, ч. 117. Див. також Патриція Кеннеді Грімстед, Геннадій Боряк, *Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв*, Львів, «Фенікс», 1992, стор. 18-20.

[29] У Берліні існував Український Науковий Інститут, у якому Дмитро Дорошенко відіграв провідну ролю. У Празі під час війни діяв Український Вільний Університет і Історично-Філологічне Товариство. Дорошенко був одним з головних організаторів українського наукового життя на еміґрації до вибуху Другої світової війни.

[30] Дмитро Соловей (1888-1966), історик і публіцист, дослідник совєтської найновішої історії України. Автор праць *Голгота України* (1953). *Українська наука в колоніяльних путах* (1963) і інші.

Вашу працю про автора Іст. Русів я дістав — делектуюся її читаючи — напишу Вам мої враження другим листом. Працю я взяв до наук. відділу Укр. Видавництва — хоч тепер нема змоги видавати, але я приготовляю матеріял для майбутнього. А для Вас буде така користь, що може дістанете, що небудь на рахунок гонорару. У нас при Укр. Центр. Комітеті (загальна, одинока організація українців в Ген. Губернаторстві) засновано наук. фонд, який збирає гроші і дає допомогу ученим і з того фонду дехто з киян дістав на папір... Якби не валютові труднощі (треба окремого дозволу на перевіз валюти, а дістати важко), то ще дехто дістав би дещо. А так треба жити надіями.

Про те, щоб Вам дати зі Львова які наукові уповноваження, поки що нема мови, бо ми тут не маємо покищо легальної організації, — НТШевч. хоч і працює, то ще чекає на оформлення і новий статут, що його маємо дістати за 2-3 місяці. Але і в майбутньому трудно буде висилати повновласти до Києва, бо ми в іншому царстві-государстві, а Ви в іншому. Приїхати до Львова Ви могли б хиба від Вашого Музею за матеріялами: тут можна б дістати деякі ілюстрації і книжки. Але така дорога коштує багато, а у Львові така сама біда з харчами, як в Києві, — нема такого життя, як було рік тому в реставрані «Львів» чи пак Жорж — (згадуючи аж слина тече) — тепер він "nur für Deutsche". Але, як би Вам повелося приїхати, радо ми Вас привитали б і могли б про все досхочу поговорити, — о, дуже потрібна така розмова! Попробуйте!

До Києва (це довірочно покищо) може приїде проф. Сімович. Він їздив до Берліна, на доручення міністерства Розенберга — переглядати і оформлювати підручники для шкіл Райхскомісаріяту, які прислано до Києва. Для порозуміння з авторами і вияснення деяких справ йому треба буде поїхати до Києва. Поживемо — побачимо.

Д. Ів. Дорошенко писав до мене 12.VI: саме вернувся з Берліна до Праги (його адреса: Prag XII, Hradeschinerstr. 49). Нічого не згадує про Вашого листа, може його ще не дістав (у Празі виїмковий стан після убивства Гайдеріха),[31] а може адреса недокладна. Але він дістав два листи Окіншевича. Я йому напишу від Вас і про Вас.

Чи знаєте, що в Берліні вийшла праця Крупницького "Mazepa und seine Zeit", як дістану пришлю Вам. З Ваших майбутніх робіт, я радив би Вам на першому пляні взяти Мазепу — ця тема ще потребує оброблення і тема з нац. боку дуже потрібна і актуальна. А дальше також Скоропадського і Полуботка.[32] Монографії з політичної історії нам будуть найбільше потрібні у слушний час. Я тим не обезцінюю Ваших незвичайно важливих робіт з іст. господарства і ін. — але у теперішні бурхливі часи, як все піде, як ми бажаємо, політична історія матиме особливе актуальне значення.

Ще до перспектив на майбутнє — нічого певного не знаємо. Сидимо як в мішку зав'язані. Всі очі звернені на офензиву. Від її успіхів і скорости залежатиме

[31] Райнард Гайдеріх, провідний гітлерівець і знаний як «різун Праги», був зліквідований чеськими вояками 27.V.1943, які прибули з Англії. Після ліквідації Гітлером Чехословацької республики в 1939 р. в Лондоні перебував чеський уряд і залишки чеської армії.

[32] О. Оглоблин взяв до уваги пораду І. Крип'якевича і наново почав опрацьовувати монографію про Івана Мазепу, Івана Скоропадського і Павла Полуботка. Він уважав, що його праці, що появилися в 1930-1942 роках, були писані під терором комуністичної влади і не мали нічого спільного з незалежним науковим дослідженням.

наше майбутнє. У Львові появилася чутка, ніби у серпні-вересні дістанемо уряд такий, як балтійські країни, і армію. Інші чутки говорять, ніби ідуть переговори чи розмови з гетьманцями, ніби Дмитро Іванович мав би стати премєром.[33] Але чи є що в тому правди — не знати. Але логіка фактів каже, що наше положення поважно змінилося і то в користь нашу.

В Берліні був доц. Дудин з Києва, зробив враження «меткої, проворної людини» — хто він, від кого і чого їздив до Берліна? Інтересно знати (Довірочно: він там склав у ...(нерозбірливе слово) дуже паскудний проти-український меморіял!).

З наукових видань: знаєте, мабуть, що вийшли 3 випуски полуп.-наук. Історії України Михайла Антоновича (сина Дмитра Волод.), тепер вийшов четвертий, але з помилками — публика ним невдоволена. Мих. Ант. десь на фронті, працював в маріупільській газеті і при організації українських добровільних частин. Іст. України Дм. Дорошенка. Найближчими днями має вийти книжечка того ж автора про В. Антоновича.

Один Ваш лист до мене не прийшов — де Ви писали про назначення дир. Музею і про Окиншевича, може ще галицькі чумаки з цукротресту привезуть, їм не спішно. При нагоді, питайтеся проф. Окиншевича, чи дістав листа оказією (разом з тим останнім, що був до Вас, через ред. Данилевича) — як ні, то я йому ще раз напишу у його справах — здоровіть щиро від мене, він багато трагічного прожив.

Може дістанете від нас знову гостинця, книжку і дещо паперу,[34] якщо пощастить передати, бо клунків люди не хочуть брати. Записки НТШ вишлю Вам іншою оказією (важко з іншими книжками, а Kwart Hist, тепер дуже трудно дістати, наші сховища закриті. Комплет мав М. Ів. Марченко[35] — що сталося з його бібліотекою — чи про нього були які вістки (остання мала бути з Прилук). Що сталося з цінною бібліотекою Мик. Сергієвича — і де він сам живе? Чи не випив він за нас?

Здається про все вже написав, але краще було б у двох поговорити, — коли зустрінемося? Дуже щиро стискаю Вашу руку і чекаю листа.

І. Крипякевич

Фото нещасної Лаврської церкви і вістки про Музей використаємо в пресі.

Кілько паперу Ви дістали першою посилкою, повинні були дістати 250, а пишете 200; кілько дістала Н. Дм., також їй мали передати 250. Напишіть, може ще десь на людях, а може післанець переплутав.

Проф. Сімович щиро вітає!

К.

[33] У Львові в 1942 році ходили різні чутки про український уряд. Німці не мали жадного наміру дати будь-яку державну автономію українцям, а тим більше творити будь-який український уряд.

[34] Під «папером» треба розуміти гроші.

[35] Михайло Марченко (1902-1983), історик, ректор Львівського університету в 1939-41 роках, приятель Олександра Оглоблина. У 1941 році М. Марченка заарештовано органами НКВД і обвинувачили в «націоналізмі». В лютому 1944 році він був звільнений. Про дружбу Марченка з Оглоблином і його переслідування радянською владою пише О. С. Рубльов, «Маловідомі сторінки біографії українського історика», *Український Історичний Журнал*, ч. 1, 1996, стор. 116-117. О. Оглоблин згадував авторові цієї замітки про їхню співпрацю. В 1944 році він листувався з одним з братів Марченка, який, здається, був вивезений на примусову роботу до Німеччини.

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА

ВОЛОДИМИР СЕРГІЙЧУК
Українське Історичне Товариство
Київ, Україна

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І УКРАЇНСТВО ПЕТРОГРАДУ*

Історію Центральної Ради, яка прислужилася українському народові відродженням його державности в XX столітті, безумовно, не можна розглядати без постаті покликаного до політики видатного вченого Михайла Грушевського.

З такою ж підставою можемо твердити: розвій українського національно-визвольного руху неможливий без потужного імпульсу, що вибухнув синьо-жовтим маєвом у руках солдатів Волинського полку на берегах холодної Неви в лютому 1917 року.

Тому цілком справедливо, що Голова Центральної Ради Михайло Грушевський, відкриваючи 6 квітня 1917 року І Український національний з'їзд, з вдячністю згадує тих солдатів-українців, що стали на чолі революції у Петрограді, а збори за покликом промовця шумно вітали: «Слава!». Представників солдатів Овдієнка та Гайдая запрошено у склад президії з'їзду.[1]

Так, українство Петрограду відіграло надзвичайну ролю у подіях того часу.

Перед великою російською революцією 1917 року, зазначав Сергій Жук, один з відомих українських тогочасних патріотів, столиця царської імперії мала щонайменше стотисячну українську колонію. За свідченням цього автора, в Петербурзі тоді працювала значна кількість українських громадських організацій. Найбільш авторитетними серед них були «Благотворительное общество издания дешевых и общеполезных книг для малорусского народа», засноване Данилом Мордовцем у 1898 році, «Общество Т. Шевченко для всепомоществованія студентам, уроженцам южно-русского

* Доповідь виголошена на Міжнародній конференції «Роля М. С. Грушевського у відродженні української національної самосвідомости», що відбулася у Будапешті, 6-8 грудня, 1996 р.

[1] *Українська Центральна Рада.* Документи і матеріяли у двох томах. Київ, 1996, т. I, стор. 52.

края», очолюване етнографом і антропологом Хведором Вовком, Українським клюбом «Громада» керував адвокат М. Корчинський, а Сергій Жук — «Українським Літературно-Художнім Товариством», було також своє видавництво «Нашим дітям», була українська книгарня, а також Український лазарет, що виник з початку Першої світової війни. У кожній вищій школі Петербургу, як правило, було українське земляцтво.

Крім того, в столиці Російської імперії тоді діяли і організації українських партій: соціялістів-федералістів, соціял-демократична робітнича, соціялістів-революціонерів. Після перемоги Лютневої революції зорганізовується «Українська Національна Рада» на чолі з Олександром Лотоцьким, згодом — «Рада Українських Організацій у Петрограді», «Українське Жіноче Коло», «Український Політичний Клюб», «Спілка Українських Урядовців» тощо. Особливого ж значення набуло створення «Української Військової Ради в Петрограді», в якій головували Є. Неронович і Ф. Полонський — вона згодом трансформується в «Український Революційний штаб», де чільні місця посідають М. Бондаренко та С. Жук. Поява цієї організації в Північній Пальмирі була не випадковою; тут відбувала військову службу велика маса українського вояцтва, починаючи вже з царської ґвардії. Багато українців було в ґвардійських полках — Волинському, Семенівському, Ізмайловському, Литовському, Павлівському, котрі завдяки активній аґітації українських організацій перейшли на бік революції.[2]

Власне, можна твердити, що без активности й рішучости українських вояків Петрограду, що відмовилися стріляти в народ, не було б того вибуху, який вилився в Лютневу революцію в Росії.

Цей переломний крок історії, надзвичайно важлива роля українства в революційних подіях, дав можливість нашим землякам у місті на Неві заявити про себе гучними маніфестаціями, що засвідчили про консолідацію різних національно-політичних організацій. Першим таким масовим заходом було вшанування пам'яті Тараса Шевченка в присутності представників різних національностей. І треба сказати: російські шовіністи були в шоку, коли побачили, що на чолі 20-тисячної маніфестації по Невському проспекті з українськими прапорами йшла царська охорона, яка складалася з українських солдатів і кубанських козаків. А тому кореспондентам столичних російських газет нічого не залишалося, як підрахувати, скільки було синьо-жовтих прапорів великого розміру, а скільки — малого.

У «Петроградской газете» за березень 1917 року вміщено велику кількість фотографій, на яких зображено українців з національними прапорами. На одній з них бачимо юнкерів Павлівського училища на огляді військових частин петроградського ґарнізону біля Зимового палацу з розгорнутим синьо-жовтим знаменом, на якому написано українською мовою: «Згинуть наші вороги!».

[2] *Визвольний шлях,* ч. 2, 1964, стор. 149-155.

У ті березневі дні, коли Центральна Рада в Києві була фактично Київською міською організацією, саме українці Петрограду взяли на себе головну ролю у контактах з Тимчасовим Урядом Російської імперії, стали свого роду зв'язуючою ланкою між ними, виконуючи різні доручення обох сторін. І листування Української Національної Ради в Петрограді з Михайлом Грушевським, донедавна переховуване в спецархівах, відкриває нам цікаві сторінки творення української революції.

«Усі ці виступи петроградських українців, — писали їхні керівники Олександер Лотоцький і Петро Стебницький до Центральної Ради 7 квітня 1917 р., — «мали на меті в перші часи пробудження нового державного ладу нагадати впливовим верствам російської столиці про існування українського народу з його болючими кривдами, але в своїх відносинах з урядом, петроградські українці виразно підкреслювали, що авторитетний голос по всім справам національної української програми на ближчі і дальші часи, уряд має почути від Центральної української організації. А землякам на Україні петроградські українці, поспішаючись з організацією місцевої національної Ради, сподівались дати готовий, зручний орган для провадження думок і пляномірної політики всього організованого українства».[3]

В усіх заходах Центральної Ради, підкреслювалося далі в листі,

> «Петроградський комітет буде їй до послуг виясненням політичної сітуації особистими зносинами з органами Тимчасового уряду. Але для того комітет повинен мати від Центральної Ради відповідні повноваження, а Тимчасовий уряд — заяву, що дійсно Комітет єсть місцевий орган Київського осередку української нації».

Того ж дня окремим листом О. Лотоцький і Стебницький наголошували перед членами Центральної Ради, що «особливої уваги в наш час вимагає справа підготовки до реалізації основного пункту української програми-автономії України».[5] При цьому підкреслювалося, що «на думку Петроградського Комітету, українцям потрібно в боротьбі за ідею автономности забезпечити собі співчуття і підмогу не тільки широких мас українства, але й національної меншости на Україні. Треба аґітувати в автономно-федералістичному напрямі серед місцевих великоросів, поляків, євреїв, німців тощо. Треба освітлювати їм українську ідею соціяльно-економічними інтересами країни і поставити таким чином справу автономії на ґрунті не лише національному, але й крайовому, переконавши національну меншість в тому, що її правам українська програма не шкодить і не загрожує. Нарешті треба ввійти в спілку з іншими

[3] Центральний державний архів вищих органів влади і управління України — ЦДАВОВУ, Фонд 1115, опис I, Справа 45, аркуш 11-12.

[4] *Там само.* Аркуш 12-13.

[5] *Там само.* Арк. 14

автономістами і федералістами, як грузини, вірмени й інші недержавні нації Росії, відшукувати федеративні елементи серед великорусів, і цим способом до Установчих Зборів підготувати широкий федеративний рух і міцну підмогу українцям в боротьбі за автономію».[6]

Документи, що збереглися, однозначно засвідчують: Михайло Грушевський дуже уважно ставився до діяльности Петроградської Української Національної Ради та її Комітету, вимагаючи від останнього регулярно повідомляти про розвиток української справи в урядових колах російської столиці. І українці Петрограду намагалися робити все, що було в їхніх силах.

В одному з листів до Грушевського вони засвідчують: «Щироповажаний Михайло Сергієвичу! Дуже трудно подавати регулярні вістки про тутешні заходи, бо щодня сітуація міняється, і поки, за сьогоднішних обставин, звістка ота дійде, то перестаріється і зміняється. Отож краще користуватися оказіями, і ми переказали про наші справи через Д. І. Дорошенка, тепер спеціяльно переказуємо через І. І. Мірного, передаючи через нього копію записки до Уряду в справі Краєвої Ради та копію проєкта волостного земства (про цей проєкт писалося в одному з листів Центральної Ради».[7]

При цьому зазначалося, що «складання записки про Краєву Раду поставило нас в досить прикре становище, бо крім резолюції з'їзду, не було у нас ніякого матеріялу про конкретніші форми проєктованої Ради. Пересилатися з Києвом — було б задовго і зволікло б справу, той рішили ми скласти записку тут, стоячи на формальних точках резолюції, підводячи під неї лиш фактичний ґрунт і оддаючи вироблення Конституції Краєвої Ради — до її ж компетенції. На щось конкретніше не мали ми уповноважень Центральної Ради».[8]

Цей документ під назвою «Памятная записка об областном Управлении в украинских губерниях», поданий був Петроградською Радою наприкінці квітня 1917 року Тимчасовому урядові. В ньому зокрема, розглядалися проблеми й кордонів автономної України, до складу якої мали ввійти «Київська, Подільська, Волинська, Полтавська, Чернігівська, Харківська, Херсонська, Катеринославська, прилеглі частини Таврійської, Воронезької, Курської і Бесарабської губерній. Факультативно Київський з'їзд намічає і Кубанську область у зв'язку із заявленими в цьому смислі на з'їзд побажань з боку місцевих представників. Точні межі Української области, відповідно дійсній перевазі Українського населення повинні бути визначені обласним комісаром по згоді з Центральною Укр. Радою».[9]

[6] *Там само.* Арк. 14
[7] *Там само.* Арк. 3
[8] *Там само.* Арк. 3
[9] *Там само.* Арк. 25

Як бачимо, Комітет Української Національної Ради в Петрограді намагався брати широку участь в справах рідної землі, добиваючись визнання її автономії від Тимчасового Уряду.

До речі, коли Тимчасовий уряд не відповідав на вимоги Центральної Ради про визнання автономії України, то українці Петрограду організували стотисячну маніфестацію під синьо-жовтими прапорами біля Зимового палацу. І коли члени Тимчасового Уряду побачили під своїми вікнами море синьо-жовтих знамен, то на них це подіяло сильніше, ніж гармати, бо того ж дня три міністри — Керенський, Церетелі і Терещенко — виїхали до Києва на переговори з Центральною Радою про визнання автономії України. І коли цього було досягнуто, то звичайно, вклад українців Петрограду був особливо значним.

Необхідно додати, що й пізніше Українська Національна Рада Петрограду докладала всіх зусиль, щоб відстоювати права українського народу перед Тимчасовим Урядом, а потім і перед більшовицькою владою. Однак після конфлікту Центральної Ради з урядом Леніна, останній грубою силою розігнав українське представництво у Північній Пальмирі, розгромивши Український Революційний Штаб і навіть спалив Українську бібліотеку.

Після цього повнокровне українське життя в Петрограді-Ленінграді на довгі десятиліття згасло. І нині, коли воно відроджується, мусимо згадати українство Петрограду, яке в 1917 році спільно з Михайлом Грушевським творило українську державність.

М. Ю. КОСТРИЦЯ
Українське Історичне Товариство
Житомир, Україна

ЗАКОНОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ЖИТОМИРІ

(28 СІЧНЯ — 8 БЕРЕЗНЯ 1918 РОКУ)

У кінці січня 1918 року більшовицькі війська, на чолі яких стояв російський сатрап, колишній царський генерал М. Муравйов, підійшли до Києва і почали обстріл, а згодом і штурм міста. Прагнучи врятувати столицю від знищення більшовицькими військами, Центральна Рада прийняла рішення вивести війська й артилерію з центру у передмістя, а державні органи евакуювати до Житомира. В ніч з 27 на 28 січня Центральна Рада прибула до Житомира. Її поява у місті не викликала захоплення ні в місцевих обивателів, ні в міських властей.

Як свідчать матеріяли Державного архіву Житомирської області, 28 січня 1918 р. відбулося екстренне засідання міської думи, на якому розглядалося питання «Про становище в м. Житомирі у зв'язку з поточними подіями й заняття м. Києва більшовиками».[1]

Із заявою виступив представник Центральної Ради Слоницький, який повідомив, що уряд має намір зайняти приміщення гімназії Покрамович (цей будинок по вулиці Пушкінській тепер перебудовано і в ньому знаходиться факультет іноземних мов державного педагогічного інституту ім. І. Франка — *прим. М.К.*). Заява Слоницького викликала вкрай неґативну реакцію у більшості депутатів міської думи. Зокрема, гласний депутат Айнгорн зазначив, що дума в політичній боротьбі не може стати на той чи інший бік. Її мета — турбота про безпеку населення й цілого міста. Тому потрібно, щоб Центральна Рада залишила Житомир. З катеґоричними запереченнями щодо перебування Центральної Ради в Житомирі, у зв'язку з присутністю якої може статися розгром міста, виступили й інші гласні думи. Та, не дивлячись на далеко не гостинну зустріч, Центральна Рада все ж таки знайшла тут тимчасовий притулок і в цих складних умовах плідно продовжувала займатися законотворчою діяльністю.

[1] *Заседание думы,* Волынь, 30 янв. 1918.

Вже наступного дня відбулося засідання Ради народних міністрів, на якому було здійснено перерозподіл обов'язків між членами урядового кабінету. Зокрема, голові Ради міністрів, міністрові торгу і промисловости В. Голубовичеві було доручено виконувати обов'язки міністра міжнародних справ, міністрові судових справ М. Ткаченкові надано портфель міністра фінансів, міністрові внутрішніх справ П. Христюкові — міністра освіти, заступникові міністра військових справ О. Жуковському — міністра військових справ, заступникові міністра шляхів Г. Сидоренкові — міністра пошт і телеграфів.

На засіданні 30 січня було прийнято відозву Ради народних міністрів до народу України, в якій повідомлялось про більшовицьку аґресію, причини змушеного переїзду Центральної Ради та уряду УНР з Києва до Житомира. На цьому засіданні було прийнято також ряд законів (в тому числі і земельного), проведено обговорення Радою народних міністрів питання про звернення до Німеччини щодо військової допомоги в очищенні України від більшовицьких напасників (за введення німецьких військ голосували чотири міністри, один утримався).

1 лютого відбулося засідання Малої Ради, на якій обговорювалося питання про «доповнюючу конвенцію з Німеччиною в справі воєнної допомоги Україні в боротьбі з більшовиками». Раді народних міністрів доручалось ужити всіх заходів, як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, для боротьби з анархією, в тому числі «підписувати всякі умови з іншими державами».

Хід військових дій вплинув на перебіг подій і під загрозою зайняття Житомира більшовиками, Мала Рада та уряд вимушені були увечорі 1 лютого виїхати у напрямку Сарн. Після звернення уряду В. Голубовича до німців за допомогою, останні не забарилися. Німці послали на Україну корпус фельдмаршала Германа фон Ейхгорна, який невдовзі окупував Житомир та інші міста Правобережної України. У моїй філокартичній колекції є поштові листівки з краєвидами Житомира і Бердичева, видані німцями в цей час. На зворотному боці листівок на вихідних реквізитах позначено: «Військова група Ейхгорна».[2] Зазначимо, що за санкцією Центрального комітету українського відділення партії лівих есерів 30 липня 1918 р. Ейхгорн загинув внаслідок терористичного акту, здійсненого кронштатським матросом Борисом Донським.

Певний час Центральна Рада перебувала у Коростені. Тут прийнято ряд важливих законів. Зокрема, 12 лютого Малою Радою було ухвалено закон про впровадження в УНР нового (григоріянського) календаря з 16 лютого 1918 р. Це число наказано «рахувати першим числом місяця березоля (марта)». Цього ж дня

[2] М. Ю. Кострица, «М. С. Грушевський у Житомирі», *Житомирський вісник*, 25 лист. 1994.

було прийнято Закон про впровадження середньоевропейського часу (стрілка годинника поверталася назад на 1 годину і 8 хвилин). Але головною подією стало затвердження гербом УНР тризуба — «знака Київської держави часів Володимира Святого». Після заняття з боєм 11 лютого Житомира військами куреня П. Болбочана, Центральна Рада та Рада народних міністрів 13 лютого переїздять із Коростеня знову до Житомира.

14 лютого Рада народних міністрів призначає Комірного головним комісаром уряду УНР при головнокомандуючому німецькими військами в Україні, затверджується спеціяльна інструкція про права і обов'язки комісара.

15 лютого з метою підсилення влади на місцях видається наказ про запровадження посад ґуберніяльних та повітових комендантів для «боротьби з анархією взагалі і для охорони майна військового».

З 15 лютого в Житомирі почала виходити газета «Народна воля», редакція якої переїхала з Києва. Вона однією з перших надрукувала прийняті на території Житомирщини закони УНР.

В кінці лютого Житомир став епіцентром переформовання військ УНР перед наступом на Київ. Події цих днів, зокрема 25-27 лютого 1918 р. у своїх спогадах описує генерал-хорунжий Генерального штабу УНР Всеволод Петрів, у майбутньому на еміґрації — військовий літератор, педагог, один з провідних діячів ОУН. Додамо, що В. Петрів з січня по червень 1919 р. був начальником житомирської юнацької школи, яка готувала старшин для армії УНР.[3]

В. Петрів згадує:[4]

> «Вже вечоріло, місто ніяк не змінило свого звичайного життя. Тільки біля колишнього губернаторського дому (тепер на цьому місці кінотеатр «Україна» — *прим. М.К.*), що стояв за невеликим густеньким сквером, на Київській вулиці, біліючи своїми колонами в старошляхетському стилі, чорніли, як черепахи, німецькі панцирні авта для забезпеки піхоти. На вулиці проти скверу стояла невелика юрба цікавих, а перед сквером мирно ступало двоє німецьких вартових у шоломах, з рушницями.
>
> Німецькі старшини розташувалися недалечко від свого дивізіону в готелі «Рим» (на цьому місці тепер книгарня «Знання» — *прим. М.К.*). Через декілька будинків на тій же вулиці стояла невеличка німецька варта, а між готелем і губернаторським будинком ходила зв'язкова стежа...».

А ось як описує В. Петрів інциндент, що стався з його помічником, прапорщиком Андрієнком на Житомирському вокзалі, «Дивна людина — оцей Андрієнко. Прапорщик з народних вчителів, поранений в обидві ноги під час світової війни, від чого одна нога

[3] Р. Ю. Кондратюк, «Житомирська юнацька школа», *Житомирський вісник*, 16 серп. 1993.

[4] В. Петрів, «Неторованим шляхом: Спомини з історії української революції 1917-1921 рр.», частина 2, *Вітчизна*, 1994, ч. 1-2, стор. 137-149.

стала коротшою, він накульгував. Гарячий і нестримний, він щойно в Житомирі вскочив у велику халепу: зустрів на станції Грушевського, підійшов до нього і каже:

— Якого чорта, батьку, привів німців? Це ж чортзна-що, а не політика — ганьба на цілий світ. Соціяліст, а з кайзером трактує.

Почувши цю розмову, вартовий стрілець із наддніпрянців підскочив і в досить-таки нечемний спосіб штурхнув Андрієнка зі словами:

— Як смієш так з головою уряду балакати?

Але Андрієнко відповів:

Він (це Грушевський) має велику шану, що його ми, народ, обрали, а не я, що він у мене голова уряду.

Не знаю, що відповів стрілець, але зрештою дійшло до того, що Андрієнко, крикнувши до Грушевського: «як ти не спиниш цього дурня, я спиню» — схопився до шаблі, ну, звичайно, і був заарештований та обеззброєний. Але на тому біда не скінчилася: гайдамацтво не визнало правди за вартовим і хотіло силою визволити Андрієнка «з буржуазного полону», та все це якось уладналося завдяки Грушевському, що сам наказав звільнити Андрієнка запискою, в якій написано було, як мені казали, що мовляв за щирість не карають, а гайдамака не завжди розуміється в політиці».

М. С. Грушевський використав перебування в Житомирі для осмислення політичної ситуації, яка склалася в Україні. Тут з-під його пера виходить стаття «Українська самостійність і її історична необхідність». В ній він приходить до висновку, що проголошення самостійности України викликане потребою заключення миру, потребою більш «рішучої політичної боротьби з походом Великоросії на Україну», і, нарешті — необхідністю «повної свободи в упорядкуванні соціяльних, економічних і фінансових справ України». Стаття була опублікована в житомирській газеті «Народна воля».[5]

У першій декаді березня засідання Малої Ради в Житомирі відбувалися майже щоденно. Було ухвалено закон про грошову одиницю — гривню та друк кредитних державних білетів вартістю 2, 5, 10, 20, 100, 500 і 1000 гривень. Ухвалено закони про громадянство УНР, тимчасовий статут про громадські роботи, реєстрацію громадянства УНР.[6]

На засіданні Малої Ради, в Житомирі, що відбулося 6 березня, було схвалено закон про адміністративно-територіяльний устрій УНР, згідно з яким скасувався поділ України на губернії і повіти, встановлювався поділ на землі — 32 одиниці.

9 березня Центральна Рада повернулася до Києва — столиці УНР.

[5] М. С. Грушевський, «Українська самостійність і її історична необхідність», *Народна воля*, 17 лют. 1918.

[6] В. Ф. Верстюк, О. М. Дзюба, В. Ф. Репринцев, *Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронологічний довідник*. Київ, Наукова думка, 1995, стор. 262.

АКАДЕМІЧНІ І НАУКОВІ УСТАНОВИ

ІГОР ПАСІЧНИК
Острозька Академія
Острог, Україна

ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ: МИНУЛЕ Й СУЧАСНЕ

СЛАВЕТНІЙ ОСТРОЗЬКІЙ СЛОВ'ЯНО-ГРЕКО-ЛАТИНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ ВИПОВНИЛОСЯ 420 РОКІВ

У жовтні 1996 року виповнилося 420 років з часу заснування першого вищого навчального закладу Східної Европи, перлини української освіти і культури — Острозької Академії. З цієї нагоди в Острозі відбулися урочистості. На них прибув екс-президент України Леонід Кравчук, який у квітні 1994 року підписав перший Указ про створення Острозької Академії, представники Рівенської обласної державної адміністрації, чисельні гості з України та з-закордону.

Велична й водночас драматична історія Острозької Академії, яка нерозривно пов'язана з історією Острозького князівства.

Волинське місто Острог на зламі XVI-XVII ст. стало блискучим осередком не лише економічним і політичним, але, головне, — всеукраїнським інтелектуальним центром. Не дарма поет Симон Пекалід (Пенкальський) у творі «Про Острозьку війну...» ("De bello Ostrogiano...") 1600 р., описуючи Острог, називав його як «місто прекрасне» й не шкодував високих слів для його звеличення. Саме тут протягом 1576-1636 pp. діяла Академія — перша школа вищого типу в православній частині Европи. Вона була одночасно й першою українською науковою установою. Академія за своїм духом та характером діяльности надійно утвердила за містом славу "українських Атен".

Академію заснував один з найбільших магнатів того часу, відомий меценат, політичний діяч України, нащадок київського князя — Святого Володимира, князь Василь-Костянтин Констянтинович Острозький. Величезні маєтності, походження, посідання впливових урядових і адміністративних посад давало йому змогу протягом півстоліття відігравати визначну ролю у політичному житті держави. Князь Костянтин Острозький був значно багатший за самого короля Речі Посполитої. Йому належала третина всієї Волині, маєтності у Київському, Володимирському, Білоцерківському, Богуславському, Переяславському, Канівському та Черкаському староствах, які приносили йому величезні, як на ті часи, прибутки — понад мільйон золотих червінців у рік.

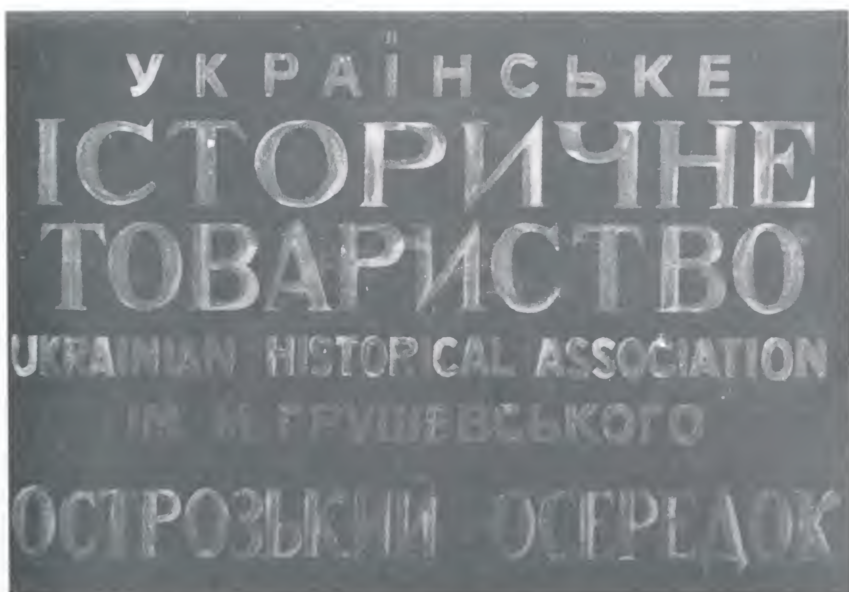

Таблиця Острозького Осередку УІТ на фасаді будинку Острозької Академії.

Як визнаний лідер православної опозиції у Речі Посполитій князь Острозький брав активну участь у всіх тогочасних політично-релігійних акціях. Свідченням величезного авторитету князя стало призначення його патріяршим екзархом для православних Речі Посполитої. Осібною грамотою 1590 р. польський король дав йому право «апробувати» кандидатів на православних єпископів. Від Вільнюса до Александрії (єгипетської) В.-К. кн. Острозький прославився своїми щедрими пожертвами на церкви, монастирі: збудував понад 600 церков та 20 манастирів.

Найбільшим осягом князя, безперечно, була академія, заснована в «домоначальному граді» при князівському дворі.

Місто Острог на той час отримало королівський привілей (1585 р.) на маґдебурзьке право, тобто привілей на самоврядування, що дало поштовх до ще швидшого економічного розвитку міста. Збереглися відомості про існування в Острозі ремісничих цехів: ковалів, кравців, пекарів, шевців, теслярів, скрипкарів, ганчарів, малярів, золотарів та ін. Славився Острог і виробництвом зброї.

Острог був великим торговим осередком тогочасної України. Через нього проходило декілька важливих торговельних шляхів із Польщі, Молдавії, Білорусії, Литви, Криму, Росії, Балкан та країн Західної Европи. Тричі на рік проводилися багатонедільні ярмарки.

В Острозі панувала й особлива духовна атмосфера. На зламі XVI-XVII тут зустрічались, взаємозбагачуючись, різні національно-культурні традиції. В місті були одні з найбільших і найдавніших на Україні колонії євреїв і татар, які займали окремі квартали і користувалися правом самоврядування.

Інтелектуально-мистецьке середовище міста творили досить численні малярі, співаки, цехові та придворні музики, будівничі-іноземці, вчителі, а також приватні та міські аптекарі — усі здебільшого бакалаври Краківського університету.

Отже, князевий вибір Острога для влаштування культурно-освітнього, видавничого центру не був випадковим.

В основу діяльности Академії було покладено традиційне для середньовічної Европи, однак цілком незвичне для українського шкільництва, вивчення семи «вільних наук» (граматики, риторики, діялектики, аритметики, геометрії, музики, астрономії). Вивчали в Академії і ряд інших дисциплін, серед них — медицина, основи тогочасного права тощо.

Унікальність та ориґінальність Острозької Академії виявилась і в тому, що тут, уперше в українському шкільництві, було запроваджене викладання грецькою та латинською мовами, а навчання церковнослов'янською було поставлено на науково-методичний рівень.

М. Грушевський писав про Академію, що вона «лічиться першим огнищем нової освіти, нового шкільництва, нового духовного життя».

В історії Острозької Академії можна окреслити три періоди. Час її встановлення (1576-1586 рр.) характеризується великим

інтелектуальним спалахом.

Острозький культурно-освітній центр (який, окрім Академії включав ще літературно-публіцистичний гурток та видавництво) залучав до співпраці діячів різних конфесій, ідеологічних та політичних орієнтацій попри перевагу православного спрямування діяльности осередку.

Першим ректором Академії був Герасим Смотрицький, родом із Поділля. Це був один із видатних письменників-полемістів того часу, наполегливий поборник поширення освіти на Україні. Його перу належить чимало гострих, полемічних творів, серед них перша друкована пам'ятка полемічної літератури «Ключ царства небесного»" та «Календар римський новий», виданий в 1587 р. в одній збірці. В книзі зазначено: *«Написано у Академії Острозкой»*.

Наступний період діяльности академії (1587-поч. 1620 рр.) — час її найвищого розквіту. Острозька Академія зав'язала тісні міжнародні стосунки з різними освітніми та науковими центрами Европи, зокрема з Грецією, Балканськими країнами, а також Австрією, Литвою, залучила до праці багатьох видатних особистостей того часу — українців та чужоземців, які з'їхались до «міста мудреців». Їх досвід, винесений з відомих европейських університетів, був втілений у діяльності Острозької Академії. Про те, що викладання в ній було на дуже високому рівні, й саме тут, в Острозі, концентрувались великі наукові сили, свідчить видатний діяч української культури, просвітитель і письменник, випускник Острозької Академії, архімандрит Києво-Печерської Лаври Захарія Копистенський у виданому в 1621 р. в Києві монументальному трактаті «Палінодія». Він писав, що при дворі князя Острозького на той час було багато ораторів Демостеносового рівня, філософів і мудреців, докторів слов'янської, грецької і латинської мов, славних математиків, астрологів та інші.

Найвідомішими серед професорів академії були, зокрема: грек Никифор Кантакузин, славний своєю ерудицією і тоді, коли навчався і працював у Падуанській академії, і серед греків Венеції; його співвітчизник Кирило Лукаріс — також вихованець Падуанської академії, був деякий час ректором Острозької Академії; поляк Ян Лятош — астроном, математик, доктор медицини, випускник Краківського та Падуанського університетів; Симон Пекалід (латиномовний поет, випускник Краківської академії) і блискучий полеміст Мартин Броневський (Христофор Філалет).

Найбільшу славу Острогу принесли українці — визнані публіцисти Герасим та Мелетій Смотрицькі, Іван Вишенський, Василь Суразький, Клірик Острозький, літератор Дем'ян Наливайко (брат Северина), друкарі, книжники.

Вихованці академії працювали вчителями, перекладачами, літераторами, друкарями, проповідниками, секретарями в державних та приватних установах, ставали релігійними діячами. Вперше учительський стан поповнився не учнями дяківських шкіл, а професійними викладачами з цілком новим світоглядом, набагато

вищим рівнем знань.

Не всі імена зберегла для нас історія. Та й неможливо було б усіх перелічити, але кілька імен варто згадати. Це Єлисей Плетенецький, Іов Борецький, що заклали основи майбутньої Києво-Могилянської Академії.

Глибокий слід в історії української науки й культури як учений, мислитель залишив Мелетій Смотрицький (син Герасима), автор славнозвісної «Грамматіки славенської» (1618), значення якої було надзвичайно велике, оскільки правила правопису, викладені М. Смотрицьким, стали нормою, або моделлю для інших слов'янських мов.

Відомі імена Дем'яна Наливайка, що заснував друкарню в с. Дермань, був одним із зачинателів української літературної мови задовго до І. Котляревського; Захарія Копистенського — церковного і культурного діяча, письменника, перекладача, видавця, автора праць «Часослов», «Книга о въръ единой», знаменитої «Палінодії»; О. Радишевського, що відновив у Москві друкарство, засноване Іваном Федоровичем; Петра Конашевича-Сагайдачного — гетьмана України, героя Хотинської битви та багатьох інших.

В Острозькому культурному осередку разом з Академією постало найпотужніше тогочасне українське видавництво. Діяла кирилична друкарня, де працював визначний східнослов'янський друкар Іван Федоров (Федорович), який разом з іншими друкарями видав цілу низку навчальних, богослужебних книг та творів полемічної літератури, зокрема, — «Буквар» для «первого научения детского» — перший український підручник, що в 1578 р. вийшов з Острозької друкарні, «Новий Завіт», перший покажчик до Нового Завіту, «Хронологія» білоруського поета Андрія Римші та ін. Найвизначнішою книгою Івана Федорова, надрукованою в Острозі, стала повна острозька «Біблія» (1581) церковнослов'янською мовою — шедевр поліграфічного мистецтва. До 1612 р. в Острозі було надруковано понад 20 видань.

Для потреб студентів і професорів Академії в Острозі була створена також бібліотека з латинських, грецьких і церковнослов'янських видань (130 з них і тепер зберігається в ЦНБ ім. В. І. Вернадського НАН України).

З часом функціонування Академії сходиться діяльність в Острозі єдиного на Волині значного малярського осередку, студентського присоборного хору та міського цеху музикантів, які зробили значний внесок у розвиток української музичної культури.

Занепад Академії, як і всього центру, почався після смерти князя Костянтина Острозького й був прямим наслідком переходу міста до спадкоємців. Припинення надання підтримки і субсидій Академії після смерти князя Костянтина Острозького призвело до згортання її діяльности. Висококваліфіковані викладачі-чужоземці вже не мали змоги приїжджати до Острога, почав розпадатися літературно-публіцистичний гурток, згортала свою діяльність друкарня. Цей процес, однак, тривав майже 10 років і близько 1636 р.

Академія припинила своє існування.

Проте, вироблена в Острозі система шкільництва не зникла безслідно. Сформований власне тут тип національного вищого навчального закладу православного спрямування — слов'яно-греко-латинська Академія — був перенесений до Києва й дав імпульс відкриттю Києво-Могилянської Академії, звідки поширився до Молдавії та згодом до Москви. У тому, що Київ перейняв естафету українського вищого шкільництва була закономірність. Саме завдяки «острожанам» близько 1615 р. (в час поступового занепаду Академії) тут витворилися 2 культурно-освітні осередки — братство зі школою та літературно-перекладацький гурток з друкарнею при Печерській Лаврі. До їх створення, зокрема, доклали зусиль Іов Борецький, перший ректор братської школи та лаврівський архімандрит Єлисей Плетенецький. Вже на їх основі Петро Могила у 1632 р. зміг заснувати Київську академію.

Історія Острозької Академії — це багатющий джерельний матеріял для філософів, істориків, психологів, педагогів, це ненаписані монографії та дисертації про подвижнецько-просвітницьку діяльність вчених-українців, що міцно заклали підвалини національної вищої школи.

Світло науки, просвітництва і культури, яке запалила Острозька Академія, продовжувало горіти протягом віків. І от, після більш ніж 350-річної перерви Острозька Академія нарешті пережила своє друге народження. Зусилля ентузіястів, громадськости, народних депутатів, обласної держадміністрації увінчались успіхом: 12 квітня 1994 р. вийшов Указ Президента України Л. Кравчука про утворення Острозького Вищого Колегіуму, який був перейменований в Острозьку Академію Указом Президента Л. Кучми від 5 червня 1996 р.

Острозька Академія — академічне містечно, яке розташоване у мальовничому куточку Острога на базі будинків колишнього монастиря та гімназії. Загальна площа його будівель — понад 10 тис. кв. м. Вона включає три навчальні корпуси, гуртожитки, їдальню, наукову бібліотеку, спортовий комплекс, медичну частину тощо.

Студентами Острозької Академії стають випускники середніх або студенти вищих навчальних закладів, що успішно склали вступний іспит, який відбувається у формі тестування з української та англійської мов, української та загальної історії, літератури та мистецтва, правознавства, математики, фізики, хемії та біології на спеціяльності «історія», «культурологія», «економіка», «правознавство».

В Острозькій Академії працює 36 викладачів, 67 відсотків з яких доктори та кандидати наук.

Абітурієнтів, які не пройшли за конкурсом, запрошується на навчання на нульовий факультет, що працює протягом семи місяців з листопада по травень. На нульовому факультеті абітурієнти мають змогу поглибити знання з предметів, які включені у вступні іспити.

В Острозькій Академії навчаються студенти (вони тут називаються «спудеями») з усіх областей України, крім того Академія має ліцензію на навчання іноземних громадян.

Студенти, що бажають займатися науковою роботою, об'єднані в студентське наукове товариство «Академік», що має свій статут і сприяє науково-дослідній діяльності молоді. Студенти Академії постійно беруть участь в наукових студентських конференціях, семінарах, симпозіюмах, колоквіюмах, диспутах, які відбуваються в даному закладі та інших навчальних і наукових осередках України. Молоді науковці Академії є учасниками і переможцями наукових конкурсів в галузі історії, культурології, економіки. Вони є авторами тез, доповідей та повідомлень на конференціях, що відбувалися в Острозі, Рівному, Києві, Одесі та ін. містах.

Модульна система навчання, що запроваджена в Острозькій Академії, допомагає залучити до читання лекцій кращі інтелектуальні сили вузів України та з-закордону. В Академії реґулярно викладають провідні викладачі та професори західноевропейських та американських університетів, наприклад, Тарас Закидальський, доктор філософії, професор Торонтського університету (Канада), Віктор Стів, доктор юридичних наук, Віктор Китастий, президент Американського Дому в Україні (США) та професор Зірка Воронка (США), доктори філософії Північно-Ілінойського університету Мирон Куропась, Девід Ріплі, Джефрі Міррел.

Острозька Академія — навчальний заклад, що утворює єдиний академічний науково-дидактичний комплекс з національним університетом «Києво-Могилянська Академія». Тут вдало поєднуються кращі краєві та закордонні навчальні технології. Добре зарекомендувала себе «рейтинґова» система оцінювання знань студентів, що є могутнім мотивуючим засобом у процесі навчання. Для перевірки рівня знань, навичок та вмінь студентів широко застосовується система письмових іспитів, яка допомагає регулярно та об'єктивно оцінювати рівень підготови студентів із різних предметів та вчасно ліквідовувати прогалини у знаннях. Студенти Академії мають право вибирати частину навчальних курсів, що становить близько 30 відсотків навчального навантаження, а також можуть за бажанням навчатися паралельно на двох факультетах. В Академії приділяється значна увага вивченню англійської мови, поскільки вона, поряд з українською, є другою викладовою мовою в навчальному закладі. Крім того, студенти мають змогу оволодіти ще однією мовою за вибором (польською, німецькою, французькою, еспанською, латинською).

Працюють комп'ютерні кляси, які обладнані найновішими потужними комп'ютерами. Академія входить до міжнародної системи «Інтернет», що дає можливість з допомогою електронної пошти обмінюватись інформацією з науковими та навчальними закладами світу.

Діє наукова бібліотека, яка разом з бібліотеками міста Острога становить бібліотечний комплекс і налічує близько ста тисяч

примірників, серед них унікальні рукописи та наукові книги, джерельні, археографічні видання, монографії, наукова періодика. Проте бібліотечні фонди Академії лише тільки формуються і є ще великі потенційні можливості для їх збагачення, зокрема, виданнями XVIII-XIX ст. літературою західної української діяспори, допомога якої є конче необхідною.

Навчання в Академії організоване за трьома триместрами: осіннім, зимовим і літнім. Після кожного триместру студенти складають заліки та іспити.

Випускникам після чотирьох років навчання, які здобули базову вищу освіту (перший освітній рівень), присуджується перший науковий ступінь — бакалавра наук. Після п'яти років навчання випускники отримують звання спеціяліста. Тим, хто здобув повну вищу освіту (другий освітній рівень), після шести років навчання, присуджується другий науковий ступінь — маґістра наук.

Академія є помітним науковим осередком нашої держави. Наприкінці 1994 р. на базі Острозької Академії відкрито відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, де продовжена підготовка до видання документів XVI-XVIII ст. з історії Острога, насамперед із Волинських судово-адміністративних книг та книг Литовської та Волинської (Руської) Метрик. Острозьке відділення НАН України — перший на території Історичної Волині академічний гуманітарний осередок. Академія готуватиме для нього фахівців — істориків із джерелознавства, археографії, архівознавства. Також на базі нашого вузу наприкінці 1995 р., за ініціятивою президента Головної управи Українського Історичного Товариства ім. М. Грушевського, резиденція якого перебуває в місті Кент (штат Огайо, США), визначного сучасного історика професора Любомира Винара, був відкритий і вже функціонує Острозький осередок УІТ.

В Академії за участю вчених України та зарубіжжя відбуваються численні наукові конференції. Серед них вже стали традиційними проведення міжнародних конференцій з проблем християнської моралі: перша (1995 р.) під назвою «Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження України», друга (1996 р.) — «Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України», цій же проблемі буде присвячена і наступна, третя, що має відбутися в Острозі навесні 1997 р. В Острозькій Академії вже відбулись також інші наукові конференції: «Культурний феномен Волинських Атен» (1995 р.), «Леся Українка і національна ідея» (1996 р.) за участю науковців із різних вузів та науково-дослідних інститутів НАН України. Восени 1996 р. ВОА до 130-річчя від дня народження М. Грушевського Острозький осередок УІТ організував конференцію на тему «Велика Волинь у науковій спадщині й громадській діяльності М. С. Грушевського». У тому ж році відбулися дві науково-підсумкові конференції викладачів і студентів Академії, збірки матеріялів яких вже підготовлені до друку.

В Академії працює відділ міжнародного співробітництва, що координує і здійснює обмін інформацією, встановлює зв'язки з іноземними освітніми і науковими установами, видатними політичними діячами, відомими вченими, професорами і лекторами, які бажають зробити свій внесок у розвиток Академії, а також чужинцями, які хочуть навчатись в Острозькій Академії.

Наш колектив співпрацює з інститутом вищої освіти м. Свонзі (Великобританія), Ягелонським університетом у Кракові, університетом імени Марії-Кюрі Склодовської у Люблині (Польща), Північно-Ілінойським університетом (США) та іншими навчальними закладами.

Відроджена Академія стає важливою віхою у дальшому розвитку національної науки, освіти та культури і безперечно заслуговує на підтримку з боку західної української діяспори.

Завітайте до Острозької Академії, і ви отримаєте справжню насолоду від безпосереднього дотику до ренесансу української національної науки і просвіти, адже саме тут ви побачите її найбільшу цінність — щедрих і натхненних ідеєю відродження ентузіястів.

МИКОЛА КОВАЛЬСЬКИЙ
Українське Історичне Товариство
Острог, Україна

ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА В ОСТРОЗІ

Не викликає сумніву, що Українське Історичне Товариство ім. М. Грушевського, засноване у середині 60-их рр. в США за ініціятивою нинішнього його Президента, видатного сучасного українського історика професора Любомира Винара, стало, поряд з його друкованим органом журналом «Український Історик», суттєвим чинником і фактором наукової української історіографії.

Із відродженням незалежної української держави протягом 90-их рр. було засновано вже 6 його філій-осередків — спочатку у Львові, Києві, Ужгороді, потім в Острозі, Дніпропетровську, Луцьку й Черкасах.

З самого початку заснування Острозький Осередок УІТ діє на базі острозького вищого навчального закладу, який до червня 1996 р. мав назву «Острозький Вищий Колегіум», а з червня 1996 р. після Указу Президента України Леоніда Кучми — «Острозька Академія».

Острозький Осередок на терені усієї історичної Волині створився на пропозицію проф. Л. Винара, що з нею звернувся він до нас до Острога телефонічно із Кенту (штат Огайо, США) наприкінці 1995 року. 25 листопада 1995 року відбулись збори ініціяторів-засновників Острозького Осередку УІТ на регіон історичної Великої Волині. Ініціятивна група складалася із 9 осіб, з них 7 острожан (відомий краєзнавець, лауреат Рівненської обласної премії «За відродження Волині», Голова (в 1989-96 рр.) Острозького науково-краєзнавчого Товариства «Спадщина» ім. князів Острозьких Петро Андрухов (1922-1996), Ігор Пасічник (доктор психологічних наук, професор, ректор відродженого в Острозі вищого навчального закладу, тоді під назвою Острозький Вищий Колегіум Національного Університету «Києво-Могилянська Академія» — ОВК), Микола Ковальський (доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, проректор з наукової роботи ОВК), Петро Кулаковський (кандидат історичних наук, доцент ОВК), Алла Атаманенко (викладач ОВК), Віктор Атаманенко (кандидат історичних наук, доцент ОВК, з 1997 р., завідуючий катедрою історії Острозької Академії), Анатолій Криловець (кандидат філологічних наук, доцент ОВК-ОА) і два засновники поза межами Острога — з Рівного Гурій

Ректор Острозької Академії проф. Ігор Пасічник і проф. Микола Ковальський (вищий зростом), проректор Академії і голова Осередку УІТ в Острозі. (Архів УІТ).

Бухало (краєзнавець, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Рівненського обласного історико-краєзнавчого музею), і з Житомира Борис Кругляк (1931-1996) — доктор історичних наук, професор, академік Нью-Йоркської Академії наук, видатний спеціяліст з економічної історії, історії формування національного ринку в Україні). На превеликий жаль, у 1996 р. два вчені засновники Острозького Осередку — А. Андрухов і Б. Кругляк закінчили життя, що є великою і неоціненною втратою для української науки і УІТ.

На першому засіданні, коли було засновано Острозький Осередок УІТ, обрано керівні органи Осередку — його предсідником-головою професора Миколу Ковальського, заступником голови доцента Петра Кулаковського, секретарем Аллу Атаманенко. Було обрано й Контрольну Комісію Острозького Осередку УІТ у складі: Миколи Ковальського, Ігора Пасічника й Гурія Бухала.

Ініціятивна група Осередку виділила Статутову Комісію, до складу якої увійшли проф. М. Ковальський, доценти П. Кулаковський і В. Атаманенко. На першому ж засіданні Осередку УІТ в Острозі був прийнятий його Статут, що складається із семи розділів (І — «Загальні положення», II — «Мета і завдання», III — «Членство», IV — «Права членів», V — «Виключення і вихід з осередку», VI — «Керівні органи», VII — «Розпуск Осередку»).

В «Загальних положеннях» відзначається, що цей осередок є

«Науковою установою, головними завданнями якої є розбудова української історичної науки, об'єднання дослідників історії і культури України, особливо історичної Великої Волині... Тереном діяльности Острозького Осередку УІТ є Рівненська, Волинська, Житомирська, північна частини Тернопільської (Крем'янеччина) і Хмельницької (Шепетівка, Ізяслав, Старокостянтинів, Білогір'я, Базалія) областей... Острозький Осередок співпрацює з вищими навчальними закладами, науково-дослідними установами, громадськими організаціями і товариствами, які займаються вивченням проблем, дотичних до завдань, що вирішує Осередок... Острозький Осередок УІТ є неприбутковою громадською організацією, науковою установою, що не займається комерційною діяльністю... Острозький Осередок УІТ в своїй діяльності опирається на пожертви членів і симпатиків УІТ...».

У другому розділі «Мета і завдання» записано:

«2.1. Метою Острозького Осередку УІТ є об'єднання дослідників історії, культури, етнології Волині, а також активних прихильників-українознавців вивчення історії України в цілому й свого краю зокрема.

2.2. Завдання Осередку:

а) сприяти вивченню на наукових засадах історії, історіографії, археології, історичної бібліографії, циклу спеціяльних історичних і культурологічних дисциплін, проблем етнології, українознавства в цілому як України, так і історичної Великої Волині зокрема;

б) сприяти пошуку, виявленню (евристиці) і вивченню джерел з історії України і особливо Великої Волині у вітчизняних і закордонних архівах, бібліотеках, музеях;

в) розгорнути бібліографічну й біобібліографічну (персонологічну), біоісторичну діяльність за створенням фундаментального науково-довідкового апарату з застосуванням комп'ютерів і фіксацією в банках електронної пам'яті даних досліджень в різних галузях гуманітарних наук і джерел з історії Великої Волині;

г) здійснювати едиційну діяльність за виданням корпусу джерел і наукових праць, а також кращих надбань історіографічної спадщини минулого стосовно терену поширення діяльности Острозького Осередку УІТ;

д) активно висвітлювати історію Волині, здобутки української історіографії XVII-XX ст. в ділянках історії Волині у періодичних виданнях, монографічних дослідженнях, публічних лекціях, дидактичній діяльності, наукових і науково-практичних семінарах, симпозіумах і конференціях.

III. Членство.

3.1 Острозький Осередок складається із членів таких категорій:

а) почесних;

б) дійсних;

в) членів-наукових співробітників;

г) членів-любителів.»

Острозький Осередок УІТ на своїх перших зборах сформулював

визначення цих категорій:

«Почесні члени — видатні науковці, які за рішенням загальних зборів Осередку за особливі заслуги у розвитку української наукової історіографії удостоюються цього звання, а також особи, що спричинилися до суттєвої розбудови Осередку шляхом значного матеріяльного сприяння;

Дійсні члени — дослідники з науковим ступенем, або вченим званням, що внесли вагомий внесок у вивчення історії України, мають більше 20 друкованих праць загальним обсягом понад 6 друкованих аркушів, які отримали позитивні рецензії в науковій періодиці;

Члени-наукові співробітники — дослідники, що провадять наукові студії з історії України, здійснили значну евристичну роботу, мають від 10 до 20 друкованих праць, загальним обсягом 4-6 друкованих аркушів;

Члени-любителі — особи, які цікавляться історією своєї батьківщини, виявили бажання надати моральну та матеріяльну допомогу УІТ, мають нахил до дослідницької роботи.»

«3.2. Кожний кандидат в члени Осередку зобов'язаний заповнити членську анкету й підтвердити свою причетність до дослідження, вивчення або висвітлення історії краю шляхом подання за власним підписом переліку основних друкованих праць.

3.3. Почесні члени обираються загальними зборами осередку на підставі великого особистого внеску у дослідження історії України і особливо Великої Волині (можуть обиратися як із України, так і з країн, де діє УІТ.

3.4. Дійсні члени мають право повного голосу, обираються загальними зборами при наявності рекомендації 2-ох членів — дійсних або почесних.

3.5. Члени-наукові співробітники Осередку мають право повного голосу, але не мають статусу дійсного члена, які визнаються на основі наукового доробку з окресленої проблематики.

3.6. Члени-любителі не мають права повного голосу, лише дорадчий. Члени-любителі рекомендуються до прийняття членами, що мають право повного голосу.

IV. Права членів.

4.1. Почесний, дійсний та член-науковий співробітник мають право повного голосу на загальних зборах, обирати і бути обраним до Управи Осередку, подавати свої думки і пропоиції щодо його діяльности.

4.2. Члени-любителі мають дорадчий голос на загальних зборах, в разі потреби можуть бути кооптовані Управою до керівних органів Осередку.»

Подаємо персональний склад Осередку УІТ в Острозі з відповідною градацією його членів (станом на 1 вересня 1997 р.):

Дійсні члени (подаємо прізвища в алфавітному порядку):

Бухало Гурій (Рівне), Ковальський Микола (Острог), Костриця Микола (Житомир), Кудь Вадим (Луцьк), Кулаковський Петро

(Острог), Пасічник Ігор (Острог), Ричков Петро (Рівне), Степанков Валерій (Кам'янець-Подільський).

Наукові співробітники:

Атаманенко Віктор (Острог), Дячок Валерій (Хмельницький), Захарчин Віра (Острог), Криловець Анатолій (Острог), Огиєва Олена (Луцьк), Пащук Іван (Рівне), Святець Юрій (Дніпропетровськ), Цибульський Валерій (Рівне), Черниxівський Гаврило (Крем'янець), Яременко Василь (Хмельницький).

Члени-любителі:

Атаманенко Алла (Острог), Грицюк Ігор (Острог), Гром Віктор (Рівне), Кушнір Мирон (Острог), Манько Микола (Острог), Михальчук Микола (Острог), Павлюк Віктор (Шепетівка), Позіховський Олександр (Острог), Руцький Микола (Нетішин), Хведась Анатолій (Острог).

Головний організаційний і одночасно науковий захід Острозького Осередку УІТ — було проведення на базі Острозької Академії 28 вересня 1996 р. наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження М. С. Грушевського на тему «Велика Волинь у науковій спадщині й громадській діяльності М. С. Грушевського». Про цю конференцію говориться в статті А. Атаманенко «Наукова ювілейна конференція в Острозі» (VI.-1996.— No 1-4(128-131). — С. 423, 424). На конференції виступили з доповідями та повідомленнями проф. М. Ковальський («Історія Волині в багатотомній праці М. Грушевського «Історія України-Руси»), доп. В. Атаманенко («Вивчення М. Грушевським аґрарної історії Волині XVI — перш. пол. XVII ст.»), доп. П. Кулаковський («М. Грушевський як дослідник Волинської (Руської) метрики»), викл. Ж. Янковська («До питання про дослідження фолкльору та етнографічних особливостей населення Волині в працях М. Грушевського»), в.о.доц. М. Кушнір («Острозька Академія в творчості М. Грушевського»), О. Хведась («М. Грушевський і Городоцький музей Ф. Штейнгеля»). Надіслали свої доповіді та повідомлення на конференцію проф. із Києві А. Санчевич (1924-1996), який за декілька місяців до конференції відійшов з цього світу (тема його повідомлення — «Велика Волинь як історико-географічний фактор у творчості М. Грушевського»), член УІТ проф. Кам'янець-Подільського педагогічного університету д-р історичних наук В. Степанков («Події початкового етапу національної революції (1648 — перша половина 1649 pp.) на Волині у висвітленні М. Грушевського») і наукова співробітниця Ін-ту історії України НАН України О. Юркова («Дослідження О. І. Барановичем маґнатського господарства на Волині XVI-XVIII ст. на терені Науково-дослідної катедри історії України у Києві (1924-1930)»). Три останні доповіді та повідомлення у формі наукових статтей вже опубліковані в 1996 р. в числах 1-4 (128-131) УІ. Крім того зголосились з тематикою та надіслали тексти виступів на цій конференції доц. М. Кострица із Житомира («Законотворча діяльність Центральної Ради в Житомирі (28 січня — 8 березня 1918 р.)» та доц. А. Ткачук із Кам'янця-Подільського («М. С. Грушевський про П. Сагайдачного як визнач-

ного державного діяча України»). З метою популяризації УІТ проф. М. Ковальський опублікував в острозькій місцевій пресі у 1996 р. (17 лютого і 2 березня) статтю на тему «Консолідуючий чинник наукової української історіографії. Українському Історичному Товариству виповнилось 30 років». У першому томі «Наукових записок» Острозької Академії восени 1997 року вийде його ж стаття під назвою «Українське Історичне Товариство — важливий чинник сучасної української наукової історіографії» (1 друк. арк.).

Члени Острозького Осередку УІТ брали активну участь у сімох наукових Острозьких конференціях в 1996-1997 рр., зокрема двох науково-підсумкових професорсько-викладацького складу Острозької Академії, VII-VIII історико-краєзнавчих Острозького Товариства «Спадщина» ім. князів Острозьких, Всеукраїнському семінарі, присвяченому Лесі Українці («Кассандра» Лесі Українки і европейський модерн 30-31.V.1997 р.) та двох міжнародних наукових конференціях на базі Острозької Академії з проблем виховання молоді в дусі християнської моралі.

Залучатимемо до роботи в Осередку УІТ і публікації праць молодих дослідників із числа викладачів і спудеїв Академії — істориків, культурологів, правознавців. Готуємо для скерування в журнал «Український Історик» статті членів УІТ, зокрема А. Атаманенко, В. Яремчука та ін. Члени УІТ і його симпатики візьмуть участь наприкінці вересня 1997 у конференції в с. Дермані, славетному осередку культури і освіти XVI-XVII ст., центрі українських національно-визвольних змагань 40-50-их років XX ст., у зв'язку з його 500-річчям. Завдяки підтримці нас науковою літературою з боку головної управи УІТ, насамперед професора Любомира Винара, розповсюджуємо останні числа «Українського Історика» в місті й реґіоні серед членів і симпатиків УІТ. Ставимо питання про ширше залучення до написання статтей до «Українського Історика» острожан, співробітників Острозької Академії та місцевих краєзнавців. На базі Острозького Осередку УІТ плянується створити лекторій і науковий семінарій із біоісторіографії, з метою пропаґування та досліджень в галузі персоналійної (персонологічної) української історіографії. Вже складена картотека та виготовлені фотокопії майже ста істориків, археологів, культурологів і мистецтвознавців України XIX-XX ст. Плянується виготовлення художніх портретів видатних українських істориків і розміщення їх в приміщеннях Острозької Академії для популяризації їх серед викладачів і спудеїв, що може бути реалізоване завдяки підтримці з боку ректорату Острозької Академії і насамперед її ректора проф. Ігора Пасічника.

До ювілейного збірника на пошану видатного сучасного українського історика, засновника нового напрямку в історіографії — грушевськознавства проф. Любомира Винара нами підготовлені до друку дві статті — меморіяльна «Внесок професора Любомира Винара у розробку проблеми «наукова історична школа», і друга —в галузі української персоналійної (персонологічної) історіографії «Лекційний курс І. Крип'якевича з української історіографії».

ЛЮДМИЛА САКАДА
Українське Історичне Товариство
Київ, Україна

УІТ В УКРАЇНІ (1990 — 1997)
(КОРОТКИЙ ОГЛЯД)

Діяльність Українського Історичного Товариства від самого початку безпосередньо пов'язана з «Українським Істориком» — журналом української наукової історіографії, що з 1963 р. виходить за кордоном. Гурт українських істориків-ентузіястів в непростих умовах еміґраційного життя заініціював у 1965 р. УІТ і видає український науковий історичний журнал. УІТівці розуміли вагу справжніх історичних вартостей і представляли інший, на відміну від радянсько-партійного, напрям в українській історіографії.

Нині УІТ і його «Український Історик» вже добре знані фахівцям і набувають популярности серед широких кіл громадскости України. Цьому сприяла послідовна діяльність керівництва УІТ і високий рівень наукових публікацій в журналі Товариства за всі роки їх існування.

В нових історичних умовах (з кінця 80-их рр.), на тлі послаблення тоталітарного режиму в СРСР та розхитування його зусиллями національно-демократичних сил, УІТ активізувалося в справі піднесення історичної свідомости українського суспільства. Матеріяли «Українського Історика» спонукали до пробудження думки культурних діячів та науковців України, спонукали їх прагнути дорівнятися до здобутків діяспори. З 1990 р., як тільки послабли перешкоди для безпосередньої співпраці з науковцями України, в діяльності УІТ розпочався якісно новий період, характерною рисою якого став початок злиття двох вимушено відокремлених у попередній період гілок української національної історіографії — на Батьківщині і в діяспорі. Львівський історик Ярослав Дашкевич був одним з перших серед тих, хто вболіваючи за долю української історичної науки, прагнув співпраці з УІТ. З свого боку керівництво Товариства заініціювало контакти з тими науковцями і культурними діячами в Україні, які свідомо стали на шлях повернення об'єктивної історичної правди.

Серед перших дієвих кроків було встановлення офіційного контакту з Археографічною комісією АН УРСР (згодом набула статусу Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського). Керівництво Комісії висловило зацікавлення у творчих відносинах з УІТ в широкому діяпазоні українознавства і

Ігор Гирич, Світлана Панькова, Любомир Винар.
Музей Михайла Грушевського, Київ, жовтень, 1995.

Професори Володимир Сергійчук, Любомир Винар, Михайло Кончук і Олександер Сидоренко.
Міжнародна наукова конференція, присвячена 30-річчю УІТ. Київський університет ім. Т. Шевченка, 10 жовтня 1995.

зокрема при підготовці до видання наукової спадщини найвидатнішого історика України академіка Михайла Грушевського.[1] У вересні 1990 р. голова УІТ і головний редактор «Українського Історика» Любомир Винар здійснив першу поїздку до України. У Києві він був запрошений до участи у засіданні Комісії по вивченню творчої спадщини академіка М. С. Грушевського. УІТ та Археографічна комісія уклали тоді «Угоду про співробітництво», якою було закріплено намір активно співпрацювати та ряд видавничих проєктів, в т. ч. щодо видання в Україні «Покажчика змісту журналу 'Український Історик'».[2]

Надаючи великого значення згуртуванню наукових сил для відновлення історичної правди про видатного сина України, УІТ проголосило 1991 рік — Ювілейним роком Михайла Грушевського з тим, щоб вперше спільно його відзначити як в Україні, так і в діяспорі. 29 серпня 1991 р. учасники І Конґресу Міжнародної асоціяції україністів у Києві одностайно схвалили відповідну резолюцію на пропозицію голови УІТ Любомира Винара.[3] Комітет для відзначення 125-літнього ювілею Михайла Грушевського, створений УІТ у співпраці з Науковою Радою СКВУ з провідних науковців різних країн, брав участь в організації разом з науковою громадскістю України урочистих заходів в Україні, Европі, США і Канаді. Професора Л. Винара було запрошено до складу ювілейного Урядового комітету, створеного Постановою Президії Академії Наук УРСР.[4] Новою ініціятивою УІТ стало створення у 1991 році наукового Міжнародного Товариства М. Грушевського, серед членів-засновників якого є відомі українські науковці з різних країн світу.[5]

Саме тоді зав'язалася активна співпраця УІТ з відновленим Науковим Товариством ім. Т. Г. Шевченка у Львові.[6] Постановою Президії НТШ професора Любомира Винара було обрано у березні 1991 р. до складу Організаційного комітету для відзначення 125-річчя М. С. Грушевського.[7] Спільними зусиллями НТШ, Республі-

[1] Лист Павла Соханя, голови Археографічної комісії АН УРСР до Любомира Винара за квітень 1990 No 123/572 (копія). Поточний архів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

[2] Угода про співробітництво між Археографічною комісією АН УРСР та Українським Історичним Товариством. — Київ. Вересень 1990. Там само.

[3] Любомир Винар. *Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації* (Статті і матеріяли), Київ, 1995, 249 стор.

[4] «Матеріяли про 125-ту річницю від дня народження Михайла Грушевського» (Док. 8 і додаток No 1). *Михайло Грушевський* (Збірник наукових праць і матеріялів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського), Львів, 1994, стор. 450-452.

[5] *Там само* (Док. 8), стор. 457-458.

[6] «Співпраця УІТ з НТШ у Львові», (Хроніка), *Український Історик*, 1990, ч. 1-4, стор. 231.

[7] «Матеріяли про 125-ту річницю...» (Док. 4), стор. 445-446.

канської асоціяції україністів та УІТ 27-29 серпня 1991 року у Львові було проведено Міжнародну наукову конференцію «Михайло Грушевський — визначний український вчений, державний діяч, громадянин», в праці якої брало участь 150 науковців з семи країн, серед них — 14 членів УІТ.[8] Було урочисто закладено камінь у підмурівок пам'ятника Михайлові Грушевському у Львові (відкрито 12.06.1994). З ініціятиви Наукової Ради НТШ у Львові було відзначено в 1994 р. вагомий особистий внесок професора Любомира Винара у розбудову національної історіографії і зокрема грушевськознавства «Дипломом лауреата медалі Михайла Грушевського». Наступна наукова імпреза за участю УІТ відбулася 24-25 жовтня 1994 року у Львові для відзначення 100-річчя прибуття Михайла Грушевського на катедру історії України у Львівському університеті. Матеріяли конференції, влаштованої спільно з Інститутом історичних досліджень Львівського університету, Львівським відділом Інституту археографії НАН України, Інститутом українознавства НАН України, та Історичною комісією Наукового Товариства ім. Шевченка побачили світ заходами і коштом УІТ та цих установ.[9]

«Михайло Грушевський» — тема, як відомо, одна з провідних в діяльності УІТ, і недарма «Український Історик» називають ще журналом грушевськознавства. В рамках видавничої діяльности УІТ Любомиром Винарем було перевидано на Заході збірку М. Грушевського «На порозі Нової України» (з 1918 р.), яку можна розглядати як політичний заповіт. Цю книгу голова УІТ подарував 24 серпня 1992 року першому Президентові незалежної України Леоніду Кравчуку та депутатам Верховної Ради на церемонії передачі повноважень Державного Центру УНР в екзилі.

До 130-річчя від дня народження Михайла Грушевського — з ініціятиви УІТ було створено Міжнародний академічний комітет (голова комітету — Л. Винар), який у співпраці з науковими установами та університетами в Україні і діяспорі взяв на себе організацію наукових конференцій і ювілейних вечорів і надає допомогу у виданні праць з грушевськознавства. Урочисті святкування ювілею видатного історика і державного діяча було проведено у Києві і Львові, так і в багатьох країнах за участю УІТ.[10]

Свого часу вістка про офіційне рішення щодо створення Історико-меморіяльного Музею М. С. Грушевського в Києві відразу знайшла позитивний відгук голови УІТ з пропозицією співпра-

[8] «До ювілею Михайла Грушевського: Документація», Л. Винар, *назв. пр.*, стор. 275-277.

[9] *Михайло Грушевський і Львівська історична школа:* (Матеріяли конференції...— 1994 р.) Нью-Йорк—Львів, 1995.

[10] «Ювілейний рік Михайла Грушевського (1866-1934): Матеріяли», *Український Історик,* 1996, стор. 429-440. «Ювілей Михайла Грушевського в 1996 році: Хронологія». *Там само,* стор. 461-467.

цювати над його створенням.[11] Професор Любомир Винар увійшов до Комітету сприяння Музею від УІТ,[12] яке оголосило патронат над Музеєм. До слова, в плянах цього музею передбачено створення окремого постійного розділу експозиції «Українська історична наука», де має бути висвітлено і непросту долю української науки в цілому, враховуючи здобутки діяспори. Тут, зокрема, буде представлено УІТ та його внесок у розбудову грушевськознавства. Сьогодні в рамках постійно діючої виставки з експозиції Музею Михайла Грушевського в приміщенні Музею міста Києва розгорнуто стенд з матеріялами УІТ і зокрема «грушевськіяни», в т. ч. праці засновника наукового грушевськознавства Любомира Винара.

Під час першого приїзду в Україну та наступних зустрічей у Києві і Львові голова УІТ Любомир Винар особисто познайомився з багатьма науковцями, в тому числі з молодшого покоління істориків, яких вирізняло прагненням до історичної об'єктивности. Деякі з них стали членами УІТ, серед них видатні науковці Михайло Брайчевський, Ігор Гирич, Сергій Білокінь, Ярослав Дашкевич, Володимир Сергійчук, Юрій Мицик, Ярослав Дзира, Геннадій Боряк, Євген Пшеничний та інші. Після здобуття державної незалежности України за ініціятивою голови і нових членів почали виникати Осередки УІТ в Україні: 11 серпня 1992 року у Львові, 20 серпня — у Києві, а згодом і в інших містах — у Дніпропетровську, Острозі, Ужгороді, Черкасах. Окрім того в багатьох містах України було визначено офіційних представників «УІ», до складу редакційної колеґії якого було залучено науковців з України (М. Брайчевський, М. Ковалький, Я. Дашкевич, І , Гирич і інші).

В своїй діяльності Осередки УІТ гуртуються навколо «УІ» (значна частина друкованих матеріялів журналу належить авторам з України) та відводять чільне місце Михайлові Грушевському і його творчій спадщині.

* * *

Київський осередок УІТ ім. М. С. Грушевського, очолюваний видатним істориком-археологом Михайлом Брайчевським, що до нього входить близько 40 науковців (з Інституту української археографії, Музею М. Грушевського, Національного університету ім. Т. Г. Шевченка та інших установ і вузів) на сьогодні є одним з провідних в Україні, про це свідчить хоч би питома вага друкованих матеріялів киян в «УІ». Перша наукова конференція Київського осередку «Мітологія в українській історіографії XIX і XX століття» (17 жовтня 1993 р.) засвідчила прагнення вивільнити історичну

[11] Л. Винар. "Лист до Т. Хоменко, директора Музею міста Києва від 17.11.1992». Поточний архів Музею М. Грушевського (що на правах відділу Музею міста Києва).

[12] Комітет сприяння Музею М. Грушевського (Список). *Там само.*

науку із пут постколоніяльної історіографічної спадщини і сприяла поширенню авторитету УІТ в Україні. 30-річчя Українського Історичного Товариства було відзначене проведенням Міжнародної наукової конференції у стінах Київського університету ім. Т. Г. Шевченка (11 жовтня 1995 р.), що сприяло популяризації «Українського Історика». Відтоді оновлений київський «Український історичний журнал» НАН України (за ред. акад. В. Смолія), перейшов до співпраці з «УІ» і реґулярно надає свої сторінки для інформації про УІТ та «УІ».

Члени Київського осередку провели з нагоди 65-річчя голови УІТ Любомира Винара вечір-презентацію виданої в Україні книги «Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації» (Київ, 1995), віддавши належну шану засновникові грушевськознавства.

Усвідомлюючи непростий нинішній стан історичної науки в Україні, керівництво УІТ, акумулюючи інтелектуальні та матеріяльні зусилля українців діяспори і рідного краю, активно співпрацює з науковими установами і бібліотеками. В лютому 1997 р. в Національній парламентській бібліотеці у Києві в присутності громадскости, представників преси і національного телебачення пройшла урочиста церемонія передання дару Українського Історичного Товариства бібліотекам України — близько 1500 примірників журналу «Український Історик» і деякі з книжок УІТ з видавництва «Дніпрова хвиля» були привезені з Мюнхену Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей.

Один з річників журналу «УІ» — за 1993 р. — було віддруковано частиною тиражу у Києві. Члени Київського осередку УІТ висловили думку про доцільність поширення редакційно-видавничого відділу «УІ» у Києві для забезпечення систематичної підготовки матеріялів і випуску журналу квартальником.

Як бачимо, діяльність УІТ в Україні багатогранна і виповнена конкретним змістом, слугує як справі розвою української національної історіографії так і відновленню історичної свідомости суспільства в незалежній Україні.

СПОГАДИ

М. БРАЙЧЕВСЬКИЙ
Українське Історичне Товариство
Київ, Україна

ЯК ПРЕЗИДІЯ АКАДЕМІЇ НАУК РОЗПРАВЛЯЛАСЯ З НЕПОКІРЛИВИМ ІСТОРИКОМ

На весні 1966 р. в Україні (як і в цілому СРСР) відбувалися поважні події, пов'язані з формуванням так званого шістдесятництва. Вони поставили мене в досить своєрідне становище відносно керівництва Інституту історії АН УРСР та президіяльних кіл, деморалізованих тенденцією до вільного висловлення думок і переконань. Тоді я написав статтю «Приєднання чи возз'єднання», яку одразу ж заборонили в Радянському Союзі і яку широко публіковано закордоном. Поява цієї статті мала місце з огляду на загальну політичну ситуацію, спровоковану потеплінням, що дістало умовну назву «Хрущівської відлиги».

Але це потепління виявилося не тривалим і не глибоким і скоро змінилося Брежнівською стаґнацією. Демократичні тенденції були перервані новими хвилями репресій, без яких радянська держава не могла обійтися.

Перша хвиля після сталінського терору припала на 1965 р., друга — на 1968 р., третя — на 1972. Вона стала тотальним погромом української інтеліґенції, що дістала ім'я «Маланчуківщини». Ця кампанія була очолена спочатку тодішнім секретарем ЦК КПУ А. Скабою, відомим ненависником української культури. В 1968 р. він був усунений з керівництва, позбавлений посади в ЦК і призначений директором Інституту історії.

Академік Ф. Овчаренко, який заступив Скабу на посаді секретаря ЦК, дотримувався порівняно льояльної позиції, але після усунення з посади першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста і призначення на його місце В. Щербицького, змушений був піти у демісію, а його місце зайняв відомий українофоб В. Маланчук. Зусиллями нового керівництва ідеологічний терор набрав характеру погромницького, діставши промовисту назву «Маланчуківщини».

В ході того погрому чимало осіб (переважно з числа інтеліґенції) було засуджено і заслано до концтаборів, або й знищено фізично. Ще більше зазнало адміністративної розправи, втратило свої посади, а відтак і засоби існування; їх відмежовано від творчого життя, декого примістили в психіятричних лікарнях; дехто опинився на вигнанні за кордоном. Та найсумнівнішою була доля тих, хто пішов на службу

тоталітарному режимові, зрікся своїх переконань і тим позбавив себе громадянської перспективи.

В 1968 р. група української інтеліґенції (понад сто осіб), серед яких були широко відомі діячі на духовій ниві, звернулися з листом до керівників Радянського Союзу (Л. Брежнєва та О. Косигіна) з протестом проти репресій, що розгорнулися в другій половині 60-их років. Цей документ, однак, не діждався офіційної відповіді. Замість того вище начальство вдалося до арештів та судових справ. Серед імен, що стоять під листом, фіґурує й моє, яке я відмовився «зняти». За це був вигнаний з Інституту історії АН УРСР, на той час вже очолений А. Скабою. То був перший удар, завданий мені в процесі "дискусій" кінця 60-их.

Після ряду перешкод мене було поновлено в Академії наук в 1970 р. на посаді старшого наукового працівника в Інституті археології, в якому саме в цей час було створено Київську постійно діючу археологічну експедицію. В організації тої експедиції я брав активну участь. Але академічна ласка виявилася недовготривалою. В 1972 р. з початком маланчуківщини мене було вдруге звільнено з Академії наук — на цей раз на більш суворих засадах — «із забороною писати й малювати».

Якщо в 1968 р. мені дозволялося займатися наукою і публікувати написані праці (в 1968-1972 рр.) у мене вийшло з друку десь близько 40 досліджень та публікацій, в тому числі монографія «Походження Русі»), то в 1972 р. на всі підготовлені мною роботи було накладено жорстоке вето. Всі праці, які були в друку, вилучалися з видавництв; навіть просту згадку прізвища категорично викреслювано.

Як це робилося, ілюструє пропонований читачеві документ — постанова Президії Академії Наук УРСР. Вона досить виразно змальовує методу ідеологічної діяльности в розпал Маланчуківщини. Особливо зворушливо виглядає ґриф "таємно", що стоїть у верхньому правому куті документу. Очевидно, автори публікованого тексту усвідомлювали його неприличність.

Постанова Президії Академії Наук УРСР

Таємно 160
экз. N 2

Герб УРСР
Президія Академії Наук Української РСР
Постанова N 91

м. Київ 2 березня 1973

Про серйозні методологічні хиби і теоретичні помилки в матеріялах щорічника Інституту археології АН УРСР.

В 1972 р. Інститут археології АН УРСР випустив у світ щорічник «Київська старовина» (видавництво «Наукова думка», К., 1972 р., 204 с.). Президія Академії наук УРСР своєю постановою від 9 липня 1970 р. N 227 доручила Інституту археології АН УРСР організувати спеціяльне щорічне видання, присвячене

минулому Києва. Однак, Інститут археології не справився з цим завданням.

Виданий щорічник має ряд хибних положень, серйозних методологічних і теоретичних помилок. Назва щорічника не відповідає характеру радянського видання, повторює назву дореволюційного журналу буржуазно-ліберального напрямку «Киевская старина». Майже у всіх статтях та повідомленнях відсутні теоретичні висновки, узагальнення, не висвітлюється зв'язок київських матеріялів з пам'ятками Північної та Північно-Східної Русі.

Особливо багато серйозних методологічних хиб і помилок є в статті М. Брайчевського (без вказівки його прізвища) «Рядовий міщанський будинок у Києві XI-XIII ст.», в «Передмові» та «Коментарях» до публікації «Історія міста Києва» М. Берлінського. У вищезгаданій статті стародавний Київ, Київська земля протиставляються Північній та Північно-Східній Русі. Для порівнання київського будинку автор бере матеріяли з тогочасних країн Західної Європи, а для протиставлення — матеріяли з інших давньо-руських земель. «Київ X-XIII ст., всупереч науковим здобуткам твердить М. Брайчевський, — докорінно відрізнявся від Новгорода та інших північно-руських міст» (стор. 30). Подібні антинаукові твердження висловлені також на 26, 37, 38 сторінках. В статті є намагання протиставити одне одному східнослов'янські племена, зокрема північні (які ніби жили в лісах як всякі звірі) південним племенам — полянам (які ніби були мужами «мудрими і смисленими») (с. 31).

Чимало хибних положень містять передмова та коментарі до праці М. Берлінського. Всупереч історичній правді, в передмові твердиться, що після вбивства в Києві князя Аскольда Олегом (882 р.) почалася язичницька реакція, яка відкинула Русь назад на цілий етап (с. 78).

Як і в попередній статті про київський будинок, у передмові та коментарях є намагання протиставити Південну Русь (тобто Київську землю) Північно-Східній Русі (с. 78, с. 197). А визначного діяча Давньої Русі Андрія Боголюбського, який намагався об'єднати всі руські землі, навіть названо «князь-погромщик» (с. 197, прим. 79).

Коментуючи перший лист Б. Хмельницького до царя Олексія Михайловича від 8 червня 1649 р., в якому йшлося про возз'єднання України з Росією, автор, в противагу радянській історіографії, говорить, що це було звернення «як до свого можливого сюзерена», оскільки цар Олексій був одним з претендентів на польський престол (с. 200, прим. 160). Зовсім обійдено питання про возз'єднання України з Росією.

Не відповідає історичній дійсності твердження про те, що до Люблінської унії (1569 р.) на Україні практично не було польських маєтків (с. 198, прим. 125). Одночасно не сказано про загарбання феодальною Польщею основної частини українських земель в результаті Люблінської унії (с. 198, прим. 130).

Відсутній клясовий підхід в оцінці подій та явищ другої половини XVIII ст. в Росії, на Україні і в Польщі (с. 77, 79).

Слід відзначити, що на наявність ідейних і методологічних хиб і помилок в окремих працях Інституту археології АН УРСР вказувалося в постанові директивних органів від 5 вересня 1972 р. та в постанові Президії АН УРСР No. 316 від 14 вересня 1972 р. «Про заходи по виконанню постанови директивних органів про Інститут археології АН УРСР», проте, як свідчить видання цього щорічника, керівництво Інституту археології не зробило належних висновків з цих документів. Відділення економіки, історії, філософії та права АН УРСР давало категоричні вказівки т.в.о. директора Інституту археології АН УРСР В. Д. Барану та відповідальному редактору П. П. Толочку про необхідність вилучення із щорічника

всіх матеріялів, підготовлених М. Брайчевським, якого в жовтні 1972 р. вже звільнено з роботи в Інституті археології АН УРСР. Однак, цих вказівок не було виконано, що є, крім усього іншого, грубим порушенням з боку вказаних працівників службової дисципліни.

За ці серйозні хиби і помилки ідейного та теоретично-методологічного характеру, що мають місце в першому випуску аналізованого щорічника, несе також відповідальність колишній директор Інституту археології чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко, при якому рукопис щорічника готувався і рекомендувався до друку.

Зазначені працівники не забезпечили також належного рецензування рукопису щорічника та обговорення його на засіданнях відповідного відділу і вченої ради Інституту археології АН УРСР. Рецензуваня обмежилося передачею рукопису не в офіційному порядку певній установі, а в приватному порядку тодішньому старшому науковому співробітнику Інституту історії АН УРСР О. С. Компан. На засіданні вченої ради Інституту археології АН УРСР обговорення фактично не було, рукопис формально рекомендували до друку.

Все це зроблено всупереч встановленому порядку рецензування та обговорення рукописів перед рекомендацією до друку, а також з ігноруванням постанов Президії Академії наук УРСР та бюро Відділення економіки, історії, філософії та права АН УРСР про підвищення відповідальности і вимогливости у справі всебічного аналізу рукописів, їх рецензування та обговорення на засіданнях відділів і вчених рад інститутів.

Президія Академії наук УРСР постановляє:

1. Відзначити вкрай безвідповідальне ставлення колишнього директора Інституту археології члена-кореспондента АН УРСР Шевченка Ф.П., заступника директора Інституту по науковій роботі Барана В.Д. та нач. експедиції Інституту Толочка П.П. до підготовки рукопису щорічника, його рецензування та обговорення на засіданнях відділу і Вченої ради Інституту археології АН УРСР, внаслідок чого видано щорічник з серйозними методологічними хибами і теоретичними помилками, що завдає шкоди справі боротьби проти ворожої ідеології.

2. Рішуче засудить таку негідну практику роботи і грубого порушення існуючого порядку підготовки, рецензування та рекомендації до друку рукописів, виконуваних за плянами науково-дослідної роботи.

3. За безвідповідальне ставлення до підготовки і рецензування рукопису щорічника, порушення службової дисципліни, що виявилося в невиконанні вказівок про вилучення матеріялів і прізвища М. Брайчевського з верстки щорічника, нач. археологічної експедиції Інституту, відповідальному редактору щорічника Толочку П.П. оголосити сувору догану.

4. За відсутність контролю за підготовкою рукопису щорічника незабезпечення принципового і вимогливого обговорення його перед рекомендацією до друку та невиконання вказівок про вилучення матеріялів і прізвища М. Брайчевського з верстки щорічника заступникові директора Інституту археології АН УРСР по науковій роботі Барану В.Д. оголосити догану.

5. За недостатній контроль за якістю підготовки рукописів, особливо в галузі суспільно-політичних наук, до друку в.о. директора видавництва «Наукова думка» Храмову Ю.С. зауважити.

6. За недостатній контроль за виконанням власних вказівок про вилучення матеріялів М. Брайчевського та його прізвища з верстки щорічника академіку-секретарю Відділення Б. М. Бабію зауважити.

7. Взяти до відома, що керівництво видавництва «Наукова думка» наклало суворі стягнення на співробітників видавництва, які проявили недостатню вимогливість до авторів щорічника.

8. Суворо вказати редколегії щорічника на безвідповідальне ставлення до підготовки його до друку.

9. Зобов'язати Інститут археології АН УРСР:

— зняти з щорічника назву «Київська старовина», яка відтворює назву дореволюційного буржуазно-ліберального журналу;

— глибоко вивчити всі рукописи, що подані Інститутом до видавництва, з точки зору їх ідейного і наукового рівня і вжити рішучих заходів до неповторення подібних методологічних збочень.

До 20 березня ц.р. подати до бюро Відділення пропозиції про доцільність дальшого видання Інститутом великої кількости серійних та тематичних збірників з археології.

10. Відділенню економіки, історії, філософії та права АН УРСР вжити заходів щодо зміцнення редакційної колегії щорічника.

11. Ще раз звернути увагу керівників всіх наукових установ Відділення та відповідальних редакторів і членів редколегій на необхідність точного додержання встановленого порядку підготовки рукописів, їх рецензування та обговорення з метою рекомендації до друку.

Цю постанову обговорити на засіданнях дирекцій установ Секції суспільних наук АН УРСР з аналізом видавничої діяльности установ.

12. Контроль за виконанням цієї постанови покласти на академіка-секретаря Відділення економіки, історії, філософії та права АН УРСР Б. М. Бабія.

Президент Академії наук УРСР
академік (Б. Є. Патон)

В.о. головного вченого секретаря Президії АН УРСР
академік АН УРСР (Б. М. Бабій)

MISCELLANEA

НАТАЛЯ БІЛОУС
Українське Історичне Товариство
Київ, Україна

ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМОВІДНОСИН КИЇВСЬКИХ РЕМІСНИКІВ ЗАМКОВОЇ ТА МАГІСТРАТСЬКОЇ ЮРИСДИКЦІЙ

У житомирській замковій книзі за 1616-1618 рр., що зберігається у ЦДІА України у м. Києві (ф. 11), виявлено документ, що доповнює джерельну базу для вивчення характеру взаємовідносин між київськими ремісниками магістратської (магдебурзької) та замкової (воєводської) юрисдикцій, зокрема щодо утримання державних військових формувань Речі Посполитої та Війська Запорозького під час їхніх постоїв у Києві в період польсько-московської війни 1617-1618 рр.

Становлення двох окремих цехових систем магдебурзького та замкового присуду було започатковано привілеєм короля Сигізмунда І, виданим у Вільні 16.01.1516 р. Відповідно цьому привілею київські міщани звільнювались "от послушенства и власти воевод, судей и иных урядников наших и их наместников" Конкретно, щодо ремісників, у привілеї зазначається: "кравцев, ковалев, цирулников, золотарей, лучников, стрелников, кушнеров, шевцов и иных всех ремесников в Киеве тепер живучих и впред будучих, под власт и послушенство меское поддаем и привлащаем, а от власти и послушенства воевод и иных урядников наших и их намесников вылучаем и уволняем".[1] Указом Сигізмунда І, виданим у Пйотркуві 8.03.1544 р., був поновлений магдебурзький привілей Києву 1516 р. В ньому йдеться про передачу двох ремісників від кожного цеху для замкових робіт з переходом їх під присуд замку.[2]

[1] ЦДІА України у м.Києві. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 3-6 зв.; 7-11. Опубл.: Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 г. Изд. под ред. В.Антоновича и К.Козловского. Киев, 1868. – № 25. – С. 47-51.

[2] Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 3-6 зв.

Цей же привілей був підтверджений указом Сигізмунда Августа від 24.04.1545 р.[3] Відповідно листу, виданому в Києві київським воєводою А.Немировичем від 9.01.1518 р., ремісники повинні були бути передані з-під замкової юрисдикції у відання магістрату, але вже за винятком плотницького цеху.[4]

Але про дійсний стан справ свідчать кількісні дані ревізії Київського замку 1552 р.: серед міщан замкового присуду нараховується 4 кушніра, 7 чоботарів, 1 замочник, 4 кравця, 3 постригача, 1 калачник, 1 бондар, 11 лучників, 2 сідельника, 3 плотники, 5 риболовів, 1 колісник, 1 римар і 1 золотар, а серед міщан "которые под меским правом сидят домы своими" згадується тільки по одному кушніру, чоботарю, калачнику, воскобійнику,[5] що в дійсності свідчить про кількісну перевагу замкових ремісників над магістратськими. Наведені дані дають підставу припустити, що повна передача цехів до відання магістрату не здійснилась, а, насправді, відбувалося поступове формування двох окремих цехових організацій замкового та магістратського присудів з кількісною перевагою на користь замкових цехів. Цьому сприяла королівська влада, про що свідчить вирок, виданий у Львові 11.09.1578 р., у суперечці київських міщан-ремісників магістратського присуду з воєводою кн. К.К.Острозьким. Король Стефан Баторій, незважаючи на представлений магістратськими ремісниками підтверджуючий привілей Сигізмунда Августа, виправдовує протиправне залучення воєводою всіх магістратських ремісників до замкових робіт і насильне перетягнення їх під замковий присуд: "для того нинешним декретом нашим водле стародавнего звычаю и уживаня оних ремесников в потребах замку Киевского князя воеводу заховали и заховуем".[6] А вже указом Сигізмунда III від 3.01.1591 р. встановлювались цехові статути для замкових ремісників м. Києва, якими вони урівнювались у правах з магістратськими ремісниками[7], а також законодавчо підтверджувалося завершення процесу формування двох окремих цехових систем під різними юрисдикціями.

[3] Там само. – Арк. 7-11.

[4] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – Т. I. – № 68. – С. 57-58.

[5] РДАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 563. – Арк. 40 зв. – 41. (Мікрофотокопія в ЦДІА України у м. Києві. – Ф. КМФ-36. – Оп. 1. – Спр. 563. – Арк. 40 зв. - 41.)

[6] Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов (далі: Архив ЮЗР). К., 1907. – Ч. VIII. – Т. V. – № 96. – С. 215-218.

[7] ЦДІА України у м.Києві. – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 134. – Арк. 12; Спр.149. – Арк.1.

Про кількість ремісників замкового присуду на початку XVII ст. свідчить документ від 27 квітня з житомирської замкової книги за 1606 р. У ньому перераховано повний склад замкового ремісництва за станом на 1603 р., а саме 336 майстрів 28 ремісничих фахів[8]. Автор публікації згаданого документа, скориставшись також цифровими даними податкового тарифу 1631 р., згідно з яким міщани магдебурзського присуду, в тому числі ремісники, сплатили 900 золотих польських податку, а міщани замкового присуду – лише 120 золотих[9], припускає можливість кількісної переваги магістратських ремісників над замковими на початку XVII ст. Але документ, що публікується конкретизує і пояснює дані 1603 р., узагальнено і умовно представляючи кількісне співвідношення між ремісниками обох юрисдикцій принаймні до кінця 1618 р.: "... их в мєстє єго кр. мл. Києвском єст далєко болшєй, ниж мєсчан майдєборского права."

Що ж до виконання спільних зобов'язань, то, незважаючи на королівські укази і привілеї, рівні права і обов'язки та свою кількісну перевагу, замкові ремісники кожного разу при перебуванні військ у місті ухилялись від їх виконання, перекладаючи всі витрати на магістратських міщан, через що останні зазнавали великих збитків. В указі Сигізмунда III від 20.01.1614 р. королівським ревізорам про точний облік і перевірку видатків київського магістрату на козаків та жовнірів вказується на те, що магістратські міщани "на Украине мешкаючи, отъ жолнеровъ и козаковъ вытеганьемъ стацыи и инныхъ тяжкихъ податковъ великие утиски и наклады поносятъ, ижъ до великого знищеня и упадка приходить мусят".[10] Такий стан тривав протягом XVI – першої половини XVII ст. Про це йдеться і в документі, що публікується.

11 липня 1618 р. київські урядники магдебурзької юрисдикції – війт Федір Ходика, бурмистр Онисим Ходкович та райці і лавники внесли скаргу (протестацію) до книг Житомирського замку на цехмистрів замкової юрисдикції, що підпорядковувались київському воєводі, тобто: на цехмистра кравецького цеху Андріяша, кушнірського – Ларка, ковальського – Іллюшу, швецького – Кирила. Останніх було звинувачено у недотриманні угоди про рівну участь міщан обох юрисдикцій в утриманні військ під час постоїв. 22 квітня 1618 р., коли на постій до Києва прибула рота жовнірів під ко–

[8] Див. публ.: Яковенко Н.М. Новий документ до історії київських ремісничих цехів початку XVII ст.// Архіви України. – №5. – К.., 1989. – С. 68-71.
[9] Архив ЮЗР .– Ч. VII. – Т.1. – №47. – С.376-377, 380.
[10] Архив ЮЗР. – Ч. VIII. – Т. V. – № 153. – С. 430.

мандуванням Яроша Вреща, "хотєчи в нєм лєжу и стацию свою мєт", скаржники, "забєгаючи абы всє мєсто Києв было в покою", вирішили дати стацію жовнірам: "стома полтми слонины, двадцатма копами сыров и двадцатма фасками масла, особливе трунком медовым и пивным". До того ж сплатили 750 золотих польських при умові, що половина цієї суми буде повернута їм замковими ремісниками, але ті не дотримались угоди. Подібне відбулося і 12 травня 1618 р., коли до Києва увійшов загін Запорозького Війська. Гетьманський полк, що налічував 5 тисяч козаків, розташувався у місті "на лєжу", тобто на тимчасовий постій. Як правило, постої козаків в українських містах супроводжувались свавільствами і грабунками, надмірними стаціями, про що свідчать королівські універсали до козаків з категоричними вимогами утримуватись від свавільних дій, а також численні скарги шляхтичів, духівництва, міщан.[11] Очевидно ці обставини спонукали міську верхівку вжити заходів, щоб якнайшвидше позбутися присутності запорожців у місті. Магістратські ремісники відремонтували 10 гармат, забезпечили козаків порохом, оловом, петардами, сплатили три тисячі золотих польських, як і раніше розраховуючи, що половину витрат візьмуть на себе замкові ремісники. Але і в цьому випадку угода була порушена.

Все ж таки, наприкінці травня гетьманський полк Війська Запорозького, отримавши все необхідне, в короткий строк – через півтора тижні – виїхав "з нємало полєгкою всих мєщан києвских обоєи юрисдиции" в напрямку кордонів Московської держави, як відомо, для з'єднання з військом королевича Владислава для участі в польсько-московській війні, що заверешилась підписанням 1 грудня 1618 р. перемир'я у Деуліні.[12]

В документі також йдеться про представника однієї з найбільш відомих київських міщанських родин – Ходиків – Федора Ходику, який протягом 1613-1618 рр. очолюючи війтівський уряд, постійно займався привласненням чужих земель, розбоєм, грабіжництвом, був відданим прибічником унії. Після завершення польсько-московської війни до Києва приїхав відомий поборник православ'я гетьман Війська Запорозького Петро Конашевич Сагайдачний і тут одержав титул гетьмана України.[13] Одночасно з цими подіями Ф.Ходика був зміщений з війтівської посади, а на його місце було обрано представника "народної партії" Семена Мелешковича, підтри–

[11] Архив ЮЗР. – Ч. III. – Т. I. – С. 236-237, 253-255, 256-258, 263-264 та ін.
[12] Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. К., 1990.– Т. 2. – С. 150-151.
[13] Там само. – С. 152.

муваного Сагайдачним. Однак, після смерті гетьмана у 1621 р. Ф.Ходика знову очолив війтівський уряд, продовжуючи свою попередню політику, що зрештою призвело до його загибелі у 1625 р.[14]

Документ підготовлений до видання згідно з правилами видання пам'яток XV-XVIII ст. При цьому текст документу транслітерований за допомогою сучасного українського алфавіту з додаванням літер, що вийшли з ужитку: є, ѡ, ѳ, ѣ. Скорочення під титлами зберігаються. Виносні літери внесені в рядок і набрані курсивом. Паєрки на позначення звуків "і" та "й" передані курсивним "и". Текст розбитий на клаузули відповідно до вимог дипломатики та на абзаци – смислові блоки. Розділові знаки розставлені наближено до правил сучасної пунктуації, кінці аркушів позначені знаком //.

1618 р., липня 11. Житомир. - Скарга київського війта Ф.Ходики, бурмистра О.Ходковича, райців, лавників і міщан магістратського присуду на цехмистрів замкового присуду про порушення ними угоди щодо рівної участі в утримуванні жовнірів та полку Війська Запорозького під час перебування у Києві

Протєстация пано*в* мєща*н* києвски*х* на цє*х*мистро*в* мєща*н* жє києвски*х*

Року ахиі, м҃сца июля ѡдина*д*цато*г*[о] д҃ня

Писали и присылали до вряду єго к*р*. м*л*. замку Житоми*р*ско*г*[о] до мєнє Яна Га*л*чиновского, по*д*старостє*г*[о] житоми*р*ско*г*[о], славє*т*ныє па*н* ѳєдо*р* Ходыка во*и*тъ, Ѡнисим Хо*д*кович бу*р*мистръ, ра*и*цы, лавники и вси мєщанє мєста Киє*в*ско*г*[о] права ма*и*дєбо*р*ского по*с*ла*н*ца своєго ѳєдора Дробышєвича, ѡповєдаючи и свє*т*чєчи и протє*с*туючи проти*в*ко славє*т*ны*м* А*н*дрєяшу кравє*ц*кому, // Ла*р*ку кушнє*р*скому, И*л*юши кова*л*скому, Кирилу швє*ц*кому, цє*х*мистромъ и и*н*ши*м* вси*м* рємєснико*м* та*к*жє мєщано*м* мєста Києвского юри*с*дыци*и* замковоє, сусєдо*м* свои*м*, тыми словы ѡ то, и*ж*тыє рємєсниковє мє*с*чанє мєста Киє*в*ско*г*[о], зажваючи в мєстє єг[о] к*р*. м*л*. Києвє, заро*в*но такоє *ж* во*л*ности и поживєня яко ма*и*стра*т* и вси мє*с*чанє ма*и*дєбо*р*ско*г*[о] права, кгды коли-ко*л*вє*к* тра*ѳ*я*є*тсє зо всєго мєста єг[о] к*р*. м*л*. Києва дава*т* стацию, а*л*бо яки*и* подато*к* любъ на жо*л*нєрє, любъ на козаки Во*и*ска єг[о] к*р*. м҃лсти, а*л*бо на и*н*шиє

[14] Антонович В.Б. Ходыки – воротилы городского самоуправления // Киевская Старина. – 1882. – № 2. – С. 258.

розные припадковые потребы посполитые меские, ωхороняючи место и всих месчан так юриздиции меское, яко и замковое, ωд жолнеров, козаков и иньших припадков.

Звыш менованые ремесникове мещане киевские помененым протестуючим маидеборского[о] права мещаном в таковых тежарах и складках в ни в чом помагат и пнзми на то се складат не хочут и не складают, не поглєдаючи на то ничог[о], же их в месте ег[о] кр. мл. Киевском ест далеко болшеи, ниж месчан маидеборского права. Также, иж завжды за зложенем стации албо яког[о] иног[о] податку през мещане маидеборские ωни завжды во всемъ ωт жолнеров, козаков и иньших навалностеи волно зоставуют не респектуючи.

Кгды року теперешнег[о] тисеча шестсот ωсмнадцатого, мсца априля двадцат второго днѧ наступили были жолнере его кр. мл. – рота ег[о] мл. пана Яроша Врєща – на мисто ег[о] кр. мл. Киевъ, хотечи в нем лежу и стацию свою мет. Теды теперешние протестуючие, забегаючи абы все место Киев было в покою, постановили помененои роте зо всег[о] места Киевског[о] дат стацию ωт лежи абы волно было. На што пречоные цехмистрове и ремесникове вси згодне през братю свою ремесников спосродку себе Ланка Яцковича, Петра Комыну, Курила Шевца, Ωмеляна Коваля, Илю Єрмоленка, Васка Котелника и Хому Кожемяку, позволивши, ωбецали, шлюбовали и руки дали, же што бы колвек маистрат и мещане маидеборского права, єднаючи за себе и за их помененои роте стации, што зложили и дали, тог[о] всег[о] ровную половицу, яко в сполном тежару ωт себе им зложити и заплатити мели // и были повинни. Яко кгды теперешние протестуючие помененую роту за лежу и за стацию стома полтми слонины, двадцатма копами сыров и двадцатма ѳасками масла, ωсобъливе трунком медовым и пивным, погодили, поєднали и то им все ωтдали. И так себе яко и тых ремесников ωт них ωхоронили и на туую стацию певную свою власную зложоную суму, то ест золотых полских семсот и петдесят выдали. Звышменованые цехмистрове и ремесникове водлуг слова и обетници, и дания рук своих и самое в том повинности половици тое сумы, то ест трохсот семидесят и пяти золотых полских, им зложит, ωтдатъ и заплатит не хотели и не хочут ку кривде и шкоде теперешних протестуючих. Которое собе за тым ωт них менуют на другую таковую ж суму триста семдесят пят золотых полских.

А потом, кгды днѧ дванадцатог[о] мсца мая, в сем же року тисеча шестсот ωсмнадцатом, наступило Воиско ег[о] кр. мл. Запорозское, которое ишло до Москвы на службу ег[о] кр. мл. и Речи Посполитое,

то *єст* по*л*къ г*є*т*ман*ски*и*, в которо*м* было п*ят* тис*є*ч*еи*, до м*є*ста Ки*є*вского на л*є*жу. Т*є*ды, для пру*д*шо*г*[о] вы*є*ханя то*г*[о] во*и*ска с Ки*є*ва к воли, поко*є*ви и доброму вс*є*го м*є*ста Ки*є*ва *ѡ*бои*х* ты*х* юри*с*дици*и*, тепер*є*шни*є* прот*є*стуючи*є* та*к*ж*є* за вла*с*ны*м* жада*нє*м и позвол*є*н*є*м ихъ, кгды по*єд*нали во*и*ско, ты*м* ж*є* м*є*ли и*м* а*р*мату и*х* во*єн*ную всю, то *єст*: д*ѣл* дес*ет* *ѡ*прави*т*, пороху и *ѡ*лову до н*єє* да*т*, такж*є* пета*р*ды уроби*т*. Чого вс*є*го ровную половицу пом*є*н*є*ны*є* ц*є*хми*с*тров*є* и р*є*м*є*сников*є* т*є*п*є*р*є*шни*м* прот*є*стуючи*м*, што бы ко*л*в*є*к на то выдали, служи*т* и заплати*т* *ѡ*б*є*цали, и руки та*к*ж*є*, яко с*є* выш*еи* пом*є*нило, прида*ли*. И кгды то вс*є* свои*м* *ѡд*ны*м* кошто*м* *ѡт*правили, а*р*мату *ѡт*прави*т*, пороху кам*є*н*еи* п*є*т*дес*ят*, сви*н*цу кам*є*н*еи* сто купи*в*ши, дали, пета*р*ды уробили, г*є*т*мано*в*, по*л*ко*в*нико*в* ко*н*т*єн*това*ли*, // и и*х* на вш*є*ляки*х* ликгумина*х* под*єи*мовали, и на то вс*є* сумою три тис*є*чи золоты*х* по*л*ски*х* выдали, пом*є*н*є*но*є* Во*и*ско Запоро*з*ско*є*, взглядо*м* того да*т*ку, н*є* *з*м*є*шка*в*ши бо*л*ш*еи* в м*є*ст*є*, *ѡд*но по*л*торы н*є*д*є*ли, з н*є*мало пол*є*гкою вси*х* м*є*ща*н* ки*є*вски*х* *ѡ*бо*єи* юри*з*дици*и*, с м*є*ста Ки*є*ва вы*є*хали и вышли. А пр*є*р*є*чоны*є* ц*є*хмистров*є* и р*є*м*є*сников*є* м*є*ста Ки*є*вско*г*[о] во*д*лу*г* слова и *ѡ*б*є*тници, и даня руки сво*єє*, и само*є* в то*м* пови*н*ности, половици то*є* сумы, то *єст* по*л*торы тис*є*чи золоты*х* по*л*ски*х*, и*м* зложи*т* и заплати*т* упо*р*н*є* н*є* хот*є*ли и н*є* хочу*т*. Такж*є* ку в*є*лико*и* шкод*є* и кри*в*д*є* т*є*п*є*р*є*шни*х* прот*є*стуючи*х*, которо*є* соб*є* за ты*м* *ѡт* ни*х* н*є*заплач*єн*ем и н*є*зложе*н*ем то*є* сумы м*є*ную*т*, а другую по*л*торы тис*є*чи золоты*х* по*л*скихъ.

Ѡ *ш*то вс*є* яко с*є* выш*еи* пом*є*нило пом*є*н*є*ны*є* панов*є* м*є*чан*є** ки*є*вски*є* ма*н*д*є*бо*р*ского права с пр*є*р*є*чоными ц*є*хмистрами и р*є*м*є*сниками м*є*щаны такж*є* ки*є*вскими, хот*є*чи в суд*є* нал*є*жномъ право*м* чини*т*, просили абы тая и*х* прот*є*стация и *ѡ*св*єд*ч*є*н*є* до кни*г* нин*є*шни*х* принято и записано было. Которо*є* *єст* записано.

ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1023 зв. – 1025. Оригінал.

* *Вписано над рядком*

БОГДАН КЛІД
Українське Історичне Товариство
Едмонтон, Канада

«ВЖЕ БІЛЬШЕ ЛІТ ДВІСТІ»: НАЙПОВНІШИЙ ВАРІЯНТ ПІСНІ В ЗАПИСІ ПАНАСА МИРНОГО

Скорочений текст революційної пісні Анатолія Свидницького (1834-1871) «Вже більше літ двісті» вперше надруковано Іваном Франком у 1901 році. Під час перебування у Києві в 1886 р. Франко отримав записку від Володимира Антоновича і надрукував її як одну з пам'яток «дуже інтересного часу (років 1861-63) і дуже інтересного настрою серед одної части української громади».[1] Франко згадував, що пісня була дуже популярна в Галичині. Правдоподібно, що ще з ранніх 1860-их років пісня увійшла в народ і побутувала як народня по всіх українських землях.[2]

Працюючи в Києві в архіві Панаса Мирного, я виписав цю пісню. Текст, що виглядає найповнішим з усіх відомих донині варіянтів, не був друкований до цього часу, хоч докладно його обговорював М. Є. Сиваченко у своїй ґрунтовній праці про А. Свидницького.[3] З огляду на обставини, М. Сиваченко не міг надру-

[1] І. Фр., «Пісні Анатоля Свидницького», *Літературно-науковий вістник,* 1901, річник IV, том 14, ст. 43-44. Цей текст, доповнений існуючими варіянтами слів і строф, разом з іншою версією пісні, були надруковані М. Зеровим у: А. Свидницький, *Оповідання,* Харків, 1927, ст. XIII-XVII.

У коротких спогадах Антоновича, опублікованих 1886 р. І. Франком, описується його зустріч зі Свидницьким у 1860 р., коли Антонович вперше почув цю пісню. «Тихим голосом став он співать мені дві пісні, яких я досі не чув ніколи, а котрі змістом своїм зробили таке сильне враження, що я ушам своїм не вірячи, забув і місце, де сидів і людей, з которими балакав. — Се були только що зложені Анатолієм дві його пісні: «Вже больше літ двісті, як козак в неволі» и «В полі доля стояла, бровоньками моргала». Див. В., «До біографії А. П. Свидницького», *Зоря,* No 11, 1886, ст. 195.

[2] Треба зазначити, що сам Панас Мирний записав вірша як народню пісню. Знаходиться у рукописному відділі Інституту літератури НАН України, ф. 5, No 216, арк. 8-9 зв. Пісня записана в зошиті зі записами народних пісень під назвою «Пісні Афанасія Рудченка 1867 р. Серпня 29».

[3] Див.: *Анатолій Свидницький і зародження соціяльного роману в українській літературі,* Київ, 1962, ст. 43-50. Хочу подякувати М. Антоновичу за те, що звернув мою увагу на працю Сиваченка, де показується місцезнаходження запису Мирного.

кувати повного тексту пісні, і захищав себе певними коментарями на адресу Свидницького, згадуючи, скажімо, «національну обмеженість автора пісні».[4]

Нижче друкується найбільш повний варіянт пісні «Вже більше літ двісті». Мову ориґіналу не змінено. Коментарі, мабуть, зайві, крім однієї зауваги. Потрібно підкреслити, що в ті часи серед деяких кіл, так званої, української народницької інтеліґенції Наддніпрянщини помітним явищем була не тільки гостро-соціяльна, але й національна свідомість, що носила сильний антимосковський характер. Зрозуміло, що такі погляди не могли, з огляду на обставини, оприлюднюватися. У пісні ж Свидницького, як ми бачимо, ці настрої просто вибухають.

Вже більше літ двісті,
Як козак в неволі
Понад Дніпром ходе
Викликає долю:
«Ой вийди-вийди из води —
Визволь мене, серденько, из біди».

В турмі, у кайданах
Од часів Богдана,
Од ёго самого
В неволю віддана
Ой ти, Богдане-Гетьмане!
Запродав ти Україну и мене.

Ти вмеръ... тобі добре
Лижать де лижати;
А встань — подивися
Де Вкраїна-мати
Де наші коні соколи
Та де козаченьки, як орли?

Тяжкі вороженьки,
Ще тяжчая туга
Як вітер повіє
З Великого Лугу
Кинь плуг, козаче, бери ніжъ,
Та де здибав воріженька, тай заріжъ.

Тоді всі святиї,
И сам Бог святий з неба
Пошлють твою долю
З неволі до тебе.
Ой Залізняче! Де ж ти? де?
Промов хоч словечка до людей.

Не вийду, козаче
Не вийду соболю
Хоть рада не можна
Бо й сама в неволі, —
Ой у неволі у ярмі,
За московським калавуром у турмі.

Мене молодую,
Козацькую долю,
Запродав в тяжкую
Московську неволю, —
Ой у неволю, в кайдани,
Нерозумний Гетьмане-Богдане!

На панщині, в плузі,
В великій неволі
Замість того щастя,
Замість тиї долі,
Ой обступили на округи
Як ті чорні хмари вороги.

Зроби з серпа спис
А с коси шаблюку;
Души вороженька.
Де здибав гадюку
Ой души, брате, ріж, коли,
Щоб не смердів на Вкраїні — запали.

Промов як з-за тебе
Ножі освятились,
Як голови Лядські
По майдані котились
Ой хто не баче, не чує,
Ой як Москва в Україні панує.

[4] Там же, ст. 49.

Из ратищ козацьких
Серпи покували
А гострі шаблюки
На коси змінили,
А дітей наших всіх на гурт
У некрути не забаром заберуть.

Повій буйний вітре,
З лісів та на лози,
Навій добрим людям,
Навій добрий розум
Ой повій, вітре, та скажи:
Козаченьку! не сподівайсь од чужих.

Идуть наші діти
У світ очі дерти...
Вертайтесь до роду
Не жить — хоть умерти.
Ой [исъ] чужої сторони,
[И сходились] Україну боронить.

Не надійсь ні на князів
Сини чоловічі
Бо долі ні волі
Не бачиты в вічі
Ой Боже слово! зроду врод —
Нема дужчих и сильніших за народ.

ЛЕВ ҐОЛЬДЕНБЕРҐ
Українське Історичне Товариство
Мілвокі, ЗСА

ЗАБУТИЙ ЧАСОПИС

ЦІКАВИЙ ЕПІЗОД З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМИН

Відомо, що українсько-болгарські взаємини в галузі культури сягають у сиву давнину, мають давні й сталі традиції. Досить згадати хоч би той факт, що слов'янська письменність, писемна література прийшли на Київську Русь саме з Болгарії.

Зусиллями істориків та культурологів основні етапи та прояви майже тисячорічного процесу розвитку взаємовпливів та взаємозбагачення споріднених слов'янських культур висвітлені у науковій та популярній літературі досить широко й всебічно.

Але серед фактів і проявів українсько-болгарських культурних взаємин є ще малодосліджені епізоди, які з різних причин залишилися поза увагою дослідників.

Одним з таких епізодів є спроба заснованого Ів. Шишмановим на початку тридцятих років XX ст. в Софії Українсько-болгарського товариства організації видання власного часопису. Перший випуск цього часопису під назвою «Українсько-болгарські вісті» побачив світ у Софії у березні 1935 року, але продовження, за відомостями, одержаними автором цих рядків від болгарських бібліографів, це видання не мало.

Отже йдеться про унікальне видання, яке є чи не єдиним у слов'янських країнах часописом такого спеціялізованого напряму, що само по собі є цікавим історико-культурним фактом. Разом з цим, це видання, яке готували й редагували люди, далекі від симпатій до суспільного ладу тодішньої України, певним чином відбило напрям інтересів української еміграції та болгарської культурної громадськости до різноманітних проявів культурних зв'язків між двома слов'янськими народами.

У вступній статті видавці проголосили особливе значення зміцнення зв'язків з українським народом, найкращі представники якого активно сприяли боротьбі Болгарії за національне визволення від турецьких гнобителів, відродженню національної самосвідомости болгарського народу.

Тому ж й не дивно, що перша ж стаття започаткованого

українсько-болгарським товариством часопису присвячена постаті одного з засновників болгаристики в Росії, українця за походженням Юрія Венеліна (Гуца), відомого історика, фолкльориста, етнографа, праці якого сприяли розвиткові болгарської історичної науки, філології, фолкльористики, зміцненню українсько-болгарських культурних зв'язків, пам'ятник якому стоїть у Софії. Автор цієї статті «Венелін і Болгарія» — відомий болгарський вчений М. Арнаудов, посилаючись на висловлення багатьох російських і болгарських вчених, розкриває видатне значення діяльности Венеліна як людини, що допомогла Болгарії «пробудитися від багатовікової глибокої летарґії».

Певний інтерес для істориків українсько-інослов'янських взаємин мають вміщені в журналі спогади Т. Влайкова «Моє знайомство з українською літературою», де автор розповідає про те, як у гімназийні роки захопився українською літературою, зокрема творами Тараса Шевченка та Марка Вовчка, та як українська література вплинула на його власну літературну творчість. Невеличка замітка С. Чилінгірова «Українська література у нас» закликає до посилення пропаґанди української літератури в Болгарії.

Дві статті у часописі присвячені пам'яті видатного українського історика Михайла Грушевського, який пішов із життя наприкінці 1934 року, за кілька місяців до появи «Українсько-болгарських вістей». Перша з них — стаття Ол. Шульгіна «Трагедія Михайла Грушевського і трагедія України» (надрукована українською мовою) — є передруком з «Тризуба» й, напевно, відома історіографам. Менш відомою, скоріше зовсім невідомою, є досить розгорнута стаття «Михайло Грушевський», написана з приводу смерти вченого й підписана ініціялами Д.Ш. (Д. Шиманова — Редакція)

Автор цього одного з перших відгуків на смерть Грушевського оцінює його як послідовного носія національної ідеї, продовжувача справи Тараса Шевченка і Михайла Драгоманова як борців за визволення українського народу, коротко нагадує основні біографічні відомості, характеризує його наукову діяльність, зокрема ролю в організації Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Михайло Грушевський, пише автор, відіграв вийняткову ролю в історії українського руху, переконливо показав, що українці є окремою нацією, провадив значну культурницьку роботу, зробив чималий внесок у розвиток української літературної мови тощо. Стаття ця, на мою думку, цілком заслуговує на переклад і публікацію в «Українському Історику».

Серед інших матеріялів випуску привертає увагу біографічний нарис Ник. Атанасова, присвячений визначному болгарському письменникові Тодору Влайкову, який у своїй літературній та науково-публіцистичній діяльності чимало уваги приділяв українській темі.

У звичайному, для такого роду видань, розділі «Хроніка» знаходимо серед інших матеріялів повідомлення про наукове засідання в Софії, присвячене пам'яті акад. М. Грушевського та про

панахиду в його пам'ять.

Наша невеличка інформація має на меті привернути увагу істориків культури до одного із забутих епізодів українсько-іншослов'янських взаємин. Саме з таких епізодів й складається процес розвитку світової культури.*

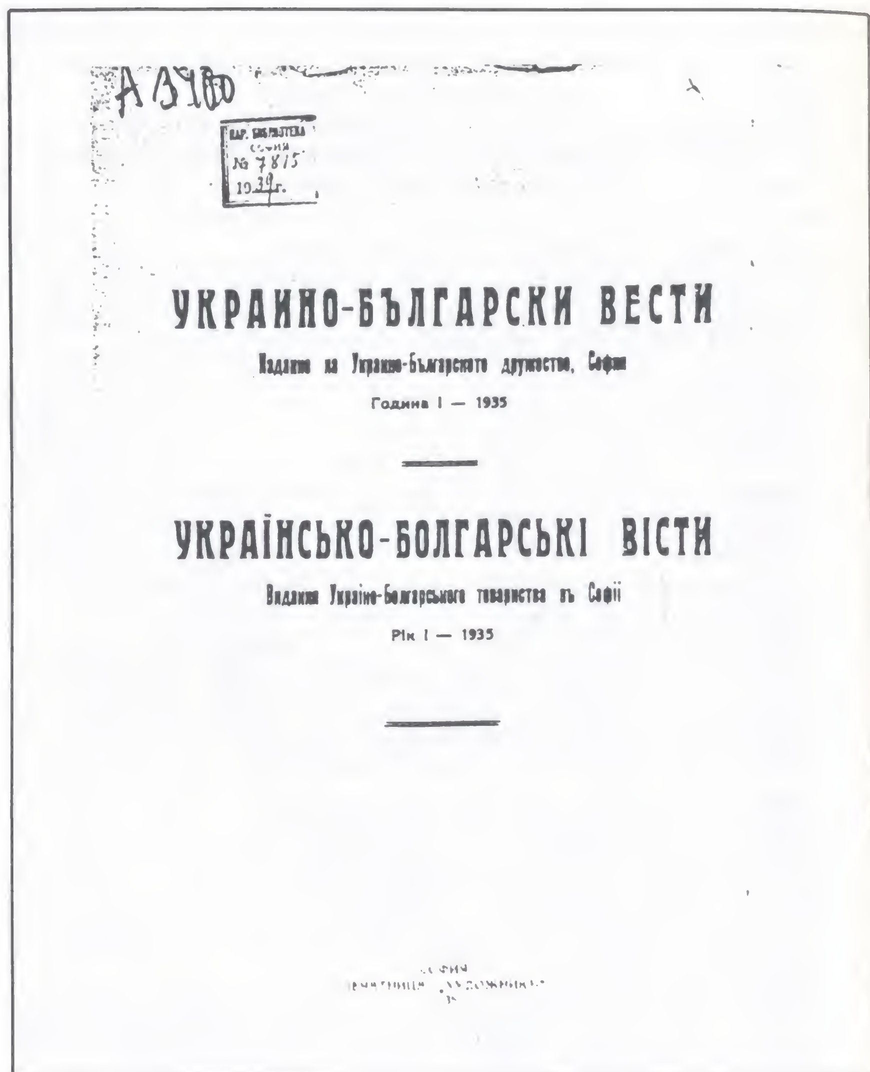

УКРАИНО-БЪЛГАРСКИ ВЕСТИ

Издание на Украино-Българското дружество, София

Година I — 1935

УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКІ ВІСТИ

Видання Україно-Болгарського товариства въ Софії

Рік I — 1935

Титульна сторінка часопису. (Архів УІТ).

* Вже після написання цієї статті для У.І, в часописі "Вечірній Київ" появилася стаття Л. Решодька, "Трагедія і... перемога..." (28 вересня 1996) з коротким описом українсько-болгарського часопису.

ІГОР СТЕБЕЛЬСЬКИЙ
Віндзорський Університет
Віндзор, Канада

СИСТЕМИ ТРАНСЛІТЕРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ТОПОНІМІВ НА АНГЛІЙСЬКУ МОВУ

При міжнародному спілкуванню виринає проблема, як передавати топоніми іншою мовою, котра має іншу азбуку та іншу систему фонем. Традиційні рівнозначники, котрі передавалися купцями, послами, та іншими подорожними були звичайно обмежені до найбільших міст, морів, гір та рік, та набирали властивостей мови, якою вони користувалися, і таким чином проходили зміни ориґіналу. З поширенням детальних географічних описів, атласів світу з подрібними картами різних країн та військових топографічних карт у 19-му столітті, настала потреба передавати топоніми з великою точністю мовою даного читача. Щоб послужити таким потребам, в англомовнім світі прийнялися системи транслітерації. Ці системи є побудовані на традиції письменства, де кожна буква в азбуці даної мови є представлена відповідною буквою або комбінацією букв в англійській мові.

В англомовнім світі є поширені три системи транслітерацій, котрі служать своїм професійним колам: бібліотекарська, лінґвістична та географічна. Кожна з цих систем має опрацьовані таблиці рівнозначних букв для азбуки кожної мови, включно з українською. В приложеній таблиці представлені рівнозначники українських букв для кожної системи в англійській мові.

Бібліотеки Америки й Канади прийняли систему транслітерації Американської Конґресової Бібліотеки (U.S. Library of Congress). Причина в цьому практична. Конґресова Бібліотека друкує бібліотекарські карточки на всі книжки міжнародної реєстрації. За доступний кошт, інші бібліотеки можуть замовити карточки для себе, з надрукованою клясифікацією (шифр книжки), бібліографічними даними та відповідною транслітерацією на англійську мову. Довідники чи наукові праці, в котрих цитується багато чужеземної літератури, також користуються системою транслітерації Конґресової Бібліотеки. Таким чином англомовна «Енциклопедія України» (Encyclopedia of Ukraine, Toronto: University of Toronto Press, 1984-93, 5 vols.) користувалась головно упрощеною системою Конґресової Бібліотеки для відмічення українських топонімів.

Лінґвісти, для своїх потреб, розпрацювали міжнародну систему

транслітерації, яка користується гачками над деякими латинським буквами. Така метода відтворення слав'янських фонем, запозичена з чеської чи хорватської азбуки, також вживається в транслітерації на німецьку мову. У лінґвістичних гаслах англомовної «Енциклопедії України» була застосована лінґвістична система. Крім цього, деякі картографи, у виготовленні карт в Німеччині для «Енциклопедії Українознавства» (Мюнхен—Нью-Йорк: НТШ, 1949-), також користувались лінґвістичною транслітерацією. В Америці лінґвістичною системою транслітерації користується журнал *Harvard Ukrainian Studies*, у тематиці якого домінують літературознавчі та мовознавчі статті.

Головними джерелами топонімів являються карти, атласи та географічні довідники. Ці англомовні видання користуються транслітераційною системою, котра була опрацьована американською Радою Географічних Назв (U.S. Board of Geographic Names). Американський географічний журнал *Post-Soviet Geography*, який виключно займається проблематикою бувшого Радянського Союзу, також уживає цю систему транслітерації.

В атласах та в загальному вжитку не всі назви подають транслітерацією. Великі знані об'єкти, які найшли в англійській мові традиційні рівнозначники, далі використовуються, в більшій або меншій мірі. Одначе назви менш знаних місць подають в транслітерованій формі.

Відносно України, проблема полягає в тому, що джерела, з котрих американці черпали для транслітерації, були друковані російською мовою. Тому детальні військові карти, атласи, та настінні карти для шкільного вжитку користувались транслітерацією для російської мови.

Після розпаду Радянського Союзу, американські видавництва газет, журналів та довідників почали вводити топоніми «нових незалежних держав» в транслітерації з їх державних мов. Українська діяспора в Америці і Канаді немало причинилася до прийняття українських топонімів в транслітерації з української мови. Одначе бувші «совєтологи», не знаючи української мови, або далі користуються російськими назвами, або невміло транслітерують українські топоніми, уживаючи табличку транслітерації для російської азбуки.

Як запобігти цим проблемам? Атласи, котрі могли б служити як дороговкази, вводять зміни в топоніміці з великим припізненням. Маю надію, що видання підставових довідників, як *Columbia Lippincott Geographical Gazeteer of the World*, в котрім я співпрацюю як редактор у перепрацьованню та усучасненню українських топонімів, призведе до прийняття українських топонімів в кожному англомовному атласі та допоможе редакторам журналів та книжок боротися з помилками в топоніміці.

СИСТЕМИ ТРАНСЛІТЕРАЦІЙ З УКРАЇНСЬКОЇ НА АНГЛІЙСЬКУ АЗБУКУ

Українська	*Американської ради географ. назов*	*Конгресової упрощений варіянт*	*Бібліотеки стислий варіянт*	*Лінґвістичної*
А	A	A	A	A
Б	B	B	B	B
В	V	V	V	V
Г	H	H	H	H
Ґ	G	G	G	G
Д	D	D	D	D
Е	E	E	E	E
Є	Ye	Ye/ie	Ie	Je
Ж	Zh	Zh	Zh	Ž
З	Z	Z	Z	Z
И	Y	Y	Y	Y
І	I	I	I	I
Ї	Yi	I	Ï	Ji
Й	Y	Yi	I	J
К	K	K	K	K
Л	L	L	L	L
М	M	M	M	M
Н	N	N	N	N
О	O	O	O	O
П	P	P	P	P
Р	R	R	R	R
С	S	S	S	S
Т	T	T	T	T
У	U	U	U	U
Ф	F	F	F	F
Х	Kh	Kh	Kh	X
Ц	Ts	Ts	Ts	C
Ч	Ch	Ch	Ch	Č
Ш	Sh	Sh	Sh	Š
Щ	Shch	Shch	Shch	Šč
Ю	Yu	Yu/iu	Iu	Ju
Я	Ya	Ya/ia	Ia	Ja
Ь	’	(пропустити)	’	’

БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

СВІТЛЯНА ЧОЛГАН
Українська Вільна Академія Наук у США
Нью Йорк

ГРУШЕВСЬКІЯНА ЛЮБОМИРА ВИНАРА: БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ДОВІДНИК

(У 65-ЛІТТЯ НАРОДЖЕННЯ ІСТОРИКА)

> ***«Наука про грушевськознавство мусить мати сильну бібліографічну основу, якщо йдеться про систематичне вивчення життя, діяльности і творчости М. Грушевського. Саме тому бібліографія становить одну з головних галузей грушевськознавства».***
>
> **(Любомир Винар. «Вступ до науки грушевськознавства». *Український Історик,* т. 33, ч. 1-4, 1996, стор. 55)**

ВПРОВАДЖЕННЯ

БІБЛІОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ГРУШЕВСЬКІЯНИ Л. ВИНАРА

У своїх працях, присвячених життю і творчості Михайла Грушевського історик Любомир Винар звернув окрему увагу на бібліографічне дослідження творчої спадщини найвидатнішого українського історика, як і також праць присвячених його діяльності. Як засновник дисципліни грушевськознавства, він вважає, що бібліографія, поруч з джерелознавством, методологією і теорією та історіографією займає центральне місце в цій відносно новій українознавчій дисципліні.[1]

На початку нашого бібліографічного дослідження слід підкреслити, що д-р Любомир Винар, видатний український історик, провідний грушевськознавець, одночасно є відомим бібліографом і бібліологом. Протягом довгих років він був професором бібліографії і бібліотечних наук (Library & Information Science) в американських університетах, видав багато бібліографічних праць в англійській і українській мовах, і на міжнародному форумі здобув

[1] Любомир Винар. «Вступ до науки грушевськознавства». *Український Історик,* т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 49-55. В цій праці подано схему грушевськознавства і його предметну структуру включно з бібліографією.

репутацію визначного бібліографа й історика.[2] Дмитро Штогрин, відомий бібліограф, відзначає, що «З історичними дослідами тісно зв'язана основна допоміжна ділянка галузі науки бібліографія, в якій Л. Винар має за собою ряд окремих видань, статтей та окремих досліджень, присвячених не тільки українській тематиці, але і ділянці з американського культурного життя, історії Америки та іншій проблематиці. Багато з цих праць появилося у формі окремих бібліографічних довідників, які здобули загальне признання у професійній літературі».[3] Тут треба додати, що проф. Любомир Винар був засновником і директором Бібліографічного Наукового Центру в Бовлінґ Ґрінському Університеті (Bowling Green University. Bibliographic Research Center, 1965-1969), основником Українського Бібліологічного Інституту (разом з видатним бібліографом Левом Биковським) у 1964 р., Наукового Центру дослідження етнічних публікацій і культурних установ в Кентському Державному Університеті (Kent State University. Center for the Study of Ethnic Publications and Cultural Institutions, 1972-1996) і основником історичного й бібліографічного міжнародного журналу «Етнічний Форум» *(Ethnic Forum,* 1980-1996). Бібліографічно-організаційна діяльність і творчість Л. Винара заслуговує на окреме дослідження. У нашій праці зупинимося перш за все на обговоренні його грушевськіяни і структури нашого бібліографічного довідника.

Як історик і грушевськознавець, Ювілят має повне зрозуміння значення бібліографії як допоміжної історичної науки. Він пішов слідами Михайла Грушевського, Мирона Кордуби, Івана Крип'якевича, Дмитра Дорошенка й інших відомих істориків, які приділяли особливу увагу бібліографії історичних дослідів.

У ділянці бібліографії грушевськіяни Л. Винар продовжує бібліографічну працю таких видатних бібліографів як Івана Ле-

[2] Важливі дані про бібліографічну й історичну діяльність Л. Винара знаходимо у важливих спогадах Лева Биковського, «Наша співпраця: риски до портрету Любомира Винара (з нагоди ювілею історика), *Український Історик,* ч. 1-4, 1981, стор. 17-24. Короткі інформації про бібліографічні праці науковця подав Ярослав Ісаєвич в статті «Сучасні українські бібліографи. Любомир Винар». *Бібліографія Українознавства.* Бюлетень Комісії української бібліографії Міжнародної Асоціяції Україністів. Львів, 1992, ч. 1, стор. 24-27; *Contemporary Authors,* Vol. 31, 1990, pp. 476-477.

[3] Дмитро Штогрин. «Бібліографія праць Любомира Винара». В кн. *Любомир Р. Винар. Історик, педагог, бібліограф.* З нагоди 30-ліття науково-академічної діяльности. За редакцією О. Домбровського. Мюнхен—Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство, 1982, стор. 32.

Декілька бібліографічних довідкових видань Л. Винара були проголошені Американською Бібліотечною Асоціяцією (ALA), як найкращі довідкові видання ("best reference books").

вицького,[4] Д. Балики,[5] В. Дорошенка та інших бібліографів, праці яких появились до 1930 року включно. Пізніше вже ніхто систематично не займався бібліографічними дослідами спадщини М. Грушевського аж до появи бібліографічних праць Любомира Винара в 1960-их роках. Він зосереджується перш за все на аналізі праць про Грушевського і в цьому аспекті виконує піонерську роботу. Можна сказати, що роки 1966 і 1986 були до певної мірі переломними в дослідженні бібліографічної грушевськіяни. Саме тоді появилася перша обширніша бібліографія праць про Грушевського, а в 1986 році обширний бібліографічний англомовний довідник, в якому була передрукована львівська бібліографія І. Левицького (1906), київська бібліографія Д. Балики (1929) та інших. Крім того, окрема частина містить бібліографію праць про М. Грушевського.[6] Бібліографічний довідник Л. Винара дістав високу оцінку професійних бібліографів і дослідників. Наприклад д-р Яків Шумелда писав, що «Це одна з найцінніших праць, які появилися у 50-ту річницю смерти талановитого і неймовірно творчого історика і письменника М. Грушевського... Історик Любомир Винар не міг знайти бібліотеки або інституту М. Грушевського. Їх ще немає. Йому довелося бути мозольним будівничим, який з наявних або прихованих частин будівельного матеріялу мусів власними зусиллями будувати велику і суцільну бібліографічну будову. Професор Любомир Р. Винар зробив велике діло. Він дав історикам і бібліографам повну бібліографію Грушевського, що включає також бібліографічні джерела про нього».[7]

Бібліографії історика друкувалися в англійській, українській, і німецькій мовах.

У 1986 році Л. Винар зробив відповідні підсумки бібліографічної основи грушевськознавства у статті «Бібліографічні джерела до вивчення життя Михайла Грушевського»,[8] де він в цілому накреслив головні завдання для дослідників грушевськіяни, які не втратили свого значення до сьогодні. Він визначив слідуючі завдання:

1) Опрацювання бібліографії творів Грушевського за 1928-1934 роки;

[4] Іван Левицький. «Реєстр наукових і літературних праць проф. Михайла Грушевського». В кн. *Науковий збірник присвячений проф. Михайлові Грушевському...* Львів, 1906, стор. 1-64.

[5] Д. Балика і ін. «Матеріяли до бібліографії друкованих праць акад. Грушевського за 1905-1928 рр.». В кн. *Ювілейний збірник на пошану М. С. Грушевського...*, т. 3, Київ, 1929, 104 стор.

[6] Lubomyr R. Wynar, ed. *Mykhailo Hrushevs'kyi 1866-1934. Bibliographic Sources.* New York-Muenchen, 1985, 203 p.

[7] Яків Шумелда. *Український Історик,* 1986, ч. 3-4, стор. 151-153.

[8] Любомир Винар. *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866-1934).* Нью Йорк: [Сучасність], 1986, стор. 113. В цій праці також поміщена статистична аналіза надрукованих праць Грушевського.

2) Доповнення бібліографії І. Левицького і київської з 1906 і 1929 років;

3) Опрацювання бібліографії праць Грушевського, надрукованих після його смерти (1934-1986); тепер до 1997 року включно;

4) Опрацювання бібліографії рецензій і бібліографічних нотаток Грушевського, розпорошених у різних серійних виданнях;

5) Доповнення бібліографії праць про Грушевського з 1985 року;

6) Виготовлення зведеного каталогу бібліотек в Америці, Канаді та Европі, де зберігаються праці Грушевського й праці про його діяльність.

Бібліографічні постуляти Л. Винара залишились актуальними також і в 1990-их роках. Уже в 1990 році історик укладає угоду з Археографічною Комісією Академії Наук в Києві відносно спільного видання бібліографічного довідника «Михайло Грушевський» за його редакторством. В Україні уважають Любомира Винара автором «найповнішої у світі бібліографії грушевськіяни».[9]

У 1996 році Ювілят подає свою схему-модель бібліографії грушевськіяни, що складається з таких бібліографічних категорій:

1. *Бібліографія бібліографій* — включає окремі загальні й національні бібліографії, друковані бібліотечні каталоги, довідники, окремі компютерські бібліографічні банки (системи) і інші матеріяли.

2. *Бібліографія* праць М. Грушевського (усі друковані й недруковані праці у різних бібліографічних форматах).

3. *Бібліографія праць про М. Грушевського і членів його родини* (наукові, популярно-наукові праці, публіцистика, мемуаристика, дисертації — кандидатські, маґістерські й докторські — та інші видання грушевськіяни).

4. *Енциклопедичні матеріяли* (енциклопедичні гасла і грушевськознавство в українських і неукраїнських енциклопедіях, біографічних словниках і інших довідкових виданнях).

5. *Бібліографія архівних матеріялів* (довідники до архівних фондів грушевськіяни в Україні й інших країнах, бібліографічні покажчики і інші довідкові видання).

6. *Інші матеріяли грушевськознавства,* що не включаються у вище наведені бібліографічно-довідкові категорії.

7. *Показники* (індекси авторів, назви творів, предметний показник бібліографії).[10]

Л. Винар підкреслює у своїй статті, що бібліографічний опис повинен базуватися на принципі де візу (de visu). Також він відстоює погляд, що в бібліографічних дослідженнях грушевськіяни треба уживати міжнародну форму бібліографічних цитат. Як відомо, в Україні сьогодні уживається своєрідна форма бібліографічного опису

[9] Р. Я. Пиріг. «Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку», *Український Історичний Журнал,* ч. 6, вересень-жовтень 1996, стор. 73.

[10] Любомир Винар. «Вступ до науки грушевськознавства», *цит. пр.,* стор. 84.

(«з тире або рисками»), що не відповідає міжнародному бібліотечному стандартові й наслідує російський бібліографічний модель цитування. Думаємо, що проф. Л. Винар об'єктивно насвітлює це важливе питання для бібліографів і істориків. Віримо, що воно буде переглянуте і в Україні незабаром уживатиметься загальноприйнята міжнародна форма бібліографічного опису. З огляду на це, бібліографічна схема-модель історика, як і його постуляти відносно міжнародного бібліографічного опису також виїнятково важливі й актуальні.

БІБЛІОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДАНЬ ТА ЇХ ХРОНОЛОГІЯ

На основі бібліографічної аналізи можемо точно встановити хронологію видань д-ра Любомира Винара і подати їхній бібліографічний опис, характеристику та визначити бібліографічні формати. Перша друкована праця Л. Винара присвячена М. Грушевському й І. Франкові появилася в 1957 році у Мюнхені в «Збірнику Української літературної газети». Раніше історик у своїх семінарійних працях, докторській дисертації і інших виданнях аналізував історичні концепції Грушевського, зокрема в дослідженнях, присвячених ранній козаччині й Козацько-Гетьманській Державі, але вони не були друковані.[11] Починаючи від 1966 року, в якому Любомир Винар з рамени Українського Історичного Товариства проголосив «Ювілейний Рік Михайла Грушевського» з нагоди 100-ліття народження Михайла Сергійовича, починається систематична і безперервна публікація праць історика, присвячена Михайлові Грушевському і його добі, що триває до сьогодні. Отже видання, присвячені різним аспектам грушевськознавства, друкувалися протягом 40 років (1957-1997). Протягом цього часу появилося понад 250 публікацій Л. Винара з ділянки грушевськознавства.

Це число охоплює такі категорії (бібліографічні формати) видань:

1. *Окремі книжкові видання* Л. Винара можна поділити на три основні категорії: 1) Монографії історика, присвячені М. Грушевському і грушевськознавству; 2) Праці М. Грушевського, зредаґовані з відповідними коментарями Л. Винара; 3) Бібліографічні довідники; 4) Збірники і спеціяльні випуски ж. «Український Історик», редаговані істориком і інші окремі видання.

2. *Статті, документи і замітки.* Ця категорія охоплює наукові дослідження (статті) Л. Винара, що були надруковані в наукових журналах і збірниках, популярно-інформаційні статті, замітки, бібліографії грушевськіяни, зредаґовані істориком джерельні й архівні матеріяли, офіційні публікації (напр. звернення, резолюції тощо) і енциклопедичні статті (гасла).

[11] Інтерв'ю з проф. Л. Винарем 27 жовтня 1996 р. в Нью Йорку. Телефонічні інтерв'ю 15 і 22 січня, 7 травня 1997 р.

3. *Рецензії.* Критичні й писові рецензії на видання з ділянки грушевськознавства.

Тематично праці Л. Винара присвячені життю, діяльності й творчій спадщині М. Грушевського і грушевськознавству як окремій академічній дисципліні. Протягом 40 років Ювілят видав понад 250 праць, з них понад 30 книжкових видань, 219 статтей і заміток і 13 рецензій. Праці друкувалися в українській, англійській і німецькій мовах. Можна об'єктивно ствердити, що грушевськіяна історика становить поважну частину загальної бібліографії Любомира Винара, що начислює понад 1400 бібліографічних одиниць і приблизно становить майже 18% його друкованих праць.

На нашу думку, проф. Любомир Винар належить до вийнятково продуктивних дослідників грушевськознавства в Україні й діяспорі. Завдяки його науково-організаційній праці в виданнях грушевськіяни, ця відносно нова дисципліна українознавства стала на твердий ґрунт в Україні й на міжнародному науковому форумі. Велика заслуга Любомира Винара і в тому, що за тематикою і наповненням грушевськознавство перетворилося в одну з провідних ділянок української історичної науки, яка продовжує розвиватись з безпосередньою допомогою нашого Ювілята — основника наукового грушевськознавства.

СТРУКТУРА БІБЛІОГРАФІЧНОГО ДОВІДНИКА

Цей бібліографічний огляд, не включаючи «Впровадження», ділиться на дві основні частини: І. «Праці Любомира Винара про Михайла Грушевського» і II. «Видання про Любомира Винара». Ця друга частина — *селективна.* Бібліографічний опис базується на принципі де візу (de visu) і на міжнародному стандарті бібліографічного опису, що включає всі головні бібліографічні елементи поданого видання. Кожна частина має свою специфічну структуру.

Перша частина має такі розділи, що віддзеркалюють бібліографічний формат (типологію) праць Л. Винара про Грушевського:

1. *Бібліографія бібліографій грушевськіяни* (книжки і статті), тут подається короткі анотації.
2. *Книжки і редаґовані книжкові та серійні видання.*
3. *Статті, документи і замітки* про Михайла Грушевського.
4. *Рецензії на видання про М. Грушевського.*

Під описом книжкових видань подаються рецензії, що появилися на дане видання. Також при статтях, що були індексовані й описані в міжнародному довіднику «Історичні абстракти» *(Historical Abstracts)* подається бібліографічний відсилач до видрукованого абстракту (резюме). Тим самим ослідник має змогу зразу ідентифікувати рецензії на вказане видання. Матеріял поданий в алфавітному порядку згідно з назвами праць. Усі бібліографічні одиниці є пронумеровані.

У наступній частині «Видання про Любомира Винара» усі бібліографічні одиниці подано також в азбучному порядку. Ця частина є селективна, упорядник не мав доступу до деяких газет в Україні, Европі, Австралії і Південній Америці, в яких були згадки про історика і грушевськознавця. Статті й замітки у цій частині не обмежуються до публікацій, в яких обговорюється грушевськіяна. Вона включає і інші статті й замітки з інших ділянок діяльности Ювілята. В бібліографічних працях, що видаються в Україні, часто включається окремий розділ з працями, в яких є покликання на праці дослідника. В даній праці цього неможливо було зробити в зв'язку з великою кількістю покликань на праці проф. Л. Винара, що подвоїло б розмір нашого бібліографічного огляду.

Під кінець нашого впровадження слід згадати, що автор довідника користувався колекціями в Нью Йоркській Публічній Бібліотеці, Бібліотеці Колумбійського Університету, бібліотеками НТШ і УВАН у Нью Йорку, а також колекцією проф. Любомира Винара, голови Українського Історичного Товариства.

Віримо, що дана праця причиниться до повнішого вивчення творчости і наукової діяльности провідного українського історика і грушевськознавця.

I. ПРАЦІ ЛЮБОМИРА ВИНАРА ПРО М. ГРУШЕВСЬКОГО

1. БІБЛІОГРАФІЯ БІБЛІОГРАФІЙ ГРУШЕВСЬКІЯНИ

1. «Бібліографія праць про Михайла Грушевського». *Український Історик,* т. 3, ч. 1-2 (9-10), 1966, стор. 122-129.
   Вибрана бібліографія праць, книжок і статтей до 1964 року.

2 «Бібліографія праць про Михайла Грушевського». *Український Історик,* т. 21, ч. 1-4 (81-84), 1984, стор. 291-319.
   Подана клясифікована бібліографія включає розділи: бібліографія бібліографій; бібліографія публікацій про М. Грушевського; енциклопедичні гасла; опубліковані першоджерела.
   Абстракт:
   Historical Abstracts, vol. 38, part A, no. 1, 1987 ab #00097. (A.B. Pernal)

3. «Український Історик» і Українське Історичне Товариство: Вибрана бібліографія». В кн. *Десятиліття* «Українського Історика»: 1963-1973. Стор. 27-29. Мюнхен-Нью Йорк: Українське Історичне Товариство, 1974, 50 стор.
   Вичислено статті історика про М. Грушевського до 1974 року.

4. *Mychailo Hrushevskyj: Biobibliografische Quelle 1866-1934.* Muenchen: Ukrainishe Freie Universitaet, 1984. 68 p.
   Описує походження М. Грушевського, ґімназійні та університетські роки, його пізнішу політичну, культурну та наукову діяльність. Працю закінчує 10 сторінок бібліографії. Вважається першою такою бібліографію в німецькій мові. Вміщено бібліографічне дослідження і бібліографію статтей та книжок про життя і працю М. Грушевського. Основний посібник для різних досліджень про М. Грушевського.
   Рецензії:
   Українське Життя (Чікаґо), ч. 4, 1 квітня 1984 (Я. Шумелда).

Український Історик, т. 23, ч. 3-4 (91-92), 1986, стор. 148-150 (Яків Шумелда).

Journal of Ukrainian Studies, vol. 10, no. 2, Winter 1985, pp. 109-110 (T. Prymak).

5. *Mykhailo Hrushevs'kyi. 1866-1934. Bibliographic Sources.* Edited by Lubomyr Wynar. New York: Ukrainian Historical Association, 1985, XYIII, 203 p.
Складається з трьох частин: Бібліографії опублікованих праць М. Грушевського, 1905-1928; Бібліографії друкованих праць М. Грушевського, 1894-1904; Бібліографії публікацій про М. Грушевського. Також подана коротка біографічна стаття та статистична аналіза праць Грушевського, підготовлені Л. Винарем.

Рецензії:

Український Історик, т. 23, ч. 3-4 (91-92), 1986, стор. 151-153 (Я. Шумелда).

Canadian Slavonic Papers, vol. 22, no. 2, 1986, p. 228 (T.M. Prymak).

Ukraine. A Bibliographic Guide to English Language Publication, Ukrainian Academic Press, 1990, p. 142.

2. *КНИЖКИ І РЕДАҐОВАНІ КНИЖКОВІ ТА СЕРІЙНІ ВИДАННЯ*

6. *Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року.* Нью-Йорк—Мюнхен—Торонто: Українське Історичне Товариство, 1981, 47 стор. *(Серія: Грушевськіяна, ч. 2).*

Рецензії:

В. Жила, «У пошуках історичної правди», *Свобода,* ч. 36, 25 лютого 1987.

Іван Кедрин, «Михайло Грушевський про себе і про інших», *Свобода,* ч. 78, 26 квітня 1984.

Український Історик, т. 23, ч. 1-2 (89-90), 1986, стор. 130-131 (М. Антонович).

Canadian Slavonic Papers, December 1983, p. 624 (T. Prymak).

"Hrushevsky autobiography published in U.S.", *The Ukrainian Weekly,* no. 24, 1982.

Journal of Ukrainian Studies, vol. 8, no. 1, 1983, pp. 88-89 (T. Prymak).

7. *Автобіографія Михайла Грушевського з 1906-1926 років як джерело до вивчення його життя і творчости.* Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство, 1974, 36 стор. *(Серія: Грушевськіяна, ч. 1).*

8. *В століття з дня народин академіка Михайла Грушевського (1966-1934-1966).* Зредаґував Любомир Винар, Нью-Йорк—Мюнхен, 1966, 136 с. *(Український Історик, т. 3, ч. 1-2 (9-10), 1966).*

9. *Грушевський, Михайло. Володимир Боніфатійович Антонович. 1834-1908-1984.* Редактор Любомир Винар. Нью-Йорк—Мюнхен—Торонто: Українське Історичне Товариство, 1985, 64 стор. *(Серія: Грушевськіяна, ч. 3).*

Рецензії:

Український Історик, т. 23, ч. 3-4 (91-92), 1986, стор. 148-150 (Я. Шумелда).

10. *Грушевський М. На порозі Нової України: Статті і джерельні матеріяли.* Редакція, вступна стаття, коментарі Л. Винара. Нью-Йорк—Львів—Київ-Торонто—Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1992, 278 стор.

Рецензії:

«Книга, яку вручено Президентові України», *Нові Дні* (Торонто), т. 44, жовтень 1993, стор. 24-28 (Володимир Жила).

Slavic Review, vol. 52, no. 2, 1993, pp. 379-380 (T. Prymak).

Slavic Review,. vol. 53, no. 1, 1994, pp. 319-320 (L. Vynar), (Відповідь на попередню рецензію).

11. *Державний центр Української Народньої Республіки в екзилі: Статті і матеріяли.* Зредаґували Любомир Р. Винар і Наталія Пазуняк. Вступ. слово Л.Р. Винара. Філядельфія—Київ—Вашінґтон: Інститут Дослідження Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993, 494 стор. з іл.

Рецензії:

«Збірник про Державний Центр УНР в екзилі», *Новий Шлях* (Торонто), ч. 4, 4 січня 1994, стор. 9-10 (М. Світуха).

Український Голос (Вінніпеґ), ч. 4, 10 січня, 1994 (М. Світуха).

Українське Слово (Київ), ч. 3, 19 січня 1994 (В. Сергійчук).

«Літопис невтраченої державности», *Українське Слово* (Київ), ч. 2700, 27 березня 1994; *Новий Шлях* (Торонто), ч. 18, 7 травня 1994, стор. 14-15 (Юрій Шаповал).

«Лист до редакції», *Новий Шлях* (Торонто), т. 65, 2 квітня 1994 (Іван Самійленко).

12. *Десятиліття «Українського Історика»: 1963-1973,* Мюнхен—Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство, 1974, 50 стор.

Історичний розвиток журналу «Український Історик», на сторінках якого друкувались матеріяли про М. Грушевського.

13. *Дмитро Дорошенко, 1882-1951.* Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1983, 41 стор.

Автор насвітлює погляди Д. Дорошенка на деякі історіографічні концепції М. Грушевського.

Рецензії:

Journal of Ukrainian Studies (Toronto), vol. 10, no. 2, 1985, pp. 110-111 (Thomas Prymak).

13a. *Листування Михайла Грушевського.* Упорядник Галина Бурлака, редактор Любомир Винар. Київ—Нью-Йорк—Париж—Львів—Торонто: Національна АН України. Інститут Літератури ім. Т. Г. Шевченка; Українське Історичне Товариство, 1997, 400 стор. *(Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства, т. I).*

14. *Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріялів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-ій річниці від дня народження Михайла Грушевського.* Відп. ред. О. Купчинський. Ред. Колеґія: Л. Винар, М. Ільницький, А. Жуковський та ін., Львів: НТШ у Львові; Українське Історичне Товариство, 1994, 484 стор. *(Праці сесій, конференцій, симпозіумів, круглих столів НТШ у Львові, т. 3).*

Рецензії:

Український Історик, т. 31, ч. 1-4 (120-123), 1994 (О. Домбровський).

15. *Михайло Грушевський: діяльність і творча спадщина. З нагоди 125-річчя від дня народження.* Під заг. редакцією Любомира Винара. Нью-Йорк—Торонто—Київ—Львів—Мюнхен, 1991-1992, 451 стор. *(Український Історик,* т. 28-29, ч. 3-4 (110-111); 1-4 (112-115)).

Рецензії:

Записки НТШ (Львів), т. 228, 1994, стор. 545-548 (О. Домбровський).

16. *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. Статті і матеріяли. (У 130-ліття з дня народження М. Грушевського 1886-1996).* Нью-Йорк-Київ—Торонто: Національна АН України. Інститут Археографії та Джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Українське Історичне Товариство; В-во Олени Теліги, 1995, 302 стор. з іл.

Історик Л. Винар довгі роки репрезентував у світі незалежну українську історичну науку. Автор понад 200 праць про М. Грушевського; він вніс значний вклад в справу дослідження і висвітлення замовчуваних тоталітарним режимом сторінок нашої історії. О. Ясь за-

значає, що Л. Винар, «як вчений із світовою славою, що більшу частину свого 65-річного життя присвятив справі відродження і дослідження забутих сторінок історії України... заслуговує на визнання і гідне пошанування тут, в Україні».

Рецензії:

Український Голос (Вінніпеґ), 25 листопада 1966 (І. Г-ич).

Свобода, чч. 189-190, 3-4 жовтня 1996.

Український Історик, т. 32, ч. 1-4 (124-127), 1995 (О. С-ко).

Український Історик, т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996 (О. Ясь).

Український Історичний Журнал (Київ), ч. 5, 1996, стор. 149-153 (Л. Сакада).

Forum (Toronto), no. 95, Spring 1997, p. 24.

"Грушевський — будівничий нації", *Нові Дні* (Торонто), ч. 560, листопад 1996, стор. 41-42 (В. Сокіл).

17. *Михайло Грушевський: Студії і матеріяли. З нагоди 130-річчя від дня народження.* Під заг. редакцією Любомира Винара. Нью-Йорк—Торонто-Київ—Львів—Мюнхен, 1996, 475 стор. *(Український Історик, т. 33, ч. 1-4 (128-131)).*

18. *Михайло Грушевський в боротьбі за український університет.* Мюнхен—Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство, 1968, 20 стор. *(Серія: Історичні студії, ч. 6).*

19. *Михайло Грушевський в українській і світовій історії.* Нью-Йорк—Київ: Українське Історичне Товариство, 1993, 52 стор. *(Серія: Грушевськіяна, ч. 4).*

20. *Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка, 1892-1930,* Мюнхен: Українське Історичне Товариство; В-во «Дніпрова Хвиля», 1970, 110 стор.

Рецензії:

Америка (Філядельфія), ч. 14, 3 березня 1971 (А. Антонович).

Народна Воля (Скрентон, ПА), ч. 9, 4 березня 1971 (М. Стахів).

Новий Шлях (Торонто), ч. 11, 13 березня 1971 (М. Антонович).

Свобода, ч. 90, 14 травня 1971 (О. Домбровський).

Український Історик, т. 8, ч. 1-2 (29-30), 1971, стор. 121-122 (Н. Андрусяк).

Українське Слово, ч. 1526, 1971 (М. Антонович).

Slavic Review (Urbana-Champaign, IL), vol. 30, no. 3, 1971, p. 671 (George Luckyj).

The Ukrainian Review (London), vol. 22, no. 1, 1975, pp. 127-128 (T. Mackiw).

21. *Молодість Михайла Грушевського: 1866-1894.* Мюнхен—Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство, 1967, 36 стор.

Рецензії:

Народна Воля (Скрентон, ПА), ч. 7, 15 лютого 1968 (М. Стахів).

Свобода, ч. 98, 1968 (Л. Биковський).

Вільне Слово (Торонто), ч. 6, 10 лютого 1968 (Л. Биковський).

22. *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866-1934). У 50-ліття смерти.* Нью-Йорк: [Сучасність], 1985, 120 стор.

Рецензії:

О. Домбровський, «Нове надбання на полі української історіографії», *Свобода,* ч. 16, 27 січня, 1987.

23. *Силуети епох. Д. Вишневецький, М. Грушевський. Історичні розвідки. Грушевський. Історичні розвідки.* Упорядник і автор передмови Є. Пшеничний. Дрогобич: В-во «Відродження», 1992, 183 стор. *(Українське Історичне Товариство ім. М. Грушевського, Галицький Осередок).*

Рецензії:

«Силуети епох», *Старожитності* (Київ), т. 4, ч. 3-4, 1993, стор. 27 (Олександер Ситник).

«Про двох великих українців. Винар Любомир. Силуети епох».

Франкова Криниця, ч. 11, 12 березня 1993, стор. 7; ч. 12, 19 березня 1996 (Михайло Шалата).

Український Історик, т. 30, ч. 1-4 (116-119), 1993, стор. 213-215 (О. Ситник).

24. *У п'ятдесятиліття смерти М. Грушевського.* Під заг. редакцією Любомира Винара. Нью-Йорк—Торонто—Мюнхен, 1984, 320 стор. *(Український Історик, спеціяльне видання,* т. 21, ч. 1-4 (81-84)).

25. *«Український Історик»: журнал Українського Історичного Товариства. Покажчик змісту 1963-1992.* Редактор Любомир Винар. Нью-Йорк—Київ—Мюнхен: Академія Наук України, Інститут Української Археографії; Українське Історичне Товариство, 1993, 114 стор.

26. *«Український Історик» і сучасний стан української історичної науки.* Нью-Йорк—Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 27 стор.
    Про розвиток «Українського Історика» і тематичний профіль журналу, що включає грушевськознавство.

27. *Mykhailo Hrushevskyi. Biobliographishe Quelle, 1866-1934.* Muenchen: Ukrainishe Freie Universitat, 1984, 68 p.

Рецензії:

Українське Життя (Чікаґо), ч. 4, 1 травня, 1985 (Яків Шумелда).

Український Історик, т. 23, ч. 1-2 (89-90), 1986, стор. 128-130 (Я. Шумелда).

Journal of Ukrainian Studies (Toronto), vol. 10, no. 2, 1985, pp. 109-110 (M. Prymak).

28. *Mykhailo Hrushevs'kyi: Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography.* Toronto—New York—Muenchen: Ukrainian Historical Association, 1988, 66 p.

Рецензії:

Український Історичний Журнал (Київ), ч. 6, 1992, стор. 143-144 (О. Ситник).

W. Zyla. "History and the Search for Truth", *Ukrainian Weekly,* no. 33, September 24, 1989, p. 6.

Jahrbuch der Ukrainekunde (Muenchen), 1989, pp. 310-312 (W. Zyla).

L'Est Europe'en, no. 214, 1989, p. 40 (W. Kosyk).

The Ukrainian Quarterly (New York), vol. 55, no. 4, 1989, p. 447-448 (O. Dombrovsky).

29. *The Present State of Ukrainian Historiography in Soviet Ukraine: A. Brief Overview.* 1980, 23 p. (Reprinted from *Nationalities Papers,* vol. 7, no. 1).

30. *Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography. Michael Hrushevsky versus the Traditional Scheme of 'Russian History'.* New York: The Ukrainian Quarterly, 1984, 15 p.

3. СТАТТІ, ДОКУМЕНТИ, ЗАМІТКИ

31. «Австрійські урядові документи про призначення Михайла Грушевського професором Львівського університету». *Український Історик,* т. 23, ч. 3-4 (91-92), 1986, стор. 76-89.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol. 39, part A, no. 3, 1988, ab #11190 (A.B. Pernal).

32. «Автобіографія М. Грушевського з 1906 і 1926 років як джерело до

вивчення його життя і творчости». *Український Історик,* т. 11, ч. 1-3 (41-43), 1974, стор. 104-135.

33. «Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року». В кн. *Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року,* стор. 31-41, Нью-Йорк—Мюнхен, 1981, 47 стор.

34. «Автобіографія Михайла Грушевського, 1914-1919». За редакцією Л. Винара. *Український Історик,* т. 3, ч. 1-2 (9-10), 1966, стор. 98-101 (без підпису).

35. «Академічна комісія для вивчення діяльности і видання творчости Михайла Грушевського». *Український Історик,* т. 26, ч. 4 (104), 1989, стор. 108-109 (підписано Р.Д.).

36. «Академічна комісія для вивчення життя і творчости М. Грушевського». *Український Історик,* т. 27, ч. 1-4 (104-107), 1990, стор. 234-235 (підписано Л.В.).

37. «Академічний Комітет для відзначення 125-ліття з дня народження Михайла Грушевського (1866-1934)». *Український Історик,* т. 28, ч. 1-2 (108-109), 1991, стор. 209-210 (без підпису).

38. «Англомовне видання *Історії України Руси* М. Грушевського». *Бюлетень УІТ* (Маямі, ФЛ), ч. 6, червень 1967, стор. 3 (без підпису).

39. «Будівничі видавничого фонду М. Грушевського». *Український Історик,* т. 21, ч. 1-4 (81-84), 1984, стор. 322 (без підпису).

40. «В Острозі засновано Осередок УІТ ім. М. Грушевського». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 51-52, 1995 (підписано ЛРВ).

41. «Великий син українського народу». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 36, 29 вересня, 1996.

42. «Від редактора». В кн. *М. Грушевський. На порозі Нової України: статті і джерельні матеріяли,* стор. V-VIII, Нью-Йорк—Львів—Київ—Торонто—Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1992, 278 стор.

43. «Відбулася ювілейна конференція Грушевського». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 29, 21 червня, 1991.

44. «Відродження української історіографії». *Українське Слово* (Париж), 25 листопада, 1990.

45-46. «Відродження української національної історіографії в Україні» [Роля М. Грушевського]. *Новий Шлях* (Торонто), 10 листопада, стор. 10; 17 листопада, стор. 10-12, 1990.

47. «Відродження української національної історіографії в Україні (роля М. Грушевського)». *Українська Думка* (Лондон), 29 листопада, стор. 2, 1990.

48. «Відродження української національної історіографії в Україні». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 45, 25 листопада, 1990.

49. «Вісті Української Центральної Ради з 1917 року». *Український Історик,* т. 15, ч. 1-3 (57-59), 1978, стор. 140-159 [за редакцією Л. Винара].

    Абстракт:
    Historical Abstracts, vol. 28, part B, 1-4, ab #02705 (V.A. Packer).

50. «Вітання конференції. Українська Вільна Академія Наук у США. Українське Історичне Товариство». В кн. *Михайло Грушевський і львівська історична школа. Матеріяли конференції. Львів, 24-25 жовтня 1994 р.,* ред. комісія: Я. Грицак, Я. Дашкевич, стор. 242-245. Нью-Йорк—Львів: Українське Історичне Товариство; Львівське відділення Інституту Української

Археографії та Джерелознавства ім. М. Грушевського Національної АН України; Інститут Історичних Досліджень Львівського Державного Університету ім. І. Франка, 1995, 256 стор. *(Львівські історичні праці. Матеріяли засідань і конференцій. Вип. 1).*

51. «Вибрано нову Управу Українського Історичного Товариства». *Церква і Життя* (Мельбурн), ч. 17, 14-20 квітня, 1997 (без підпису).

52. «Вибрано нову Управу УІТ». *Свобода,* ч. 70, 12 квітня 1997 (без підпису).

53. «Вступ до науки грушевськознавства». *Український Історик,* т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 17-78.

54. «Галицька доба життя Михайла Грушевського, 1894-1914». *Український Історик,* т. 4, ч. 1-2 (13-14), 1967, стор. 5-22.

55. «Головство М. Грушевського в НТШ і ювілейні святкування». *Свобода,* 11 травня, 1991.

56. «Головство М. Грушевського в НТШ і ювілейні святкування: (репліка)». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 22, 2 червня, 1981, стор. 4.

57. «Значення Михайла Грушевського в українській і світовій історії». *Український Історик,* т. 28-29, ч. 3-4 (110-111); 1-4 (112-115), 1991-1992, стор. 13-53.

58. Грушевський, Михайло, С. «Автобіографія (1926)». Вступ та редакція Любомира Винара. *Український Історик,* т. 16, ч. 1-4 (61-64), 1979, стор. 79-87; т. 17, ч. 1-4 (65-68), 1980, стор. 71-88.

    Абстракт:

    Historical Abstracts, vol. 35, part B, no. 1, 1984, ab #03143; vol. 35, part A, no. 2, 1984, ab #06416 (V. Bender).

59. Грушевський М. «Українська Центральна Рада і відродження державности України». *Розбудова Держави* (Київ), ч. 3, 1992, стор. 7-11.

60. «Грушевський як голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка». *Український Історик,* т. 4, ч. 1-3 (21-23), 1969, стор. 5-46.

61. «Грушевськознавство і наші завдання. З нагоди 120-ліття народження М. Грушевського». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), ч. 1, 1987.

62. «Грушевському у Львові» (Про Міжнародну конференцію, 27-29 серпня 1991). *Українське Слово* (Париж), 26 вересня 1991 (без підпису).

63. «Державне відродження України і завдання істориків». *Свобода,* ч. 30, 14 лютого, 1992.

64. «Десятиліття Українського Історичного Товариства (1965-1975). (Дослідження діяльности М. Грушевського)». *Український Історик,* т. 12, ч. 1-2 (45-46), 1975, стор. 5-12.

65. «Діяльність Світової Наукової Ради СКВУ». *Вісник СКВУ* (Торонто), т. 11, ч. 1 (13), травень 1985, стор. 15-17.

    Один з розділів називається «1984 — рік Михайла Грушевського».

66. «Діяльність Українського Історичного Товариства в 1965-1967 рр.». *Український Історик,* т. 4, ч. 3-4 (15-16), 1967, стор. 143-147.

    Автор обговорює вклад УІТ в розбудову грушевськознавства.

67. «Діяльність членів У.І.Т.». *Бюлетень УІТ* (Маямі, ФЛ), ч. 2, 1967, стор. 1-2.

    Подається деяких дослідників грушевськознавства.

68. «Дмитро Дорошенко — видатний дослідник української історіографії і

бібліографії». *Український Історик,* т. 19-20, ч. 3-4 (75-76), 1982-1983, стор. 40-78.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol. 36, part A, no. 2, 1985, ab #03965 (A.B. Pernal).

69. «До 150-ліття з року народження Володимира Антоновича». *Український Історик,* т. 21, ч. 1-4 (81-84), 1984, стор. 187-190.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol. 38, part A, no. 1, 1987, ab #00098 (A.B. Pernal).

70. «Дороговкази у майбутнє М. Грушевського». *Вісник НТШ* (Львів), ч. 12-13, 1995, стор. 2-3.

71. «Д-р Михайло Брайчевський — голова Осередку УІТ в Києві». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 37, 27 вересня, 1992 (підписано ЛРВ).

72. «Другий універсал УЦРади: введення». В кн. *Державний центр Української Народньої Республіки в екзилі: Статті і матеріяли.* Стор. 277-278. Філядельфія—Київ—Вашінґтон: Інститут Дослідження Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993, 494 с.

73. «Думки з приводу п'ятидесятих роковин смерти Михайла Грушевського. Вступ до грушевськознавства». *Український Історик,* т. 21, ч. 1-4 (81-84), 1984, стор. 7-20.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol. 38, part A, no. 1, 1987, ab #00099 (A.B. Pernal).

74. «Думки про грушевськознавство: (ґенеза, структура, завдання)». В кн. *Михайло Грушевський і львівська історична школа: Матеріяли конференції. Львів, 24-25 жовтня 1994 р.,* ред. комісія: Я. Грицак, Я. Дашкевич, стор. 8-17. Нью-Йорк—Львів: Українське Історичне Товариство; Львівське відділення Інституту Української Археографії та Джерелознавства ім. М. Грушевського Національної АН України; Інститут Історичних Досліджень Львівського Державного університету ім. І. Франка, 1995, 256 стор. *(Львівські історичні праці. Матеріяли засідань і конференцій. Вип. 1).*

75. «Думки про українську державність в контексті її історичного розвитку». *Мета* (Філядельфія), ч. 10-12, листопад, 1989.

76. «Думки про українську державність в контексті її історичного розвитку». *Український Голос* (Вінніпеґ), чч. 38-40, вересень-жовтень, 1989.

76а. «Епістолярні джерела грушевськознавства. Передмова». В кн. *Листування Михайла Грушевського.* Упорядник Г. Бурлака, редактор Л. Винар. Київ—Нью-Йорк—Париж—Львів—Торонто: Національна АН України. Інститут Літератури ім. Т. Г. Шевченка; Українське Історичне Товариство, 1997. 400 стор. *(Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства, т. 1).*

77. «Життя і наукова діяльність Михайла Грушевського. Джерело до біографії». *Український Історик,* т. 3, ч. 1-2 (9-10), 1966, стор. 15-31.

Абстракт:

Historical Abstract, vol. 16, no. 48, 1970.

78. «З іменем Михайла Грушевського. Резолюція наукової конференції в Нью-Йорку, присвяченої 130 річниці від дня народження Михайла Грушевського». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 48, 5 грудня, 1996 (співавтор Юрій Щербак).

79. «З нагоди 125-ліття народження Михайла Грушевського. Повідомлення Українського Історичного Товариства про заходи української наукової громадськости в Україні та інших країнах Европи, США і Канади для відзначення 125-ої річниці від дня народження Михайла Грушевського,

1991 рік, січня 22». В кн. *Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріялів Міжнародної Ювілейної конференції, присвяченої 125-ій річниці від дня народження М. Грушевського.* Відп. ред. О. Купчинський, стор. 443-444, Львів: НТШ у Львові; Українське Історичне Товариство, 1994, 484 с. *(Праці сесій, конференцій, симпозіумів, круглих столів НТШ у Львові, т. 3).*

80. «Замітки до статті Ю. Ґерича "До біографії М. Грушевського». *Український Історик,* т. 9, ч. 1-2 (33-34), 1972, стор. 85-90.

81. «Замітки до статті М. Грушевського «Три Академії». *Український Історик,* т. 20, ч. 2-4 (78-80), 1983, стор. 132-134.

82. «Зауваги до видавничого пляну Археографічної комісії. (Видання наук. праць акад. М. Грушевського)». *Український Історик,* т. 26, ч. 4 (104), 1989, стор. 111 (підписано Л.В.).

83. «Збірка статтей М. Грушевського «На порозі нової України (1918): Історія видання». *Український Історик,* т. 28, ч. 1-2 (108-109), 1991, стор. 95-104.

84. «Звернення до всіх українських видавців, українознавчих установ і громадянства в діяспорі». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), ч. 45, 2 грудня, 1993 (співавтор О. Онищенко).

    Заклик Л. Винара, голови УІТ, і О. Онищенка, директора Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського, в справі розбудови закордонної україніки в ЦНБ, включаючи грушевськіяну.

85. «Звернення до українського громадянства і установ в справі Ювілейного Фонду М. Грушевського». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), ч. 36, 19 вересня, 1991.

86. «Звернення Українського Історичного Товариства». *Слово і Час* (Київ), ч. 10, 1996, стор. 27.

87. «Звернення Українського Історичного Товариства з нагоди 100-ліття народження Михайла Грушевського». *Український Історик,* т. 3, ч. 1-2 (9-10), 1966, стор. 5.

88. «Звернення Українського Історичного Товариства з нагоди 100-ліття народин М. Грушевського». *Свобода,* ч. 58, 29 березня, 1966.

89. «Звернення Українського Історичного Товариства з нагоди 125-ліття народження М. Грушевського». *Жіночий Світ* (Вінніпеґ), ч. 3, березень 1991, стор. 8.

90. «Звернення Українського Історичного Товариства з приводу 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського». *Український Історик,* т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 429-430.

91. «Звернення Українського Історичного Товариства з приводу 130-ліття народження Михайла Грушевського». *Українська Думка* (Лондон), ч. 36, 5 вересня, 1996.

92. «Звернення УІТ з приводу 130-ліття народження Михайла Грушевського». *Український Голос* (Вінніпеґ), 19 серпня, 1996.

93. «Значення Михайла Грушевського в українській і світовій історії (З нагоди 125-ліття від дня народження)». *Український Історик,* т. 28-29, ч. 3-4 (110-111); ч. 1-4 (112-115), 1991-1992, стор. 13-53.

94. «Значення першого історичного атласу України». *Свобода,* ч. 136, 20 липня 1976.

    «В основу атласу прийнято історичну схему української історії Михайла Грушевського, яку доведено до XX століття включно».

95. «Іван Крип'якевич (1886-1967)». *Український Історик,* т. 4, ч. 1-2 (13-14), 1967, стор. 76-80.

96. «Інтерв'ю з проф. Любомиром Винарем про історію України». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 6, 6 лютого, 1993, стор. 16-17.

97. «Історія України нової доби: Л. Винар». В кн. *Проблеми дослідження історії України. Збірник матеріялів першого круглого стола істориків,* стор. 118-119, Львів: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 1993, 197 стор.

98. «Історія української літератури М. Грушевського». *Український Голос* (Вінніпеґ), ч. 9, 1 березня, 1993.

99. «Історична школа Михайла Грушевського і НТШ». *Свобода,* ч. 7, 11 січня, 1974.

100. «Історична комісія «Зарева». *Смолоскип* (Монтреал), т. 15, ч. 3 (100), 1963, стор. 12-13.

101. «Історичні праці Івана Франка». В кн. *Збірник* «Української Літературної Газети», стор. 48-63, Мюнхен: Українське Товариство Закордонних Студій, 1957, 335 стор.

102. «Комітет для відзначення ювілею акад. М. Грушевського». *Український Голос* (Вінніпеґ), ч. 15, 15 квітня, 1991.

103. «Лист М. Грушевського до Мирослава Січинського з 1919 р.». *Український Історик,* т. 15, ч. 1-3 (57-59), 1978, стор. 160-162.

104. «Матеріяли до біографії Михайла Грушевського». *Український Історик,* т. 19, ч. 1-2 (73-74), 1982, стор. 65-75.

Абстракт:

2 *Historical Abstracts,* vol. 36, part A, no. 1, 1985, ab #00175 (A.B. Pernal).

105. «Матеріяли до біографії проф. Наталії Полонської-Василенко». *Український Історик,* т. 20, ч. 2-4 (78-80), 1983, стор. 55-73.

106. «Міжнародна ювілейна конференція у Львові». *Український Історик,* т. 28, ч. 1-2 (108-109), 1991, стор. 212-216 (підписано Львів'янин).

107. «Міжнародний Академічний Комітет для вшанування 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського». *Український Історик,* т. 32, ч. 1-4 (124-127), 1995, стор. 358-364 (б.п.).

108. «Міжнародний ювілейний рік М. Грушевського». *Свобода,* ч. 29, 13 лютого, 1991.

109. «Михайло Грушевський — історик України». В кн. *М. Грушевський. Збірник наукових праць і матеріялів Міжнародної Ювілейної конференції, присвяченої 125-ій річниці від дня народження М. Грушевського.* Відп. ред. О. Купчинський, стор. 13-31, Львів: НТШ у Львові, Українське Історичне Товариство, 1994, 484 стор. *(Праці сесій, конференцій, симпозиумів, круглих столів НТШ у Львові, т. 3).*

110. «Михайло Грушевський і Загальні Збори НТШ у 1913 році». *Український Історик,* т. 21, ч. 1-4 (81-84), 1984, стор. 64-81.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol. 38, part A, no. 1, 1987, ab #03864 (A.B. Pernal).

111. «Михайло Грушевський і його концепція трьох київських академій: Київська академічна традиція». В кн. *125 років Київської академічної традиції, 1861-1986. Збірник.* Редактор Марко Антонович, стор. 79-318. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія наук у США, 1993, 644 стор.

112. «Михайло Грушевський і Н[аукове] Т[овариство] Ш[евченка]». *Свобода*, 11 січня 1974.

113. «Михайло Грушевський: студії і матеріяли» (від редактора). *Український Історик*, т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 11-13.

114. «Михайло Грушевський (1866-1934-1974)». *Український Історик*, т. 11, ч. 4 (44), 1974, стор. 5-7.

115. «Михайло Грушевський як голова Наукового Товариства ім. Шевченка». *Український Історик*, т. 6, ч. 1-3 (21-23), 1969, стор. 5-46.

116 «На порозі Нової України М. Грушевського: впровадження». В кн. *М. Грушевський. На порозі Нової України: статті і джерельні матеріяли*, стор. IX-XX. Нью-Йорк—Львів—Київ—Торонто—Мюнхен, 1992, 278 стор.

117. «На пошану академіка М. Грушевського». *Свобода*, ч. 224, 24 листопада, 1984, стор. 3-4.

118. «На службі історичній науці: «Український історик», 1963-1988», *Український Історик*, т. 25, ч. 1-4 (91-100), 1988, стор. 5-42.

119-123. «Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (у 50-ліття смерти: 1934-1984)». *Сучасність* (Мюнхен), ч. 11 (283), стор. 85-95, 1984; ч. 1 (285), стор. 56-78; ч. 2 (286), стор. 73-92; ч. 3 (287), стор. 54-78; ч. 4 (288), стор. 91-112, 1985.

Абстракт:

Historical Abstract, vol. 39, part A, no. 1, 1988, ab #03859.

124. «Найкращий знавець історії України — акад. М. Грушевський». *Старожитності* (Київ), ч. 7, 1991, стор. 3-4.

125. «Наукова Рада при СКВУ і її діяльність в 1987-1988 роках». *Вісник СКВУ* (Торонто), т. 14, ч. 1 (16), травень 1988, стор. 19-24.

Окремий підрозділ «Англомовний переклад і видання *Історії України Руси*».

126. «Наукова Рада при СКВУ: її діяльність і завдання». *Свобода*, ч. 113, 16 червня; ч. 114, 17 червня, 1987.

Один підрозділ присвячено «Справі англомовного перекладу *Історії України Руси*».

127. «Наукова Рада СКВУ і завдання української вільної науки». *Вісник Світового Конґресу Вільних Українців* (Торонто), т. 12, ч. 1 (14), травень 1986, стор. 18-20.

128. «Наукова сесія на славістичному з'їзді в Бостоні, присвячена М. Грушевському». *Новий Шлях* (Торонто), 7 грудня, 1996 (без підпису).

129. «Наукова сесія, присвячена М. Грушевському на славістичному з'їзді в Бостоні». *Український Голос* (Вінніпеґ), ч 86, 16 грудня, 1996.

130. «Наукова хроніка». *Український Історик*, т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 468-472.

131. «Наукове відзначення ювілею М. Грушевського». *Свобода*, ч. 191, 5 жовтня, 1991.

132. «Наукове товариство ім. Т. Шевченка і Михайло Грушевський». *Український Історик*, т. 5, ч. 1-4 (17-20), 1968, стор. 37-59.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol. 16, no. 960, 1970.

133. «Наукову сесію на з'їзді АААСС присвячено М. Грушевському». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), ч. 48, 5 грудня, 1996.

134. «Національна Бібліотека України потребує книжок». *Свобода,* ч. 212, 6 листопада, 1993.

135. «Нашим головним завданням було задержати і розвинути наукову схему історії України [започатковану М. Грушевським]: Проф. Л. Винар відповідає на питання кор. І. Гирича *Старожитностей* у Києві». *Старожитності* (Київ), ч. 15, 1992, стор. 7.

136. «Ненадрукований лист В. Липинського до М. Грушевського в справі загальних зборів НТШ в 1913 р.». *Український Історик,* т. 28, чч. 1-2 (108-109), 1991, стор. 111-114.

137. «Нова історична схема історії України». *Календар-альманах* «Нового Шляху» (Торонто), 1997, стор. 30-36.

138-139. «Огляд історичної літератури про початок української козаччини». *Український Історик,* т. 2, ч. 1-2 (5-6), стор. 28-37; т. 2, ч. 3-4 (7-8), стор. 17-38, 1965.

140. «Опублікують VI том 'Історії української літератури' М. Грушевського». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), 18 лютого, 1993.

141. «Основано наукове Міжнародне Товариство ім. М. Грушевського». *Церква і Життя* (Мельбурн), ч. 39-40, 29 вересня — 6 жовтня, 1991.

142. «Основано Наукове Міжнародне Товариство М. Грушевського. Повідомлення про заснування Міжнародного товариства Михайла Грушевського у зв'язку з відзначенням 125-ої річниці від дня народження вченого, 1991 р., липня 3». В кн. *Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріялів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-ій річниці від дня народження М. Грушевського.* Відп. ред. О. Купчинський, стор. 457-458, Львів: НТШ у Львові; Українське Історичне Товариство, 1994, 484 с. *(Праці сесій, конференцій, симпозіумів, круглих столів НТШ у Львові, т. 3).*

143. «Передмова». В кн. *В. Пристайко, Ю. Шаповал. Михайло Грушевський і ҐПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924-1934,* стор. 5-9, Київ: Україна, 1996, 331 стор.

144. «Перша ювілейна конференція [М. Грушевського] в Европі». *Український Історик,* т. 28, ч. 1-2 (108-109), 1991, стор. 211.

145. «Перший Універсал УЦРади: введення». В кн. *Державний центр Української Народньої Республіки в екзилі: Статті і матеріяли,* стор. 273-274, Філядельфія—Київ—Вашінґтон: Інститут Дослідження Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993, 494 с.

146. «Пізнайте істину, а істина освободить вас...». *Самостійна Україна* (Київ), ч. 5 (травень), 1991, стор. 4-5.

147. «Питання існування академії Ярослава Мудрого в середньовічній Україні XI ст.». В кн. *Бібліотека — скарбниця духовности. Міжнародна наукова конференція,* стор. 168-177, Київ: Академія наук України. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника; В-во «Наукова думка», 1993, 265 стор.

148. «Посвячення каменя під пам'ятник М. Грушевського у Львові». *Свобода,* ч. 30, 14 лютого, 1991. (без підпису).

149. «Потрібна бібліографія творів Михайла Грушевського». *Сучасність* (Мюнхен), ч. 7 (67), липень 1966, стор. 228-235.

150. «Появився збірник грушевськознавства». *Свобода,* ч. 223, 23 листопада, 1993.

151. «Появився ювілейний збірник про М. Грушевського». *Український Голос* (Вінніпеґ), 25 листопада, 1996.

152. «Появляється фундаментальний збірник грушевськознавства». *Новий Шлях* (Торонто), т. 64, ч. 25, 19 червня, 1993.

153. «Премія ім. М. Грушевського». *Свобода,* ч. 30, 1992.

154. «Привіт від Академічної Ради при Уряді УНР в екзилю». *Український Історик,* т. 28, ч. 1-2 (108-109), 1991, стор. 217.

155 "Привітання від голови Академічної ради Уряду Української Народної Республіки Міжнародній ювілейній конференції, присвяченій 125-ій річниці від дня народження Михайла Грушевського, 1991 р., серпня 26». В кн. *Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріялів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-ій річниці від дня народження М. Грушевського.* Відп. ред. О. Купчинський, стор. 458, Львів: НТШ у Львові; Українське Історичне Товариство, 1994, 484 стор. *(Праці сесій, конференцій, симпозіумів, круглих столів НТШ у Львові, т. 3).*

156. «Привітання на київську конференцію [присвячену 130-літтю М. Грушевського]». *Український Історик,* т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 401-403.

157. «Присвячено М. Грушевському» [Сесія на науковому з'їзді Американської Славістичної Асоціяції]. *Українське Слово* (Київ), ч. 48, 5 грудня, 1996.

158. «Про історію України і істориків». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 19, 9 травня, 1993.

159. «Про історію України і істориків. Інтерв'ю з проф. Л. Винарем». *Свобода,* ч. 7, 13 січня, 1993.

160-161. «Про М. Грушевського державність і ще дещо». *Мета* (Філядельфія), ч. 8, серпень-вересень; ч. 10, жовтень, 1989.

162. «Про «самоліквідацію» Центральної Ради, німців і гетьмана П. Скоропадського». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 24, 16 червня, 1991.

163-164. «Про українську державність і ще дещо». *Український Голос* (Вінніпеґ), ч. 40, 2 жовтня; ч. 41, 9 жовтня, 1989.

165. «Проблема термінології східно-европейської історії». *Америка* (Філядельфія), ч. 147, 1 вересня, 1970.

M166. «Проголошення 1984 — роком Михайла Грушевського. Звернення Українського Історичного Товариства». *Український Історик,* т. 21, ч. 1-4 (81-84), 1984, стор. 320.

167. «Проголошено Ювілейний рік М. Грушевського на Конґресі Міжнародної Асоціяції Україністів у Києві». *Український Історик,* т. 27, ч. 1-4 (104-107), 1990, стор. 217-218.

168. «Ранні історичні праці М. Грушевського і київська історична школа В. Антоновича». *Український Історик,* т. 3, ч. 3-4 (11-12), 1966, стор. 26-32.

Абстракт:
Historical Abstracts, vol. 15, no. 3235, 1969.

169. «Резолюція першого Міжнародного конґресу україністів у Києві». *Мета* (Філядельфія), ч. 2, лютий, 1991.

170. «Резолюція Ювілейної наукової конференції в Нью-Йорку, присвяченої 130-літтю від дня народження М. Грушевського». *Український Голос* (Вінніпеґ), 18 листопада, 1996 (співавтор Юрій Щербак).

171-172. «Резолюція Ювілейної наукової конференції в Нью Йорку, присвяченої

130 річниці від дня народження Михайла Грушевського». *Український Історик,* т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 430-432; *Новини з Академії* (Нью-Йорк), ч. 20, 1996, стор. 6-7 (співавтор Юрій Щербак).

173. «Рік Михайла Грушевського». *Наша Боротьба* (Міннеаполіс, МН), ч. 20, 1991, стор. 11-15.

174. «Рік М. Грушевського». *Свобода,* ч. 240, 18 грудня, 1991.

175. «Свідчення . Грушевського у Харкові 28 березня 1931 р.». *Український Історик,* т. 28-29, ч. 3-4 (110-111), 1-4 (112-115), 1991-1992, стор. 380-389.

176. «Слово про Михайла Грушевського і НТШ». *Український Історик,* т. 31, ч. 1-4 (120-123), 1994, стор. 347-349.

177. «[Слово]-відкриття Ювілейної конференції в Нью-Йорку». *Український Історик,* т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 412-413.

178. «Слово-[привіт]. Українське Історичне Товариство. 19 жовтня 1994 р.». В кн. *Михайло Грушевський і львівська історична школа. Матеріяли конференції. Львів, 24-25 жовтня 1994 р.,* стор. 244-245. Нью-Йорк—Львів: Українське Історичне Товариство; Львівське відділення Інституту Української Археології та Джерелознавства ім. М. Грушевського Національної АН України; Інститут Історичних Досліджень Львівського Державного Університету ім. І. Франка, 1995, 345 стор. *(Львівські історичні праці. Матеріяли засідань і конференцій. Вип. 1).*

179. «Справа про висилку проф. М. Грушевського. [В 1914 р.]». *Український Історик,* т. 24, ч. 1-4 (93-96), 1987, стор. 126-127 (без підпису).

Абстракт:
Historical Abstracts, vol. 40, part B, no. 2, 1989, ab #06533 (A.B. Pernal).

180. «Стаття О. Оглоблина «Грушевський на тлі доби». *Український Історик,* т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 85-87.

181. «Створено комісію для видання творів М. Грушевського». *Свобода,* ч. 151, 10 серпня, 1988.

182. «Створено Міжнародний Академічний Комітет для вшанування М. Грушевського». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 17, 27 квітня, 1996.

183. «Століття з дня народження Мих. Грушевського», *Бюлетень УІТ* (Маямі, ФЛ), ч. 3, 1966, стор. 2.

184. «Століття Михайла Грушевського». *Український Історик,* т. 3, ч. 3-4 (11-12), 1966, стор. 110-111 (без підпису).

185. «Сучасний стан грушевськознавства (генеза, структура, завдання)». *Пам'ять Століть* (Київ), ч. 2, вересень-жовтень 1996, стор. 62-70.

186. «1984 — рік Михайла Грушевського, 1866-1934-1984». *Свобода,* ч. 77, 26 квітня, 1984.

187. «Третій універсал УЦРади: введення». В кн. *Державний центр Української Народньої Республіки в екзилі: Статті і матеріяли,* стор. 283-285. Філядельфія—Київ—Вашінґтон: Інститут Дослідження Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993, 494 с.

188. «У Дніпропетровську створено Осередок УІТ». *Свобода,* ч. 99, 24 травня, 1996.

189. «У Львові відбудеться конференція, присвячена М. Грушевському». *Свобода,* ч. 156, 17 серпня, 1994 (без підпису).

190. «У Львові підготовляється конференція для відзначення роковин М. Грушевського». *Свобода,* ч. 77, 25 квітня, 1991.

191. «У Нью Йорку відбулася ювілейна конференція, присвячена Михайлові Грушевському». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 1-2, 4-11 січня, 1997.

192. «У Парижі відбудеться конференція, присвячена М. Грушевському». *Свобода*, ч. 101, 30 травня, 1991.

193. «У справі наукової конференції М. Грушевського». *Український Історик*, т. 23, ч. 1-2 (89-90), 1986, стор. 137-138.

194-195. «У 120-річчя народження М. Грушевського». *Свобода*, ч. 229, 2 грудня; ч. 230, 3 грудня, 1986.

196. «У 120-річчя народження М. Грушевського». *Мета* (Філядельфія), ч. 2, лютий, 1987.

197. «У 120-річчя народження Михайла Грушевського (1866-1934-1986)». *Наша Мета* (Торонто), 13-20 грудня, 1986.

198. «У 120-річчя народження Михайла Грушевського (1866-1934-1986)». *Український Голос/Канадійський Фармер* (Вінніпеґ), 15 грудня, 1986.

199. «Українська Народня Республіка і державно-творчий процес української нації». В кн. *Державний центр Української Народньої Республіки в екзилі: Статті і матеріяли*, стор. 7-15. Філядельфія—Київ—Вашінґтон: Інститут Дослідження Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993, 494 с.

200-201. «Українська Центральна Рада і відродження української державности». *Новий Шлях* (Торонто), чч. 36-37, 38-39, 1992.

202. «Українська Центральна Рада і відродження української державности». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 28, 12 липня, 1992.

203. «Українська Центральна Рада і відродження української державности (З нагоди 75-річчя. Вибрані питання)». В кн. *Державний центр Української Народньої Республіки в екзилі: Статті і матеріяли*, стор. 51-63, Філядельфія—Київ—Вашінґтон: Інститут Дослідження Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993, 494 с.

204. «Українське Історичне Товариство». *Свобода*, ч. 177, 19 вересня; ч. 178, 20 вересня; ч. 179, 21 вересня, 1995.

205. «Українське Історичне Товариство в Україні». *Український Історик*, т. 28, ч. 1-2 (108-109), 1991, стор. 224 (підписано Р. Д-кий).

206. «Українське Історичне Товариство в Україні і наші завдання». *Бюлетень УІТ* (Маямі, ФЛ), ч. 8, 1988, стор. 1 (без підпису).

207. «УІТ і Археографічна Комісія Академії Наук у Києві». *Український Історик*, т. 27, ч. 1-4 (104-107), 1990, стор. 232-233 (підписано Р.К.).

208-209. «УІТ проголосило Міжнародний рік М. Грушевського». *Свобода*, ч. 202, 25 жовтня 1995; *Новий Шлях* (Торонто), ч. 47, листопад, 1995.

210. «Українське Історичне Товариство проголосило Міжнародний Рік Михайла Грушевського: повідомлення». *Український Історик*, т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 433.

211. «УІТ проголосило ювілейний рік М. Грушевського». *Новий Шлях* (Торонто), чч. 45-46, 1990.

212. «УІТ проголосило ювілейний рік М. Грушевського». *Свобода*, ч. 215, 15 листопада, 1990.

213. «УІТ стало патроном Музею М. Грушевського у Києві», *Свобода*, ч. 27, 10 лютого, 1993.

214. «Українське Історичне Товариство стало патроном Музею М. Грушев-

ського у Києві», *Український Голос* (Вінніпеґ), ч. 9, 1 березня, 1993.

215. «Українське Історичне Товариство: 1965-1995 (З нагоди 30-ліття)», *Нові Дні* (Торонто), ч. 549, грудень 1995, стор. 34-36.

216. «Українське Історичне Товариство: час дії». *Старожитності* (Київ), ч. 3-4, 4 грудня, 1990.

217. «Український Історик» і Українське Історичне Товариство. Вибрана бібліографія». *Америка* (Філядельфія), ч. 12, 18 січня, 1974 (без підпису).
Короткий список статтей про УІ та УІТ, в яких також обговорюються досліди грушевськознавства.

218. «*Український Історик*: хронологія і статистичні дані». *Український Історик,* т. 31, ч. 1-4 (120-123), 1994, стор. 307-315.

219. «Четвертий Універсал УЦРади: введення». В кн. *Державний центр Української Народної республіки в екзилі: Статтії матеріяли,* стор. 290-293. Філядельфія—Київ—Вашінґтон: Інститут Дослідження Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993, 494 с.

220. «Чому Михайло Грушевський повернувся на Україну в 1914 році?». *Український Історик,* т. 4, ч. 3-4 (15-16), 1967, стор. 103-108.
Абстракт:
Historical Abstracts, vol. 15, no. 3838, 1969.

221. «Ювілей М. Грушевського і У[країнське] І[сторичне] Т[овариство]». *Свобода,* ч. 55, 24 березня, 1966.

222. «Ювілей М. Грушевського і Українське Історичне Товариство». *Америка* (Філядельфія), ч. 49, 11 березня, 1966.

223. «Ювілей М. Грушевського у 1996 році: хронологія». *Український Історик,* т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 463-467.

224. «Ювілейна конференція». *Українське Слово* (Київ), 28 листопада, 1996.

225. «Ювілейний рік Михайла Грушевського». *Свобода,* ч. 23, 4 лютого, 1966; *Вільне слово* (Торонто), ч. 8, лютий, 1966.

226. «Ювілейний рік Михайла Грушевського». *Українське Слово* (Париж), ч. 1266, 13 лютого, 1966.

227. «Ювілейний рік Михайла Грушевського й УІТ». *Український Історик,* т. 28, ч. 1-2 (108-109), 1991, стор. 9-23.

228. «Як я став грушевськознавцем». В кн. *Любомир Винар*. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації, стор. 8-17. Нью-Йорк—Київ: Національна АН України. Інститут Археографії та Джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Українське Історичне Товариство; В-во Олени Теліги, 1995, 302 с.

229. "Centennial of Mykhailo Hrushevsky (1866-1934)", *Congressional Record* (Washington, DC), vol. 112, No. 165, September 29, 1966, A 5013-A 5015.

230. "Die Autobiographie von Mychailo Hrusevs'kyj aus den Jahren 1906 und 1926 als Quelle zur Erforshung seines Lebens and Schaffens", *Jahrbuch der Ukrainekunde* (Muenchen): Arbeits und Forderungsgemeinschaft der Ukrainishen Wissenschafter, 1983, pp. 7-52.

231. "Dmytro Doroshenko, Ein bedeutender Erforscher der Ukrainischen Historiographie und Bibliographie". *Jahrbuch der Ukrainekunde* (Muenchen): Arbeits und Forderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschafter, 1987, pp. 1-45.

232. "Letter to the Editor (pertaining to L. Rudnytsky's article 'Unfettered by History: The Imaginative Writings of M. Hrushevsky')". *Ukrainian Quarterly*

(New York), vol. 49, no. 4, 1993, pp. 457-458.

233. "Michael Hrushevsky's Scheme of Ukrainian History in the Context of the Study of Russian Colonialism and Imperialism". In *Russian Empire: Some Aspects of Tsarist and Soviet Colonial Practices*, pp. 19-39. Edited by M. Pap. Cleveland, OH: Institute for Soviet and East European Studies, John Carroll University and Ukrainian Historical Association, Inc., 1985, 187 p.

234. "Mychajlo Hrushevsky". In *Encyclopedia of Ukraine*. Vol. II, pp. 250-253, Toronto: University of Toronto Press, The Schevchenko Scientific Society, 1988. 737 p. (with O. Ohloblyn).

235. "Mychailo Hrushevs'kyi (1866-1934)". In *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History*, vol. XI, pp. 91-93. Gulf Breeze, FL: Academic International Press, 1979.

236. "Mykhailo Hrushevsky: His Life and Works". In *Mykhailo Hrushevsky, 1866-1934. Bibliographic Sources*, pp. 91-112. New York—Toronto: Ukrainian Historical Association, Inc., 1985. 203 p.

237. "Mykhailo Hrushevs'kyi's *On the Threshhold of the New Ukraine*". В кн. *М. Грушевський. На порозі Нової України: статті і джерельні матеріяли*, стор. 269-270. Нью-Йорк—Львів—Київ—Торонто—Мюнхен, 1992, 278 с.

238. "The Present State of Ukrainian Historiography in Soviet Ukraine: a Brief Overview". *Nationalities Papers*, vol. 7, no. 1, 1979, pp. 1-23.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol. 32, part B, no. 2, 1981 ab #03928.

239. "Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography. Michael Hrushevsky versus the Traditional Scheme of 'Russian' History". *The Ukrainian Quarterly* (New York), vol. 30, No. 1, 1974, pp. 13-25.

Абстракт:

Historical Abstracts, vol. 22 A, 4093, and vol. 22 B, 3201, 1976.

240. "Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography. Michael Hrushevsky versus Traditional Scheme of Russian History". *Український Історик*, т. 8, ч. 1-2 (29-30), 1971, стор. 137-138.

4. РЕЦЕНЗІЇ НА ВИДАННЯ ПРО М. ГРУШЕВСЬКОГО

241. Л. Биковський, Василь Кузів і Михайло Грушевський. *Взаємовідносини, 1921-1927*. Вінніпеґ, 1968, 19 стор. *Український Історик*, т. 6, ч. 1-3 (21-23), 1969, стор. 170.

242. Іван Бойко, Євген Кирилюк. «Михайло Грушевський». *Літературна Україна* (Київ), ч. 77, [30 березня], 1966. *Український Історик*, т. 3, ч. 3-4 (11-12), 1966, стор. 121 (без підпису).

243. М. Грушевський. *Ілюстрована історія України*. Нью-Йорк, 1967. *Український Історик*, ч. 1-2 (13-14), 1967, стор. 125 (підпис Р.Д).

244. «Збірник про Львівську школу М. Грушевського». *Український Історик*, т. 32, ч. 1-4 (124-127), 1995, стор 370-372 (без підпису).

245. Василь Лев. *Сто років праці для науки і нації. Коротка історія Наукового Товариства ім. Шевченка*. Нью-Йорк, 1972. *Український Історик*, т. 10, ч. 1-2 (37-38), 1973, стор. 148-149.

246. М. Остапович, О. Озерський. *Президент. Життя і діяльність М. Грушевського*. Нью-Йорк, 1967. *Український Історик*, т. 5, ч. 1-4 (17-20), 1968, стор. 177.

247. П. С. Сохань, В. І. Ульяновський, С. М. Кіржаєв, *М. С. Грушевський і Academia.* Київ: Академія Наук України. Інститут Української Археографії, 1993. *Український Історик,* т. 31, ч. 1-4 (120-123), 1994, стор. 325-328.

248. Ф. П. Шевченко. «Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну?» *Український Історичний Журнал* (Київ), ч. 11, 1966, стор. 13-30. *Український Історик,* т. 4, ч. 1-2 (13-14), 1967, стор. 122 (підписано Л.В.).

249. Stephen M. Horak. "Michael Hrushevsky: Portrait of an Historian". *Canadian Slavonic Papers,* vol. 10, no. 3, 1968. *Український Історик,* т. 6, ч. 1-3 (21-23), 1969, стор. 171 (підписано Л.В.).

250. Michael Hrushevsky. *A History of Ukraine.* Ed. by O.J. Frederksen, Hamden, CT, 1970, 629 p. *Український Історик,* т. 8, ч. 1-2 (29-30), 1971, стор. 132.

251. *M. S. Hrushevsky i Academia.* By P.S. Sokhan, V.I. Ulianovsky, S.M. Kirzhaiev. Kyiv, Akademia Nauk Ukrainy. Instytut Ukrainskoji Arkheohrafii, 1993. *Harvard Ukrainian Studies,* vol. 18, no. 3-4, 1994 (в друку).

252. *Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture by Thomas Prymak. Toronto, University of Toronto Press, 1987. Canadian-American Slavic Studies* (Bakersfield, CA), vol. 24, 1990, pp. 355-356.

253. Thomas M. Prymak. *Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture.* Toronto, University of Toronto Press, 1987. *Harvard Ukrainians Studies,* vol. 17, no. 1-2, 1993, pp. 173-174.

II. ПРАЦІ ПРО ЛЮБОМИРА ВИНАРА

(ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ)

1. «Академічна Рада при уряді УНР». В кн. *Державний центр Української Народньої Республіки в екзилі: Статті і матеріяли.* Стор. 192-194. Київ—Філядельфія—Вашінґтон: Інститут Досліджень Модерної Історії України; В-во «Веселка», 1993. 494 стор.

   Висвітлено ролю історика як голови Академічної Ради.

2. Антонович, Марко. «Велика людина і оточення». *Українське Слово* (Париж), ч. 1526, 7 березня, 1971.

   Огляд праці Л. Винара про М. Грушевського та Наукове Товариство ім. Шевченка до 1934 року включно.

3. «Атлас історії України». *Праця* (Прудентопіль), ч. 32, 13 серпня, 1981.

   Редакційна стаття про значення першого атласу історії України, виданого УІТ за редакцією Л. Винара. Автори: Іван Тесля, Е. Тютько.

4. «Атлас історії України». *Свобода,* ч. 99, 28 травня, 1991 (підписано . П.).

   Інформація про перший атлас української історії, її редактора, авторів і членів редакційної колеґії.

5. Баран, Олександер. «Любомир Роман Винар (З нагоди 65-ліття історика)». *Український Історик,* т. 34, ч. 1-4 (132-135), 1997, стор.9-29.

6. Баран, Олександер. «Наукова конференція на Конґресі Наукових Товариств Канади». *Український Історик,* т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 421-422.

7. Білокінь, Сергій. «Непоправний ідеаліст». *Книжник* (Київ), ч. 6, 1990, стор. 5-6.

   «Винар Любомир найвизначніший дослідник і популяризатор життя і діяльності акад. М. Грушевського», стор. 5.

8. Биковський, Лев. *Двадцять літ науково-організаційних зусиль на Заході ЗСА (Денверська Група УВАН) 1954-1974. Звідомлення,* стор. 15-17, 22, 29-30, 32, 34, 35, 45, 51, 64, 65, 70, 74. Денвер, CO: Український Бібліологічний Інститут, 1974. 79 стор.

Подано назви і дати усіх доповідей Л. Винара, виголошених на форумі Денверської Групи УВАН.

9. Биковський, Лев. «Наша співпраця: риска до портрету Л. Винара. З нагоди ювілею історика». *Український Історик,* т. 18, ч. 1-4 (69-72), 1981, стор. 17-24.

Автор обговорює значення наукових досліджень історика, зокрема про М. Грушевського.

10. Биковський, Л. «Нова праця про Михайла Грушевського». [Праця д-ра Л. Винара «Молодість М. Грушевського»]. *ВільнеСлово* (Торонто), ч. 6, 10 лютого, 1968.

11. Биковський, Лев. *У службах українській книжці.* Упорядники Л. Винар, Я. Ісаєвич. Стор. 216, 222, 263, 269, 277, 324, 335, 369, 371, 379, 408, 419, 427, 429, 449, 471, 482, 503, 510, 511, 514, 537, 548. Львів—Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство; Національна АН України. Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича; Міжнародна Асоціяція Україністів. Комісія Бібліографії і Інформатики, 1997. 326 стор.

12. Биковський, Лев. Українці в Кольорадо». *Визвольний Шлях* (Лондон), кн. 1., січень 1975, стор. 33-40.

Про досліди проф. Л. Винара української спільноти в Америці.

13-17. Булат, Тамара. «Без охранки і НКВД (Відзначення 130-ої річниці від дня народження Михайла Грушевського)». *Свобода,* чч. 8-12, 14-18 січня, 1997.

Подає докладніші інформації про ювілейну конференцію, пряисвячену М. Грушевському, що була організована Любомиром Винарем.

18. Булат, Тамара. «Культурологія на сторінках «Українського Історика». *Український Історик,* т. 31, ч. 1-4 (120-123), 1994, стор. 35-43.

19-22. Булат, Тамара. «Спільно розвиватимуть грушевськозанвство». *Свобода,* чч. 225-228, 26-29 листопада, 1991.

Обговорено ювілейну конференцію М. Грушевського в УВАН у США, зорганізовану Л. Винарем. Відзначено доповіді Л. Винара і інших преліґентів.

23. Булат, Тамара. «Ювілей журналу «Український Історик'». *Універсум* (Львів), ч. 1-2, січень-лютий, 1994, стор. 44-45.

Висвітлено ролю Л. Винара як засновника і редактора «Українського Історика» і його вклад в грушевськознавство і розвиток історіографії.

24. «В Іллінойському університеті вшановано пам'ять М. Грушевського». *Свобода,* ч. 127, 5 липня, 1996.

Під час 15 конференції Української наукової програми відбулась окрема сесія, присвячена М. Грушевському, організована головою УІТ та Міжнародного Академічного Комітету Л. Винарем.

25. Верстюк В. Ф., Пиріг Р. Я. *М. С. Грушевський: коротка хроніка життя і діяльности.* Київ: Либідь, 1996. 143 с.

Обговорюється в передмові роля Л. Винара в розвитку грушевськознавства.

26. «Відбулася конференція Українського Історичного Товариства». *Свобода,* ч. 14, 18 січня, 1980 (підписано ПС УІТ).

Обговорення наукової конференції УІТ і Американською Історичною Асоціяцією, яку зорганізував Л. Винар в Нью Йорку.

27. «Відзначення 15-річчя УІТ в Чікаґо». *Свобода,* ч. 122, 2 липня, 1980 (підписано Учасник).
   Про Ювілейний вечір УІТ і доповідь Л. Винара про діяльність Товариства.

28. «Видання першого атласу історії України». *Свобода,* 24 грудня, 1980 (підписано ПС УІТ).

29. Гирич, Ігор.«Внесок 'Українського Історика' в грушевськознавство. *Український Історик,* т. 31, ч. 1-4 (120-123), 1994, стор. 102-109.

30. Гирич, Ігор. «Засновник грушевськознавства». В кн. *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації.* Статті і матеріяли, стор. 18-22. Нью Йорк—Київ—Торонто: Національна АН України. Інститут Археографії та Джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Українське Історичне Товариство; В-во Олени Теліги, 1995, 302 стор. з іл.

31. Гирич, Ігор. «Засновник грушевськознавства». В кн. *«Український Історик». Журнал Історичного Товариства. Покажчик змісту 1963-1992 (ч. 1-115),* стор. 113-114. Нью Йорк—Київ—Мюнхен: АН України. Інститут Української Археографії; Українське Історичне Товариство. Історіографічна Комісія, 1993. 115 стор.

32. Гирич, Ігор. «Українському Історикові — 30 років». *Літературна Україна* (Київ), 4 листопада, 1993.
   Підкреслено ролю журналу в розвитку української історіографії та його основника і редактора Л. Винара, якого автор вважає «найбільшим у світі знавцем життя і діяльности» М. Грушевського.

33. «Голова УІТ — лавреат медалі НТШ ім. Михайла Грушевського». *Український Історик,* т. 31, ч. 1-4 (120-123), 1994, стор. 346-347 (без підпису).

34. Грабовецький, В. *Михайло Грушевський. Видатний історик України, громадсько-політичний і державний діяч,* стор. 33-34. Івано-Франківськ: Облвидав «Галичина», 1991, 41 стор.
   Про вклад Л. Винара в грушевськознавство.

35-36. Дзира, Ярослав. «У Києві відбулася Міжнародна конференція, присвячена 30-літтю Українського Історичного Товариства. *Народна Воля* (Скрентон, ПА), ч. 43, 9 листопада; *Новий Шлях* (Торонто), ч. 47, 25 листопада, 1995.
   УІТ проголосило в Києві у 1991 році Міжнародний Ювілейний рік М. Грушевського.

37. «До Ювілею Михайла Грушевського». *Київ* (Київ), ч. 9, вересень, 1991. (Пресс-служба товариства «Україна»).
   Українське Історичне Товариство проголосило в Києві 1991 рік — Міжнародним ювілейним роком Грушевського.

38. Добрянський, М. Д. «Історичний подвиг 'Українського Історика'». *Наш Голос* (Джерзі Сити, НД), ч. 2, лютий, 1987, стор. 1-2.
   Стаття, присвячена 20-літньому Ювілею «Українського Історика». Як зазначає автор «видавати в діяспорі двадцять років науковий історичний журнал, це подвиг і великий культурний здобуток..., збагачення української історичної науки».

39. Домбровський, Олександер. «Вибрана бібліографія праць Любомира Винара». *Вісті УВАН* (Нью Йорк), ч. 1, 1997, стор. 63-67.

40. Домбровський, Олександер, ред. *Любомир Р. Винар. Історик, Педагог,*

Бібліограф. Мюнхен—Нью Йорк—Торонто: Українське Історичне Товариство, 1982. 70 р.

Статті чотирьох науковців: О. Оглоблина, О. Домбровського, Л. Биковського і Д. Штогрина. Автори відзначають важливість наукових праць історика, його організаційну діяльність, перелічують його бібліографічні праці. Передмова подана в англійській мові. Основний текст в українській мові. Іменний покажчик в українській і англійській мовах заключають книжку. Видано з нагоди 30-ліття науково-академічної діяльности історика, 1950-1980.

41-42. Домбровський, Олександер. «Л. Винар — будівничий української історичної науки». *Свобода,* чч. 216-217, 10-11 вересня, 1980.

43. Домбровський, Олександер. «Науково-організаційна діяльність Любомира Винара» *Український Історик,* т. 18, ч. 1-4 (69-72), 1981, стор. 7-16.

Описує Л. Винара як організатора наукових інстиутцій та ініціятора і редактора наукових періодичних видань.

44. Домбровський, Олександер. «Михайло Грушевський і київська наукова традиція». *Український Історик,* т. 23, ч. 3-4 (91-92), 1986, стор. 133-135.

Дискутується праця Л. Винара про насвітлення Грушевським київської академичної традиції.

45. Домбровський, Олександер. «Наукова конференція присвячена проф. О. Оглоблинові». *Український Історик,* т. 31, ч. 1-4 (120-123), 1994, стор. 284-285.

46. Домбровський, Олександер. «Олександер Оглоблин знову промовив». *Свобода,* ч. 77, 18 січня, 1996.

Обговорює видання збірника праць О. Оглоблина, зредаґованого Л. Винарем.

47. Домбровський, Олександер. «Редакторська праця Любомира Винарас. *Свобода,* ч. 93, 19 травня, 1981.

48. Домбровський, Олександер. «Соборний маштаб грушевськіяни». *Свобода,* ч. 132, 6 жовтня, 1996.

Обговорено ролю Л. Винара в розвитку грушевськознавства на фоні загального розвитку української історичної науки.

49. Домбровський, Олександер. «Ювілейна наукова конференція 'Українського Історика' в Нью Йорку». *Український Історик,* т. 31, ч. 1-4 (120-123), 1994, стор. 269.

50. «Д-р Л. Винар відзначений медаллю НТШ ім. М. Грушевського». *Свобода,* ч. 134, 13 жовтня, 1994.

51. «Д-ру Любомирові Винареві присуджено медаль НТШ ім. М. Грушевського». *Українське Слово* (Париж), ч. 2726, 6 жовтня, 1994.

52-54. Жила, Володимир. «Книга, яку вручено Президентові України». *Свовбода,* ч. 228, 1 грудня; ч. 229, грудня; ч. 230, 3 грудня, 1993.

55. Жила, Володимир. «У пошуках історичної правди. *Л. Винар. Автобіографія Грушевського*». *Свобода,* ч. 36, 25 лютого, 1987.

56. Жуковський, Аркадій. «Любомир Винар — провідний історик і організатор наукового життя. (З нагоди 65-ліття)». *Українське Слово* (Київ), ч. 14, 10 квітня, 1997.

57. Жуковський, Аркадій. «Любомир Винар — провідний історик і організатор українського наукового життя у діяспорі. (З нагоди 65-ліття)». *Новий Шлях* (Торонто), т. 68, ч. 15, 5 квітня, 1997.

Зазначається великий вклад історика в царину української історії. Окремою ділянкою праці стала науково-організаційна робота в діяспорі. «В американському науковому світі він поруч з історичними дослідами займається дослідженнями історії культури, бібліографією і етнічними студіями...»

58. Жуковський, Аркадій. «Проф. Л. Винар — з нагоди 65-ліття». *Свобода,* ч. 112, 13 червня, 1997.

59. «Засновано Міжнародне Товариство ім. М. Грушевського». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), 25 липня, 1991.

60. Злупко, Тарас. «Присвячено Михайлові Грушевському». *Новий Шлях* (Торонто), т. 62, ч. 49 (7), грудень, 1991.

    Огляд конференції Грушевського в Торонто, організованої Л. Винарем. Аналізується також його наукова доповідь.

61. Злупко, Т. С. «Ювілейна наукова конференція в Торонто 'Михайло Грушевський історії України'». *Український Історичний Журнал* (Київ), ч. 3 (372), березень, 1992, стор. 154-155.

    Подані короткі підсумки праці Л. Винара «Грушевський в українській історії».

62. Ісаєвич, Ярослав. «Любомир Винар: матеріяли до бібліографії». *Бюлетень Міжнародної Асоціяції Україністів. Комісія бібліографії і інформатики,* ч. 1. Львів, 1992, стор. 31-32.

    Автор обговорює бібліографічні праці історика.

63. Кедрин, Іван. «Михайло Грушевський про себе і про інших». *Свобода,* ч. 78, 26 квітня, 1984.

    Обговорено «Автобіографію Михайла Грушевського з 1926 року» за редакцією Л. Винара.

64. Ковальський, Микола. «Консолідуючий чинник наукової української історіографії. Українському Історичному Товариству виповнилось 30 років». *Життя і Слово* (Острог), ч. 17, 2 березня 1996, стор. 2.

64а. Ковальський, Микола. «Внесок професора Любомира Винара в розробку проблеми «Наукова історична школа». *Український Історик,* т. 34, ч. 1-4 (132-135), 1997, стор. 37-43.

65. «Конференція в Нью Йорку розглянула нові аспекти спадщини М. Грушевського». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), 7 листопада, 1996 (Посольство України у США).

66. Купчинський, Олег. «Лауреати медалі ім. Михайла Грушевського». *Літературна Україна* (Київ), ч. 41, 10 жовтня, 1991.

    Л. Винар бере участь в церемонії вручення академікові О. Гончареві нагороди ім. Грушевського під час Міжнародної конференції у Львові. Подана фотографія Олега Романова, Олеся Гончара і Любомира Винара.

67. Липовецький, М. «Тридцять років 'Українського Історика' увійшли в історію». *Українське Слово* (Київ), ч, 16, 20 квітня, 1995.

68. «[Лист від] Оргкомітет[у] з підготовки та відзначення 130-річчя від дня народження М. С. Грушевського [-] Голові Міжнародного Академічного Комітету для вшанування 130-ліття з ндя народження М. С. Грушевського проф. Любомиру Винару». *Український Історик,* т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 439 (за підписом проф. Леоніда Решодько).

    Обговорення заходів по підготовці ювілею.

69. «Лист Віце-прем'єр-міністра України І. Кураса до голови Міжнародного комітету для вшанування 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського, Президенту Українського Історичного Товариства професору Л. Винару». *Український Історик,* т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 438.

В справі співпраці у відзначенні 130-ліття з дня народження М. Грушевського.

70. «Лист проф. Леоніда Решодька до проф. Любомира Винара (15.VII.1996)». *Український Історик,* т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 440.

71. «Любомир Винар про першого Президента України». *День* (Київ), ч. 52 (100), 26 березня, 1997 (без підпису, редакційна).

72. Мандебура, Тамара. «'Український Історик' і повоєнна історія радянської України на його сторінках». *Український Історик,* т. 31, ч. 1-4 (120-123), 1994, стор. 77-81.

73. Марченко, Сергій. «Грушевський, якого ми не знали». *Українське Слово* (Київ), ч. 14, 3 квітня, 1997.

«Велика заслуга Л. Винара в тому, що за тематикою і наповненням грушевськознавство перетворилося в одну з провідних ділянок української історичної науки...» Стаття про презентацію книжки проф. Л. Винара «Михайло Грушевський: історик і будівничий нації», що відбулася в Музеї міста Києва.

74. Мацьків, Т. «Тридцятиліття 'Українського Історика' (1963-1993)». *Українські Вісті* (Детройт), ч. 40, 17 жовтня, 1993.

75. «Наради членів Уряду УНР», *Мета* (Філядельфія), ч. 9, вересень, 1990.

Про заснування Академічної Ради очоленої Л. Винарем. Долучено знімок членів Академічної ради.

76. Неврлі, Микола. «Джерело історичної пам'яті». *Сучасність* (Київ), ч. 11, 1996, стор. 156-157.

Автор обговорює значення журналу «Український Історик» і діяльність Л. Винара.

77. Неврлі, Микола. «Джерело історичної пам'яті». *Свобода,* ч. 162, 22 серпня, 1996.

78. «Нові аспекти спадщини М. Грушевського». *Українські Вісті* (Дітройт), ч. 43, 10 листопада, 1996 (Посольство України в США).

Про ювілейну конфернцію, присвячену 130-літтю від дня народження М. Грушевського, що відбулася в Нью Йорку.

79. «НТШ нагородило д-ра Л. Винара». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), 27 жовтня, 1994.

80. Оглоблин, Олександер. «Габілітаційна праця д-ра Любомира Винара». *Український Історик,* т. 34, ч. 1-4 (132-135), 1997, стор. 30-36.

80а. Оглоблин, Олександер. «З листів Олександра Оглоблина до Любомира Винара». *Український Історик,* т. 32, ч. 1-4 (132-135), 1995, стор. 221-250.

81. Оглоблин, Олександер. «До Академічного Комітету для відзначення 125-ліття з дня народження Михайла Грушевського». *Український Історик,* т. 28, ч. 1-2 (108-109), 1991, стор. 221.

82. Оглоблин, Олександер. «Привіт Професорові Любомирові Винареві від Українського Історичного Товариства, 28 січня, 1981 року». *Український Історик,* т. 18, ч. 1-4 (69-72), 1998, стор. 234.

Привітання історикові Л. Винареві з приводу відзначення 30-річного ювілею його наукової діяльности. Підкреслено його особливий внесок у розвиток історіографії.

83. Оглоблин, Олександер. «Слово з нагоди 30-літньої академічно-наукової діяльности Любомира Винара». *Свобода,* ч. 93, 19 травня, 1981.

84. Оглоблин, Олександер. «Слово про Любомира Винара (30-ліття науково-академічної праці проф. д-ра Любомира Винара (1950-1980)». *Український Історик,* т. 18, ч. 1-4 (69-72), 1981, стор. 5-6.

85. Омельченко, Василь. «Грушевськознавство в діяспорі». *Старожитності* (Київ), чч. 19-24 (54-59), 1993, стор. 15-16.

Автор висвітлює грушевськознавство в діяспорі, що в значній мірі перекликається з діяльністю Українського Історичного Товариства та його органу — журналу «Український Історик», засновником якого був Л. Винар, що став «головним ініціятором і промотором грушевськознавства і заразом зумів з'єднати до співпраці істориків і інших науковців з діяспори і України».

86. Омельченко, Василь. «Проф. Л. Винар — ініціятор і промотор грушевськознавства». *Свобода,* ч. 148, 6 вересня, 1991.

Відзначає ролю Л. Винара у створенні (1991) Міжнародного наукового Товариства ім. Грушевського. Також подані цитати про історика інших авторів (Професорів О. Оглоблина і О. Пріцака).

87. Омельченко, Василь. «Проф. Л. Винар — ініціятор і промотор грушевськознавства». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), 19 вересня, 1991.

Висвітлено ролю «Українського Історика» в українській історіографії та Л. Винара як знасновника нової галузі у гумунітарних дисциплінах — грушевськознавства.

88-89. «Основано наукове Міжнародне Товариство М. Грушевського». *Свобода,* ч. 125, 3 липня, 1991; *Новий Шлях* (Торонто), чч. 29-30, 20-27 липня, 1991.

Підкреслено вклад Л. Винара у створення товариства. Поданий список членів-засновників.

90. Панькова, Світлана. «Презентація книги Любомира Винара 'Михайло Грушевський — історик і будівничий нації' у Києві». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 10, 17 травня, 1997, стор. 5-6.

91. Пиріг, Р. Я. «Грушевськознавство: стан та переспективи розвитку». *Український Історичний Журнал* (Київ), ч. 5 (410), 1996, стор. 71-83.

Насвітлено внесок історика в розвиток науки грушевськознавства. Автор пише, що «до незаперечених заслуг Л. Винара належить його велика організаторська робота як головного редактору журналу «Український Історик» щодо налагодження широких досліджень у галузі грушевськознавства... До того ж Л. Винар — автор найповнішої у світі бібліографії грушевськіяни...» (стор. 73).

92. Піскун, Валентина. «Міжнародна наукова конференція. 'Українознавство в розбудові держави'». *Український Історик*, т. 31, ч. 1-4 (120-123), 1994, стор. 262-268.

93. Піскун, В. М. «Український Історик» в правдивому висвітленні історії української революції (1917-1920)». *Український Історик*, т. 31, ч. 1-4 (120-123), 1994, стор. 64-67.

94. Полонська-Василенко, Наталія. «Внесення в справі підвищення д-ра УВУ Любомира Винара до ступеня доцента з історії України». *Український Історик*, т. 20, ч. 2-4 (78-80), 1983, стор. 62-63.

95. Присяжний, М. «Відзначено ювілей 'Українського Історика'». *Український Історик*, т. 31, ч. 1-4 (120-123), 1994, стор. 274-275.

96. «Проф. Л. Винар новий голова УААУП». *Гомін України* (Торонто), ч. 50, 16 грудня, 1981.
Л. Винар вибрано президентом Української Асоціації Професорів.

97. «Проф. Л. Винар обраний за голову УААУП». *Свобода,* ч. 223, 25 листопада, 1981.
Українсько-Американська Асоціяція Університетських Професорів (УААУП) вибрала на чотири роки своїм президентом проф. Л. Винара з Кентського Державного Університету (Огайо).

98. «Проф. Л. Винар очолив секцію в А.Л.А.». *Америка* (Філядельфія), 8 липня, 1972.
Л. Винар очолив Східньоевропейську і славістичну секцію в Американській Бібліотечній Асоціяції.

99. «Проф. Л. Винар обраний українцем року». *Свобода,* ч. 209, 31 жовтня, 1984.

100. «Проф. Л. Винар очолив УІТ». *Америка* (Філядельфія), 20 березня, 1981.

101. «Проф. Л. Винар очолив Українське Історичне Товариство». *Свобода,* ч. 55, 24 березня, 1981 (Підписано УІТ).
У 1981 д-ра Л. Винара обрано перший раз головою УІТ на місце проф. О. Оглоблина, який став Почесним Головою Товариства.

102. «Проф. Л. Винара відзначено медалею Св. Володимира». *Свобода,* ч. 104, 3 червня, 1992 (ПСНР).
Історик був нагороджений Світовим Конґресом Вільних Українців (СКВУ) медалею Св. Володимира за його вклад в українську науку, спеціяльно в історіографію. Л. Винар є першим істориком, що отримав таку нагороду.

103. Пшеничний, Євген. «Довга дорога додому... Професору Любомирові Винару — 60». *Рада* (Київ), ч. 10 (2034), 27 березня, 1992.
Автор обговорює життя і наукову діяльність Л. Винара, народженого у Львові. Подає високу оцінку його наукових праць в ділянці історії і грушевськознавства.

104. Пшеничний, Євген. «Довга дорога додому... . Наукові постаті». *«За Вільну Україну»* (Львів), т. 28, ч. 389, 1992.
Представлено Л. Винара і його наукові досягнення українському читачеві. Зазначено його вклад у розвиток грушевськознавства.

105. Сакада, Л. Д. «Відзначення 130-ліття від дня народження М. С. Грушевського». *Український Історичний Журнал* (Київ), ч. 1, 1997, стор. 145-148.

106. Сакада, Л. «Діяльність істориків українського зарубіжжя в обороні імені М. С. Грушевського». *Український Історичний Журнал* (Київ), ч. 6, 1996, стор. 38-49.
УІТ, очолюване Л. Винарем, зробило велику роботу протягом 30 років, відстоюючи ім'я М. Грушевського і повернення його Україні.

107. Сакада, Л. Д. «Любомир Винар. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації (статті і матеріяли)». *Український Історичний Журнал* (Київ), ч. 5 (410), 1996, стор. 149-153.
Автор обговорює зміст збірки статтей історика про М. Грушевського, що появилися в Києві у 1995 році.

108. Сакада, Л. Д. «Михайло Грушевський — історик, політик, громадянин». (Міжнародна наукова конференція в Києві до 130-річчя з дня народження). *Український Історик* т. 33, ч. 1-4 (128-131), 1996, стор. 397-401.

109. Сакада, Л. Д. «'Український Історик' в Україні». *Українське Слово* (Київ), 13 березня, 1997.

Урочиста церемонія передання дару Українського Історичного Товариства — журналу «Український Історик» бібліотекам України, що відбулася 18 лютого 1997 р. в Національній Парламентській бібліотеці у Києві в присутності громадськости, представників телебачення і преси.

110. Сергійчук, Володимир. «Тема козацтва на сторінках 'Українського Історика'». *Український Історик* т. 27, ч. 1-4 (104-107), 1990, стор. 128-137.

Автор обговорює наукові дослідження Л. Винара, присвячені історії української козаччини, зокрема його історичну схему.

111. Ситник, Олександер. «Український Історик» і сучасна українська історична наука: взаємозв'язки, співпраця і взаємовідносини». В кн.: *Проблеми української історіографії: Матеріяли Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 30-річчю Українського Історичного Товариства і журналу «Український Історик», 2 березня 1996 р.*, стор. 30-35. Мукачево: Ужгородський Державний Університет. Осередок Українського Історичного Товариства; В-во «Елара», 1996. 114 стор.

Автор налізує ролю Любомира Винара, як редактора "Українського Історика» і голови УІТ в розвитку української історичної науки.

112-114. Сокіл, Василь. «Грушевський — будівничий нації». *Свобода,* чч. 189, 190, 191, 3-5 жовтня, 1996.

Аналіза монографії історика про М. Грушевського.

115. Стешенкова, Т. «20 ящиків — 1475 примірників документів передано від діяспори Україні». *Літературна Україна* (Київ), ч. 10 (4728), 13 березня, 1997.

Завдяки стараням голови УІТ проф. Л. Винара цінні матеріяли були передані Україні; серед них річні комплекти журналу «Український Історик» — єдиного історичного журналу, що виходить в діяспорі українською мовою. Для широкого загалу читачів відкривається наукова думка, що розвивалась за межами України.

116. Стешенкова, Тамара. «Мета, зміст, щастя, життя». *Літературна Україна* (Київ), ч. 36, 3 жовтня, 1996, стор. 1.

Відкриття Ювілейної виставки М. Грушевського в Києві. Згадано виступ Л. Винара і поміщено його фото.

117. Струк, Іван. «Про новий історичний атлас України». *Народна Воля* (Скрентон, ПА), ч. 10, 11 березня, 1982.

Обговорюється редакторська праця Л. Винара над «Історичним Атласом України».

118. «30-ліття Українського Історичного Товариства (1965-1995)». *Українське Слово* (Київ), ч. 14, 20 квітня, 1995.

119. Трубайчук, Анатолій, Стрельський, Геннадій. *Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти.* Київ: Асоціяція Істориків «Істина», 1996, 186 стор.

Коротко обговорені погляди Л. Винара на М. Грушевського.

120. «У Львові створено Галицький Осередок ім. Михайла Грушевського». *Свобода,* ч. 193, 8 жовтня 1992 (Підписано УІТ).

Про доповідь Л. Винара на загальних зборах УІТ у Львові, що говорив про УІТ і завдання українських істориків в Україні і діяспорі. Зокрема зупинився над актуальністю історичної схеми М. Грушевського.

121. «У справі першого атласу України. Поправлене повідомлення». *Шлях* (Філядельфія), ч. 7, 22 лютого, 1981.

122-123. «УІТ проголосило Міжнародний рік М. Грушевського». *Свобода,* ч. 202, 25 жовтня, 1995; *Новий Шлях* (Торонто), ч. 47, 25 листопада, 1995.
Л. Винар проголосив у Києві на Міжнародній науковій історичній конференції Ювілейний рік М. Грушевського.

124. Химич, Микола. «Історичний Атлас України». *Америка* (Філядельфія), ч. 122, 10 липня, 1981.
Стаття про перший український атлас, що його редаґував юбомир Винар.

125. Хмурович, Остап. «Ювілейна Наукова конференція у 125-ліття з дня народження Грушевського». *Література і Мистецтво* (Торонто), ч. 12, грудень, 1991 (додаток до газети *Гомін України).*
Коментує внесок Л. Винара як організатора конференції, а також його доповідь.

126. Цівірко, Микола. «Творив нову добу...» *Вечірній Київ* (Київ), ч. 203, 28 вересня, 1996, стор. 1
Про відкриття у Києві Ювілейної виставки з нагоди 130-ліття народження М. Грушевського і виступ Л. Винара.

127. «Цінна зустріч з проф. Винарем». *Новий Шлях* (Торонто), ч. 17, 27 квітня, 1996.
З нагоди презентації книжки проф. О. Оглоблина.

128. Чолган, Світляна. «Грушевськіяна Любомира Винара: бібліографічний довідник». *Український Історик,* т. 34, ч. 1-4 (132-135), 1997, 238-274.

129. Штогрин, Дмитро. «Бібліографія праць Любомира Винара». *Український Історик,* т. 18, ч. 1-4 (69-72), 1981, стор. 25-59.
Охоплює 30 років від 1950 до 1980. Праця поділена за роками і типом публікацій (книжки, статті, енциклопедичні гасла, рецензії). В переліку, поміщенім в кінці публікації, подано, що Л. Винар опублікував до 1980 р.: 40 книжок, 283 статті, 60 енциклопедичних гасел та 271 рецензію (включаючи книги, статті та рецензії щодо грушевськознавства).

130. Шумелда, Яків. «Любомир Р. Винар, Михайло Грушевський. Biobibliographische Quelle, 1866-1934». *Українське Життя* (Чікаґо), 1 квітня, 1984.
Дискутується дослідження Л. Винаря біографії М. Грушевського. Автор погоджується з його висновками. Розходиться у погляді на стиль німецького перекладу схеми М. Грушевського.

131. Ясь, Олексій. «Персональна бібліографія істориків діяспори (1945-1991)». *Бібліотечний Вісник* (Київ), ч. 2, 1996, стор. 10-15.
Інформація про бібліографічні видання Л. Винара в українській і англійській мовах.

132. «Ювілейні привіти». *Український Історик,* т. 34, ч. 1-4 (132-135), 1997, стор. 44-51.
Привіти від наукових установ і університетів з нагоди 65-ліття проф. Любомира Винара.

133. Antonovych Marko. "Wynar Lubomyr". In *Encyclopedia of Ukraine,* p. 731. Ed. by D. Struk. Vol. 5. Toronto: University of Toronto Press, 1993. 886 p. (із фото).
Коротке енциклопедичне гасло.

134. Babinski Grzegor. "Centrum badania publikacij etnicznych przy Kent State

University w Kent, Ohio, USA". *Przedląd Polonijny* (Warszawa—Krakow), vol. 11, no. 4 (58), 1985, pp. 83-90.
Огляд наукової діяльности Л. Винара як засновника та директора Центру для дослідів етнічної преси при Кентському державному університеті і редактора журналу "Ethnic Forum".

135. Borland, Carol. "Wynar, Lubomyr Roman". In *Directory of American Scholars.* Edited by Carol Borland, vol. 1, p. 848. New York: Bowker, 1982.
Короткі дані про історичні праці Л. Винара.

136. *Congressional Record. 89th Congress, Second Session. Senate.* Vol. 112, no. 167, 3 October, 1966, p. 25.
Сенатор Мільтон Р. Янґ, коментуючи статтю та бібліографію Л. Винара про М. Грушевського зазначив: «Це є настільки важливим, що я прошу помістити ці матеріяли до Звітів Конґресу, щоб вони стали доступними не тільки для членів Сенату, але і для широкого кола читачів». також подано фото Л. Винара.

137. Dombrovsky, Olexander. "The Ukrainian Historical Association is Twenty-Five Years Old". *The Ukrainian Quarterly,* vol. 47, no. 2, 1991, pp. 138-147.
Обговорено діяльність УІТ і ролю Л. Винара, основника Товариства і редактора «Українського Історика» в розвитку української історіографії.

138. Dombrovskyj, Olexander. "Zum 20 — Jährigen des Ukrainishen Historikers". *Jahrbuch der Ukrainekunde* (München), 1983, pp. 306-313.

139. "Editor of Ethnic Forum Receives International Award for Research". *Ukraina* (Kyiv), no. 44, 4 November, 1993.
Л. Винар одержав міжнародне відзначення за його історичні досліди.

140. "Editor of Ethnic Forum Receives International Award for Research in Ukrainian Studies". *Ethnic Forum,* vols. 13-14, 1993-94, pp. 139-140.
Інформаційна стаття про наділення проф. Л. Винареві Медалі Св. Володимира від СКВУ за історичні дослідження. Подана фотографія історика.

141. Hyrych, Ihor. *"The Ukrainian Historian Turns* Thirty (1963-1993)", *Ethnic Forum,* vols. 13-14, 1993-1994, pp. 81-86.
З нагоди 30-ліття журналу «Український Історик».

142. "International Academic Commemorative Committee For the 130th Anniversary of Mykhailo Hrushevskyi Birth". *Newsletter* (Ukrainian Studies American Committee), no. 10, Spring 1996, p. 3 (O. Sydorenko).

143. King Jill Farrel. "Kent Professor Recognized for his Writing on Ukraine". *Kent Stater,* Jan. 18, 1994.

144. "Lubomyr Wynar". In *The Turiansky Legacy. A Family History,* pp. 174A-174C. By Robert L. Johnson. Harbet, Michigan, 1995.
Коротка біографія Л. Винара.

145. "Lubomyr Wynar Receives International Award for Research on Ukraine". *Inside Kent State University* (Kent, OH), vol. 14. No 5, Jan. 31, 1994.

146. Nevrly, Mikulas. "Vyznamný politik a organizator kulturneho a vedeckeho zivota. Slovanska spolupatričnost". *Slovanska Republika* (Bratislava), no. 245, 19.X, 1996, p. 9.
Згадується Л. Винар, як грушевськознавець і редактор «Українського Історика».

147. "1984 Ukrainian of the Year. Prof. Lubomyr Wynar, Ph.D". Hamilton, 1984.
Памфлет, присвячений признанню Л. Винара українцем року.

148. Oguntoyinbo, Lekan. “Kent Scholar Always Kept Native Ukraine in his Thoughts”. *The Plain Dealer* (Cleveland, OH), 17 January, 1994.

149. “Prof. Wynar Named Man of the Year”. *America* (Philadelphia), 29 October, 1984.
На це почесне звання Л. Винар був обраний з ряду визначних американців українського походження.

150. Prymak, Thomas M. “25 Years *Ukrainian Historian,* 1963-1988”. *Forum. A Ukrainian Review,* No. 75 (Fall), 1988, pp. 7-9.
Обговорено ролю Л. Винара в Українському Історичному Товаристві та заснованому ним журналі «Український Історик».

151. Shtohryn, Dmytro. *Ukrainians in North America. A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada,* p. 365. Champaign, IL: Association for the Advancement of Ukrainian Studies, 1975. 424 p.

152. Sydorenko, Oleksander. “Ukrainian Historical Association Elects Officers, Explands Editorial Board”. *Ukrainian Weekly* (Jersey City, NJ), July 27, 1997.

153. “The Ukrainian Historian”, *Forum* (Toronto), no. 95, Spring 1997, p. 26.
Коротко обговорено значення «Українського Історика» в українській історичнійнауці і його основника Л. Винара.

154. “Ukrainian Professors Elect Wynar”. *The Ukrainian Weekly* (Jersey City, NJ), no. 51, 20 December, 1981.

155. “Wynar, Lubomyr Roman”. In *Contemporary Authors,* pp. 476-477. Edited by James G. Lesniak, vol. 31. New York: Gale Research, 1990.
Подаються останні (1988 p.) достовірні дані щодо наукової кар’єри Л. Винара, його праць, що знаходяться в роботі, його погляди на історію і долю в ній М. Грушевського.

156. “Wynar, Lubomyr R”. In *Contemporary Authors. New Revised Series,* pp. 520-521. Edited by Linda Metzger, vol. 14. Detroit. MI: Gale Research, 1985.

157. “Wynar, Lubomyr R”. In *Contemporary Authors,* p. 655. Edited by Frances Carol Locher, vol. 73-76. Detroit: Gale Research, 1978.

158. “Wynar, Lubomyr Roman”. In *Directory of American Scholars,* p. 848, Edited by Carol Borland, 8th ed., Vol. 1, *History.* New York: Bowker, 1982.
Коротка та змістована інформація про Л. Винара як педагога і вченого.

159. “Wynar, Lubomyr Roman”. In *Directory of American Scholars,* p. 757, Edited by Jacques Cattel Press, 7th ed., Vol. 1, *History.* New York: Bowker, 1978.

160. “Wynar, Lubomyr Roman”. In *Directory of American Scholars,* p. 696, Edited by Jacques Cattel Press, 6th ed., Vol. 1, *History.* New York: Bowker, 1974.

161. “Wynar, Lubomyr R”. In *Who’s Who in Library Service,* p. 1211. Edited by Lee Ash, 4th ed. Hamden, CT: Shoe String Press, 1966.

162. “Wynar Elected President of Ukrainian Historical Society”. *The Ukrainian Weekly* (Jersey City, NJ), No. 15, 12 April, 1991, p. 4.

163. “Wynar Receives St. Volodymyr Medal”. *Record-Courier* (Ravenna, OH), 31 December, 1993, p. 7.

164. Zhyla, Wolodymyr. “History and the Search for Truth”. *The Ukrainian Weekly* (Jersey City, NJ), No. 36, 24 February, 1989.

ДОДАТОК

РЕДАКТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮБОМИРА ВИНАРА (1948 — 1997)

Цей список редакційної праці д-ра Любомира Винара, уложений у хронологічному порядку, починаючи від 1948 до 1997 року включно. Список включає в основному журнали та серійні видання, що їх редаґував історик і які друкувались українською і англійською мовами. Редаґовані окремо книжки і довідники, напр. *Історичний Атлас України* (1980), не є подані.

Одночасно подаються установи та видавництва, в рамені яких появлялися дані видання. Також подається редакційна позиція Л. Винар (напр.: гол. редактор, редактор) й інформації про видання, які він оснував (це позначено поясненням — основник). Багатогранна редакційна діяльність Любомира Винара вимагає окремої історично-бібліографічної аналізи.

Час	*Назва*	*Позиція*	*Видавець*	*Місцевість*
1948	Під пластовими прапорами	редактор	Пласт	Берхтесґаден
1950	Інформаційний листок Літературної Комісії «Зарево»	редактор основник	Зарево	Мюнхен
1951	Юність. Листок Літературної Комісії «Зарево»	редактор основник	Зарево	Мюнхен
1953-1954	Юність. Додаток до журналу «Смолоскип»	редактор основник	Смолоскип	Париж
1960	Серія: Гетьманська Держава. Історична Комісія «Зарево»	редактор основник	Українська Вид. Спілка	Лондон
1962-1964	Social Sciences General References Series	редактор основник	University of Colorado Libraries	Boulder, CO
1963-	Український Історик Журнал історії	гол. редактор, основник	Українське Історичне Товариство	Нью Йорк Мюнхен Київ
1963-1965	Biobibliographical Series	редактор основник	University of Colorado Libraries	Boulder, CO
1963-1975	Довідкові видання. Монографії	редактор основник	Український Бібліологічний Інститут	Денвер Чікаґо
1965-	Серія: Історичні Монографії	редактор основник	УІТ	Нью Йорк Мюнхен

1965-1968	Faculty Publications	редактор основник	Bowling Green University Press. Bibliographical Research Center	Bowling Green, OH
1966-1984	Довідкові видання Reference Publications	редактор	Libraries Unlimited	Littleton, CO
1968-	Серія: Історичні Студії	редактор основник	УІТ	Нью Йорк
1968-	Серія: Українські Вчені	редактор основник	УІТ	Нью Йорк
1968-	Серія: Грушевськіяна	редактор основник	УІТ	Нью Йорк Торонто
1970-	Серія: Мемуаристика	редактор основник	УІТ	Нью Йорк Мюнхен
1978-1995	Ethnic Studies, Reference Publications	редактор основник	Kent State University	Kent, OH
1980-1996	Ethnic Forum, Jurnal of Ethnic Studies and Ethnic Bibliography	редактор основник	Kent State University, Center for the Studies of Ethnic Publications and Cultural Institutions	Kent, OH
1985-	Series: Ukrainian Jewish Studies	редактор основник	УІТ	Торонто
1987-1995	Reference Sources in the Social Sciences Series	редактор	Libraries Unlimited	Englewood, CO
1990-1995	Offprint Series	редактор основник	Kent State University	Kent, OH
1997-	Серія: Епістолярна спадщина грушевськознавства	редактор основник	УІТ	Київ, Нью Йорк

ОЛЕКСАНДЕР СИДОРЕНКО
Українське Історичне Товариство
Джонесборо, AR.

ПОВОРОТ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА В КИЇВ

Дня 24 вересня 1996 року в авдиторії Київського університету відбулася небуденна подія. За старанням проф. Ярослава Калакури, керівника катедри джерелознавства і історичних допоміжних дисциплін відбулася урочиста презентація найновішого видання проф. Олександра Оглоблина «Студії з історії України», що появилася за редакцією проф. Любомира Винара з рамені Українського Історичного Товариства при співпраці Історичної Секції УВАН (Нью-Йорк—Київ, 1995, 420 стор.). Олександер Оглоблин був студентом, а згодом професором Київського університету. Так, що в дійсности це був правдивий поворот його творчої спадщини в столицю України, в якій після 1941 року совєтські історики-борзописці називали Олександра Оглоблина «фальсифікатором» історії України і «зрадником» батьківщини. Після 1990 року поступово спадщина одного з найвидатніших українських істориків торує шлях в Україну. І саме презентація його останньої книги в Київському університеті було символічним завершенням повороту Олександра Петровича в Україну.

Проф. Я. Калакура спершу представив доповідача, проф. Любомира Винара, голову УІТ і головного редактора «Українського Історика», як редактора презентованого видання і відомого історика. Любомир Винар у своєму слові підкреслив, що він був студентом проф. Олександра Оглоблина, а опісля — його близьким співробітником. «Олександер Петрович, — говорив доповідач, тяжко переживав своє відірвання від батьківщини, від рідного Києва, в якому народився він, його дружина і син Дмитро і якому присвятив велику частину свого творчого життя». Доповідач подав коротку біографію історика і ядерну характеристику його творчости, наголошуючи його праці з періоду Козацько-гетьманської держави і українського відродження в XIX стол. Він також зупинився на житті проф. О. Оглоблина в Києві в 1940-их роках, де він в 1941 році був дуже короткий час посадником міста і членом Української Національної Ради. Він відбув декілька зустрічей в тому часі з д-ром Олегом Кандибою (Ольжичем), який керував підпіллям ОУН Андрія Мельника в Україні під час гітлерівської окупації України. Редактор першого тому наукових творів О. Оглоблина часто відвідував його в містечку Лудлав, і вони спільно плянували творення

Проф. Олександер Оглоблин. Музей переходової доби. Київ, 1942 (Архів УІТ).

Українського Історичного Товариства, а заразом Олександер Оглоблин був одним з найближчих співробітників «Українського Історика». Його задушевною мрією було повернутися до улюбленого Києва, але він знав, що це не є можливе за часів комуністичної імперії зла, а в 1990/91 році вже був хворий і знав, що через фізичний стан здоров'я його поворот неможливий. Ще перед смертю проф. Оглоблин просив свого бувшого учня Л. Винара, щоб він під час наступного побуту в Україні передав студентам і професорам Київського університету сердечний привіт і познайомив їх з творчістю Олександра Петровича. Проф. Любомир Винар сповнив це бажання і 24 вересня у викладовій залі Київського університету розповів про провідні ідеї творчости видатного історика України і подав коротко історію видання «З історії України», збірника наукових досліджень Олександра Петровича, що охоплює дослідження історії України від часів Богдана Хмельницького до 20-го століття, розділ присвячений українській історіографії і архівні матеріяли. Після презентації голови УІТ, к.і.н. Ігор Верба поділився з присутніми інформаціями про архівні матеріяли оглобліяни в київських архівах. Опісля відбулася дискусія, в якій професори і студенти історичного факультету ставили різні питання, що відносилися до життя Олександра Оглоблина в Америці і до його творчости. Цікаво згадати, що декілька питань видвигнуто у справі діяльности проф. О. Оглоблина під час німецької окупації у зв'язку з знищенням єврейського населення

в Бабиному Яру. Як відомо, він очолював Київську Міську Раду від 21 вересня до 25 жовтня 1941 року. Любомир Винар підкреслив, що йому відомо про совєтську політичну і партійно-історичну дезінформацію, в якій фальсифіковано життя і діяльність історика. Відносно погромів і винищення ґестапівцями української людности, а серед них українських націоналістів (Олену Телігу і членів підпільного ОУН). Олександер Оглоблин в короткому часі був звільнений з Управи Міста і не мав жадного відношення до вищезгаданої трагедії єврейського населення. В 1941 році він співпрацював з підпільним ОУН в Києві і брав участь в політичному житті, як член Української Національної Ради. Доповідач також пригадав, що на цю тему докладно говорив з Олександром Петровичем, який обвинувачував ґестапо і гітлерівську владу у винищуванні єврейського і українського населення в той час. Він також поінформував, що плянується черговий том історичних досліджень Олександра Петровича «Розвиток української наукової історіографії».

Після презентації і приязної зустрічі з київськими студентами і професорами проф. Ярослав Калакура запросив прелеґента і присутніх професорів на перекуску і зустріч з членами історичного факультету. Під час цієї вийнятково теплої зустрічі, київські історики мали змогу докладніше довідатися про життя проф. О. Оглоблина і діяльність УІТ в Америці.

Можна ствердити, що презентація книжки проф. Олександра Оглоблина в Київському університеті була вийнятково вдалою імпрезою. В майбутньому в Києві плянується наукові конференції, присвячені професорам-історикам Київського університету, серед яких проф. Олександер Оглоблин займав провідне місце.

СВІТЛАНА ПАНЬКОВА
Історико-меморіяльний музей ім. М. Грушевського
Київ, Україна

ПРЕЗЕНТАЦІЯ КНИГИ ЛЮБОМИРА ВИНАРА «МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: ІСТОРИК І БУДІВНИЧИЙ НАЦІЇ»У КИЄВІ

Наукова концепція Історико-меморіяльного музею Михайла Грушевського передбачає відтворення на основі музейного зібрання меморіяльного помешкання визначного українського історика та громадсько-політичного діяча й створення історичного розділу експозиції, де буде розкрита багатогранна діяльність Великого Українця. Важливим напрямком розбудови майбутнього музею є відродження традицій будинку Грушевських, двері якого свого часу були завжди відчинені для друзів, співробітників, учнів, однодумців. З відкриттям музей має стати не лише науковим центром грушевськознавства в Україні, але й місцем проведення конференцій, дискусій, творчих зустрічей дослідників, чиї наукові пошуки спрямовані на всестороннє вивчення життя, діяльности і творчости Михайла Грушевського.

І доки вирішується питання реставрації будинку, колектив Історико-меморіяльного музею Михайла Грушевського вже сьогодні знайомить киян і гостей міста з унікальною колекцією, яка представлена на виставці «Мета, зміст і щастя життя...». Виставка відкрита до 130-річчя від дня народження вченого й державотворця в Музеї історії міста Києва, філією якого є музей Грушевського.

Символічно, що саме ця виставка й саме у дні відзначення 80-річчя Української Центральної Ради стала місцем представлення книги «Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації» голови Українського історичного товариства (ЗСА), головного редактора журналу «Український історик», професора Кентського університету Любомира Винара. Започаткувавши грушевськознавство як окрему галузь українознавчих досліджень, професор Винар понад 30 років своєї наукової діяльности присвятив справі повернення із забуття імени та наукової спадщини М. Грушевського. Не лише численні статті та монографії Любомира Винара, але й редагований ним журнал були і залишаються науковою трибуною правдивої історії України.

І на сьогоднішній день, коли маштабність досліджень про Михайла Грушевського на ґрунтовній джерельній базі значно розширилась, подвижницька діяльність Любомира Винара відіграє важливу ролю каталізатора наукових пошуків українських дослідників.

Презентація книги організована Київським осередком УІТ імени М. Грушевського, представництвом журналу «Український історик» у Києві та Історико-меморіяльним музеєм Михайла Грушевського.

«Присвячую історикам — спадкоємцям історіографічної спадщини

Михайла Грушевського» — такою посвятою відкривається книга Любомира Винара, що побачила світ у Києві завдяки Українському історичному товариству, Інституту української археографії та джерелознавства імени М. Грушевського НАН України, Фундації імени О. Ольжича.

Серед учасників зібрання були присутні науковці Інституту української археографії та джерелознавства імени М. С. Грушевського, Інституту історії України, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, Інституту рукописів Центральної наукової бібліотеки НАН України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Інституту українознавства Національного університету імени Тараса Шевченка, Історико-меморіяльного музею Михайла Грушевського, представники бібліотеки Фундації імени О. Ольжича, Національної парляментської бібліотеки України, Міжнародного Фонду Михайла Грушевського, кіностудії «Укртелефільм», кореспонденти столичних газет «Українське слово», «Час/Time», «День», «Вечірній Київ», громадськість міста.

Знайомлячись зі змістом книги, присутні звернули увагу на ориґінальний (за Грушевським) вступ — передмову автора «Як я став грушевськознавцем». І, безперечно, рівень представництва даного зібрання визначався тим, що не один з його учасників подумки перевів назву передмови у форму запитання собі, згадуючи свій, часто непростий, науковий шлях.

Співзвучними були думки, висловлені відомими українськими істориками (Сергій Білокінь, Владислав Верстюк, Юрій Шаповал, Ярослав Дзира) про незаперечний авторитет Любомира Винара, визнання провідних положень його праць, спрямованих на всебічне, об'єктивне, критичне вивчення і розуміння непересічної постаті Михайла Грушевського — історика, державотворця, суспільно-політичного діяча й громадянина.

Учасники зустрічі (Руслан Пиріг, Павло Сохань, Ігор Гирич, Світлана Панькова) наголошували, що книга Любомира Винара «Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації» займе вагоме місце в українській історіографії і як узагальнений науковий доробок автора, і як видання, що визначає тематику й перспективи грушевськознавчих студій. Актуальні й невідкладні проблеми: осмислення та ґрунтовна аналіза наукової спадщини Грушевського на рівні сучасних знань, підготовка повної наукової біографії, «Енциклопедії грушевськознавства», видання епістолярної спадщини вченого потребують згуртування наукових сил, співпраці українських істориків. Професор Любомир Винар докладає чимало зусиль для цього об'єднання і навіть презентація його книги — беззаперечний тому доказ.

У загальному контексті визнання заслуг Любомира Винара перед українською історичною наукою прозвучала пропозиція (Володимир Сергійчук, Ярослав Дзира) порушити питання про надання вченому звання Почесного доктора Національного університету імени Тараса Шевченка.

Підсумовуючи висловлені думки, присутній на презентації кореспондент тижневика «Українське слово» Сергій Марченко написав: «... як вчений із світовою славою, що більшу частину свого 65-річного життя присвятив справі відродження і дослідження забутих сторінок історії України, Л. Винар заслуговує на визнання і гідне пошанування тут, в Україні, на тій

землі, задля відновлення державного суверенітету якої він так багато зробив. Зробив в першу чергу як учений, доносячи у своїх працях до світової громадськости гірку правду про долю свого народу, плекаючи в глибині душі надію на відновлення незалежности України. Надію, якій судилося збутися».

ДОДАТОК

10 березня 1997 р.

До Хвальної Дирекції
Музею історії міста Києва
пані Тамари Хоменко
Колектив Історико-меморіяльного Музею
М. Грушевського, вул. П. Орлика, 8
на руки п. Світлани Панькової

Шановні і дорогі учасники зустрічі,

Недавно я одержав вістку від п. Ігоря Гирича, заступника голови Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Києві, що з ініціятиви Музею має відбутися товариська зустріч і презентація деяких моїх книжок. На цьому місці хочу подякувати ініціяторам цієї імпрези за пам'ять і заразом побажати якнайбільших успіхів у Вашій діяльності, а головно в розбудові Музею ім. М. Грушевського. Як знаєте, я завжди уважав і уважаю, що розбудова і закріплення Музею М. Грушевського — це наш спільний обов'язок і завдання. Ідеться про утривалення пам'яті Великого Українця, який був не лише найвидатнішим українським істориком, але головним будівничим української демократичної республіки в 1917-1918 рр., головою Української Центральної Ради. Українське Історичне Товариство, у міру своїх спроможностей, допоможе Вам зреалізувати це завдання і причиниться до розбудови Музею Грушевського. Пригадую, що під час мого побуту, хоча і короткого, в Музеї і зустрічі з гуртом ентузіястів-грушевськознавців з Колективу Музею Грушевського, я мав велике внутрішнє задоволення, що цей невеликий гурт ідеалістів, не зважаючи на тяжкі матеріяльні обставини, повністю присвятив себе розбудові грушевськознавства і взагалі української культури. І за це належиться їм наша щира подяка.

На великий жаль, не можу бути присутнім на Вашому зібранні і поділитися думками про сучасне завдання українських істориків і дослідників допоміжних історичних наук. Тут лиш згадаю, що українську національну історіографію, як також науку грушевськознавства, не потрібно ділити на дві частини «вітчизняну» (до речі це термін б. партійної історіографії) і «зарубіжну». Вона *є одна,* і її не ділять жодні штучні кордони і простір. Ідеться про українську національну історіографію і загальну науку грушевськознавства. Ще раз дякую за Вашу увагу до моєї творчости і діяльности. З щирим привітом

Ваш

Любомир Винар,
Голова Українського Історичного Товариства

(Архів УІТ).

ГАЛИНА КОРБИЧ
Варшавський університет
Варшава, Польща

ПАКТ МІЖ ПІЛСУДСЬКИМ І ПЕТЛЮРОЮ СТАВ ТЕМОЮ ЗУСТРІЧІ У ВАРШАВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

За усталеним звичаєм співробітників і студентів Катедри української філології Варшавського університету в стінах найбільшого навчального закладу Польщі віддавна проводяться польсько-українські зустрічі. На протязі ж останніх п'яти літ ці наукові заходи, що завжди мали на меті наблизити полякам українську проблематику, набрали рис систематичности: вони незмінно організовуються бодай раз на рік. Суспільно-політичні перетворення у наших країнах посприяли тому, що на порядок дня виносяться щораз то сміливіші теми, не оминається і тих важких питань, які роками тяжіють над взаєминами обох народів. Симпозіюм, що мав місце 23-25 жовтня 1995 р., виявився чи не найбільш цікавим і відважним. Бо його організатори — Катедра україністики та Польське українознавче товариство — темою зустрічі обрали: «Польсько-українські стосунки міжвоєнного періоду в контексті союзу Пілсудський-Петлюра й міжнародної обумовлености».

Симпозіюм проходив у репрезентативній Залі Сенату, що у Казімєжовському палаці університету. Вітаючи численних присутніх, головний організатор та ініціятор заходу, керівник катедри україністики проф. Степан Козак пригадав основне завдання, що поставало перед учасниками симпозіюму: «Сьогодні нам треба приглянутися до тих питань, — сказав він, — які десятиліттями в науці замовчувалися, бо ж договір між Пілсудським і Петлюрою був спробою створити нову ситуацію у цій частині Европи, був водночас спробою відновити політичний польсько-український діялог, зірваний ще у XVII столітті, придивитися і дати їм оцінку». Проф. Козак прочитав також лист до учасників варшавської зустрічі від відомого інтелектуала Єжи Ґедройця. Редактор польського еміґраційного часопису «Культура», що виходить у Парижі, наголошував на необхідности звернутися до урядів Польщі й України з пропозицією встановити пам'ятну дошку на приміщенні залізничної станції у Вінниці, де відбулася зустріч Юзефа Пілсудського з Симоном Петлюрою, а також видати поштові марки з портретами цих державних мужів. Палким, публіцистично загостреним був виступ на урочистому відкритті симпозіюму надзвичайного і повноваженого посла України в Польщі Петра Сардачука. Говорячи про підписаний 1920 року пакт як про складний історичний факт у польсько-українських стосунках, пан посол нагадав про урочистості, що якраз напередодні симпозіюму широко відзначалися у містах і селах Речіпосполитої з нагоди 75-ої річниці «чуда над

Вислою» — битви під Варшавою з загонами червоноармійців: «Нам було дуже прикро, що жодного слова не почули ми про те, хто ж тоді був єдиним союзником Польщі у буремний, тяжкий двадцятий рік, — зазначив П. Сардачук. — Говорилося слова подяки посольствам Італії, Франції за те, що залишилися, бо не встигли евакуювати з Варшави, коли більшовики вже стояли на порозі. Ніде жодного слова не було сказано, що українці як єдині союзники тодішньої Польщі зі зброєю в руках гинули за оборону Львова, Замостя, на берегах Вепшу та інших полях кривавої битви. У Перемишлі на високому рівні пройшла урочистість відкриття пам'ятників на цвинтарях, де поховані воіни Першої світової війни — німецькі й російські солдати. І знову-таки ні з уст президента міста чи іншого представника місцевої влади жодне слово не було промовлене, що в недалеких Пікуличах лежать воіни-українці, які разом з поляками встали проти більшовицької навали, що йшла зі Сходу». Своєрідним заохоченням до роздумів пролунали запитання посла України в Польщі: «... кому це вигідно сьогодні? Чому така дійсність жорстока до нас і до наших відносин?». Відтворити ту складну епоху, з перспектив сьогодення подивитися на ії перебіг, переглянути дотеперішні й спробувати дати нові оцінки тогочасним польсько-українським стосункам, представити рефлексії, яка доля випала б нашим народам, якби шанс польсько-українського зближення не був у той час втрачений, а як би поточилися події в Европі... Ці та багато інших проблем узялися висвітлювати учасники Варшавського почину.

Значна частина доповідей була присвячена політичним, військовим, міжнародним аспектам історичного польсько-українського договору. На підставі численних архівних джерел, більшість з яких довго залишалася недоступною, керуючись стремлінням до наукової об'єктивности та безпристрасности, дослідники крок за кроком створювали повний образ союзу Пілсудський-Петлюра, розкривали причини не тільки його повстання, а й поразки, вказували на історичне значення. Виважено й аналітично пролунали виступи відомих польських учених Ришарда Тожецького («Пілсудський-Петлюра: спроба оцінки становища двох історичних постатей»), Владислава Сєрчика («Перспективи польсько-українського союзу на тлі ситуації у Центрально-Східній Европі»), Мирослави Папєжинської-Турек («Українська політична думка в Польщі у зв'язку із досвідом 1917-1920 років»), Зиґмунта Маньковського («Ризький трактат і його наслідки») та багатьох інших. Свої дослідження представили й історики Києва і Львова. Щоправда, делеґація з України була нечисленною, проте внесла свою вагому лепту в роботу симпозіюму. Доповіді Володимира Сергійчука «Союз Пілсудський-Петлюра у світлі українських і російських архівних документів», Бориса Захарчука «Проблема кордонів у контексті польсько-українських стосунків за часів Української Народної республіки», Ярослава Грицака «Причини поразки української революції» та Богдана Гудя «Українсько-польська військово-політична співпраця 1917-1921» могли свідчити також, що в українську науку прийшла нова генерація істориків. Їхнє вміння об'єктивно вести дослідження, базувати свої висновки на архівних джерелах, робити теоретичні узагальнення, ба навіть вибирати для своїх праць методологічний інструментарій не поступалося місцем перед високим професіоналізмом польських колеґ.

У ряді виступів йшлося про долю української еміґрації в Польщі. Так,

історик з Вроцлавського університету Ростислав Жерелик здійснив ґрунтовне дослідження про перебування уряду УНР і Ради республіки у м. Тарнові протягом 1920-1922 рр. Образ української політичної еміґрації у 1921-1939 рр. накреслив Роберт Потоцький з Люблінського Католицького університету. Українську парляментську репрезентацію в польському Сеймі (1923-1939) охарактеризував Влодзімєж Менджецький з Варшави. Нинішній посол-українець у Сеймі Мирослав Чех ознайомив присутніх з парляментською діяльністю Степана Скрипника (згодом — Патріярха УАПЦ Мстислава). Видатним постатям тієї доби була на симпозіюмі приділена належна увага. Їхня діяльність розглядалася в контексті історичних проблем, стала також предметом зацікавлення окремих розвідок. Як, наприклад, доповідь директора Південно-Східнього науково-дослідного інституту (Перемишль) Станіслава Стемпеня «Симон Петлюра — життя і діяльність». Або розповідь про визначного державно-політичного діяча і вченого Івана Фещенка-Чопівського, з якою виступила, використовуючи документи з сімейного архіву, його донька Ірина Богун, що мешкає в м. Катовіце. Професор Катедри україністики, мовознавець Мар'ян Юрковський в основу своєї розвідки про Івана Огієнка поклав наукову й педагогічну працю вченого в стінах Варшавського університету. Великі й малі справи, пов'язані з організацією міжнародного заходу, не завадили проф. С. Козакові підготувати змістовну доповідь про Олександра Лотоцького — дипломата, вченого, засновника Українського Наукового інституту у Варшаві. Чимало нового містили розвідки, присвячені художній творчості української інтеліґенції на чужині. На жаль, не всі виступи з цієї проблематики, що були зазначені в програмі, пролунали у Залі Сенату. Картина, напевно, могла б бути повнішою, якби, згідно із заповіддю, виступила Агнєшка Корнієнко («Яка література і яка еміґрація?») чи Євген Місило («Українська преса в таборах для інтернованих вояків УНР та в середовищах наддніпрянської еміґрації в Польщі»). Однак і те, що ми почули, значно поширювало обрій нашого пізнання. Викладач Тернопільського педагогічного інституту Оксана Веретюк розгорнула справжню панораму літературного життя петлюрівської еміґрації. А Василь Назарук з Варшавського університету дослідив у хронологічній послідовності усі нюанси публіцистичної діяльности С. Петлюри. На увагу заслуговувала й доповідь Олександра Колянчука з Перемишля, у якій ішлося про українські некрополі та могили похованих у 1918-1939 рр. воїнів армії УНР, що знаходяться на території Польщі.

Після кожного циклю виступів розгорталися жваві дискусії, під час яких відбувався вільний обмін думками. Причому на трибуну не раз виходили не тільки науковці (до того ж приїжджі з інших місцевостей Польщі), щоб поділитися своїми враженнями, розповісти про особисто пережите. Характерною для симпозіюму була участь поряд з відомою професурою молоді, що, до речі, помітив присутній на варшавській зустрічі професор Берлінського університету, відомий політолог Богдан Осадчук. «Добре, що молоді польські науковці цікавляться цією справою», — не без задоволення відзначив він.

Згідно із задумом організаторів, науковий захід мав послужити своєрідним містком, що з'єднував би минуле й сучасне, історію із сьогоденням. Тому симпозіюм не припинив своєї роботи, коли були виголошені усі доповіді та відлунали дискусії. Тематичним його продовженням стала панельна дискусія «Польсько-українські стосунки — сьогодні й завтра», для участи в якій

були запрошені діячі політичної сцени Польщі. Присутні у Залі Сенату почули думку Анджея Ананіча, Богдана Борусевича, Єжи Вятра, посла Речіпосполитої в Україні Єжи Козакевича, Кшиштофа Козловського, Лєшека Мочульського, Здзіслава Найдера, Мирослава Чеха, Вєслава Хшановського, а також радника посольства України в Польщі Теодозія Старака. Участь відомих політиків, послів до Сейму і Сенату стала доказом тієї ваги, яка приділяється в Польщі майбутньому розвоєві добросусідських відносин між нашими народами, була свідченням переконання, що будувати їх належить так, аби позбуватися стереотипних обтяжень, які, на жаль, іще панують у свідомсті поляків, і притім не забувати про добрі сторінки спільної тисячолітньої історії.

ЛЮДМИЛА САКАДА
Українське Історичне Товариство
Київ, Україна

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК» ПОВЕРТАЄТЬСЯ В УКРАЇНУ

Починаючи від 1990 року «Український Історик», часопис української національної історіографії і допоміжних історичних наук, планово і систематично торує шлях в Україну. Урочиста церемонія передання дару Українського Історичного Товариства бібліотекам України відбулася 18 лютого 1997 року в Національній парляментській бібліотеці у Києві в присутності громадськости, представників преси і телебачення.

Цінний дарунок — близько 1,500 примірників журналу «Український Історик» та деяких книжок з видавництва «Дніпрова хвиля» (включаючи видання УІТ) — було надіслано з ініціятиви Голови УІТ професора Любомира Винара з США. Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при сприянні директора видавництва д-р Олекси Вінтоняка з Мюнхену та Українського посольства в Німеччині привезла до Києва великий вантаж українських книжок, виданих в 60-80-ті роки поза Україною. Нині вони розподіляються поміж бібліотеками і торують шлях до читачів на Батьківщині.

Презентацію журналу «Український Історик», подарованих УІТ бібліотекам України, відкрив вступним словом Генеральний секретар Національної парляментської бібліотеки Анатолій Корнієнко.

Першим на урочистому зібранні виголосив Голова Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей Олександер Федорук: «Вже стало доброю традицією, — зауважив він, проводити такі заходи в Парляментській бібліотеці. В наше життя повертаються цінности, що порозкидані по світах, а мають бути в Україні. Представлена група літератури, зразки якої виставлено на огляд на стендах в цій залі парляментської бібліотеки, надійшла сьогодні в Україну в наслідок великої роботи, проведеної відомим професором Любомиром Винарем та відомим видавцем доктором О. Вінтоняком при сприянні багатьох структур, за що їм щира подяка».

Запрошений до слова Народний депутат України Петро Осадчук, вітаючи присутніх із цим знаменним днем, зокрема сказав: "В час коли твориться нова історія України, коли Україна стверджується як незалежна держава, до нас повертається історія, що як наука мала вельми складні обставини свого розвитку. Попередна політична система дуже активно працювала над зміною історії України. Вона переписувала нашу історію і ставила її на службу своїм політичним ціллям. Та за таких обставин поза межами України діяли українські історичні установи, товариства, видавництва, виходили українські журнали і книжки. Серед того, що привезено сьогодні в Україну Національною комісією і передається до Національної бібліотеки та інших бібліотек України, вагому частку становить журнал «Український Історик». Саме цей журнал дуже багато зробив для нормального розвитку української

історичної науки»... «На прикрість, у нас і сьогодні є деякі історики, які борються проти правдивої української історії, це проглядає в деяких публікаціях в сучасній пресі. Тому я радий вітати всіх причетних до цієї великої справи — передання в Україну цих журналів і книжок, що їх видавали заради правди поза межами рідного краю наші співвітчизнянники. Тепер це має прислужитися розбудові Української держави».

Академік Микола Жулинський, директор Інституту української літератури НАН України, звернувся до присутніх з великою промовою, яку розпочав із власних спогадів про поїздку до США у 1978 році... «Вперше тоді довелося побачити там великі фонди українських книг, зібрані нашими українськими вченими, нашими людьми. Почував відчай і безпорадність, бо зрозумів, що ця колосальна література, яка видавалася у надзвичайно тяжких умовинах за кордоном, була цілком невідома мені і певно 95% наших вчених... Це був інший погляд на історію, інша діяментрально протилежна позиція, ніж яка була в Радянській Україні. І я не міг тоді навіть помислити і понадіятися, що колись настане час, що ця література буде в Україні... Сьогодні я згадую доктора Марка Антоновича, нинішнього президента УВАН, професора Любомира Винара — Головного редактора «Українського Історика» і ще багато інших вчених з осередку Гарвардського університету. Було їх обмежене коло людей, але вони працювали, видавали книжки, здійснювали наукові програми, проводили конференції. Для кого? — питав я себе. Мені здавалося, що це або якась фанатична віра в Майбутню Україну, або брав мене сумнів, може і просто втрата часу. Виявилося, що це була істинна віра в Україну, глибоке переконання, що слово правди дійде до українського читача. Ось один лише цей журнал «Український Історик» — яку велику роботу в ньому провели дослідники протягом десятиліть. Там закладено колосальний концептуальний і фактичний матеріял. Цю роботу, що вже виконана і в журналі представлена, не треба сьогодні проводити багатьом нашим молодим історикам — варто осягнути це і рухатися вперед. Сьогодні, я дозволю собі сказати, ми ще до кінця не оцінили цієї літератури. Вона йде нині до українського читача, і варто ширше представити її через можливості радіомовлення і національного телебачення».

Директор Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України професор Павло Сохань у своїй промові висловив щиру вдячність колеґам із діяспори, що своєю працею далеко від Батьківщини створювали правдиву наукову спадщину і тепер поступово передають нам в Україну. Осібне слово подяки було висловлено на адресу професора Любомира Винара із США, який очолює Українське Історичне Товариство і тісно співпрацює з науковцями з України.

«Саме професор Винар одним з перших, — зауважив промовець, — в часи коли тут не могли розкривати історичну правду і створив цілу науку грушевськознавства. Нині прийшов час і «повертаються» в Україну такі історичні постаті як Грушевський і Оглоблин, Огієнко,

Кубійович та багато інших... Повернення, чи вірніше передання, в Україну створених за межами країни наших наукових цінностей та історичної спадщини є великою історико-політичною і культурною справою, що заслуговує на щиру подяку всім до цього причетним»...

Від Фундації ім. О. Ольжича з привітальним словом до присутніх звернувся Павло Дорожинський: «Знаменною подією стало вшанування сьогодні в Україні журналу «Український Історик», засновник і незмінний редактор якого професор Любомир Винар, —зазначив він, — є віддавна моїм добрим товаришем. Повернення в Україну «Українського Історика», навколо якого гуртувалися видатні українські вчені, і вшанування УІТ — це визначна подія не минулої, а вже сучасної історії».

Від Українського Історичного Товариства виголосив слово Ігор Гирич, заступник голови Київського осередку. Передаючи всім присутнім на церемонії передання дару УІТ привітання від професора Любомира Винара, що не міг особисто прибути до Києва, промовець зазначив: «Люди, що заснували і десятиліттями видавали «Українського Історика» сподівалися, що цей журнал і праця їх не пропаде даремно — широкий загал української людности матиме змогу скористати з цього доробку. За 33 роки «Українського Історика» він став одним з найшанованіших і найавторитетніших наукових журналів, до того ж єдиним з-поміж історичних, що на всіх теренах поза Україною виходить українською мовою. До співпраці в журналі його редакторові вдалося залучити практично усіх найвидатніших українських істориків з Европи, Америки і Канади. З початком 90-их років «УІ» в особі професора Любомира Винара започаткував співпрацю з науковцями з України, зокрема з Інститутом української археографії. До 30-ліття журналу у Києві було видано бібліографічний «Показник змісту 'Українського Історика'». Сьогодні автори з України широко представлені в журналі... Значення «Українського Історика» ще належно не оцінено, хоч він вже сьогодні став предметом спеціяльних наукових досліджень. Щира подяка від УІТ дирекції Національної парляментської бібліотеки за влаштований сьогодні урочистий вечір».

Урочистості з приводу презентації «Українського Історика» та книжкових видань Дару Українського Історичного Товариства завершилися церемонією підписання офіційних паперів на передання їх до бібліотек, яку провів Голова Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей, Олександр Федорчук. Від імені українських бібліотек слово подяки виголосила заступник директора Державної Історичної бібліотеки Валентина Навроцька, яка відзначила великий інтерес молоді до історичних матеріялів і висловила сподівання, що передані видання сприятимуть піднесенню національної свідомости громадян незалежної України.

Короткі репортажі з Презентації «Українського Історика» в Національній парляментській бібліотеці України було передано на телебаченні в «Новинах» та «Київському віснику», також ряд українських газет вмістили матеріяли про цю подію, що привернула увагу громадскости України.

З АРХІВНИХ МАТЕРІЯЛІВ

ГАЛИНА СВАРНИК
Українське Історичне Товариство
Львів, Україна

ЛИСТИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ДО КИРИЛА СТУДИНСЬКОГО ЗА 1922 РІК

(Закінчення)

ВІД РЕДАКЦІЇ

У цьому числі журналу друкуємо 30 листів М. Грушевського до К. Студинського від 18 серпня 1922 року до 25 грудня 1922 року і тим самим до рук дослідників подаємо закінчення листування Грушевського за 1922. В попередньому томі «Українського Історика» (т. 33, 1996, стор. 352-378) видрукувано перших 28 листів історика. Публікацію текстів листів підготувала Галина Сварник з Центрального Державного Історичного Архіву у Львові. Тексти листів передаються зі збереженням усіх особливостей мови автора, з мінімальним наближенням до сучасної пунктуації.

№ 30

18 серпня 1922, [Відень]

Високоповажаний Пане Професоре!

На вчорашнім засіданню ухвалено приступити негайно до закупу одежі і обувя на Україну, тому якщо Ваш замір — причинитись до сеї справи — не змінився, то було б добре, щоб Ви перевели сі гроші в пол[ьських] марках, бо однаково доляри прийшлося б міняти на корони для закупна сих річей. Отже краще тих 700 долярів, що ми дістали з Америки, підуть на посилки долярові, ніж би їх міняти на корони, а Ви би купували доляри, для нас, а ми ті доляри міняли. Косак каже, що як йому переводили через філію Wiener Bankverein пол[ьські] марки, то йому і виплачували в п[ольських] марках. А якби навіть виплатили і в п[ольських] марках, то біда не велика. Союз має в Wienerbank тепер рахунок "Holodnym Ukrainy", на сей рахунок можна перевести. Коли маєте в сій справі постанову, то зробіть се скоро, бо товари дорожіють скорше, ніж валюта.

Комітет Перфецького рішив себе зліквідувати, є то певна моральна побіда: против плянів Андрія Жука, Мик[оли] Залізняка й иньших — сотворити конкуренційну орґанізацію пішли разом с[оціал]-д[емократи], комуністи, трудовики — котрі посилались на наказ краю — підтримувати Союз "Голодним Укр[аїни]" Є то певна, хоч і невеличка, моральна побіда.

В справі перепуску збіжа на Україну вислав я обширний меморіял до Інтернац[іонального] Черв[оного] Хреста, вжито також иньших інтервенцій, отже прошу ще якийсь час вичекати, не продавати.

АРА тутешня заявила, що вона в збіжевій справі не може нічого зробити, бо представництво її в Польщі зліквідовано. Взагалі АРА стояла перед перспективою ліквідації операцій на Україні з кінцем серпня, і в порозумінню з тутешнім бюром ми внесли меморіял про необхідність продовження операцій. Нині заявлено нам, що операції продовжуються на час неозначений. Се добре, бо орґанізована поміч АРА краще ніж Нансена, Нансенівські посилки і замалі, про дорученнє все ще нема позитивних вістей (а неґативні були раніише!).

Поручені Вами 4 Нансенівські посилки Союз вислав.

Тепер про книги.

Завтра піде "Історія" VIII ч. або "Початки Хмельниччини" на адресу Вашу і д. Тисовського. Вибачте, що сим разом, виїмково посилаю більшу скількість: 840 прим[ірників], 140 посилок по 6 штук. Се зробив виїмково, бо якраз з 21 приходить підвисшеннє порта в 4 рази, то я старався вислати більше, щоб потім не посилати. Поділяю се по половині на адресу Вашу і д. Т[исовського], і зроблені заходи, щоб почта вислала не все відразу. Але не знати, чи вона то додержить: як не треба, то вона спішить, і навпаки. Я хотів частину післати на адресу Книгарні, але не рішився, щоб се не війшло в колізію з В[ашою] тактикою. Ціна 1.260 п. м. netto. Оден екземпляр прошу взяти ласкаво собі.

Лозинського 5 прим. я післав просто до Книгарні — прошу взяти гроші. Ціну написав 1.500 netto.

Більше післати не рішився, не маючи від Вас відомости, що одержано.

Жалко, що Панк[евиче]ва весь час нічого не писала, що їй буде сеї книги треба, аж в серпні дала знати, що нема вже ні одного примірника. Прошу приготовити на осінь продажу: дати їй нові ціни (я не писав їй — тільки отсю ціну на Лоз[инського]) і порахувати, що тепер іде за ґотівку в продаж — взяти з запасу потрібне. Місяців 2 тому я їй писав, що з рахунків переплетника виходить, що помилкою післано II т. "Всесвітньої" на 40 більше, ніж т. І. Се мусіло виявитись при шконтрі. Але вона мині нічого не написала. Взагалі — ані стану рахунків, ні стану книг! Тільки те, що Ви мині написали — що зісталось нерозпроданого з підручного.

Коли була б можливість продати щось на Волинь або де инде, веліть собі видати з запасу. Супроти того, що до иньших книгарень П[анькевиче]ва не дає, прийдеться Вам мабуть забирати і від себе давати.

Як вийшло з тими книгами, що в Рівнім, я Вам писав: се в 1921 р. запродала туди British Company, котрому дав "Дніпросоюз" в коміс. Я не міг перешкодити. Але тепер він вислав усі книги, які за ним зіставались, на Україну. Але можливо, що в Рівному щось з тої посилки ще зісталось. Чи Панкевичева щось взяла від Сочинського з моїх книг?

Сердечні привіти від усіх нас!

Ваш щирий М. Г.

Друкарня страшно марудить, особливо VIII.1, досі не скінчила!

Вчора відбулось ліквідаційне засіданнє "Комітету Перфецького" — галичане йшли як оден муж, покликаючись на дірективу, дану з краю (через В.Б[ачинсько]го) — підтримувати "Голодним України" і розторощили Жука і К°. Се тільки що мені оповіли.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.85-88.

№ 31

23 серпня 1922, [Відень]

Високоповажаний Пане Професоре!

Кореспонденція з Вами — се одна з найбільших тепер приємностей, і тільки збіг ріжної пильної праці не дав мині змоги писати так часто і правильно, так як би я хотів. Три дні я переписував на машині отсю відозву до Америк[анських] земляків, котрої копію і Вам посилаю; коли знайдете користним, надрукуйте в цілости чи в витягах і в "Гром[адському] Вістнику", чи в иньшій пресі. До річи, при оказії спитайте, будь ласка, ред[акцію] "Землі і Волі", чи одержали вони оповіщеннє ц[ентрального] комітету укр[аїнських] с[оціал]-р[еволюціонерів], котре я їм післав 7.VIII., просячи надрукувати? Я знаю, що у них тісно, але я таки прошу їх надрукувати, аби бажаннє ц[ентрального] ком[ітету] було сповнено.

Повертаю назад спис Огієнка: він дуже мало що варт, цілком припадковий вибір імен, очевидно без евіденції дійсних обставин. Ми не значили там нічого, бо ми не посилаємо посилок на індівідуальні адреси, а в роздачу від колеґії. Посилаю спис, післаний туди відси — щоб мали на оці при роздачі запасів на ті гроші, які ми післали з Ваших. Ми в сих днях дістали офіціяльне повідомленнє від Головної управи Укр[аїнського] Черв[оного] Хреста, що вони позволяють посилати посилки в їх адресу в роспорядженнє комітетів віденського союза, котрі будуть працювати в контакті з Черв[оним] Хр[естом]. Я кажу зробити копії з сих листів і пришлю Вам. Є се певного рода леґалізація наших комітетів, се дуже важно не тільки з становища самої запомогової акції, а взагалі відродження громадської енерґії та активности. Отже, я смів би Вам рекомендувати замість посилати індівідуальні посилки на Київ, скласти спис осіб, котрих Ви не знайдете в долученім, та перевести долярів 100 - 200 через АРА чи Нансена на адресу Київ[ського] Червоного Хреста, щоб на сі гроші були записи по В[ашому] списку комітетом делеґатів "Голодним України" (йому написано, що й попередні гроші, 200 долярів — се від Вас, але тих грошей однаково на 80 душ не стане), а як не хочете на імя Черв[оного] Хреста, то переведіть на кого-небудь з комітету — проф. Корчака-Чепурковського або

мого брата Олександра, Паньковська 7; і в Харків для шкіл долярів теж 100 - 200; на адресу Миколи Чечеля, Миколаївська пл. 19; Вукопспілка, Відділ фабрикатів або на проф. Сумцова, щоб розділити в порозумінню з членами комітету "Голодним України"

Ви нічого не відписали мині, що я Вас питав — чи не прислали б Ви на закупно одежі і обувя зараз же в польських марках через філію Wiener Bankverein, бо шкода нам міняти доляри, котрі здалися б може і на посилки по Вашому наказу, через АРА.

При нагоді прошу спитати в Книгарні, чи післали 5 прим[ірників] "Читанки" Барвінського для учит[ельських] семінарій на адресу: B. Kusiw, 167 Liberty Str. Bloomfield N. Y., U. S. A. Як ні, то нехай пішлють зараз.

Лозинського* посилатиму тільки на В[ашу] адресу і д. Тисовського, Книгарні просто післав тільки 5 прим[ірників]. Запізно вона зажадала тої книги. Був час то зробити 3 місяці тому!

Про студентські гуртки — тема не знаю, чи підійшла б для Соціольоґ[ічного] Інст[итуту]. В кождім разі тепер не було б місця. Поки що держімся отого процеса 1877 й ин. Який був би титул? Вовк депонував листи і записки, мусять знати Гнатюк і Кревецький.

До Америки, крім Косака, не бачу когось. Коли посилати, треба б поспішити. Виберається туди і Микола Залізняк в найблизших днях! Порозуміватись з берлін[ським] і праж[ським] комітетами — річ безнадійна. Бачимо з їх відозв. Коли б ми могли післати спільно від Львова і Відня, сього досить! Кождий хоче самому робити "шум" Ми ж берлін[ський] комітет покликали до житя, а тепер він уже сам хоче шуміти. Нині дістав експрес від Винниченка. По тих безчельних клеветах і лайках, котрі виписував мене в "Новій Добі" торік, кілька разів уже витягає мене до співробітництва, і тепер проєктує орґанізувати "міжнародну позику народови України" для ратовання від голода. Маю се поставити в "Голодним Укр[аїни]" і в ґрупі с[оціал]-р[еволюціонерів]. Амбітник, котрий ніколи не числиться, що коштуватиме його рекляма народови.

Львівська друкарня дуже поволі посуває роботу. Прошу сказати показати собі рахунок за книгу Шрага, як буде готова, і переглянути його критично. Оден з пунктів — друкарня має числити кождий аркуш по ціні того тижня чи місяця, коли він складався чи друкувався, а не того, в котрім книга вийшла; се обіцяв мині Криловський при замовленню, і воно зрештою само розуміється. І взагалі щоб не пересолював цін. Книга буде видаватися з друкарні до книгарні по Вашому наказу.

Щирий привіт від моєї сімї Вам і Вашій родині.

Ваш щирий М. Г.

Вибачте за нудний лист, — дуже я втомився!

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.93-95.

* У тексті помилково - Лозинському.

№ 32

28 серпня 1922, [Відень]

Високоповажаний Пане Професоре!

Не знаю, чи отримали Ви мого великого листа, післаного разом з 3 справозданнєм "Гол[одним] Укр[аїни]" і списами потрібуючих? Посилав секретар союзу "Г[олодним] Укр[аїни]", і тому, против мого звичаю, пішло не рекомендованим. Прошу зараз відписати; я післав там мій отвертий лист; коли дійшов, то я копію (примірник) відошлю до Америки, котрий на всяк випадок притримав для Вас тут. Там же просив я нагадати "Землі і Волі", щоб умістила оповіщеннє Центр[ального] Комітета У П. С. Р., котре я післав їй до надруковання. Друкарні прошу заплатити, скільки вона собі буде бажати — оскільки стане грошей. В банку держати марок однаково не варто! На будуче, оскільки буватимуть свобідні гроші, буду Вас просити купувати котрусь добру валюту: доляри, фунти або швайцар[ські] франки; але до сього не скоро прийде: тим часом треба думати, як би росплатитися з друкарнею! Як я Вам писав, гроші, післані з В[ашим] сином, були моїм резервом, і я більше не можу прислати, між нами кажучи. Отже треба заплатити тепер, поки єсть, то все, а потім старатись витягати з роспродажі, щоб дотягти до кінця сі 3 книги розпочаті. А там зробити павзу та й чекати, поки гроші підійдуть — з роспродажі. Боюсь, що Сочинський сильно засмітив львівський торг, і видання "Дніпросоюза" лежатимуть! Маленька надія на VIII том 1, 2, 3. Тільки VIII.1 іде, як мокре горить, підженіть, будь ласка, нічого не зроблю листами! При нагоді передайте сей листок. З папером се підозріла історія! Крил[овський] радив папір "Світ дитини", бо він завсіди єсть на складі; я заздалегідь писав йому, що пришлю гроші спеціяльно на папір, аби він купив на цілу книгу наперед, бо все дорожіє. Він повинен був отже поставити в ціні тій, яка була в липні!

Панкевичева досі не прислала рахунків! Може дістанете від неї й пришлете мині? Скільки продано, за скільки, і який стан рахунків. Прошу ласкаво вглянути. Лозин[ського] я післав їй одну пачку (5 примірників), 15.VIII., більше ні; написав, що тоді, що то на її риск, просив сповістити по одержанню. Чи дали їй нові ціни і продажу відновлено? Скільки чого видали з запасу для сеї продажі? Розрахунок 30 вересня, чи як? Вибачайте, що перепитую — вона (П[анькевиче]ва) нічого не пише, мабуть спустилась, що я від Вас знаю.

Ті всі 140 пачок прийшли до Вас нараз! Вибачте за таку навалу. Може б в нашій хаті, в пивниці, де лежить велика "Історія", можна зробити сховок на будуче, і ключі Ви взяли б? При нагоді спитайте у Панк[евичевої], скільки якого тому великої "Історії" вона взяла з дому весною; так мині й не написала. Разів 5 я її питав.

З післаних прошу прийняти примірник "Початків Хмельниччини" і Лозинського, котрого — здається, не післав я тоді, не будучи певен цензури.

Тепер в справах допомогових: школі в Мелитополі післано 20 долярів (а старому Залізняку післав я ще сам посилку на 10 дол. в березні, маю потвердженнє). Пані Залізняк була одним з spiritus movens сепаратного комітету, хоч засідає в нашім, але "Гол[одним] Укр[аїни]" відкликнувсь з повною готовістю на її пропозіцію (внесену, щоправда, через п[ан]і Жук). 30 дол. післано Трудовій школі ім. Шевч[енка] в Києві. Зрештою, маєте се в справозданню. Там же — про стан шкіл у Харкові.

Посилаю Вам копію листування. Як бачите, комітети наладжуються твердо і леґально. Се важно не тільки для росподілу, але і в інтересах громадської орґанізації. Взагалі псіхольоґичне значіннє сеї помочи величезне! Поруч Київ[ського] і Харків[ського] в сих днях заходимось наладити 3-ій комітет, при Черв[оному] Хресті, в Одесі. В інтересах вищевказаних просимо Вас підтримати сі комітети і посилати свою поміч через них. Чи написати про се від Союза "Голод[ним]" офіціяльно до Вашого комітету, чи Вам зручнійше самим се зробити, і взагалі чи вважаєте бажаним, щоб Союз наш частійше формально удававсь до Вас, чи моє приватне листуваннє вповні заступає се? Так само не знаю відносин до мене і тому тримаюсь з резервою особисто. Було б добре, якби Ви могли зараз же перевести більші суми в Харків і Київ, в росподіл Комітетам, а далі Харківському. З Америки нюйоркстько-філядельфійське обєднаннє вказує своїм орґанізаціям посилати гроші Вам, або впрост на Україну. Може б Ви їм порадили посилати на адреси комітетів (адреси: Київ, Паньковська 7, проф. Олександр Грушевський. Або проф. Авксентий Корчак-Чепурковський, Ірининська, або через Черв[оний] Хрест, Пушкинська 30, але я думаю, лучче через сі адреси — для Комітету "Голодним України" при Укр[аїнському] Черв[оному] Хресті), се буде скорше і доцільнійше. Ви розумієте, що нам не росходиться о рекляму, але з таким трудом наладивши перші! громадські орґґнізації росподілу, було б жаль, щоб їх не використано. Ви можете туди дати своїх мужів довіря. Але сі комітети не мають в собі нічого партийного.

Чи пришлете на обувє і одежу, як думали, чи в тім зайшли якісь зміни? нам треба знати, в яких розмірах се робити.

Лист мій вийшов знов несистематичний. Пишу прихапцем, дуже стомлений.

Коли Книгарня поступає далі собі зо мною так по купецьки (і в 1916 - 18 рр. вона за безцін випродала мої книги — заплатила коронами, котрі вже нічого не були варті, я стратив цілий маєток!), то треба дійсно шукати звязків і продажу поза нею. На жаль, виглядів на Україну наразі нема — треба старатись, щоб ішло через Волинь.

Беріть з запасу, коли трапляється покупець, і продавайте.

До річи, там єсть 12 комплєктів "Борітеся", нехай книгарня їх продасть — ціну означіть, нема що їх тримати. Особливо бажано, щоб вони йшли на схід, кудою могли б перевандрувати на Україну.

Витаємо сердечно родину Вашу і Вас!

Ваш щиро відданий
М. Г.

Ще щодо В[ашої] праці. Вона мусить мати ширший інтерес, бо книжки У[країнського] С[оціологічного] Інст[итуту] мусять себе оплачувати, иньшого джерела нема! Інтерес і для України. Я думав би, було б добре подати в статі історію зносин Укр[аїни] з Галичиною, скажім від "Вечерниць", ввести такі епізоди як літературну участь в виданнях, як розповсюдженнє укр[аїнських] видань (Димет etc.), друк укр. книг у Львові, заснованнє Тов[ариства] Шевченка, зносини Куліша, etc. — те, чого я не зачіпив в своїй студійці про Др[агомано]ва, а що Ви зможете дуже добре зробити по друкованим і не друкованим матеріялам. Відносини до Д[рагомано]ва і К° і соціялістичних видань війшли б як головний епізод, але все-таки епізод в сю ширшу історію гал[ицько]-укр[аїнських] взаємин. Ост[ап] Терлецький був важною фіґурою в сім, тому важно використати його папери, котрі Павлик мав (vide* його замітку про Тер[лецько]го, в "Записках").

Ага, добре, щоб від Комітета Вашого напи[сали]. Говорив тільки що з нашим скарбником; треба б нам знати, в яких розмірах можемо числити на приплив грошей від Вас. Се розуміється, не залежить від Вас особисто, і Ви мабуть не можете ставити так питання радикально. Але може б могли визондувати і написати. Чи буде якась сума на закупно одежі і обувя — я писав Вам, що нам жаль доляри міняти, коли Ви могли б прислати польські марки, замість міняти їх на доляри. Яку суму зможете передати через сина? Чи везе що Д[митро] Лев[ицький]? і коли?

Ваш щирий М. Г.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.89-92.

№ 33

31 серпня 1922, [Відень]

Високоповажаний Пане Професоре!

Тільки що одержав В[ашого] листа з 26.VIII. З матеріялів, які посилаю, побачите ситуацію (не знаю, чи дістали Справозданнє № 3?). Позволю собі запитати Вас довірочно і просити відповісти цілком щиро. Ваше прихильне відношеннє мині відомо, але комітет Ваш — що иньше. Як може там далі йде аґітація против співробітництва з нами, і В[аші] товариші не хочуть нести помочи через нас і через наші колеґії на Укр[аїні], котрі нам — з таким накладом труду і розмаїтої діпльоматії там удалось орґанізувати, то мушу бодай я персонально і довірочно від Вас тепер же знати. В Америці петрушевичівські кола з одного боку, большовицькі з другого виразно нас обминають; перші нібито справляють жертводавців до Вас, а в дійсности все роблять, щоб знеохотити до сих жертв, доказуючи непевність їх доходження, другі — справляють до большовицької місії в Празі; тутешня ґазетка больш[о-

* Дивись (лат.).

вицька], "Наша Правда" аґітує — (всупереч змісту справоздання, котре сама in extenso надрукувала), що маємо таку широку назву, коли в дійсности ставимо завданнєм поміч тільки Наук[овому] Товариству! (Очевидно, бажаннє наше урятувати від вимертя ту укр[аїнську] інтеліґенцію, яка не пристроїлась на большевицькій службі, большевиками осуджується, і так як в нашій роботі почулась якась можливість реальности — тож очевидно не дадуть спокою, поки не завмремо). В таких обставинах, коли перспектива висилки чоловіка до Америки також властиво відпала, наш Комітет має мінімальні вигляди на самостійні ресурси. Отже рація тих роспредільчих колеґій була б тільки тоді, коли б Ваш Комітет їх використовував. Инакше нема чого людей електризувати і наражати на евентуальні переслідування. Вони тепер чекають, розворушились. Краще не держати їх в такім напруженню, коли нема ніяких конкретних виглядів. Я повторяю, Ваша особиста добра воля для нас понад сумнівом; але все-таки мусимо знати, як воно буде. (До річи, прислані з Київа, прошу показати сі реєстри тим, що інсінуують на мою партійну сторонничість — єсть між ними хоч оден с[оціал]-р[еволюціонер]? майже самі праві, с[оціал]-ф[едералісти], аполітичні фіґури!)

Нині пішла 1 пачка з 6 прим. Лоз[инського] на В[ашу] адресу. Може б післати на адресу бібліотеки тов[ариства] Шевч[енка]? — тільки допильнуйте, щоб не загирилось. Якось Ви писали, що попитали б за тими в цензурі чи де, що пропали торік. Почтові реклямації у П[анькевиче]вої. Та от і за сими б (Лоз[инським]) попитали б заразом.

Ваш щирий М. Г.

Якщо П[анькевиче]ва не взяла справді книг від Соч[инсько]го, то се справді дуже гарно з її сторони. С[очинськ]ий, мабуть, тут не при чім, але походженнє тих книг, котрими вони гандлюють у Львові, замість пускати на Волинь і до Київщини, доволі негарне. Сірий (він тепер у Берліні, тому не відписує) і К° ("Дніпросоюз") збираються тепер процесуватись з British Company, котра зробила сю операцію, але що то вже поможе!

Підручників литов[ської] мови досі не добули; від двох антикварень вже відповідь, що під рукою нема; донька замовила ще в одній. Видко, що рідкі книги! Друкарні прошу заплатити, бо вже майже припинила роботу. Гарна манєра! "Догадайся"! Однаково в банку не варто тримати марок.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.96-97.

№ 34

5 вересня 1922, Відень

Високоповажаний Пане Професоре!

Дістав Вашого листа з 3.ІХ. Кажуть, що є тут уже і Д. Левицький, але ми ще його не бачили. Боюсь, що Ви не дістали мого листа з

22.VIII., де було післано 3 справозданнє Союзу і мій отвертий лист? В листі я просив Вас мене щиро поінформувати, чи буде Ваш комітет уживати нашого посередництва далі? Чи має він дати нам гроші на закупно біля і одежі, і обувя? бо крайній час рішати так або ні. Я від себе мушу сказати, що система комітетів, котрі нам удалось орґанізувати під патронатом Укр[аїнського] Черв[оного] Хреста, річ дуже важна і цінна, не тільки з добродійного становища, а взагалі з становища тамошнього житя, і їх треба б піддержати всіми силами, направляючи до них датки. З Америки Ви ще будете діставати датки — я бачу відозви "Обєднання Укр[аїнських] орґанізацій в Америці" — воно закликає посилати датки Вам. Отже які Ваші пляни, як хочете посилати ті жертви? Саме коло мене сидить комісія і розглядає взірці біля і обувя. Я писав Вам, що Ви могли б перевести пол[ьські] марки через філію Wiener Bankverein-у на купно одежі і обувя, щоб не купувати і не продавати долярів, але Ви не відписали мині.

Що до виплат друкарні! Я мав таку гадку, що Ви з розміняних долярів виплатили міліон друкарні, а решту вложили до банку; отже тепер я радив би вийняти гроші з банку і виплатити друкарні, аби покрити книгу Шрага і иньші біжучі друки.

Там щось сталось. Здається загубились аркуші VIII.1, аркуші 16 і дальші. Я просив би випозичити до друкарні примірник VIII.1 з бібліотеки Шевченка і де, і нехай вискладають зараз звідти, що бракує; мині оригіналу нехай не посилають, я тут дістану.

Не везе мині з книгами, дорогий Товаришу!

Ваш щирий М. Г.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.98.

№ 35

7 вересня 1922, Відень

Wien IX, Spittelauerlände 3*

Високоповажані!

[...]** Прошу ласкаво вибачити сі клопоти і написати, хоч коротко, думки в справі помочи гол[одним]. Я писав Вам кілька разів, просячи написати: чи будуть гроші на обувє etc. від Вас? чи рефлєктуєте на наше посередництво взагалі? Сірому відбирають помешканнє, де ми урядуємо (сам він ще в Берліні), отже незадовго стане питаннє, чи взагалі продовжувати діяльність. Як же продовжувати, і Ви будете потрібувати нашої помочи, то добре було б дати від Вас відпоручника в наш склад.

Відновленнє "Діла" зробило тут вражіннє; чи є то симптом лагіднійших відносин? Може і Сергієнкам можна б вертатись. Уїлось уже

* Перша сторінка листа писана рукою Марії Грушевської.

** Пропущено частину листа, де йдеться про видавничі справи.

таке неприкаянне житє! А на Укр[аїні] — біда, урожай слабий, треба помочи туди; я думав був поїхати восени до К[иєва], але бачу, що нема з чим!

Ваш щирий М. Г.

Високоповажаній В[ашій] Родині поклони і привіти.

Добре, що післали жертви до Катеринослава. Чи не післали б зараз же зо 100 долярів до Одеси на руки Олександра Волошинова, Преображенская ул. № 1 — ми писали йому, щоб він там орґанізував комітет, — і до Харкова на руки Сумцова зо 200 дол. для розділу між укр. школами разом з нашими відпоручниками — в справозданню № 3 маєте реляцію т. Чечеля про стан тамошніх укр. шкіл.

Мій отвертий лист "Духа не угашайте" чи не надрукували б Ви, в цілости чи в виривках в Вашім бюлетені або в "Ділі"? Прочитайте його, я думаю, там є річи, котрі б варто опублікувати можливо скоро.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.99-100, 104.

№ 36

7 вересня 1922, [Відень]

Високоповажаний Пане Професоре!

В додаток до сих офіціяльних листів* додам, що ми порозумілися з Ів[аном] Косаком, що він приватно ще напише д. Барвінському, як свому приятелеви (про його опозіцію против нашого союзу оповідав — довірочно — мині д. Левицький), аби знейтралізовати його опозіцію. З огляду, що Ви з Галичини не можете нічого посилати з річей, було б добре, якби Ви нам уділили більшу підмогу на закупно річей (можете поставити при тім і дірективи — кому дати спеціяльно і що купити). Постарайтесь витягнути на 6 міліонів, коли можна, тепер же! Важно було б зібрати цілий ваґон, щоб він замппльомбований без догляду перейшов границю і був розладований у Києві представниками Ч[ервоного] Хреста і нашою колеґією — аби не розкрадено. Такої другої оказії не буде, і ми мабуть на тім і скінчимо сю операцію. Се зле, що В. Бачин[ський] нічого не написав Вам в справі тіснійшого звязку нашого союзу з Вашим комітетом. Я тому вставив сей passus** про делеґацію до офіціял[ьного] листу. (Довірочно знаю, що на зборах віден[ських] трудовиків був наміченний Лев Левицький, а заступ[ником] — Витошинський). Що Ви думали б (питаю довірочно) про переведеннє тіснійшого орґанізац[ійного] звязку між обома сими запомоговими орґанізаціями, з огляду, що й у нашім складі більше Галичан, ніж Наддніпрянців, і з Америки підтримує теж галицька еміґрація? Довірочно хотів би знати Вашу гадку.

У справі зберігається також лист до Книгарні Наукового товариства ім.Шевченка, датований 7 вересня 1922 р., арк.101-102.

** Пасаж (лат.).

Друкарня нарешті рушила VIII.1. Чи переглянули вже рахунок за Шрага? Виплатіть їм, що єсть у банку.

Ваш щирий М. Г

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.103.

№ 37

9 вересня 1922, Відень

Про переведення доларів львівським комітетом "Голодним України" у польські марки та ін. фінансові справи..

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.105.

№ 38

16 вересня 1922, [Відень]

Високоповажаний Пане Професоре!

Дістав В[ашого] листа з 12 - 13.IX. Знаю, що мало маєте часу, тільки мавши відомість про тертя в В[ашому] комітеті, думав, що може маєте неприємности на пункті співробітництва з нами. Що до курсу тутешнього, то я приблизно тільки писав Вам; марка пішла вгору, і нині 3 міл. пол. марок се буде більше 400 дол[арів]. Може вже не міняйте комбінації, як ми умовились з Д. Левицьким, зложіть в марка[х] на імя Шеховича не 3 міл., а меньше, напр., 2 або 2 1/2, а ми продамо відповідну частину валюти, котру він нам полишив. Бо його тут нема, а у нас в комітеті люде ріґорозні на пункті формальностей (що й добре!), отже, знову була б пересилка. А решту передасте через сина абощо. (Жінка просить привезти, коли б п. Савицька з Стрия привезла моє футро і иньші річи — але тільки, скільки се не обтяжило б В[ашого] сина). Сердечно дякує вона і я, і донька за В[ашу] зичливість. Але я бачу, що без мене вони не хотіли б їхати, а я не смію наставати; там мали б більшу вигоду, але без мене, бачу, чули б себе прикро; а що зміни загальної нема, так нема що, треба почекати; мабуть і Вам незручно було б інформуватися у властей.

П[анькевиче]ва прислала випис з рахунку, нарешті, ще не провірив, бо на се треба часу. Тут заповіджено нову надвишк[у] порта, сього місяця; може б я прислав трохи "Ілюстр[ованої] Історії", бо запас її невеликий, а я виміняв трохи, і неброшірованої у "Дніпросоюза", тільки на яку адресу послати? чи на Вашу?

Як Шрага книга вийде, прошу ласкаво рекоменд[ованою] опаскою післати: 6 прим. на адресу D. Azarkan, Wronia 71, Варшава; 6 [примірників на адресу] E. Faryniak, для N. S. c/o Ukrainian Home, 2240 Grayling St. Hamtramck, via Detroit, Mich. U. S. A.; і мині одну опаску, сюди, тим часом. 1 прим. прошу дати до ред[акції] "Землі і Волі", 1 — В. Дорошенку, оден Вам, 1 — до бібл[іотеки] тов. Шевченка і може ще кудись

до редакції. Ціну продажну назначте самі, як я вже Вам писав. Треба б виробити на будуче спосіб розсилки тих книг, які будуть виходити у Львові. Розуміється, треба платити за експедицію. Не знаю, чи можна б просто з друкарні? Се було б найкраще, мабуть. Пізнійше прийдеться таки очистити щось під склад книг, мабуть при ул. Понінського.

Щодо посилок з Комітету. З тих 450 $, що були від Вас, 200 післано в Бердянськ через АРА, з сих грошей не було справоздання ще. 350 — в Київ, на імя брата, через АРА — видачу робила АРА по вказівкам комітету. Я післав Вам спис осіб, котрим вони роздали в К[иєві]. 50 мали передати в Харків, 50 — в Одесу, або в Катеринослав. Мабуть Вам хотілось би формальні посвідки, і я їм писав, щоб на будуче можливо формально їх виставляли. Але дуже наставати не рішаюсь, знаючи, як легко може вирости обвинуваченнє в якійсь недозволеній орґанізації. Хоч вони ґрацюють в контакті з Черв[оним] Хр[естом], але й сам Ч[ервоний] Хр[ест] не раз бував під репресіями. При тім самі знаєте, яка комунікація! Оден лист дійде, два пропадуть. Посилали через місію, ходять ще довше, ніж через почту. На нансенівські посилки, післані в березні, квити прийшли тільки тепер, і то тільки з Київа (підписи на них з перших днів липня), а з иньших міст зовсім нема ще. Вашу позіцію проти Огієнків розумію зовсім. Inde irae* — і інтриґи.

Річи у Вас, як бачу, в одній ціні тепер з Віднем, їжа дешевша. На приїзд академіків сеї осени, по правді, вже не маю надії.

Витаємо сердечно Вашу Родину і Вас!

Ваш М. Г.

Спасибі за заходи коло книг! Треба продати як більше, щоб заплатити друк[арні] та приготовити щось на книгу Калиновича і Вашу. Чи приступили до неї?

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.106-107.

№ 39

18 вересня 1922, [Відень]

Високоповажані!**

Я тільки що дістав В[ашого] листа з 13.IX. Мабуть, помилкою в нім стоїть, що виділ праці ухвалив кредит до пяти міліонів корон на біля, одежу і т. п. Мабуть, пять міліонів п[ольських] марок, судячи з В[аших] попередніх листів? Але що рахунок є рахунок, то, посилаючи сього листа експресом, я прошу Вас теж експресом пояснити.

Д. Левицький зложив 4.000 фр. франків, 10 анґл. фунтів. Якщо Ви зложили таку саму валюту на рахунок д. Шеховича або квоту не більшу того в пол. марках, прошу мене повідомити в тім же експресі. Д. Левицький власне урґує мене, що з тим, бо на 1.X. потрібує у Львові

* Звідти гнів, образи (лат.).
** Лист адресований львівському комітету "Голодним України".

тих грошей. Що гроші йдуть з Галичини від Львів[ського] комітету, се ми зазначуємо і в офіціяльних, і приватних листах. Я все підчеркую, що гроші йдуть від Галичан, чи то з краю, чи то з Америки, і реклямую се як маніфестацію солідарности. Що Дем[идчук] не чув того, може бути припадок, а[д]же преси там нема, до ширшого відома подати не можна. Повідомленнє про склад львів[ського] комітету буде подане. Про потребу порозуміння комітетів напишемо, одначе було б ще краще, якби від Вашого був теж такий заклик!

Ваш щирий М. Г.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.108.

№ 40

22 вересня 1922, [Відень]

Високоповажаний Пане Професоре!

На ваші листи з 12, 13 і 17.IX. я післав В[ам] два листи в справах комітету "Гол[одним] Укр[аїни]", а приватні свої справи відложив до вільнійшої хвилі. Вчора відбув засіданє "Гол[одним] Укр[аїни]", а нині відправив коректи (забув вложити сей листок, може будете ласкаві передати до друкарні, як підете), та й забрався написати Вам. Почну від того, що не написав Вам ще: нашої щирої подяки за В[ашу] зичливість, яку виявили Ви і в питанню про приїзд Сергієнків. Дуже тут був осінній настрій нас притис. Як знаєте, ми все ще не маємо тут помешкання, сидимо на куфрах, виїхати сього літа не вдалось, а тут у Відні від 2-ої пол[овини] серпня зачалась скажена дорожня — рахуючи, розуміється, вже не на марну австр[ійську] корону, а на якусь твердшу, напр[иклад], на доляри; все здорожіло в 1 1/2 - 2 рази, без усякої видимої рації, тільки в сподіванню на дальший упадок корони, — тим часом корону стримано від дальшого упадку, валюти чужі з кожним тижнем потроху дешевіють, а ціни порозганялись — і тільки тепер затримались, але на такій висоті, що до невитримання. До того прилучилися вісти з Укр[аїни]. Я Вам писав, здається, що серіозно думав про переїзд, коли не дефінітивний, то на те, щоб розглянутися в можливостях, почати роботу на дістанс і т. д. Але вияснилось, що можливостей сього року не буде ніяких. Неврожай і голод, апатія і депресія в громадянстві, і повне безглуздє, і дізорієнтація в правлящих кругах. Засобів на культурну продукцію нема ні у людности, ні у уряду, все питання — як не вмерти з голоду і холоду. З весни були надії на врожай, на "нову економ[ічну] політику" (НЕП), на якесь зближеннє громадянства з урядом, ладились видавництва, книгарні, були взяті дозволи на відновленнє укр[аїнського] клюбу в К[иєві], на видаванє неофіціяльного тижневика. Все се пішло прахом. Натомість — апатія і якийсь моральний упадок; листи, котрі дістаємо, повні всяких родинних скандалів, як ще не бувало, молоденькі дівчатка міняють чоловіків, як рукавички... Се звичайний симптом громадського занепаду...

Але, розваживши холоднійше, я думаю, що Вам не треба спішити йти за відповідю до Р[аковського]. Він тепер при всім бажанню не зможе сказати нічого певного, — поки не пройде час, призначений для виборів. Ситуація вияснить тільки потім, який буде курс...

Дякую за відомість про шубу. Прошу заплатити за її перерібку скільки воно там коштувало, і коли В[аш] син зможе привезти її і, евентуально, ще деякі річи, котрі будуть передані, дуже прошу.

Ті гроші, що ще є в банку, і що дістанете від Книгарні, добре б ужити на закупно паперу для "Історії Літ[ератури]" Криловський не пише точно, скільки він купив, але в кождім разі не більше 100 тис. аркушів; а треба коло 150 тис., щоб докінчити 1 частину. Він пише, що той папір вже коштує тепер 21 п. м. за аркуш!? Як ще пропустимо, то ще подорожіє. Краще купити папір, ніж держати гроші в банку. Прошу ласкаво вглянути в сю справу і видати гроші на купно. Може Книгарня візьме книги Шрага, а крім того, випущу тут невдовзі "Примітивні оповідання, казки і байки Африки і Америки", коло 80 текстів з вступною студією, робота моеї доньки — перша, так би сказати, семінарійна праця Укр[аїнського] Соціол[огічного] Інст[итуту]. Казки інтересні, дуже, так що як суспільність наша потрапить оцінити, то книга повинна б добре піти. Чи вислати першу партію на Вашу адресу, чи просто на Книгарню (прим. 50 до 100, я думаю).

Ціна 1.800 п. м. за Шрага досить, зрештою, як може вже сказали 1.850, то теж не шкодить. Відповідно до того по 120 п. м. прошу розцінити иньші книги У[країнського] Соц[іологічного] Інст[итуту] і мої видання сьогорічні: Христюк I - IV — 3.280 м. п., Драгоманов — 1.680, Старосольський — 1.080, "Соціольоґія" — 2.400. Відповідно до того б коштували мої книги: "Початки Хмельн[иччини]" — теж 1.680, "Хмельниччина в розцвіті" — 2.160, в оправі простій — 2.500, кращій — 2.600; але здається, се дорого, досить буде може 1.500, 1.920, 2.350, 2.420, — або як Ви узнаєте.

На видання "Дніпросоюза" треба теж підняти ціну, до 70 п. м. за аркуш. Се, розуміється, доволі неприємно супроти конкуренційної продажі Яцкевича, але нема що робити. Як думаєте? Варто б знати, чи "Ілюстр[овану] Історію" теж Яцкевичу, чи кому там, продано, чи сеї книги не продавали у Львові з рівенського складу?

"Дніпросоюзове" видавництво тут ліквідувалось і я відкупив кліше і стереотипи своїх книг. "Ілюстрованої Історії" маю тут ще кількасот (виміняв на "Хмельниччину" — післали її на Україну разом з своїми виданнями). "Ілюстр[овану] Історію" можна б по якімсь часі повторити, але з тими самими кліше і дошками шрифту, тільки на кращім папері, з кращою окладинкою і деякі найгірші кліше можна б перемінити (на жаль, вони набиті на дошки разом з письмом: сторінки були сфотоґрафовані, з тексту зроблені кліше, так що можна б видати, не складаючи наново, але що-небудь міняти дуже трудно — бо письма такого нема, щоб складати наново).

Чи чули про укр[аїнсько]-америк[анське] видавництво "Космос", котре урядники берлінської радян[ської] місії заложили — видавничу спілку? З того не богато реального вийде, але можна побоюватись, знаючи тих людей, що вони все зроблять, щоб загородити на Укр[аїну] всі иньші видання. Правда, що вже саме мито становить достаточну перепону: аж тепер довідались ми, що в лютім відновлено старе царське мито на укр[аїнські] і рос[ійські] книги друковані за кордоном по 16 золотих р[ублів] з пуда. Але до того прилучиться ще цензура!

Прочитав "Вістник Голодній Україні" в "Ділі". Чи буде повторюватися періодично? Відозва про обєднаннє акції дуже на часі. Ми мали також таку гадку, але супроти звістки, що Виннич[енко] з Шаповалом винесли якусь резолюцію, засуджуючи діяльність віден[ського] союза, ми стримуємось до провірення. Як тут апелювати до спільности, справді таку резолюцію винесено?

Мій лист до Америк[анських] земляків, коли не було нагоди його надрукувати, прошу ласкаво повернути з сином; у мене не лишилось копії. Чи доводилось Вам бачити комунікат голови Радян[ської] місії в Празі М. Левицького з 16.VIII., що він єсть "головою закордон[ного] бюро Центр[альної] Комісії Допомоги Голодуючим на Укр[аїні]" і всі запомогові орґанізації повинні йому посилати жертви? Тепер я розумію, чому віден[ська] місія, яка давнійше пропонувала всяку поміч нам, від серпня змінила різко тактику, і комуністичні орґани повели більш або меньш різку атаку на запомог[ові] комітети.

Які Ваші відносини до "З[емлі] і В[олі]", чи добрі, як і давнійше? Наче вона змінила тактику супроти Вашого Комітету? Я якось просив Вас довідатись, чому вони не надрукували комунікату, який я післав їм місяців 1 1/2 тому (від Центр[ального] Комітету).

Чи відомости про посилки до Київа вдоволили Вас, чи Ви таки хочете формальнійших посвідок? Я їм писав, щоб вони по змозі якісь формальні протоколи поробили, але як я Вам писав, трудно дуже наставати на них: все живе під терором, ану ж якісь протоколи, поквітовання etc. стануть субстратом для чрезвичайки? А почта ходить так довго, і так богато листів губиться, — скомунікованнє дуже трудне. Прошу мині щиро написати. Закупно річей і обувя йде швидко; дуже прошу зложити в тій чи ин[шій] формі, в тотожній валюті чи в п[ольських] марках відповідну суму на імя Ш[еховича], щоб ми могли продати валюту Д. Левицького, бо панове, що закупають, вже вичерпали всі наші гроші і мусять продати валюту. Треба спішити, щоб річи поспіли на зиму. Плян закупу на 70 міл. а[встрійських] корон.

Витаю сердечно!

Ваш М. Г.

Долучений листок до Друкарні прошу передати. Прошу перепитати і задецидувати.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.113-116.

№ 41

27 вересня 1922, [Відень]

Проф. Студинському

Високоповажаний Пане Професоре!

Я одержав Вашого експреса, але він таки не розвязав справи. В останній хвилі одержую картку Д. Левицького, де він з видимою тріво-гою сповіщає, що д. Шехович пише йому, що Ви "маєте надію зложити на його руки 2 міл., по можности, перед 1-шим жовтня" Тим часом, йому, очевидно, треба 3 міліони і то терміново — як догадуюсь, 2 жовтня чи що. Передаючи нам валюту — як я Вас сповіщав, — він уповажнив нас її продати тільки тоді, коли Ви вже зложите гроші д. Шеховичу. Тепер він підчеркує, що се мусить бути квота 3 міл. Ми б просили Вас дуже, коли се можливо, зараз же, в суботу 30.IX. виплатити (чи доплатити до) три міліони п. мар. п. Шеховичу і повідомити телеґрамою мене: "сьогодня зложено (чи виплачено) три міліони Шеховичу" На підставі сього зможемо нарешті розміняти депоновану Левицьким валюту — котрої нам дуже треба. Бо Союз, покладаючись на ухвалу В[ашого] комітету, подавав задатки, поробив замовлення, і тепер уже члени, які ведуть сю справу, нервуються, що задатки попропадають, ціни збільшать і т. д.

Рахуючи на Вашу ухвалу і на гроші, одержані нами з Америки, (1.100 дол.), Союз, як я Вам писав, робить закупку на оден ваґон, котрий сподівається даром (транспорт) мати від Міжнарод[ного] Черв[оного] Хреста. Треба, щоб його відправити скоро — щоб річи прийшли до Києва перед морозами, а не тоді, як уже люде з останнього вже стягнуться на щось тепле. Для того треба спішити. Тому просимо поспішити не тільки сими трома міліонами, але також і другими двома. Просимо повідомити зараз, як Ви зробите з ними, як Вам зручнійше, тільки — щоб ми як найскорше їх дістали, аби той ваґон вислати негайно — бо другої такої оказії може й не трапитись — післати порто gratis* під охороною Міжнар[одного] Черв[оного] Хреста в адресу Укр[аїнського] Черв[оного] Хреста. Купуємо тепер черевики, панчохи, світери, білє, приблизно на 200 - 250 осіб. Було б добре, якби були гроші на теплі штани і спідниці, коли не на цілі убрання. Але те, що ми маємо, не може вистати. Ми дуже дякуємо Ваш Комітет за поміч в сій справі, і просимо заохотити американські орґанізації до жертв, — коли вже не маєте змоги уділити більше з зібраних Вами фондів.

З високим поважаннєм
М. Грушевський

[...]**

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.109-112.

* Безкоштовно (лат.).

** Пропущено частину листа з фінансовими питаннями діяльності комітету "Голодним України".

№ 42

30 вересня 1922, [Відень]

Високоповажаний Пане Професоре!

Вчора був на засіданню в Відні, мав приємність бачити Вашого сина, в добрім здоровлю, про що Вам і В[исоко]п[оважаній] Пані Професоровій з приємністю доношу, передав йому десять долярів та просив в разі потреби звернутись по дальші, про що і Вас прошу. Дебатовали питаннє про наданнє мандату звісному Вам чоловікови, котрий однаково туди вибирається. Се поки що тільки для Вас. Ваші замітки цілком оправдані, одначе мої прихильники з Америки пишуть, що вони вичерпали свої способи і словом чи друкованим, чи писаним далі дуже мало що можна зробити, і радять прислати чоловіка, котрий би "штуркав" Чи се оправдається, розуміється, трудно сказати.

Прошу не взяти до себе отсеї замітки, котра не звернена до Вас: декого з комітетів обійшла стилізація справоздання Львів[ського] Комітету, що було перед тижнем або півтора в "Свободі": що Львів[ський] комітет на спілку з віден[ським] союзом при помочи Коміт[ету] Черв[оного] Хреста післав на Україну обуве, одежу etc. Під кінець ужито правильнійшої стилізації, що Львів[ський] комітет причинився до сеї посилки такою то сумою. Але перша фраза може справді дати привід до закидів неприхильникам львів[ського] і віден[ського] комітету, що вони, мовляв, роздуваючи свої заслуги, записують одно і то саме два рази в свої рахунки: і віден[ський] комітет пише в справозданнях, що він от післав, і львів[ський] комітет те саме посилає. Хоч при тісній кооперації віден[ського] і львів[ського] союзу я вважаю навіть бажаним, щоб вони навзаєм старались скріпляти повагу і авторитет другої орґанізації, проте, щоб оминути замітів, може на будуче краще буде держатись тої другої стилізації: львів[ський] комітет причинивсь сумою... до орґаніз[ації] віден[ським] комітетом посилки...

Сього тижня Союз посилає до Харкова для шкіл — на 160, до Київа для шкіл і бурс — 100, для культ[урних робітн[иків] — 100 (в розпорядж[ення] колеґії відпоручників), до Одеси — 50, на Запороже — 100 і для Полтави — 50, — але для неї ждемо ще адреси. [...]*

Наші щирі привіти!

Ваш М. Г.

Лист до друкарні прошу перечитати і передати.

Рахунки сеї закупки потім прошу прислати, я мушу виставити йому рахунок.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.118-120.

* Пропущено частину листа про продаж у Львові видань УСІ та нові ціни на них, про замовлення для "Українського Базару" в Гомтрамку.

№ 43

3 жовтня 1922, [Відень]

Високоповажаний Пане Професоре!

Дуже дякую за листа з 30.IX., котрого одержав. Буду чекати шуби і д. Ц[іппера], котрого ми знаємо і памятаємо. Др. Левицький приїхав, сьогодня залагоджуємо з ним рахунки. Я писав Вам, що дістали 490 дол[арів] від Канад[ського] Черв[оного] Хреста, се дасть нам змогу завершити закупку. Чи взагалі Ваші засоби вже вичерпуються, чи тільки в Ценр[альній] касі наразі нема грошей? Якщо не післали нам грошей з сином, напишіть, як і коли дістанемо решту 2 міл. Більше мабуть Вам буде трудно ухвалити.

Дякую за визначеннє цін на книги. Трохи, сорозмірно, треба буде потім вище оцінити Христюка. В 4 книгах 44 аркуші, значить ціна повинна б бути не меньш 5 тис. А яке взагалі Ваше вражіннє? чи ринок витримує сі ціни?

Жалко, що захворіла П[анькевиче]ва! чи поправляється? Прошу переказати їй мої найкращі бажання!

"Примітивні оповідання" підуть до Вас з кінцем сього тижня. В опасці № 1 примірник з надписом для Вас. Ціну я думаю 1.200 п. м., якщо буде йти; я надрукував сеї книги більше, отже просив її можливо попхати, щоб С[оціологічний] Інст[итут] заробив на ній.

Прошу випустити VIII.1 "Історії", 21 арк., ціну пропоную 2.400 п. м. А зрештою, як Ви рішите. Книга має бути не обтята, в зеленавій обгортці.

Я питав Вас, як буде з розсилкою? Чи може друкарня сама розсилати? Бо книгарня дуже дорого рахує експедицію, як бачу. Хиба спеціяльно Ви умовилися з нею?

Я просив Вас допильнувати, щоб вислано книгу Шрага. Поповняю сей список з деякими доповненнями. Як вийде VIII.1 ["Історії"], теж треба буде післати більше. Отже треба б установити порядок.

З папером мині підозріло, чи Крил[овський] не збуває сеї справи умисно. На 1 і 2 кн. "Іст[орії] Літер[атури]" (= частина перша) треба буде паперу на 40 аркушів приблизно, як тепер бачу, так що треба б доконче докупити якнайскорше; як продасте Шрага, "Приміт[ивні] оповідання" і VIII.1, то може зберете на папір?

Дуже добре знаю, як Ви заняті, і шкода мині Вас клопотати, проте спитаю: чи не завязали яких зносин щодо продажі книг на Волини?

"Ілюстр[овану] Історію", коли нема конкуренційної продажі, прошу ціну значно підняти — як позволяє ринок. Неоправленої я її Вам вишлю трохи разом з "Прим[ітивними] оповіданнями", бо в запасі неоправленої мало, я виміняв трохи.

На які адреси післали Ви тепер до Києва? Не жалуйте Київу, треба передусім відродити сей центр, коли хочемо, щоб укр[аїнське] громадян[ство] вийшло з прострації. А яка там нужда матеріяльна і моральна! Страшні листи дістаю відти!

Пишете, що тяжко живеться. Що ж сказав би я? Часами чую горячу потребу поговорити з Вами, щоб поділитись вражіннями. Ну, та треба

потерпіти. Дорожня і недостача гроша дуже допікає. Нужда заглядає. Я писав Вам уже; просто страшно стає, що буде, як не можна буде на другу осінь вернутись. Друкую книги, щоб мати якийсь прихід, бо ніякого иньшого заробітку не предвиджу. Чи доводилось Вам бачити збірку історичних оповідань "З старих карток", котру я випустив в Київі в 1918 р.? Час був такий, що вона пішла як камінь у воду. Коли найдете, скажіть мині щиру гадку, чи вона могла б числити на продажу в Галичині? Якби не знайшли, я б передав при оказії примірник — маю лиш оден! Я тепер мушу всяку публікацію оцінювати, на жаль, з становища прибутку!

Крім себе мушу думати за брата і сестру в Київі, які буквально вмирали з голоду торік, а се ж заслужені громадяне, брат зломив свою карієру через українство. Племінник, дуже надійний історик і соціольог, працює на городі, вибивається з сил, під загрозою недуги. Ох, дорогий Товаришу, не можете собі уявити, як мині буває тяжко на душі, і як трудно в таких психічних обставинах працювати умислово, сидячи на куфрах в готельній цюпі, і за кождою книгою мандруючи з бібліотеки до бібліотеки.

До річи, пошукування за Шляйхером і Відеманом не дали результату. Нема! ні тут, ні в Липську. Обіцяють повідомити, як трапиться. Що робити. Книга стала рідка і неприступна. Мині в моїх роботах раз у раз приходиться натикатись на неможливість дістати то се, то те. А нової літератури по 1913 р., франц[узької] та анґл[ійської], і зовсім не можна добитись, нема купила на се. А як Ваша праця над книгою для У.С.І.?

Чи бачили вже папери в Наук[овому] тов[аристві]?

Я просив післати Шрага книгу:

1 опаску, 2 кільо (скільки влізе) мині;

1 — Warszawa, D. Azarkan, Wronia 71;

1 — (5 прим.) — E. Faryniak, c/o Ukrainian Home, 2240 Grayling Str. Hamtramck, via Detroit, Mich[igan], U. S. A.

Тепер, крім того, прошу ще 1 опаску мині і 1 — Warszawa, Jasna, Hotel Victoria, N. Schrag.

Чи надалі можу давати поручення просто Друкарні, чи инакше зарядите?

[...]*

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.122-124.

№ 44

8 жовтня 1922, [Відень]

Прохання закупити папір для II тому "Історії української літератури", переглянути ціни видань; про намір переїхати до Бадена.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.126-127.

* Кінець листа відсутній.

№ 45

14 жовтня 1922, [Відень]

Про зустріч з Ю. Студинським; про відправку до Львова 4 опасок з новою книгою Українського Соціологічного Інституту; про підвищення цін за оправу книг.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.128.

№ 46

18 жовтня 1922, Відень

Holodnym Ukrainy
Relief for the strawing Ukrainians
Secourez les pauvres affamés en Ukraine
Für die Hungernden der Ukraine
Wien, IX. Porzellangasse 19/1

Високоповажаний Професоре!

Доношу Вам з Союзу "Г[олодним] Укр[аїни]", що ми одержали передучора лист з Одеси з 29.IX. від Олександра Федоровича Волошина, що у них організувалась колеґія для розподілу підмог для культурних робітників, і вона розділятиме посилки АРА, які будуть приходити на адресу А. Ф. Волошина, (Одеса, Преображенська 1, кв. 3). В склад колеґії, крім А. Ф. Волошина, старого і всіми поважаного укр[аїнського] громадянина (земського статистика по спеціяльности), війшли: від кооперації Іван Дмит[рович] Личко, від учительства Богдан Комаров, учитель кооперат[ивної] сільсько-госп[одарської] школи ім. Стешенка, син звісного Комарова, від робітників Михайло Корчинський, від лікарів Володимир Волошин-син.

Колеґія виглядає дуже поважно. Я умисно подав Вам імена для Ваших опозіціонерів — але прошу не друкувати їх імен! Комітет Ваш недавно опублікував імена членів Київ[ської] колеґії, сього не треба було робити. Взагалі докладних дат про наших уповажнених до преси не давайте. Ми все боїмось, щоб їх не підвести під репресії! Але на адресу Волошина добре, аби Ви ще післали 100 - 150 дол[арів], окрім уже післаних. Ми всі гроші тепер ложимо в закупно одежі і обувя, тому зараз не можемо післати.

Бачу, у Вас починається теж гризня за росподіл жертв ("Земля і Воля"). Чув я, що хтось приїзжий з Київа оповідав ніби, що наша колеґія протекційно розділює дари. Хто се і що він говорив?

Ваш М. Г.

P. S. Вибачте, дорогий Товаришу, що Вам завертаю голову — але книга Шрага досі не одержана, і се мене ставить в неприємне положеннє. Треба наладити якось експедицію, або при Друкарні, або при

Книгарні, коли при Книгарні, то умовити ціну за експедицію (папір, шнур і праця). Чи вже Панкевичева урядує? Дуже Вас прошу зробити з сим лад, бо як книги будуть виходити, а не будуть розсилатись, то се ж неможливо. Завтра я вишлю на В[ашу] адресу ще трохи "Примітивних оповідань" і "Ілюстрованої історії", неоправленої при тім. Оправлену прошу берігти, бо вже більше не можна буде оправити. Я Вам писав, що се коштує.

Чи добились до паперів Павлика і Вовка? чи напитали їх слід? Я буду Вас просити вислати мині кілька книг, потрібних для викінчення II т. "Історії Літератури". Котрих не буде в бібл[іотеці товариства ім.] Шевченка, попрошу знайти в моїй хаті. З огляду, що се доволі тяжка процедура, я напишу Вам на другий тиждень їх спис. З неділі ми збираємось переїхати до Баден, де найняли маленьку цюпку, але з кухнею. У Відні, в готелі я вже не можу жити, не стає грошей. Адресу напишу по переїзді, поки що можна писати й сюди.

Пишуть, що на Волини великий попит на книги. Тищенко хоче туди їхати. А Вам не вдалось знайти якихось посередників по продажі книг?

Ваш М. Г.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.129-130.

№ 47

27 жовтня 1922, Баден

Baden b[ei] Wien, Schlossgasse, 4.

Дорогий Товаришу!

Листа В[ашого] з 21.X., адресований ще до Відня, своєчасно переслано мині до Бадену, куди переїхали ми 24; перед виїздом пустив Вам картку і Криловському також, який все в останній хвилі все знайде якесь нове питаннє: що[б] затримати книгу: сим разом запроєктував дорогший спосіб брошюровання "Іст[орії]" VIII, котрого я не рішив прийняти, бо й так рахунки виростають, як Лаврська дзвінниця, чудодійним способом. Мабуть він одначе все-таки випустив VIII.1, так що маєте тепер до спродання ще й сю книгу. [...]*

Як здоровлє П[анкевиче]вої? Яка шкода, що вона хорує далі. А Дермаль? Я не міг заспокоїтись, довідавшись про його смерть!

Перервав листа, за господарськими клопотами, і спішачись зробити коректуру, і докінчую вже рано 30.X. За неприїздом Чиківни є тут досить роботи коло дому, хоч яка се цюпка: кімната, "кабінет" (для мене) і кухня, старе, старосвіцьке, з дощатими білими підлогами. Ну, але зате по теперішньому дешево, так що те, що я платив за 2 покої в готелю стане бодай на опал і на слугу. А жінка нездорова і потребує вигідна. Як будете виряжати Чиківну, прошу їй розтолкувати як нас

* Пропущено частину листа про ціни на видання УСІ та інші фінансові справи.

найти: з Nordbahnhof-у поїде яким-будь трамваєм, пересяде на віз D, котрий завезе її на Südbahnhof, відки до Baden, в Бадені Schlossgasse 4, трамвай ходить на місце, тільки треба також пересісти. А може лишить річи в ґардеробі на двірці (віддасть під поквітованнє), то може лекше знайде. Жінка хотіла їхати їй назустріч до Відня, але я не рад би був тому, бо нездорова, і боюсь, що ще розминуться.

Рад я, що приступили таки до роботи, невважаючи на неприяючі обставини. Я свого часу писав Вам свої гадки — розуміється тільки як думки, без обовязкового характера — що може б в інтересі праці було б поставити її ширше: про звязки львівсько-київські ще з 1860-х рр., про народницькі і радикальні ідеї, котрі сею дорогою приходили між Львовян, доповнити тим способом сказане у мене в збірнику про Д[рагомано]ва (я згадую там м[іж] ин[ьшим] лист Терлецького з К[иєва], з археольоґ[ічного] зїзду, котрий було б інтересно використати — взагалі в кореспонденції Терлецького є ще, мабуть, не одно інтересне в Павликових паперах — він ладив її до видання). Взагалі прошу не спішитись, але постаратись дати можливо ширший образ львів[сько]-київ[ських] відносин, зросту народницько-радик[альних] ідей у Львові і відносин.

Синови В[ашому] напишу, щоб зголосився по 10 д[оларів] в середу 8.Х. на Porzellang[asse], де я буду на засіданні — я буду щотижня приїздити на засіданнє, може потім і частійше — до бібліотек, але їзда дорога, а я мушу бути дуже ощадним. Якби треба було ще йому, то дуже радо "вифасую" Про иньше в слідуючому листі. Посилаю лист до Криловського, аби Ви знали його зміст — перечитавши, передайте йому. Він якось дивно веде справу з папером. Я посилаю гроші, щоб він зробив запас паперу, а він потім зміняє ціну. Постараюсь через Ц[іппера] передати Друкарні 1 міліон, бо инакше Крил[овський] знову готов зробити якусь зміну. В останній хвилі прийшла його картка з 26.Х., що вибух штрайк, значить буде нова і то велика підвишка, прошу з сим рахуватись, уставляючи нові ціни.

Оповідав В[аш] син, що в падолисті віддаєте вже доню, коли весілє?

Привіти від мого дому! Цілую руці В[исоко]п[оважаній] Пані і витаю В[ашу] доню.

Вам щиро відданий
М. Г.

Панкевичевій моє поздоровленнє і бажання скорого і повного одужання.

Калиновичу прошу не давати більше книг, поки в цілости не сплатить попереднього. Він проворний чоловік, і варто йому помогти, але він — між нами — не дуже твердий в слові, і в очі облесний, а за очі обмовний.

На яку адресу післали гроші до Харкова? Сердечно дякую за память про Ш[амраїв]. Прошу прийняти також в опіку Олексія Новицького, з родиною — його вибрано до академії по фаху мистецтва (він видав малюнки Шевченка) і він переїхав тепер до Київа — мабуть буде

потрібувати, поки загосподариться. Се дуже чесні люде. Оселились вони в № 9 Паньківської улиці.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.131-134.

№ 48

2 листопада 1922, Баден

Baden bei Wien, Schlossgasse, 4.

Вельми Шановний Пане Професоре!

Завтра я поїду до Відня на засіданнє Союза і звідти сподіваюсь післати Вам сього листа з деякими копіями звідомлень, одержаних з Київа. Вони не призначаються до друку! Там, очевидно, сильна депресія, через попередні розстріли і теперішні висилки, про котрі пишуть. На сім, очевидно, упала і справа виїзду за кордон учених, побоюються виїздити, ану ж не пустять назад! До того причинилась відставка Гринька, комісара освіти ("за український сепаратизм!") — йому ся ідея подобалась, а його заступник Затонський заявив, що відпусток тепер не дасть професорам, бо почалась уже наука, і вони потрібні на місцях. Але все-таки охочі єсть і запитують, — очевидно, уже на будучу весну, треба заздалегідь підготовити справу, може щось і вийде, — хоч треба рахуватися з перфідією і всякими змінами. Очевидно, таки знову заноситься на ліквідацію "самостійности" Радян[ської] України.

Хочу зайти також до Ц[іппера] і попробувати через нього перевести 1 - 1 1/2 міл. п. м. Друкарні, з грошей, одержаних сими днями з Америки за роспродані там книги. Було б добре тоді, якби в другій пол[овині] сього місяця — коли уставляться ціни, Ви могли зібрати більшу суму з роспродажі, бо по виході I т. "Іст[орії] Літ[ератури]" Криловський матиме високі претенсії (бо за папір для II т. заплатив до 2 міл.).

Прикра буде зима з сим спадом пол[ьської] марки й иньшими обставинами. Ви пишете, що дістали меньше як 500 т. пол[ьських] марок від Товаришів. Про яких товаришів кажете і звідки фасуєте?

Про иньше другим разом!

Привіти!

Вам щиро відданий
М. Г

Тільки що одержав лист від брата, з котрого посилаю виїмок, для відомости В[ашого] Комітету. Може не все з нього дасте до друку. Там щось сталось. Брат глухо згадує про "кари по процесу", які зробили гнітюче вражіннє і паралізували енерґію праці. Але колеґія, видко, працює. Буде добре, коли пошлете до Київа і Харкова більше грошей на адресу Київського Черв[оного] Хреста, означивши, що се в розпорядженнє колеґії "Голодним України".

Херсонської адреси певної ще не маю.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.142, 334.

№ 49

5 листопада 1922, [Баден]

Високоповажаний Пане Професоре!

В пятницю я не застав Ц[іппера]. Отже не знаю, чи передали Ви через нього гроші Комітетові. Якщо не передали, то прошу виплатити сю суму, міліон з чимсь м. п. друкарні Н[аукового] тов[ариства] Шевченка на мій рахунок, а я виплачу її в долярах або в коронах авст[рійських] Союзови "Гол[одним] Укр[аїни]" В такім разі прошу обрахувати по курсах того дня і написати мині зараз такий листок окремо, котрий я предложу касі Союзу: В[исоко]п[оважаний] п[ане] проф[есоре], отсим передаю марок пол., решту ухваленої суми в америк[анській] валюті долярах. (Як Вам я писав, я дістав трохи долярів, котрі мушу вжити на покритє мого довгу в Друк[арні], бо Крил[овський] нагадує, що мій рахунок виносить уже 2 1/2 міл. м[арок] п[ольських]!)

Коли ж Ви гроші сі передали вже через Ц[іппера], то я незалежно від того через нього передам міліон Друкарні. Прошу лиш зараз повідомити.

Крил[овський] повідомив мене, що штрайк закінчивсь 1.Х. підвишкою на 40 %! Прошу взяти під увагу як сю підвишку, так і спад пол. марки, і означити нові ціни на старі й нові книги, та по сих нових цінах продати щось книгарням і виплатити Друкарні, бо з закінченнєм "Іст[орії] Літ[ератури]" довг мій виросте дуже високо.

Дуже мині прикро Вас клопотати своїми справами. Бачив в пятн[ицю] на засіданню юбілейного комітету Олеся В[ашого] сина як представника "Січи", коротко говорив з ним і уявляю собі безмірно тяжкі умови, в котрих Ви тепер живете. Тому й кажу, що особливо тепер прикро мині Вас клопотати.

Що до того пана, про котрого Ви писали, що вернувшися з Відня, він далі докоряє Вашому комітетови, що він передає гроші Віден[ському] Союзови, то я його не бачив, але мене інформовано, що по тих розясненнях, які йому дано (особл[иво] вірним його приятелем), він поставивсь прихильно до Союзу і запропонував на місцевих зборах партії делеґувати туди тих осіб, котрих потім я Вам назвав. Але додають, що він, побувши тут, змінив загальну свою орієнтацію: приїхав неприхильником Діктатури, а поїхав прихильником. Діктатура ж взагалі неприхильна запомог[овій] акції. Мині переказували слова, сказані під градусом, по щирости, племінника П[етрушевича], котрого вважають його spiritus movens, що львів[ський] Комітет своєю акцією відтягає увагу суспільности від справ потрібнійших. Мало бути се сказано з великою злістю — очевидно, се їм докучає. Пишу се Вам виключно, довірочно, для вияснення ситуації.

Спішу се віділати, тому все иньше відкладаю до другого листу.

Вам щиро відданий

М. Г

Кінчимо закупно і сподіваємось віділати через Міжнар[одний] Черв[оний] Хр[ест], з котрим уже порозумілись. З Київа пишуть, що

збіже найкраще передати через нансенівський відділ. Чи воно ще є, чи пішло на запомогу місцевому недородови?

[...]*

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.143-144, 153.

№ 50

7 листопада 1922, [Баден]

[...]**

Дуже прикро було читати Ваші відомості в останнім листі. Переживаєте те більш-менш, що переживали ми кілька літ тому. Коли справді маєте бажаннє переїхати кудись в спокійнійші обставини, то може позволите, що напишу до проф. Д.Антоновича, торішнього "декана фільос[офського] фак[ультету]" в Празі, з котрим удержую зносини, — і поставлю Вашу кандидатуру. Зроблю те в найбільш горячих виразах — хоч мимо того не маю великої надії на успіх. Ол[ександр] К[олесса], і С[тепан] См[аль]-Стоц[ький], котрі вже два займають ту саму каѢедру, ледви чи будуть раді мати третього. Зрештою, на мені бачите, що нерадо бачать людей самостійнійших. Щосеместра видумують якусь приключку, котрою вимовлюються, що мене не просять. З початку казали, що чеський уряд не дає мені візи до Чехії (брехня!), потім — що істнованє університету матеріяльно не забезпечене, отже не рішаються мене анґажувати — хоч анґажували десятки иньших. То правда, що матеріяльне становище університету не блискуче: на нього щомісяця дається сума, нічим не зафіксована (з сього боку краще становище рільничої академії в Подєбраді, яка має затверджений єтат), отже з сих мотивів стараються не брати більше нікого, щоб не зменьшати платень.

[...]***

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.135-136.

№ 51

10 листопада 1922, [Баден]

Високоповажа[ни]й П[ане] Професоре!

Нині прийшло "Діло" з 3 - 9.XI., і ми довідались, що Ви прийняли вибір в Наук[овому] Тов[аристві]. Щасти, Боже, в тяжкій праці, котру сьте прийняли! З здержливого тону "Діла" відгадую, в якім прикрім стані Ви його прийняли. При вільній хвилі напишете про плян відродження його, котрий розвинули на зборах.

* Пропущено частину листа з цінами на видання "Дніпросоюзу", УСІ.

** Пропущено частину листа Марії Грушевської до Леонтини Студинської. Опублікований текст писаний М.Грушевським до К.Студинського.

*** Кінець листа відсутній.

Бачив Круш[ельницько]го, що взяв був посаду в Ужгороді та й повернувсь; оповідає прикрі річи про чехізацію і тяжке становище галичан в тамошній службі. Непотрібно розсипались в компліментах в Галичині.

Привіти від нас усіх Вашій В[исоко]п[оважаній] Пані і Вам.

М. Г.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.141.

№ 52

10 листопада 1922, [Баден]

Високоповажані Пане Професоре!

Тільки що одержав В[ашого] листа з 7.XI., за котрого Вам дякую — за Вашу щирість, з якою зо мною поговорили про свої справи — так як і я перед Вами роскривав свої клопоти і гризоти. Ну, що ж, держімся, не упадаймо на духу, по всякій імовірности дочекаємося кращих і спокійніиших часів. Я ж, чим можу Вам евентуально послужити — цілком до Ваших послуг, прошу зовсім без усяких церемоній мині писати, і що буде в моїй можности, певно що зроблю.

Прикро мині, що аж відхорували свої клопоти з пашпортом Чиківни. Але зробилисьте велике добродійство моїй родині, котра формально ожила з її приводом. Се не просто добра і вірна слуга, але фактично член нашої родини, котра ділила з нею радість і горе від 1914 р. В середу забрав я на двірці привезені нею річи, смалець і ковбаси, і 20 ч[еських] к[орон] для Юрія в порядку, я йому написав, що[б] прийшов то взяти в середу, 15.XI., на Porzellangasse, куди я то привезу, їдучи на засіданнє. Я раз на тиждень їзжу звідси до Відня, в середу звичайно буває засіданнє. Все так подорожіло тут, що навіть і з сим приходиться щадити.

Прошу подати до відома В[ашого] комітету, що справа висилки транспорту обувя і одежі добігає кінця. Всього куплено за гроші Львів[ського] Ком[ітету] і американські жертви:

330 пар обувя мужеського, жіночого і діточого;

69 тузинів панчіх, шкарпеток і рукавиць теплих;

500 трикотових блюзок і курток (светерів);

50 дитячих теплих убрань (на ціле тіло).

Іде з тим понад 100 штук біля жертвованого. В середу, як я був, се було вже запаковано — 9 великих пак, 10 і 11 ще не були запаковані, бо ще частина не була доставлена. Представник місії Нансена в Берліні то перейме і вишле через Москву до Києва, в адресу Укр[аїнського] Ч[ервоного] Хр[еста] з своїм транспортом — сподіваються, що то довго не потріває і попаде в час в руки св. Миколая, який то роздасть від В[ашого] Комітету і від америк[анських] земляків. Що до передачі рештуючої суми від Львів[ського] Ком[ітету], то я питав нашого скарб-

ника, Косака, отже він каже, що було б найкраще, як тоді через Левицького: аби п. Професор зложили гроші в друкарні і повідомили про день зложення, і по курсу того дня каса прийме від мене то в австр[ійських] коронах. Я думаю, буде найкраще, як Ви зложите всю рештуючу суму, там щось трохи понад міліон, щоб взагалі закінчити сей рахунок, і повідомите про квоту і день зложення.

Ц[іппер] сказав, що ще [в] вівторок післав роспорядження своїй фірмі, щоб виплатила друкарні 1 міл[ьйон] на мій рахунок, і я то йому покрив в середу долярами; але вийшло се дорого, і я більш не буду повторяти такої операції (хоч Ц[іппер] є дуже [для] нас учинний і ґречний). Та і взагалі я вже не хотів би бути в мусу посилати гроші до друкарні, може на тих 2 міл[ьйонах] скінчиться, як буде якийсь збут на книгу. Розумію, що обставини для сього дуже не сприяючі. Крил[овський] прислав листа, де делікатно натякає, що припинить роботу, як не дістане грошей; потішає, що "консумент" однаково заплатить кошти продукції. Але ми з Вами знаємо, що так не єсть. Коли б "Іст[орії] Літ[ератури]" — [т.] I продати більшу скільксість, то воно б ще удалось надрукувати і т. II зараз без перерви. Але яку ціну? та книга буде трохи більша від VIII.1., але має масу петіту і вже не знаю, в що її порахує Крил[овский].

Крім 10 дол., котрі маю передати Юрієви, маєте в діспозіції у мене ще 15 дол. а conto* гонорару, котрими прошу роспоряжатись без церемоній; мало то — але може колись добємось до більшого. При нагоді поділюсь з Вами своїми інтимними плянами.

Витаємо сердечно, всім домом Вашу і В[исоко]пов[ажану] родину і Вас!

Ваш М. Г.

Дуже дякую за витинок, скористаю.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.145-146.

№ 53

22 листопада 1922, [Баден]

Дорогий Товаришу!

Сердечно дякую за милі слова, переслані Вами з нагоди дня св. Михайла; з Ваших уст були вони особливо приємні. Ваш милий син зробив нам приємність, приїхавши особисто на той день, приїхали ще пп. Косаки; і так провели ми несподівано вечір в милім товаристві. Нині рано їду до Відня на засіданнє, де буде поладжений рахунок за 1 міл[ьйон], і сподіюсь, що сей лист піде разом з квітом і справозданнєм нашого Союзу. Ваш лист буде прочитаний на засіданню. Не буде мною зачитаний, натомість, лист, котрий я дістав з Америки, про наради Конґресу в Філядельфії: автор листу виступав на сім конґресі з рефера-

* На рахунок (лат.).

том про голод на Україні і ставив внески в напрямі тіснійшого звязку з віден[ським] ком[ітетом]. Натомість, др. Мишуга відчитав лист д-ра В. Бач[инського], де той радить посилати гроші Комітетови львівському "з огляду на се, що живність в Галичині дешевша як в Австрії і де инде" Я, розуміється, не маю нічого против того, щоб амер[иканські] жертви йшли на такі добрі руки, як Ваші, і ніколи б не став говорити нічого проти — але вийшло воно на певну конкуренцію. Се вповні довірочно, для Вашої відомости.

Те, що пишете про брудні інсінуації ріжних Щ[урат]ів, для котрих Ви так льояльно старались, болить мене сердечно. Сей моральний розклад нашої т[ак] зв[аної] інтеліґенції може найтяжше пережити і переболіти в нинішніх тяжких обставинах. І не видко тому скорого кінця. Та що ж, бодрімся! Тим часом кінчу.

Прошу прийняти сердечні привіти моєї дружини і доньки. Коли може Вам зручнійше не ставити мого імени на коверті, прошу адресувати на Fräulein* Thekla Czyk.

•Ваш щиро відданий
М. Г.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.150.

№ 54

26 листопада 1922, [Баден]

Дорогий Пане Товаришу!

Їздив я вчора на засід[ання] "Голод[ним] Укр[аїни]", де Демидчук — тепер представник "Січи" в ком[ітеті] "Гол[одним] Укр[аїни]", здавав [звіт] з голодової і запомогової справи на Укр[аїні] і діяльности наших уповажнених. По його словам — котрі мабуть і у Львові від нього чули, — поміч особливо потрібна інтеліґенції, — бо про селянство та робітн[иків] дбає трохи і уряд тепер, і інтерн[аціональні] орґанізації, потім — помочи потрібує молодіж вищих шкіл, особливо ті елєменти, які подають надію стати потім до культурної праці. В тім напрямі веде росподіл Колеґія наших уповажнених, і треба тільки їй дати дальші дірективи в сім напрямі. Се буде зроблено, по скінченню операцій, звязаних з висилкою обувя і одежі. Сьогодня річи мають відійти — на Гамбурґ, де прилучаються до Нансенівського транспорту.

З огляду, що в сих днях приїздить до Відня інспектор Міжнар[одного] Черв[оного] Хреста (з котрим Союз війшов в близший контакт), піднято було питаннє, чи порушувати перед ним справу висилки збіжя з Галичини на Вел[ику] Укр[аїну]. Не маючи від Вас інформацій в сій справі, ми не рішилися робити сього. Просимо сповістити, чи Ви рефлєктуєте на висилку збіжа, в якій скількости — то ми б піднесли сю справу. Бо Ви давно не згадували про се.

* Панна (нім.).

В яку адресу посилаєте посилки до Харкова? На жаль, наша адреса поки що тільки та сама — секретаря нашого союза М. Чечеля (Миколаївська площа № 19, Вукопспілка, відділ Фабрікатів, Миколі Чечелю). На наші домагання до наших уповажнених — прислати адрес з иньших міст, відповідають, що люде бояться давати адреси!

Ваш М. Груш[евський]

Синови Вашому дв[і] посилки поживи і 20 чеських корон передав. Дуже рад був чимсь послужити Вам — котрі так богато оказуєте учинности і ласки для нас.

Прошу ласкаво прочитати долучений лист до Загарова, перше ніж йому передати, і подумати, чи з свого боку (львів[ського] комітету) не зможете зробити чогось для п. Заньковецької та її юбілею.

Прошу також передати сей лист п. Панкевичевій. Сумна ся історія трапилася з моїм рукописом; і крім сеї посилки, безпечно загирилося ще посилку з оригіналом VIII.1. Се спричинило спізненнє і здорожіннє тих книг — не кажучи, що задало мині богато зайвої праці: два тижні тяжкої роботи я стратив на реставрованнє затраченого.

Сумно се звучить, хоч і передвижене — застій в книгарстві. Може все-таки як Панкевичева поздоровіє, вона трохи рушить з місця справу. На Волини починають ніби рухатися кооперативи. Тут великі надії обудили вісти про вислід виборів на Волини і в Холмщині, — сподіваються, що тамошні посли постараються вибороти якийсь modus vivendi* для школи і взагалі культурного житя. Просимо ласкаво передплатити для мене "Свободу", взглядно ту ґазету (щоденну), яка буде виходити на її місце, щоб від 1.XII. посилали, бо живемо тут зовсім відлюдно.

Повість Вашу, якби сьте мали оказію передати, прочитаю радо. "З старих карток" передам через В[ашого] сина. Як іде з "Літ[ературно]-Наук[овим] Вістником"? — чи має вплив, чи з матеріяльного боку просперує? Рекляму йому роблять пильно.

Винниченко і Берлін[ський] комітет закинув нашому Союзови (на 3/4 зложеному з галицьких нац[іонал]-дем[ократів] та правих с[оціал]-д[емократів]) — примилованнє до большевиків і виповів війну! В сей бік іде його енерґія! А з Київа саме наспів лист від иншої невістки, з котрого видно, що большовики проти нашої запомог[ової] акції ведуть систематичну боротьбу! Я про се напишу Вам для евентуального звідомлення В[ашому] Комітетові пізнійше докладнійше.

Прикрі річи, пишете Ви, але мусите знати, що "від Київа до Очакова всюди біда однакова" Тільки що тут, на еміґрації, лягаючи спати, сподіваємося, що не збудять вночі непрошені гості. Позатим, умови праці такі самі несприятливі у Відні, в Київі і у Львові. З київських листів бачу, що ворожнеча і розклад між укр[аїнцями] дійшли до крайности; те ж саме тут і у Вас. Се підтинає всяку енерґію праці. Се треба терпіти і робити, що можна, а думати, що "довліє дневи злоба

* Спосіб життя (лат.).

його"; всяк час дає свої завдання і ставить свої вимоги. От робимо, що можна, щоб не дати загинути з голоду україн[ській] інтеліґенції, і се значить в даний момент більше ніж наукова статя. Але не кидає гадки, коли будемо посилати висланця до Америки від віден[ського] союзу, зробити все можливе, щоб дістати відти поміч для наук[ової] роботи, може via* Укр[аїнський] Соціол[огічний] Інститут наразі. Се поки що строго довірочно. Кандидатом на висланця зістається Ів. Косак, другого таки не бачу. Але сього не виношу поки що на plenum**

Щирі привіти від усіх нас всьому домови Вашому.

Вам щиро відданий

М. Г.

Говорив вчора з Сірим. З огляду на спад польської марки він уважає, що аркуш повинен би розцінюватися тепер на 300 - 400 пол. марок!

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.147-149.

№ 55

3 грудня 1922, [Баден]

[...]***

Лист Ваш я так зрозумів, що Ви волієте збіже продати на місці, вважаючи, що воно може попасти там не по призначенню. Дійсно, що до У[країнського] Ч[ервоного] Хр[еста] приходиться ставитись з деякою резервою. З Київа пишуть, що Холодний, його spiritus movens, хоч і заявив охоту працювати солідарно з нашою колеґією і у всім їй помагати, але в ділах своїх не викликає довіря, робить вражіннє людини хитрої, котра обробляє справи по-своєму, незалежно від слів. Ми тому стараємось, на випадок дальшої діяльности, звязатись близше з Міжнар[одним] Ч[ервоним] Хрестом і місією Нансена. Бо висилка на індивідуальні, поєдинчі адреси стрічається з перепонами дуже тяжкими. Я писав Вам, що і з Київа, і з Харкова нам пишуть, що адрес з иньших міст майже неможливо дістати, люде бояться давати адреси, бояться яких-небудь доказів зносин з закордоном, воліють не мати запомог! В Харкові — пише нам наш секретар Чечель — не вдалось йому зложити через те такої роспредільчої колеґії, бо люде бояться! Отже обіцяє передавати все до орґанізації учителів — як передав першу посилку, 50 дол[арів].

Ми, як знаєте з справоздann[я], тепер розіслали 500 дол[арів] — до Київа, Харкова, Одеси, Полтави. Єлисавет, Катеринослав, Камінець полишаємо Берліну, котрий ними близше опікується (Винниченко — з Єлисавету, Вировий — з Катеринослава, брат його в Камінці). Які Ваші

* Через (лат.).

** Збори (лат.).

*** Пропущено частину листа про видавничі та майнові справи.

пляни — чи хочете розсилку протягти на довший час, аж до нового хліба? Супроти зміни ситуації, очевидно, далі збірки голосити у себе не будете? Чи дістаєте що з Америки? За останній місяць чи були якісь впливи?

Тяжше і тяжше стає житє, не тільки нам з Вами. Чорна хвиля котиться по світу і заступає сонце... Культура, наука, мистецтво переживає скрізь тяжкі часи — а у нас особливо. На як довго? Племінник мій, С[ергій] Шамраїв, пише цікаву історію: він був обраний тепер "старостою" свого курса, і за україн[ські] домагання їх, проводирів, позбавили увільнення від плати, а плата — 300 міл., поверх 30 дол. Як не добються товариші скасовання сеї репресії, хоче іти в кафлярі!

Ваш М. Г

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.151-153.

№ 56

8 грудня 1922, [Баден]

Високоповажаний Пане Професоре!

Всякий раз, як між Вашими листами заходить довша перерва, трівожить гадка мене, чи не зайшло чого! Останній лист Ваш був з 25.XI., буду надіятись, що незадовго дістану.

Саме дістав листи від А. і С. Шамраєвих, що вони дістали повістку на посилку, дуже-дуже дякують, що наспіли дуже на час, бо вже покінчились запаси. Сергій Ш[амрай], правда, носиться з гадкою продати свою посилку, бо йому треба платити за науку в Університеті! Історія сумна, але і бадьора заразом:

Для ощадности, з браку фондів, уряд взявсь покорочувати етат університетів, і то головно окошилось на предметах українських; старші роки студентів, переважано українські (бо в рр. 1919 - 1921 головно брали селянських синів), заініцювали протест і переперли против молодших курсів. За се провідників адміністрація позбавила звільнення від плати; в сю катеґорію попав і С[ергій] Шамраїв, як "староста курса" (виборний представник). Тепер бється з гадками, чи павзувати й іти на роботу — підмовляє його знайомий кафляр іти до них в "артель", чи заплатити і кінчити іспити. Він кінчить університет, займається спеціяльно історією Галичини, пише працю. Пише, що хоче продати посилку, бо сим заплатить за півроку. Не знаю, що йому радити, бо він здоровя не сильного, йому б краще зїсти ту посилку, та в крайности пропавзувати, але він дуже хоче допровадити свою науку до ладу. Се завзятє мині дуже в нім подобається. Працює фізично, заробляє як може. Тепер його позбавили служби в унів[ерситетській] бібліотеці яко українця — бо економія все виходить на українцях, але він не попускає.

Чи післали вже, дорогий Товаришу, до Харкова? Добре було б, аби їм на свята помогти значнійше тамошнім школам. Ми післали теж`сто

дол[арів], отже разом з Вашими стома було б щось, а то вони, бачу, трохи жалуються, що їх за Київом занедбують.

Дістав листа від Криловського. Повідомляє ex post* про підвишку від 16.XI. і заповідає нову на 16.XII. і на кожде 16-е далі. Відповідно треба буде підвисшати ціни кождого 16-го! Нагадує знов, щоб книги забрати з друкарні, каже, що вони стоять "на дорозі", і він не ручить за цілість. Питає, чи не забрали б на ул. Понінського. Може б справді В[исоко]п[оважаний] П. Професор з тим зарядили, бо як вийде ще т. I "Літератури", то він зовсім не дасть спокою.

Чи посилали з Комітету якусь поміч гр[еко]-катол[ицьким] священикам, що завідують парохією в Київі, Щепанюку і його колєзі? Чиківна оповідає, що вони оба дуже бідні, а очевидно працюють і ціняться людьми.

При оказії прошу не відмовити передати сього листа В. Дорошенкови**

Засилаємо Вам і Вашій родині наші щирі привіти і пишемось з глубоким поважанєм.

М. Г.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.154-155.

№ 57

11 грудня 1922, [Баден]

Дорогий Товаришу!

Тільки що одержав В[ашого] листа з 6.XII. з оповіданнєм (і посилку з картками і взірцями). Рад, що Ви і Ваші здорові — бо довша трохи перерва в В[ашому] листуванню була затрівожила мене. Спішу відписати на борзі кількома словами. Дуже рад, що одержали повідомленнє з Одеси; я одержав останній спис з Київа, посилаю Вам копію, з неї кождий може бачити, як обєктивно люде розділяють між ріжними фахами, не рахуючись з партийними чи иньшими симпатіями. Пишуть, що дуже цінять поміч, дуже вдячні, і дуже боятьcя, щоб не устала. Коли не посилали ще посилку на імя Олександра, то краще пошліть на адресу Шамраєвої, а я напишу, щоб поділилась. Прошу ласкаво пояснити: Ви післали 1) 20 дол[арів] на адресу Шамраєвої (для неї і С. Ш[амрає]ва), 2) 20 дол[арів] на адресу Ол[ексія] Новицького, для нього і Ол[ександра] Груш[евського], а тепер хочете післати ще 3) 20 дол[арів] для Ол. Груш[евського] і А. Шамр[ай] — чи се може не післана посилка № 2? Я мушу мати евіденцію, щоб инакше вони не пішли в загальний поділ (тому краще не адресувати на Ол. Груш[евського], на імя котрого ідуть загальні посилки, а краще на Сергія Шамраєва, Паньківська 9). Якщо Ш[амрає]ви дістануть знов, то я їм напишу, що

* Пізніше, заднім числом (лат.).
** Листа у справі не виявлено.

можуть з легким серцем одну посилку спродати, щоб заплати[ти] за науку в унів[ерситеті]. Нехай скінчить і займеться науковою роботою — і ремеслом кафляра заразом, коли хоче!

Сердечно Вам дякую за Вашу прихильність і щирість до мене, і готовість, з якою полагодили ту американську орудку. 3 дол[ари] прошу прийняти без усякого скрупулу — я не відбираю тим нічого у себе, мусів би виплатити комусь иньшому. Отже прошу післати, окрім післаного за 148 тис[яч], ще за 100 тисяч нот, не побогату — по 2-3, найбільш — по 5 примірників, і легкої лєктури, аматорських пєс тощо, і наразі будемо чекати дальших грошей відти. Разом значить пошлемо за 250 тис. п[ольських] мар[ок] (148 + 100 тис.) і будемо чекати відти вражінь і інструкцій.

Про відпис "Запорожжя" спитаю його. "Кума Марта", за котрою він питав, се мабуть пєса для аматор[ських] представлень, так виходить з його листу.

З грошей, які прийдуть Сірому з Волини, казав він, що виплатить мині довг, отже їх не треба всі міняти, бо свої я б просив виплатити друкарні. Сірий винен мині 9 дол[арів] і 500 чеських корон. Чи він писав Вам про се?

З Книгарнею Ви поступили правильно (про книгу Шрага) — ціна мусить рахуватись відповідно до того, коли її виплачують, а не коли забирають книгу; мусять з сим рахуватись! Добре було б трохи роскрутити від Книгарні грошей, щоб дати Крил[овсько]му по виході І т. "Іст[орії] Літератури" Манускрипт II т. пішов відси 6.XII. з оказією. Хоч виявилось, що почта не винна, але по тій неприємности якось маю страх посилати рукопись почтою. Дуже мині уїлась тоді та згублена рукопись!

Японське оповіданнє перечитаю і напишу щиро свою гадку, рівно ж про оповідання ("Буршів" я памятаю ще з "Правди", але добре відсвіжити вражіннє). Що "Свобода" друкує статі Том[ашівсько]го, се розуміється для орґану, котрий хоче репрезентувати національну гадку. Але NB: Бач[инськ]ий і Том[ашівськ]ий здавна приятелі. Прикро дуже, що немає трібуни, і не можемо стримувати нинішнє хамство. На що уїдав Т[омашівський] в "Свободі" — чи на мою давнійшу політ[ичну] діяльність, чи на теперішню запомогову?

В однім з давнійших листів я просив запренумерувати мині "Свободу" від 1.XII. Чи забули, П. Товаришу, чи мали на те якусь рацію contra* ?

Тішусь, що на Святах будете всі разом і справите гуртом Ваше родинне свято, весілє Вашої доні. В четвер сподіюсь бачити Вашого сина перед виїздом.

Сердечні привіти Вашій родині.

Ваш М. Г

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.156-157.

* Проти (лат.).

№ 58

22 грудня 1922, [Баден]

Високоповажаний Пане Професоре!

Тиждень тому післав я останні коректи "Іст[орії] Літ[ератури]" І і просив Криловського якнайскорше випустити сей том. Коли він услухав сього, то мабуть уже маєте примірник. Прошу ласкаво взяти собі перший примірник від мене і прийняти мою сердечну подяку за Вашу поміч при виданню, за труд і час, відданий Вами коректам і всяким иньшим клопотам.

Але Криловський пише, що сей І том коштуватиме 6 міл.! і що він рахує за мною поверх 4 міл. за сей том і за папір на II т. Страшенна сума! Треба щось йому виплатити. Я передав через Ю[рія] двадцять дол., прийдеться їх продати і заплатити, а понад то постаратись можливо більше взяти від Книгарні. Які в тій справі вигляди? Чи оживився трохи рух книжковий? Я міг би ще передати десять англ. фунтів на виплату, тільки люде не рішаються везти. Одначе се не великі гроші, і головна надія на Книгарню. Ціну "Іст[орії] Літератури" прошу визначити відповідно сим коштам продукції. Властиво треба б не меньше 9.000 п. м. netto, але я не знаю, чи се не буде занадто страшна ціна для галицьких покупців. Треба теж відповідно позміняти і ціни иньших книг — нових мабуть на 300 п. м. за аркуш, "дніпросоюзних" — на 240. Оправу Крилов[ський] рахує тепер на 200 п. м. за примірник — в полотно, відповідно тому оправи наші треба рахувати теж не меньше. Чи Книгарня забирає старі видання хоч потроху? Чи видужала вже П[анькевиче]ва? Я долучаю записки для неї і для друкарні, котрі не відмовте передати, як будете там, а наперед прошу прочитати.

На засіданнях Союзу "Гол[одним] Укр[аїни]" рішили ми зробити такі висилки:

на імя Новицького — 100 дол. специяльно для шкіл, захоронок і бурс, а 100 — для культурних робітників;

100 — на Чеченя специяльно для шкіл;

50 — на Волошина до Одеси, головно для шкіл (між ин. тут одержаний лист п[а]ні Буше, з дому Решетилович, з Галичини, про дитячий городок на 5 станції Середньо-Фонтанської дороги, де — просить помочи для себе і для більше 100 укр[аїнських] дітей в тім городку — ми поручаємо увазі Волошинова сю кольонію і просимо відомостей);

50 — для Полтави;

20 — для шкіл в Лубнях;

30 — для сільських шкіл в районі Мелітополя.

Приємна вістка — прислав з Лейдену славіст проф. Van Vijk 250 гол[ландських] гульденів (= коло 100 дол.) для наших учених, в відповідь на листа, котрого я післав йому літом.

Ваш замір — розложити висилку на довший час — дуже оправданий. Чи не було б одначе вказаним те, що є в марках — обернути в доляри все тепер же?

Коли б була трудність з купном долярів у Вас, то може б якусь суму, до 100 дол. я зарезервував з тих, що дістав з Америки і передав би Вам при першій оказії, а Ви б виплатили еквівалент того Друкарні. Се подаю Вам як проєкт — наколи б була трудність з купном долярів; коли ж трудности нема, то краще б Вам купити, думаю, зараз.

Поміч треба можливо довше подавати, бо вона являється незвичайно важним псіхольоґичним моментом. Вдячність тамошніх укр[аїнців] за неї не можна описати; зрештою, Ш[амраєва] Вам написала, наскільки піднявся за сей рік їх настрій — хоч обєктивні умови дуже погіршились, навпаки! Через те я все-таки не лишаю гадки про висилку Косака. Бо засноване на Філядельф[ійському] конґресі "Обєднаннє" має завданнєм знейтралізувати всі иньші титули складок, аби забезпечити діктатурі певну постійну поміч.

Прочитав я Ваше оповіданнє про Хамокі. Воно зістанеться мині на все дорогою памяткою Ваш[ого] щирого відношення до мене. Одначе друкувати його без коментаря — тепер не знаю, чи було б доцільне? Не знати, чи зрозуміли б теперішні люде, яким давно вилетіла з голови ся історія. Якби якесь видавництво, в котрім принагідно, з коментариком се дати — се мало б значіннє. (Гадка Вашого останнього листа — видати свідчення Т[омашівсько]го перед судом — теж здорова гадка.) Кілька день тому мене дуже муляла ся гадка — п[р]о потребу пекучу якогось, хоч не дуже періодичного видавництва, zwangslose Hefte*

Прийшла була "Америка" з дописею "Літописця" з (Берліну), де переказувалась статя Донцова з "ЛНВ" VII проти "смѣновѣховців", — в його безіменні випади були вставлені ймення — моє, Олеся, Ніковского etc., і така гидь вийшла, що невважаючи на всю мою звичку до таких паштетів, стало мині прикро від нього. Але згодом відійшло, розуміється.

До річи. Дістав я лист від Олеся з Берліна; пише, що дав згоду писати в реформованій "Новій Україні", що буде виходити від січня в Берліні, під літератур[ним] проводом Винниченка. При тім, Григоріїв, з котрим він говорив у сій справі, наоповідав йому силу ріжних пражських проєктів — про плян заснованн[я] "Наукового Інституту", до котрого хочуть запросити мене, etc. Все се мабуть трохи роздуте Олесем, а решту — збляговане Г[ригорієви]м, але зрештою побачимо.

Щиро витаю Вашу родину і Вас від усіх нас.

Ваш щирий
М. Г.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.158-160.

* Нерегулярні випуски, зошити (нім.).

№ 59

23 грудня 1922, [Баден]

Про підвищення цін на книги; прохання послати "Історію української літератури" на вказані адреси в Америці й Канаді.

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк.161.

№ 60

25 грудня 1922, [Баден]

Високоповажаний Професоре і Дорогий Товаришу!

На жаль, обставини нинішні не дають нам можливости особисто прибути на Ваше родинне велике свято — відданнє Вашої Доньки і взяти участь в Вашій родинній радости. Тому сими словами прилучаємось до неї — моя Дружина і я, і наша Донька і просимо прийняти як знак нашої участи і духової присутности сей малий твір фльорентийсько[го] майстерства, пятнадцять літ тому вивезений нами з Італії. Нехай прикрашає він хату Ваших дітей, як прикрашав нашу, та довгі й довгі літа служить памяткою приязни і поважання, яке звязувало нас з Вами — батьками!

Просимо переказати Вашим молодим найщирійші наші бажання щастя і радости в новозавязаній родині і поручити нас їх приязни і памяти.

З сердечним привітом і глибоким поважаннєм

Ваш Михайло Грушевський

ЦДІА України у Львові, Ф.362, оп.1, спр.280, арк. 186-187.

IN MEMORIAM

БЛ.П. ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕНІШИЙ МИТРОПОЛИТ КИР МАКСИМ ГЕРМАНЮК

Вночі, з 2-го на 3-го травня 1996 року, в Митрополичій резиденції у Вінніпезі відійшов у вічність ВПрев. Митрополит-емерит Української Католицької Церкви в Канаді Кир Максим Германюк, ЧНІ, на 84-му році життя, 58-му році священства, 45-му році єпископства і 40-му році митрополичого служіння. Митрополит був членом-меценатом Українського Історичного Товариства.

Покійний народився у Новому Селі, Жовківського повіту, 30-го жовтня 1911 року від батьків Микити і Анни, сільських господарів. Нижчу освіту отримав в рідному селі і в містечку Куликові. Ґімназійні студії закінчив у Збоїськах в 1932 році. Опісля вступив на новіціят оо. Редемптористів у Голоску біля Львова, а звідси виїхав на філософічні й теологічні семінарійні студії до Бельгії. Закінчивши ті студії в 1938 році, одержав священичі свячення з рук Владики Николая Чернецького. Але семінарійні студії не вистарчали йому і наступного року вписався він на богословський факультет славного Лювенського університету, де в 1943 році одержав диплом доктора. В тому самому часі закінчив він також і Орієнтальний Інститут цього університету з дипломом лиценціяту. Врешті, в 1945 р. з презентацією габілітаційної праці осягнув ступінь "Maitre Agrege" Лювену.

З припливом скитальців до Бельгії він старався їм допомогти духово, соціяльно і культурно. Він став одним з ініціяторів і основником «Українського Допомогового Комітету в Бельгії», і також став першим головою «Українського Науково-Освітнього Товариства в Бельгії». При цьому товаристві він зорганізував «Пресове Бюро», що інформувало українську пресу про події з Бельгії. Він також зайнявся українськими студентами. Старався про прийняття їх до Лювенського університету, подбав про стипендії й зорганізував для них студентське товариство «Обнова», що його він сам репрезентував у світових конґресах «Пакс Романа».

В 1948 році, назначений протоігуменом української віцепровінції в Канаді і ЗСА, мусів виїхати до Канади. Тут крім протоігуменату став професором Святого Письма в духовній семінарії оо. Редемптористів у Ватерфорді, де розпочав видавання наукового квартальника «Лоґос».

Дня 19-го березня 1951 року Апостольська Столиця назначує його єпископом-помічником, а в 1956 році адміністратором Вінніпезького Екзархату. Врешті 3-го листопада 1956 року Владика Максим Германюк став першим митрополитом нововстановленої Української Католицької Митрополії в Канаді.

В 1962 р. папа Іван XXII скликав Другий Ватиканський Собор і назначив митрополита Кир Максима членом Перед-Соборової Комісії, а під час собору став він членом Секретаріяту Християнської Єдности. На соборі Кир Максим перший запропонував колеґіяльне правління в Католицькій Церкві.

З пізніших загально-церковних функцій митрополита варто згадати, що в 1977 р. став членом Секретаріяту Єпископського Синоду Католицької Церкви, а

в 1983 р. назначено його членом Папської Комісії для ревізії Кодексу Східного права.

Щодо українських громадських установ, то митрополит брав дуже активну участь як член і організатор Конґресу Українців Канади і Світового Конґресу Вільних Українців. Також став почесним і дійсним членом УВАН і НТШ і меценатом УІТ.

Його габілітаційна праця була опублікована в дуже обмеженому тиражі (як манускрипт) Лювенським університетом; крім того митрополит опублікував ідеологічну працю «Наші завдання». Появилися також його численні промови, проєкти та інтерпретації на церковні і громадські теми.

Згідно з постановами Другого Ватиканського Собору кожний Владика Католицької Церкви, досягнувши 75 літ життя, має вносити резиґнацію із свого урядування. Таким то чином, митрополит Максим вніс свою резиґнацію в 1986 році, але його резиґнація була прийнята папою Іваном Павлом II щойно в 1992 році. Від того часу йому надано титул «Митрополит-Емерит». З цим титулом він прожив чотири роки, відновляючи свої щоденні священичі обов'язки, як заступати хворих священиків, давати реколекції, провадити духовні конференції і сповідати. Його повага та популярність зросла подвійно в останніх роках його життя.

Вічна йому пам'ять!

Олександер Баран
Українське Історичне Товариство
Вінніпеґ, Канада

АРХЕОЛОГ НЕОНІЛА КОРДИШ-ГОЛОВКО
(1902 — 1996)

До найновіших втрат з рядів українського наукового світу нашої діяспори треба зачислити відхід у вічність не лише свідка, але й активної учасниці на полі організаційних починів нашого наукового життя і перших етапів діяльности на нових місцях поселень, в даному випадку в Сполучених Штатах Америки, після Другої світової війни, де головно зосередилося наше організоване наукове життя при відновленні активної діяльности Наукового Товариства ім. Шевченка, Української Вільної Академії Наук, як продовжувача академічних традицій розгромленої окупантом і його льокальними прислужниками Української Академії Наук в Києві, і згодом Українського Історичного Товариства. Українська наука втратила видатного нашого археолога, непересічного знавця пізно-неолітичної доби на території України, учасницю практичних — теренових і теоретичних археологічних досліджень пам'яток пізно-неолітичної культури мальованої кераміки (Трипільської культури) і вкінці дійсного ентузіяста в сфері досягнень нашої науки взагалі, а перш за все на відтинку

пра- й ранньоісторичних досліджень, — проф. Неонілу Леонтівну Кордиш-Головко.

Н. Кордиш-Головко родилася 1902 року. Історичний відділ Київського Інституту Народної Освіти закінчила в 1930 році, а від 1928 року працювала як студентка-практикантка в археологічному відділі Музею ім. Т. Шевченка під керівництвом відомого археолога В. Козловської. В роках 1926-1932 виконувала обов'язки ляборантки при Археологічному Музеї Всеукраїнської Академії Наук. В роках 1932-1935 була аспіранткою відділу археології при Історичному Музеї ім. Т. Шевченка. Після закінчення аспірантури працювала в характері наукового співробітника Історичного Музею ім. Т. Шевченка, а в роках 1937-1939 науковим співробітником та завідувачем відділу Трипільської культури при Історичному Музеї, зорганізованому на терені Лаврського Заповідника. В роках 1939-1941 була старшим науковим співробітником Інституту археології Всеукраїнської Академії Наук, а в 1941-1943 роках була завідувачем Відділу Трипільської культури в Київському Інституті праісторії й ранньої історії в часі німецької окупації. В роках 1944-1945 була науковим співробітником того ж Інституту в Баварії. З приходом американської армії працювала в Мюнхені при ідентифікації археологічних колекцій та готувала їх до відправи до музеїв, з яких вони були вивезені.

Приїхавши на американський континент, Н. Кордиш-Головко стала одним з видатних і активних членів Української Вільної Академії Наук в Нью Йорку, співпрацюючи зі Секцією античної історії з особливою увагою до ранньої історії (протоісторії) України, де автор цих рядків був секретарем, а відтак головою після смерти голови Секції, видатного нашого вченого европейського формату, знавця клясичної філології (особливо історичної граматики грецької мови) та античної історії — проф. Андрія Степановича Коцевалова. Саме на терені згаданої Секції мені пощастило співпрацювати з Н. Кордиш-Головко, вдумливою й культурною панею та добрим спеціялістом своєї ділянки. Пам'ятаю ще особливо один з її викладів в рамках діяльности згаданої Секції на тему «Пережитки матріярхату в українському весіллі», виголошений в початках шістдесятих років в приміщенні УВАН в Нью Йорку. Її доповіді базувалися головно на вислідах з теренових праць за допомогою археологічної лопати перед і в самих початках Другої світової війни та теоретичних заключень на основі зібраного матеріялу з відкритих поселень і поховань. Згодом при Історичній Секції УВАН зорганізовано Кабінет археології й антропології, що його очолила Н. Кордиш-Головко.

Окрему сторінку займає її співпраця з Українським Історичним Товариством. Після покликання до академічно-наукового життя УІТ вона включилася в ряди членства згаданого Товариства, виказуючи не лише особливу діяльність, але й ентузіязм ідеаліста на полі рідної науки в тій свідомости, що в окупованій Україні наша наука є нівечена й фальшована північними супостатами й їхніми «українськими» підголосками. Неоніла Леонтівна була якийсь час в Управі УІТ і допомагала цінними консультаціями відносно добору відповідних матеріялів до друку на сторінках «Українського Історика» з домени своєї тематики й споріднених дисциплін. Ще навіть у похилому віці вдержувала контакт з УІТ, цікавилася його діяльністю та раділа успіхами, піддержуючи духа соборности української науки. З особливою увагою ставилася вона до офіціозу УІТ, «Українського Історика» як до єдиного нашого

наукового журналу в діяспорі, присвяченого широкому діяпазонові української історіографії, а в останньому й українознавства, та запитувала мене, звідки береться стільки енергії й організаційної снаги в головного редактора Любомира Винара, що він в умовах еміґраційної мізерії і гуляйпільського життя, від чого не є вільна до певної міри навіть наша діяспорна наука, випускає щораз то нові томи «Українського Історика» й інші видання монографічного характеру включно з Історичним Атласом України. Саме та діяльність УІТ і його досягнення викликали особливі симпатії Н. Кордиш-Головко до зорганізованого й зактивізованого Товариства українських істориків на чужині. Я стрічав нераз Неонілу Леонтівну в УВАН і Слов'янському Відділі Публичної Бібліотеки Нью Йорку, де була можливість обмінятися думками й перевентилювати неодне питання з ділянки пра- і протоісторії України, а також поточних справ нашої науки.

До речі буде бодай кількома штрихами накреслити наукову сильветку Н. Кордиш-Головко. Основною ділянкою її наукових зацікавлень були дослідження Трипільської культури та суміжних з нею культур. У рр. 1934-40 вона провадила розкопи Трипільської культури на Київщині та на Уманщині, досліджувала розкопи житла в Коломийщині (Трипільська культура, т. І, Акад. Наук, УССР, Київ, 1940), рибальство Трипільської культури (УВАН, Авґсбург, 1949), плетіння в Усатовській культурі (Науково-Літературний Збірник, УВАН, Авґсбург, 1946). На особливу увагу заслуговують праці, надруковані англійською мовою. З доповідями з питань Трипільської культури Н. Кордиш-Головко виступала на З'їздах у 1939 та 1940 рр. в Українській Академії Наук в Києві та в 1952 році на Археологічному З'їзді Американського Інституту Археології в Чікаґо. Крім того Н. Кордиш-Головко брала участь в розкопах античної Ольвії, у 1932 р. в розкопах давньослов'янського поселення на горі Кисилівці в Києві, у 1935 р. в розкопах скитських могил Нікопільської експедиції, в році 1941 у розкопах скитського городища біля Немирова на Вінничині. Надрукований Звіт про розкопи в Ольвії в 1928 р. (Короткі звідомлення за археологічні досліди, Всеукр. Археологічний Комітет, УАН.) Крім того мала низку праць, готових до друку. Померла в Міннеаполісі. Залишила колеґ по науковій праці зі старшої ґенерації нашого наукового світу і друзів, які пам'ятають її як милу й культурну особу, ентузіяста дослідів праукраїнських старожитностей і щирого приятеля — співробітника Українського Історичного Товариства — нашу незабутню проф. Неонілу Леонтівну Кордиш-Головко.

Олександер Домбровський
Українське Історичне Товариство
Нью Йорк, ЗСА

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Neonila L. Kordysh, "Stone Age Dwellings in the Ukraine", *Archaeology,* 1953, vol. 6 No. 3, pp. 167-173.

Neonila Kordysh, "Notes on Weaving in the Trypillyan Culture of the Ukraine", *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.,* vol. 1, No. 2, 1951, pp. 98-112.

Neonila Kordysh, "Settlement Plans of the Trypillyan Culture", *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.,* 1953, pp. 535-552 + 3 pages of Illustrations.

Н. Кордиш, *«Рибальство трипільської культури»,* Авґсбурґ, УВАН, 1949, стор. 3-16.

ПЕТРО АНДРУХОВ
(5.07.1924-6.08.1996)

Пішов із життя Петро Андрухов, острожанин, волиняк, член і один із засновників острозького Осередку Українського Історичного Товариства, керівник наукового Центру вивчення спадщини Острозької Академії, почесний професор цієї ж Академії, засновник та перший голова Острозького науково-краєзнавчого Товариства «Спадщина» ім. кн. Острозьких (1989-1996); ветеран Другої Світової війни, кавалер шести орденів та медалів, зокрема, «За відвагу», «За бойові заслуги», «Відмінник народної освіти» України; лауреат рівенської обласної премії «За відродження Волині». Петро Андрухов був справжнім патріотом України, національно свідомою людиною, освітянин за покликанням, глибокий знавець історії місцевого краю, як і взагалі історії України.

Із старовинним українським містом Острогом пов'язане було все життя Петра Андрухова. Тут він народився 5-го липня 1924 року у сім'ї службовців. Його батько Зот Андрухов був старшиною армії УНР, осів на теренах Волині після невдалих визвольних змагань 1918-1921 років. Він, як і потім його син Петро, був відомий своїми проґресивними поглядами, людиною відданою українській справі. У довоєнні роки Петро спочатку навчався тут же в Острозі в базовій вселюдній («повшехній») школі при учительській семінарії, де тепер розміщені авдиторії відновленої за великими турботами П. Андрухова Острозької Академії, а після цього в Острозькій гімназії. Із серпня 1949 по серпень 1982 років (за винятком 1965 до весни 1968 року, коли він був директором Острозького краєзнавчого музею) П. Андрухов працював на ниві освіти в школах Острожчини та Острога (СШ No 1 і 2). За той час він закінчив екстерном у 1950 р. Острозьке педучилище (символічно, що саме тут тепер Острозька Академія), потім вступив на історико-філологічний факультет Львівського педагогічного інституту в 1952 році, який закінчив без відриву від виробництва (заочно) у 1957 р.; йому було присвоєно звання вчителя історії середньої школи.

До цього часу колишні учні Петра Андрухова пам'ятають свого учителя як вмілого і талановитого педагога. Завдяки його лекціям та неформальним екскурсіям, по історичних місцях Острога, їм прищеплювано полум'яну любов до нашого краю, України, взагалі, до справжньої історії, минулого... Про це і колись і тепер часто згадують вже старші люди, колишні його учні із шкіл району і міста. Для Андрухова було притаманним не лише прекрасне знання історії, але і вміння блискуче, дохідливо і переконливо переносити своїх слухачів в історичне минуле, передавати свої багатющі відомості в галузі минувшини своїм слухачам і співрозмовникам. То був справді талановитий популяризатор історичних знань і, одночасно, вмілий організатор і праґматик, людина надзвичайно приступна в розмовах і прихильна до всього проґресивного в суспільстві. До останніх днів свого життя він популяризував історію старовинного Острога як керівник Центру дослідження спадщини Острозької Академії.

Безперечно новий і найбільш плідний період його діяльности як

громадянина і організатора краєзнавчої роботи не лише в Острозі і Острожчині, але і на теренах історичної України, розпочався з кінця 80-их років аж до його передчасної кончини у серпні 1996 року.

Микола Ковальський
Острозька Академія
Острог, Україна

БЛ. ПАМ. ВОЛОДИМИР МАРУНЯК (1913-1997)

28 червня 1997 р. від інфаркту на 84-му році життя помер бл. пам. д-р Володимир Маруняк незвичайно різносторонньо розвинений, здібний та активний діяч.

Покійний народився 2 листопада 1913 р. в Рожубовичах коло Перемишля. Його мати, вдова використала переїзд колишніх полонених вояків української армії до Чехословаччини і виїхала з двома синами, старшим Степаном і молодшим Володькою (як його звали товариші) в околиці Праги, де пізніше на постійно осіла в Черношицях (Černosice). Обидва брати Маруняки були прийняті в інтернат Української Реальної Гімназії почавши з Праги (район Pohorelec), де й вчилися. Пізніше ця гімназія переїхала в Ржевниці, а керівництво цього не то маленького містечка, не то великого села (дотепер має лише три тисячі мешканців) з ностальгією згадує ті часи, коли в них була гімназія.

Володя був членом гімназійного хору, мандолінової оркестри, обидві під керівництвом А. Яковенка (помер кілька років тому в південній Канаді) та іншої позашкільної діяльности. Дуже скоро він навчився також грати в футбол (европейський) і гендбол. В обох галузях цього спорту він був серед перших, і чехи в Черношицях і Ржевницях дотепер горді з його досягнень. Зокрема він здобув собі славу тим, що хоч його манили до себе найкращі футбольні клюби Праги, він лишився вірний своїм місцевим клюбам. Пізніше Володя Маруняк здобув собі популярність, коли створилася студентська футбольна українська команда, яка в середині 1930-их років здобувала чемпіонат студентських команд футболу в Чехословаччині (раз ділючи цю честь з угорською студентською командою).

Дуже скоро В. Маруняк увійшов в українське громадське життя в Празі й ставши націоналістом був по черзі секретарем «Української Громади» та співробітником Культурної Референтури Проводу Українських Націоналістів і тісно співпрацював з д-ром Олегом Кандибою (О. Ольжич). Поряд з тим студіював історію в чеському Карловому Університеті в Празі, а також відвідував виклади філософічного факультету УВУ (історія, історія мистецтва, українська література тощо). В Культурній Референтурі він відігравав досить центральне становище, хоч лишився анонімом, а його здебільшого «секретарська» праця, яку дуже високо оцінював О. Ольжич, зв'язувала різні нитки роботи Культурної референтури ПУН-у й надавала їй остаточного вигляду. Сидячи за машинкою Володя Маруняк виконував колосальну працю, яку, очевидно, ніхто крім Ольжича не оцінював, але яка

була необхідною. Про цю працю сам В. Маруняк лишив не то ессей, не то спогад на сторінках «Українського Історика» 1985, ч. 85-88, ст. 75-80, під заголовком «Культурна Референтура ПУН в роках 1937-1942». Це, до речі, єдиний, мабуть, огляд праці цієї референтури, так би мовити, з середини. У наступному числі «УІ» (89-90) головний редактор журнала д-р Л. Винар обговорив працю Покійного «Українська еміґрація в Німеччині й Австрії по Другій світовій війні 1945-1951», Мюнхен, 1945, 429 стор. Д-р В. Маруняк деякий час був мовним редактором «Українського Історика» і членом Осередку УІТ в Мюнхені.

Суспільно-громадська діяльність Покійного дуже широка й багата. Тут уже згадано працю в «Українській Громаді в ЧСР» і в К.Р. ПУН. Не можна обминути мовчанкою членства в Головній Управі УНО в Німеччині (1940-1945), працю в Інформаційному відділі Центрального Представництва Української Еміґрації (Франкфурт), службу в Европейському Представництві Фонду Допомоги Українців Канади (Білефельд, Гамбурґ), представництва ЗУДАК-у на британську зону Німеччини; був він також спершу бібліотекарем, а опісля головним секретарем Українського Вільного Університету, де раніше закінчив свої студії розпочаті ще в Празі й став д-ром філософії.

Та все ж таки головною ділянкою його праці була журналістична діяльність. З скромних початків видавця «Інформаційного Бюлетеня» Української Громади в ЧСР, він перейшов на пост головного редактора «Українського Вісника» (Берлін 1941-45), «Українського Слова» (Париж 1964-1969), був працівником редакції радіо «Свобода» тощо. Його перу належать тисячі непідписаних статтей та заміток у згаданих газетах, яких тепер уже трудно було б визначити. Це було повне життя освіченої, здібної, обдарованої, рухливої Людини.

Марко Антонович
Українська Вільна Академія Наук у США
Монреаль, Канада

У ПАМ'ЯТЬ МАРІЇ КОВАЛЬСЬКОЇ-БИКОВСЬКОЇ (1910-1996)

Рідшають ряди меценатів української культури і членів-добродіїв Українського Історичного Товариства. Дня 17 липня 1996 року упокоїлася на 86-му році життя в м. Денвер (Колорадо) незабутня пані Марія з Кікеців, Ковальська-Биковська, видатна суспільна діячка, представник ж. «Український Історик» в Денвері, член Комітету побудови пам'ятника проф. Олександрові Оглоблинові і член багатьох суспільних організацій.

Я мав шану знати паню Марію, дружину доцента Лева Биковського, від 1955 року, коли я відвідав гостинний дім панства Биковських в Денвері. Остання наша розмова відбулася вже коротко перед її смертю, коли вона перебувала в денверському шпиталі, а я інформував її про швидкий вихід

автобіобібліографії Лева Биковського «У службах українській книжці», що появилася, завдяки нашим спільним старанням, у Львові на початку 1997 року.[1] Вже тоді пані Марія передчувала свій відхід у вічність, але заразом дальше дбала про творчу спадщину її улюбленого чоловіка Левка Биковського (1895-1992), про його архіви і книгозбірню. Я ще встиг вислати до шпиталю титульну сторінку із цього видання — і це, на мою думку, був останній промічник на шляху її трудолюбивого життя.

Пані Марія народилася 17 червня 1910 року в історичному містечку Шепетівці в родині Олександра і Ксенії Кікець.[2] Її батько завідував двоклясовою народною школою в Шепетівці. Батьки Марії, як згадує її племінник Микола Кікець, «померли передвчасно, коли їй виповнилося десять років і з того часу стан родини, усіх дітей став дуже важким».[3] Марія мала трьох сестер і п'ятьох братів — усі вони покінчили школи, а брат Василь, здібний хемік, впав жертвою сталінського терору в кінці 30-их років. Марія була дуже прив'язана до своєї родини і до кінця життя старалася держати контакт з своїми племінниками — проф. Миколою Ковальським з Острога і проф. Миколою Кікецем з Луцька.

Пані Марія закінчила українську гімназію у Дермані в 1931 або 1932 році. Вона розказувала мені, що була тоді активною в Пласті і інших організаціях. Після матури познакомилась з правником Миколою Ковальським (1885-1944), видатним політичним діячем УНР, членом Української Центральної Ради і довголітнім головою Українського Центрального Комітету в Польщі.[4] В той час одружилася з ним і разом з чоловіком виїхала до Варшави, де студіювала в університеті історію. Пані Марія говорила мені, що вже мала затверджену тему до маґістерської праці, але Друга світова війна перервала її навчання. Родинне життя Марії і Миколи Ковальських було щасливе і вона допомагала своєму чоловікові в його відповідальній праці у Варшаві. Покищо не маємо точної дати шлюбу пані Марії — але віримо, що ці дані знаходяться в родинному архіві Миколи Ковальського в Острозі і незабаром ці справи будуть уточнені. Подружжя Ковальських до 1944 року проживало у Варшаві, де її чоловік, як голова УЦРепрезентації опікувався українською УНР-івською еміґрацією у Польщі. Вже в 1939 році німецька влада розв'язала Комітет, а в 1944 році Миколу Ковальського заслали гітлерівці в концентраційний табір Дахав, де він згинув у грудні того самого року. Пані Марію ув'язнили в концентра-

[1] Лев Биковський, *У службах українській книжці.* Упорядники: Любомир Винар, Ярослав Ісаєвич. Львів-Нью Йорк, Українське Історичне Товариство, Інститут ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997, 326 стор. У цьому виданні я помістив короткий нарис «Пам'яті Марії Олександрівни Биковської (1910-1996)», стор. 33-36. До сьогодні важко віднайти деякі біографічні дані про паню Марію.

[2] Інформації подані проф. М. Ковальським. Див. його лист до Л. Винара з 6-7 липня 1997 р.

[3] Лист від Миколи Кікеця з Луцька до Л. Винара з 1 серпня 1996 р.

[4] Про першого чоловіка пані Марії див. Михайло Садовський, *Микола Ковальський (1885-1944),* Торонто: Український Воєнно-Історичний Інститут, 1954. Це видання появилося накладом пані Марії Ковальської-Биковської.

Марія і Лев Биковські, Денвер 1989 (Архів УІТ).

ційному таборі Берґен-Бельцен, де вона протягом двох років перейшла страхіття ґестапівського табору. Про траґічну долю чоловіка довідалася аж в 1946 році: до того часу всюди за ним шукала. Це була для пані Марії велика траґедія і вона на еміґрації осталася самітня.

В 1950 році в місяці серпні пані Марія одружилася в Нью Йорку з паном Левком Биковським, відомим українським бібліографом і членом першої Управи Української Вільної Академії Наук у Нью Йорку. Так сталося, що під час війни він стратив свою дружину Маврицію, а пані Марія свого чоловіка. Лев Биковський знав Миколу Ковальського, першого чоловіка пані Марії ще з Варшави з громадського життя. І так доля злучила серця осамітнених Марію і Лева, і з того часу вони зачали будувати нове родинне життя. Світоглядово вони собі підходили і були ентузіястичними прихильниками ідеї Української Народньої Республіки і Уряду УНР в екзилі. Пані Марія створила тепле, родинне вогнище і уможливила наукову діяльність доц. Лева Биковського. В 1954 році Биковські виїхали до Денверу, де прожили до кінця свого життя. В той час я мав нагоду доволі часто відвідувати їх у їхній скромній хаті в Денвері, і тоді повністю відчув благодійний вплив пані Марії на її мужа пана Левка. Завдяки пані Марії появилося багато книжок Лева Биковського, які він майже завжди присвячував «моїй дружині Марії Олександрівні, з Кікеців, Ковальській-Биковській». Вони разом шанували їхніх дорогих покійників — Миколу Ковальського і Марію з Ґолчаковських — першу дружину Лева Биковського. Саме в Денвері Марія і Лев Биковські стали ентузіястами Українського Історичного Товариства і «Українського Історика» і ввесь час

розповсюджували видання УІТ в Америці, а також висилали «Українського Історика» до різних наукових і національних бібліотек в Европі і Азії. Можна без перебільшення ствердити, що Марія і Лев Биковські були правдивими будівничими української культури, зокрема у видавничій ділянці. Дослідження творчої спадщини і діяльности Л. Биковського неможливе без насвітлення ролі пані Марії, найближчого співробітника її чоловіка. Як людина, пані Марія була «ходячою добротою», мала хрустальний характер і була активним діячем в українському громадському і церковному житті. Я називав її Ангелем-Хоронителем пана Лева Биковського, що своєю самовідданістю і вирозумінням до наукової праці пана Левка до кінця його життя була вірною дружиною і незаступимим співробітником. На мойому життєвому шляху я мало зустрічав людей, які не звертали увагу на придбання матеріяльних достатків, а всеціло присвятили себе службі рідній нації і розбудові національної культури. Ця самовідданість і жертвенність пані Марії може служити прикладом для інших родин, що часто, на перше місце ставлять матеріяльні добра, а все інше, зокрема духові і культурні цінності, десь губляться в прагматичному американському житті...

Після смерти пана Левка в 1992 році, пані Марія зайнялася упорядкуванням їх бібліотеки і родинного архіву. Її великим бажанням було перевидати творчу спадщину її чоловіка в Україні, і так появилася його автобіобібліографія у Львові в 1997 році. Ми відбували численні телефонічні розмови і зустрічі відносно видання праць Лева Биковського. Треба зазначити, що пані Марія держала безперервний зв'язок з своїми племінниками — Миколою Ковальським з Острова і Миколою Кікецем з Луцька. Пригадую, як вона тішилася кожною новою книжкою проф. Ковальського, видатного українського історика і раділа його успіхами. Журилася своїм старенким братом Ростиславом, який ще жив в 1996 році на Волині. Взагалі пані Марія турбувалася долею своєї родини в Україні.

Треба відмітити з признанням, допомогу пані Стефи і її чоловіка д-р Бориса Вавриццуків, які допомагали пані Марії в останніх роках її життя, а після її відходу, зайнялися похоронами Покійної і були її близькими приятелями. Не можемо не згадати пані Марії Галун-Блох, відомої письменниці, яка довгі роки була близькою приятелькою Лева і Марії Биковських, вона і після виїзду з Денверу до Кембріджу ввесь час переписувалася з п. Марією. Зокрема пані Марія раділа листовним зв'язком з бібліографом Наталею Казаковою з Києва, яка зайнялася науковим вивченням творчости Лева Биковського. Вона раділа кожними відвіданими моєї дружини Анни Винар, яка кожного разу під час побуту в Денвері до неї заходила і її розраджувала. Звичайно, не має змоги вичислити всіх інших добрих людей, які не забували про паню Марію, їм всім належиться щира подяка за вирозуміння і допомогу.

Характеристичним для пані Марії і Лева Биковських була її остання воля, якою завідував д-р Борис Вавриццук. Вона призначила частину майна на родину, українську православну церкву в Денвері, а решту на видавничий фонд Українського Історичного Товариства і на Українську Вільну Академію Наук в Нью Йорку. Пані Марія ніколи не забувала потреб української

науки і культури.

Для утривалення пам'яті пані Марії і Лева Биковських при УІТ створено спеціяльний «Фонд ім. Лева і Марії Биковських», що буде зужитий на видання УІТ і інші потреби Товариства. Це наша скромна, але сердечна подяка пані Марії і панові Левові Биковським за їхню невтомну службу українському народові, за їхній тривалий вклад в розбудову української національної культури.

Згідно з волею Покійної, архів Лева і Марії Биковських має зберігатися в Острозькій Академії, де проректором є проф. Микола Ковальський, а бібліотека в Луцьку, де проживає проф. Микола Кікець. Віримо, що в Архіві і бібліотеці Лева і Марії Биковських збережуться важливі матеріяли для вивчення їхнього життя і діяльности. Нашим завданням є розбудова «Меморіяльного Фонду Марії і Лева Биковських» при УІТ, який утривалить пам'ять видатних будівничих української культури.

Світла пам'ять пані Марії назавжди залишиться у наших серцях як шляхетної і Доброї Людини, яка все своє життя працювала для українського народу.

Любомир Винар
Українське Історичне Товариство
Кент, Огайо, ЗСА

ПАМ'ЯТІ АНАТОЛІЯ САНЦЕВИЧА
(1924-1996)

14 березня 1996 р. миттєво від серцевого приступу на одній із київських вулиць, не дійшовши до свого помешкання, помер професор, доктор історичних наук Анатолій Санцевич, визначний сучасний історик України, вихованець Київського університету, з 1961 р. безмінний науковий співробітник Інституту історії АН України (тепер Інституту історії України НАН України), де він працював на різних посадах: старшого наукового співробітника, зав. відділом історіографії і джерелознавства і до останнього часу провідний науковий співробітник-консультант відділу історіографії та спеціяльних історичних дисциплін. Це був справді серйозний вчений, невтомний дослідник історіографії та джерелознавства України, блискучий популяризатор історичних знань. А. Санцевич — автор ряду енциклопедичних статтей, наукових праць у тематичних збірниках статтей. Він — автор ряду монографій, зокрема, з джерелознавства історії України післявоєнного періоду (1945-1970) (К., 1972, 203 с.), джерелознавства історії України 1917-1941 рр. (К., 1981, 206 с.) та двох видань праці з методики історичного дослідження (К., 1984, 190 с.; 2-е вид. К., 1990, 209 с.).

Останнім часом після здобуття Україною незалежности проф. Санцевич розробляв та видав дві праці біоісторіографічного напрямку про видатних українських істориків XX ст., палких прихильників українського відродження та натхненних будівничих української культури, людей трагічної долі,

імена яких були навмисне замовчувані під час панування в Україні більшовицького, тоталітарного, компартійного режиму — М. Слабченка та М. Яворського. Цими роботами проф. А. Санчевич зробив істотний внесок в українську історіографію нашого століття. В даних опублікованих Санцевичем працях відтворена правдива картина життя та наукової діяльности цих вчених.

З професором Анатолієм Санцевичем доводилось неодноразово нам зустрічатись під час захистів кандидатських і докторських дисертацій, на яких він був присутній в якості члена спеціялізованих вчених рад або офіційного опонента, зокрема, у Києві, Дніпропетровську, Москві. Доводилось бути учасником ряду наукових конференцій у Вільнюсі, Дніпропетровську, Києві, де А. Санцевич робив ориґінальні і змістовні доповіді, засновані на багатій джерельній базі та її всебічній аналізі. Характерними рисами проф. Санцевича була його компетентність, скрупульозність джерелознавця, зваженість історіографа, було поєднання джерелознавчого і історіографічного аспектів дослідження і виняткова доброзичливість і порядність у відношенні до людей, підтримка молодих науковців.

Слід відмітити тісні зв'язки між Санцевичем і Острогом, зокрема, з науково-краєзнавчим Товариством «Спадщина», яке очолював з самого початку (з 1989 року) і до кінця свого життя влітку 1996 року місцевий краєзнавець і ентузіяст, один із засновників Острозької Академії Петро Андрухов. Декілька разів проф. Санцевич подавав свої статті для публікацій і виступав на конференціях «Спадщини» в Острозі. Ще на початку 1996 року за декілька місяців до своєї кончини проф. Санцевич на пропозицію керівництва Острозького осередку УІТ зголосив для виступу в нашому місті на науковій конференції «Велика Волинь в науковій спадщині та громадській діяльності М. С. Грушевського» до 130-річчя народження цього найвидатнішого українського історика, текст виступу на тему «Велика Волинь як історико-географічний фактор у творчості М. С. Грушевського».* Проте смерть не дала можливости приїхати А. Санцевичеві до Острога і виступити на цій конференції 29 вересня 1996 року.

Подаючи цей стислий некролог, хотілося б засвідчити увагу до одного із наших авторів і шанувальників УІТ.

Микола Ковальський
Острозька Академія
Острог, Україна

* Доповідь проф. А. Санцевича видруковано в ж. «Український Історик», т. 34, ч. 128-131, 1996, стор. 306-309.

РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ

НАТАЛІЯ ПАЗУНЯК
Наукове Товариство ім. Т. Шевченка
Філядельфія, ЗСА

ДВА ВИДАННЯ З ТВОРАМИ О. ОЛЬЖИЧА У ЗВ'ЯЗКУ З 50-ТИРІЧЧЯМ ЙОГО СМЕРТИ

До проголошення суверенітету й незалежности України мало хто чув в Україні про Ольжича, поета і борця, який жив для своєї батьківщини і згинув за неї.

Тільки після зміни політичних обставин появилися два видання збірників, присвячених Ольжичеві з зібраними його творами.[1] Ці видання стали суттєвим доповненням попередніх двох книжкових появ після смерти поета як збірників його творів: О. Ольжич. Поезії. Книжка перша, Нью-Йорк, 1956. Уклав і видав Олег Лащенко. Передмова Олега Лащенка та «Величність. Поезії і поеми». Чікаґо, 1969. Видано фондами 2 Відділу ОДВУ ім. О. Ольжича в Чікаґо. Зредаґував Теодор Курпіта. Вступна стаття Володимира Державина.

Перша з двох нових видань вийшла 1991 р. за політичними кордонами України, на її етнографічній території в Пряшеві саме в рік проголошення незалежности України. Виконав це нелегке діло відомий вже літературознавець, що студіював також авторів Празької школи в цілості, Микола Неврлий. Здогадуємося, що спонукою для цієї кропіткої праці було особисте знайомство з поетом, зокрема давні приятельські відносини з його батьком Ол. Кандибою — О. Олесем, про якого він опрацював основну монографію, видану в 1994 р.[2]

Немає сумніву, що автор цікавився також поезією Ольжича, як сам стверджує, відмінною своїм стилем і концептом від поезії батька. Іншою спонукою була, мабуть, поява бібліографії О. Ольжича, сумлінно опрацьованої у маґістерській тезі бібліографа Дмитра

[1] *Цитаделя духа.* Впорядкування, переднє слово і примітки Миколи Неврлого. Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі; Відділ української літератури в Пряшеві. Фундація ім. О. Ольжича в Лондоні, 1991 р., 239 ст. з світлинами.

О. Ольжич. Незнаному воякові. Заповідане живим. Упорядкування, післяслово і примітки Леоніда Череватенка. Київ, Фундація ім. О. Ольжича. В-во «Дніпро», ч. 2-4, спеціяльний випуск, 1994 р., 431 стор.

[2] Микола Неврлий, *Олександер Олесь. Життя і творчість.* Київ. Асоціяція україністів Словаччини. В-во «Дніпро», Київ, 1994, стор. 171.

Штогрина, що її опублікував Любомир Винар на сторінках Українського Історика.[3] Так появилася книжка «Цитаделя духа», що відновила в пам'яті неповторну своїм єством постать поета, ідеолога і борця О. Ольжича — серед тих, які знали його чи про його життєву творчу діяльність та знайомила з ним тих, що не мали доступу до нього і його творів в Україні. Лише, що недостатня кількість виданої книжки була на перешкоді.

Вступна стаття М. Неврлого «Муза мужности й боротьби» представила поета на тлі літературної плеяди письменників і поетів, які між двома світовими війнами жили й творили в Празі чи інших містах Чехословаччини. Визрівання поета Ольжича як самобутньої людини в родині Олександра і Віри Антонівни Кандибів, його участь у пластовому житті, студії, глибоке зацікавлення природою, молодечі мандрівки — все це проходить перед зором читача.

Не чужа була йому й громадська праця, в яку вносив свої ориґінальні задуми — з нагоди національних річниць. Він умів дбати про вдержання належного рівня культурних і державницько спрямованих імпрез. Тож і за студентських часів мав авторитет серед ровесників. Велику увагу приділяв студіям, виявляючи непересічні здібності, так, що закінчив студії докторатом в Карловому університеті у віці 23 років.

Це все викладає автор М. Неврлий в стилі розповіді наче особистого спогаду, передаючи атмосферу празьких часів. Олег Кандиба вникає глибоко в давнину рідної української землі, Галичини, також Югославії, знаходить пов'язаність культур, що виявлене у його дисертації «Неолітична мальована кераміка Галичини», де він виявив, що збагнув типологію й хронологію знахідок.

Залюбки працює в Чеському Національному Музеї у відділі археології і викладає як лектор цей предмет в Українськім Вільнім Університеті. Молодий дослідник друкує свої праці у фахових серійних журналах — в чеських, югославських і німецьких виданнях.

Автор статті М. Неврлий пов'язує початок літературної праці Ольжича з родинною атмосферою, а також з близькістю його з природою. Можна припускати, що те друге — мотив зв'язку з природою як вияву буття в житті фауни і фльори мають більше правдоподібности, тому що стиль батькової поезії був йому чужий, хоча він і цінив батькову творчість.

Неврлий шукає ґенези поетичної творчости Ольжича в боротьбі націоналістичного підпілля проти окупації Польщею Галичини, що виявлене у другій збірці Ольжича «Вежі». Перша збірка його «Рінь» (1935) виявляє знову таки глибоке проникання поета в буття землі, в її перетворення і в життя первісної людини, яку він бачив наче живою на основі своїх археологічних розкопів. Давнина оживає у Ольжича у його лаконічному вірші. Оживають моменти з античної цивілізації й

[3] *Український Історик,* ч. 1-4, рік XXII, 1985, стор. 176-183.

культури. І про це також говорить дослідник.

Переходячи до тематики другої збірки Ольжича «Вежі» (1940), автор наголошує героїзм як основну рису в боротьбі людини за свободу. Вважає слушно, що і заголовок «Вежі» виявляє метафоричність в розумінні вершин духовости.

Цикл «Незнаному воякові» (1935), це поглиблення першого циклу «Городок» (написаного 1933 р.). М. Неврлий наголошує в статті своїй деякі особливості Ольжичевого характеру, а саме — тонку й чутливу інтуїцію. Нераз виявляв він в товаристві, що наче читав думки присутніх.

Автор розглядає і третю збірку поета «Підзамчя», видану post mortem (1946). Ольжич був особливо вимогливий до своєї творчости, не друкував невиношеного твору. Вимогливим був і до інших. У цій збірці бачить дослідник певний зворот до неоклясики щодо тематики і стилю поетичного вислову, покликаючись на В. Державина. Це закінчені в собі мініятюри, між якими немає меж часових періодів. У філософському сприйнятті світу, що є своєрідним perpetuum mobile автор статті доглядає впливи Антонича, чи радше перегук з ними.

Неврлий стверджує, що хоча кількістю творчість Ольжича невелика, вона значна своїм духовим зарядом, вольовою напруженістю проєкції «майбутнього його рідної України». Ольжич визнає абсолютизацію людської волі, що автор бачить у вислові поета:

Захочеш і будеш. В людині, затям,
лежить невідгадана сила.

Силу своєї особистости протиставив поет аґресії нового ворога гітлерівського нацизму з його кличем про Lebensraum на чужих їм землях України, у ляконічному ствердженні: «Українські землі є життєвим простором (Lebensraum) для *українського народу*».

Дослідник завершує свою статтю-розвідку розповіддю про героїчну, але й трагічну смерть Ольжича з рук ґестапівців (на основі розповіді співв'язня Курпіти). Згадує вкінці і своє коротке знайомство з Ольжичем при розмові з батьком його Олесем, також у згадках про батька при зустрічах.

Далі слідують тексти усіх трьох збірок «Рінь», «Вежі», «Підзамчя», з черги «Кремінь» (4), «Камінь» (7), «Бронза » 1932 (13); 5 альбомних віршів, та три сатиричні вірші. Далі подані деякі публіцистичні статті Ольжича, як «Героїзм в українській красній словесності», про українську культуру, про побут, окремо — про «Українську історичну свідомість» та про наші завдання.

Окремий відділ в книжці — це уривки спогадів, праць і відгуків («Про Ольжича як вченого й революціонера»). Є тут спогад дружини Ольжича Катерини Білецької та відзиви В. Державина, Ю. Бойка, Є. Маланюка, У. Самчука, Л. Винаря, О. Лятуринської, С. Гординського, Є. Ю. Пеленського, Ю. Лободовського, Варро, Я. Шумелди, Ю. Шевельова, Я. Гайваса та Є. Мастикаша.

Кінцеві тексти — це *примітки* до творів з поясненнями окремих слів чи прізвищ і бібліографія видань творів Ольжича та літературно-критичні праці про Ольжича, но основі праці Дм. Штогрина

(«Український історик» 1-4. Рік XXII, Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1985, с. 176-183, що М. Неврлий доповнив по змозі статтями, що появились після 1985 р.), 110 позицій та 22 статті іншомовних авторів. Трапляються і помилки, напр. на с. 237 — Є. Феденко, замість Є. Федоренко. В кінці книжки — фотографії Ольжича з різних періодів його життя.

Наступне видання творів О. Ольжича з 1994 р. в Києві має свої особливості і безсумнівні цінності. Дослідник Леонід Череватенко працював над цим збірником з завзяттям як неофіт у ділянці дослідів творчости Ольжича. Свою розвідку про творчість О. Ольжича він подав як післяслово. Книжку відкриває коротке вступне слово редактора Миколи Лукова, яке стверджує, що це перша збірка усіх творів Ольжича — поезії, прози, статтей, заяв і висловлює вдячність за співпрацю інших — друзів, рідних і дослідників Ольжича.

Творчість Ольжича відкриває *Молитва* Олекси Стефановича, друга його, яку наводимо:

МОЛИТВА

Чи на рідних полях,
Чи в чужій стороні,
Осінило чи ні
Святохреснеє рам'я, —
Вам усім, хто поляг
За тризубовий стяг, —
Вічная пам'ять!

Ви, ким ведено бій,
Вірні Симон, Євген,
Ви, без ліку і ймен,
Ти, криштальний Олеже, —
Всіх крилом вас покрий,
Михаїле святий,
Божий стратеже!

Олекса Стефанович

Слідує коротка автобіографія Ольжича з 1930 р. Підпис — Олег Кандиба.

Ориґінальну творчість Ольжича розкриває рання творчість письменника. Роки написання вказують, що був це його юнацький вік, 14-15 років. Твори вперше опубліковані з архіву О. Олеся, дружини чи приятелів. Перо автора молодого, але перо гостре; — відчувається талант вглиблювання в обрану тему, володіння словом. Для дитячої чи й юнацької уяви характерна казковість, в яку зодягається уявна дійсність. Таким оповіданням є «Дивна пригода»: троє хлопців вибрались у мандрівку на Марс. Ось вони вже там — на незнаній плянеті; внедовзі відкривають пребагатий світ природи: рослини — квіти великої краси, зграї птаства, метелики — сон це чи мрія?.. Підпис: О. Невідомий. В нарисі «Скеля» відчуваємо вже майбутнього археолога чи геолога. Камінь-скеля стає персонажем, оживає в руках юного майстра, а загибель в наслідок ерозії скелі викликає емоції читача. Мініятюра «Весняний гість» виявляє відданість рідній землі пташини, що прилетіла з вирію. Закінчує нарис зідхання автора: «О, коли б *люди* могли так любити свою батьківщину!..». Підпис: О. Світанок. Під цим псевдонімом є ще три оповідання, а дитяча драма

у трьох діях «Куряче подвір'я» — наскрізь оригінальна відкриттям уявного мисленного світу домашнього птаства. Олегові було 9 років, коли писав її (в 1916 р.). Найбільше оповідання «Рудько» — про життя одного півня — підписане псевдом — О. Лелека.

Окрім прозових і драматичних спроб збереглась і поетична спадщина юнака Олега (з 1915 р. і пізніших років). Восьмилітній хлопчина журиться тваринами й їх сумною долею — коровами, вівцями. Пише він і принагідні вірші — на роковини Т. Шевченка. Наводимо два кінцеві катрени:

Отак мій край лежить вві сні —
Мій край, покинутий синами,
Край, де панують вороги,
Катують, глумляться над нами.

В тяжкім ярмі мовчить народ,
І тільки вибухи повстання
Посвідчують, що він не спить,
І пророкують час світання.

Є й розділ: Жарти, пародії і епіграми, вияв ще неповнолітнього поета. Є декілька віршів, присвячених Марині Антонович, його ранній любові. Є й сатиричні вірші, а далі цикли, що не увійшли в його збірки: «Кремінь» (1931), «Камінь» (1932), «Бронза», «Залізо». Після цього маловідомого, а то й невідомого матеріялу — подано ті поезії, що увійшли в три збірки «Рінь» (1935), «Вежі» (1940), «Підзамчя» (1946). Окремо ще подані поезії під заголовком *Поза збірками* (36 віршів).

Дуже цікавий відділ «Публіцистика», із статтями, що були опрацьовувані для діяльности культурно-освітньої референтури ОУН, членом якої Ольжич був від 1923/30 років. Псевдонім автора тут Д. Кардаш. Варто завважити, що ці глибоковдумливі статті є не менш актуальні сьогодні для студентської молоді в Україні. Це вперше поданий ввесь збережений матеріял, публіцистика Д. Кардаша. Послужить студентству й відділ «Літературознавство», де знайде воно широку палітру зображень літератури, зокрема мало відомих авторів 1920-их років — усіх літературних шкіл.

Окремий відділ «Культура» може бути хрестоматійною частиною для освітніх програм. Стаття «Дух руїни» — де схоплені неґативи XX ст., підписана псевдонімом М. Запоточний. «У двадцятиліття трагічних подій втрати державности» — це стаття підписана: О. Кандиба. Натомість полемічні статті, зв'язані з розколом єдиної ОУН, підписані псевдом Д. Кардаш.

Дуже цінним розділом книжки є «Листування», що майже невідоме читачеві — головно до батька О. Олеся, а також і від батька. Є листи і до друзів-діячів, напр. Є. Онацького. Збірник закінчує ґрунтовна стаття — розвідка Л. Череватенка, що глибоко осмислив життя і творчість поета-діяча-борця під заголовком «Я камінь з Божої праці», що й стало моттом розвідки: читач стежить за ростом,

кристалізацією особистости поета. Бачачи вже юним — десятилітнім — розбрат, молить Господа: «... О Боже, волю захисти» (1917 р.).

Дослідник подає також враження інших осіб від постаті Ольжича; наводимо вислів із першого враження полк. Андрія Мельника: «Стрункий, високий, майже ще юнак, з ледве засіяним вусом, вродливий і гарної будови... дещо похилої постави... якесь хвилювання не покидало його... і через це утруднювало його старанно підготований звіт з праці в ділянці культурно-освітньої референтури. Щойно після звіту, в розмові... заблис своєю ерудицією».

Дальше події: Карпатська Україна, мадярський полон, роля його в Проводі ОУН, велика відповідальність і, вкінці, — трагедія арешту, мук і смерти з рук ґестапівських катів.

Така многогранна й унікальна у своєму роді ця публікація, що є заслугою багатьох, зокрема фундації його імени і Проводу Українських Націоналістів — вийшла як нев'янучий вінок у 50-річчя його смерти — на невідому його могилу.

ІГОР ВЕРБА
Українське Історичне Товариство
Київ, Україна

ЗБІРНИК ПРАЦЬ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА*

Збірка високоталановитих праць славетного історика, професора Олександра Оглоблина (1899-1992) явище вийнятково важливе в науковому українознавстві. Майже три чверті століття з великою посвятою вчений працював в царині національної історіографії. Його творчий доробок вельми значний і нараховує на сьогодні щонайменше 1000 різних студій. Підготовлена до видання збірка під еґідою Українського Історичного Товариства (УІТ) його головою проф. Любомиром Винарем, учнем та довголітнім соратником Олександра Петровича, включає головно праці, створені істориком на еміґрації і друковані свого часу в журналі «Український Історик». Щоб дати, бодай, фраґментарне уявлення про розумову спадщину дослідника, згадаємо окремі статті, вміщені в збірнику. Вони, логічно, членуються на декілька масивів, які хронологічно і тематично охоплюють діяпазон творчости вченого. Насамперед в цьому ряді слід згадати його цикл розправ, присвячених Українській козацько-гетьманській державі, проблематику якої дослідник знав досконало. Слід зазначити, що ці візії були логічним продовженням його попередніх історико-джерельних праць, які фахівець докладно опрацьовував ще в 1920-их роках, а цілковито оформив вже на еміґрації. Це "Проблема державної влади на Україні за Хмельниччини і Переяславська угода 1654 року», «Гетьман Іван Мазепа і Москва», «Два портрети діячів Мазепинської доби», «Берлінська місія Капніста 1791 року». В них виразно проходить думка про автономний характер політики державної влади України, яку багатоліттями нищила Російська імперія. Окремі сторінки стосуються таємних планів козацько-старшинської опозиції по відродженню оспіваної в народі Гетьманщини. Ці оглоблинські візії досить персоніфіковані, чого уникала радянська історіографія, і в них яскраво виписані портрети визначних національних будівничих — гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Пилипа Орлика та спорідненої

Олександер Оглоблин. *Студії з історії України. Статті і джерельні матеріяли.* Редактор Любомир Винар. Нью-Йорк, Київ, Торонто, Українське Історичне Товариство, 1995, XLVII, 419 стор.

і посвяченої з ними козацької аристократії Гудовичів, Капністів, Дунін-Борковських та інших заслужених і меньш знаних українських патріотів. Цікаво, що в серії Хмельниччини вчений розгорнув свою давню програму, яку ґрунтовно окреслив в завваженнях на працю партійного критика Т. Т. Скубицького «Крестьянская война 1647-1658 гг.», написану ще в 1936 році. В ній Олександер Петрович резюмував, що конче актуальними виглядають розробка питань, пов'язаних з диференціяцією козацької старшини, спілкою польських маґнатів з німецьким купецтвом, аспект про політичний апарат гетьманської влади, проблема про опозицію частини козацької старшини і вищого духовенства в справі об'єднання з російським царизмом.[1] Приблизно 50-років в центрі зацікавлень суспільствознавця була і особа великого українського державця гетьмана Івана Мазепи. На думку ерудита це був час відродження України, який наступив після згубних років Руїни. Мабуть, саме в ділянці мазепіяни О. Оглоблин зробив непроминальний внесок в скарбницю української історіографії,[2] тому, певно, впорядник вмістив в збірці тільки один сюжет, а саме, оглоблинський аналіз українсько-російських взаємин кінця XVII — початку XVIII століття. Слідкуючи за його міркуваннями, приходимо до висновку, що вчений в своїй засаді не вважав І. Мазепу ворогом Москви, однак не був він і безсумнівним москвофілом. Натомість, гетьман в складних історичних подіях, які загрожували автономності Української козацької держави з боку централізаторської політики Петра І, зважився на другу Хмельниччину, хоча й програв. Ці судження гуманітарія вже стали майже хрестоматійними для переважної більшости сумлінних вчених як в Україні, так і за кордоном.

Велику увагу приділяв дослідник українській минувщині XIX і XX століття. З цієї проблематики слід згадати його праці, вміщені в рецензованій роботі, які зазначені під красномовною титулятурою «Проблема схеми історії України», «Михайло Грушевський і українське національне відродження», «Проблема українських зв'язків Шевченка», «Предки Миколи Гоголя». Написані в досить продуктивний час для нього на зламі 60-70-х років, вони ствердили новий погляд на деякі історіографічні питання.

Так, Оглоблин, на відміну від своїх знаменитих попередників (Д. Дорошенка, Б. Крупницького), побачив в титанічній діяльності велета української історичної науки — М. Грушевського не тільки народницькі традиції, але й державотворчі чинники, які він культивував в останні роки свого життя на форумі Всеукраїнської академії наук. Взагалі, його цикл праць про славного українського історика вражає уяву сучасників новими методологічними підходами й крите-

[1] Центр. держ. архів вищих органів влади і управління України (Далі — ЦДАВОУ), ф. 3561, оп. І, спр. 191, арк. 31-31 зв.

[2] Див. *Гетьман Іван Мазепа та його доба,* Нью-Йорк, 1960, та виписки і замітки до роботи «Гетьман Іван Мазепа», ЦДАВОУ, ф. 3561, оп. І, спр. 76, арк. І-271.

ріями оцінок, від чого відверто іноді відмовлялися опоненти-державники Михайла Сергіовича. Це тим більше викликає пошану до висновків Олександра Петровича, бо він в 1920-х роках належав до іншої історіографічної школи — нової революційної — ворожої до неосоціологічної М. Грушевського, і між ними часто-густо відбувались конфлікти.[3] Великий вплив на розвиток новітніх історіографічних студій справила глибока і вдумлива стаття професора О. Оглоблина «Проблема схеми історії України». В ній дана чітка ґрадація важливого для української історії XIX століття з позицій різних суспільних наукових шкіл і напрямків: історично-економічного, неосоціологічного, історично-юридичного та інших. Ці думки вченого логічно продовжив і розділ, присвячений українській історіографії та історикам, головно XIX-XX століть. Серед них варто назвати зірок першої величини — Володимира Антоновича і Дмитра Багалія, Миколу Василенка і Вадима Модзалевського. Послідовник і продовжувач їх традицій, Оглоблин створив цікавий і ґрунтовний портрет цих діячів, від яких з різних причин, а частенько і навмисно, відхилялася радянська історіографічна думка.

Значну емоційну силу має частина «Архівні матеріяли», де вміщені листи визначних істориків і довголітніх дорадників Олександера Петровича — Д. Дорошенка та І. Крип'якевича до нього. Хронологічно вони охоплюють період Другої світової війни і фіксують важливі події тодішньої наукової дійсности. Мабуть, не варто говорити, наскільки це цінне джерело до життєпису славетних українських речників, а загалом і для всієї історичної науки в один із переломових її періодів.

Говорячи про епістолярний жанр, слід звернути особливу увагу на наукову автобіографію О. Оглоблина «Мій творчий шлях українського історика». Цей документ вагомий сам по собі, бо з тих часів, особливо в радянській Україні, майже не залишалось спогадів. Його вартість зростає і від того, що його автором була людина, яка знаходилась часто-густо в центрі багатьох доленосних подій творчого життя. В ній історик побіжно реконструював основні віхи своєї біографії, окреслив головні фахові зацікавлення з питань української ґенеалогії, економічної і політичної історії, культурної та церковної історіографії. Сьогодні, з плином часу, ми ясно бачимо ті прогалини, яких не захотів заповнити великий вчений. Це, насамперед, стосується його справжнього родоводу по лінії генетичного батька — М. М. Мезька, взаємин із академіками М. Є. Слабченком і М. С. Грушевським, зрештою, співпраця з Київською філією Товариства істориків-марксистів, часів арешту й ідеологічних нагінок, років німецької окупації. Все це важливі і великі теми, які заслуговують на

[3] О. Оглоблин, «Із Щоденника», *Український Історик* (Публікатор Л. Винар), 1991-1992, ч. 3-4, стор. 343.

окреме дослідження. Ми ж тут тільки зазначимо, що без їх освітлення і розгляду не може й мови бути про створення всебічно-повноцінного портрету О. Оглоблина. Частково недоліків автобіографії торкнувся упорядник видання, відомий український історик, голова УІТ Любомир Винар в своїй розлогій розправі «Олександер Петрович Оглоблин, 1899-1992». Його студія на сьогодні є найкращим досягненням в ділянці оглобліяни, яка торує дорогу для всіх біографів науковця. До безперечних заслуг Любомира Винара слід віднести опрацювання ним родинного архіву О. Оглоблина і введення в творчий обіг спогадів історика під назвою «Рід. Частина І». В ній вперше оприлюднено генеалогічне дерево роду Мезьків, дані всеохопні зображення родини Лашкевичів-Савицьких і Оглоблинів. Фактичне у перший раз в національній історіографії це дразливе питання знайшло своє безконкуренційне освітлення, хоч й у київських фондах вдосталь генеалогічного матеріялу до родоводу науковця.[4]

Сильною стороною дослідження Любомира Винара є зображення історіософських засад творчости Олександра Петровича, будування ним схеми українського історичного процесу XIX— початку XX століття на новій методології історичного досліду. Написано живою і образною мовою, на строгому документалізмі, вона читається легко і цікаво. До біографічної студії Любомир Винар вмістив світлини О. Оглоблина та його рідних і друзів: дружини — Ганни Якимівни (з дому Фролових) та сина Дмитра — довголітнього помічника батька, істориків Н. Полонської-Василенко, В. Міяковського та інших. Разом з тим на цьому приємному фоні зустрічаються і деякі неточності. Так, як вдалося з'ясувати, — вітчим Олександра Петровича — Петро Іванович Оглоблин помер 15 серпня 1919 року,[5] а не в 1921 році, а весілля з Ганною Якимівною відбулося не в січні 1919 року, а на початку 1922.[6] Зрештою, ледви чи слід ставити це в вину Любомирові Винареві, адже дослідження життєпису великого сина українського народу тільки розпочинається.

Назагал рецензована збірка справляє похвальне враження. Вона, без сумніву, буде служити утвердженню державотворчих процесів в нашій країні, тих процесів, які все життя розвивав і боронив Олександер Петрович Оглоблин.

[4] Див. ЦДАВОУ, ф. 3561, оп. І, спр. 57-60.

[5] І. Верба, «Рід та родина Олександра Оглоблина», *Сіверянський літопис,* 1995, ч. 6, стор. 64.

[6] ЦДАВОУ ф. 356, оп. І, спр. 334, арк. 102.

Від Редакції: 1919 р. це друкарська помилка У своїх «Спогадах» О. Оглоблин пише про початок 1922 року.

ІГОР ГИРИЧ
Українське Історичне Товариство
Київ, Україна

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО МАЛЯРСТВА*

Література з історії давнього українського мистецтва небагата позиціями. Тим рідше зустрічаються в ній студії з основоположних проблем, найважливіших аспектів його еволюції. Навіть малярство — найповніше репрезентований у вцілілих пам'ятках напрямків давньої української мистецької культури — залишається вивченим дуже мало. До недавна у скромно закроєних студіях над ним навіть неподільно панував «страх» перед віднесенням найкращих пам'яток поза межі кінця 14 ст. і лише найновіші реставраційні відкриття, серед яких на першому місці цілком очевидно стоїть дорогобузька ікона Богородиці Одиґітрії, дали можливість розпочати планомірне всебічне відкриття великої у своїх найвизначніших проявах, малярської традиції княжої України другої половини 13-14 ст. Власне першим важливим кроком на цьому шляху і є рецензована публікація В. Александровича. Як одне з перших монографічних досліджень з проблем історії давнього українського малярства загалом, вона у багатьох відношеннях становить рідкісне явище в українській науковій літературі. Це стосується як вибору самої теми; за обсягом студія, мабуть, суттєво перевищує опубліковані до цього часу дослідження з відповідної проблематики, — так і щодо підходів до розгляданих проблем, болючої для українського мистецтвознавства теми наукової методології дослідження.

Рецензована монографія містить дві самостійні статті, присвячені нібито далеким одна від одної проблемам історії західноукраїнського малярства 13-15 ст., об'єднаним тематикою малярської культури княжої України та її історичної долі. Унікальна дорогобузька ікона Богородиці Одиґітрії викликала цілком виняткову тему для студії не лише над конкретною пам'яткою та пов'язаним з нею комплексом мистецьких явищ останньої третини 13 початку 14 ст., але й дала можливість вперше на науковому рівні поставити питання про ролю мистецької культури епохи князів Данила Романовича,

* Володимир Александрович, *Українське малярство 13-14 ст.* (Студії з історії українського мистецтва. т. 1). Львів, 1995. 198 стор., 32 іл.

Льва Даниловича та Володимира Васильковича як фундаменту дальшої еволюції української мистецької традиції на західноукраїнських землях. Власне це і становить найбільше наукове відкриття студії і дозволяє кваліфікувати її як одну з позицій етапного характеру у дослідженнях мистецької спадщини західноукраїнських земель. Аналіза унікальної ікони проведена на широкому тлі історичного та мистецького процесів на західноукраїнських землях у нерозривному взаємозв'язку з еволюцією мистецької культури Візантії, Сербії, Італії, Росії. Саме такий, широкий і водночас вповні конкретний підхід дав можливість переконливо інтерпретувати дорогобузьку реліквію як унікальний зразок малярської культури не лише княжої України, але й східнохристиянського мистецтва загалом. Тому вповні переконливо звучить і заключний висновок з її оцінки як одного з абсолютних досягнень східнохристиянської традиції європейської мистецької культури.

Відкриття й обґрунтована інтерпретація дорогобузької ікони поставили її в центр ваги нової системи поглядів на розвиток української мистецької традиції 13-16 ст. На противагу поширеним ще й сьогодні твердженням, нібито українське мистецтво народжується, як Атена з голови Зевса, щойно у 14 ст.,[1] дорогобузька реліквія дала систему переконливих арґументів, які дозволили з усією відповідальністю ствердити безперервний характер еволюції мистецької традиції упродовж 13-16 ст. і побачити саме в її епосі початки визначеного процесу. Завдяки цьому чітко намітилася лінія дальшого розвитку мистецької традиції друґої половини 13 ст. в рамках наступного найближчого періоду — першої половини-середини 14 ст., репрезентована пам'ятками найперше перемишльського походження, серед яких виділяються віддавна відомі, але так і не відкриті у своєму справжньому історичному контексті, дві ікони архангелів з чину Моління з церкви святої Параскеви у Дальові та зовсім недавно впроваджений до наукового обігу «Архангел Міхаїл з діянням» з церкви святого Миколая у Сторонні. На перемиському ґрунті традиції епохи дорогобузької ікони в актуальній інтерпретації нерідко продовжуються ще й у 16 ст. Їх наслідування виступає також у нечисленних вцілілих зразках волинського іконопису 14-16 ст. Відкриття відзначених фактів та явищ дозволило авторові переконливо обґрунтувати погляд на аналізовану ікону та пов'язані з нею пам'ятки пізнішого походження, як зразки елітарної малярської культури останньої третини 13- першої половини 14 ст., які репре-

[1] Див. найновіше висловлювання відомого російського дослідника мистецької культури візантійської традиції Василя Пуцка про візантійський родовід українського малярства 15-16 ст. *Берестейська унія і українська культура 17 століття.* Матеріяли Третіх «Берестейських читань». Львів, Київ, Харків, 20-23 червня 1995 р. — Львів, 1996. с. 151 (Український Іконопис 15-16 ст, опертий не стільки на власну київську спадщину, як на візантійську традицію 14 ст. і пізніших часів).

зентують вищий професійний рівень розвитку тогочасної української малярської традиції.

Одним з важливих моментів відкриття дорогобузької ікони та пам'яток її кола є закладення основ нового погляду на еволюцію українського релігійного малярства у Перемишлі. У даному відношенні студія про дорогобузьку ікону знайшла своє безпосереднє продовження у другому дослідженні, опублікованому в аналізованому томі, присвяченому нібито добре відомому, але фактично вповні таємничому перемиському маляреві священикові Гайлеві. Як проведене дослідження дорогобузької реліквії увінчалося відкриттям забутої великої малярської культури княжої України останньої третини 13- першої половини 14 ст., так і студія над «проблемою Гайля» становить перший вагомий крок у глибокому повноцінному відкритті перемиської традиції української малярської культури, як наступного великого у своїй загальноісторичній значимості явища в мистецькому житті західноукраїнських земель. Поставивши у центр уваги малярські фундації польського короля Владислава 2 Ягайла так званої «візантійсько-руської» традиції, автор глибоко аналізує їх у контексті нечисленних оригінальних сучасних документальних свідчень та пізніших повідомлень хроніста Яна Длугоша. Опираючись передусім на результати історико-джерельних досліджень, він залучає до аналізи проблеми зразки монументального напряму західноукраїнського іконопису, найкраще репрезентованого двома, дотепер лише частково опублікованими, групами ікон колекції Національного музею у Львові з церков святої Параскеви у Радружі та святого Георгія у Вільшаниці. Яскраво виражені монументальні риси даного кола пам'яток вповні справедливо сприймаються як арґумент на користь інтерпретації ікон як станкового відповідника монументального малярства королівської фундації. Цей висновок вповні потверджує іконографічну аналізу перемальованих фресок колеґіяти у Сандомирі та сильно пошкодженого малярського циклу колеґіяти у Вислиці. Дальший доказ на користь зв'язку малярських ансамблів королівської фундації з вцілілими у відповідному реґіоні іконами дає запропонована інтерпретація відомої ростової ікони Спаса Пантократора з церкви Різдва Богородиці у Старичах як станкового відповідника індивідуальної манери першого, за клясифікацією Анни Ружицької Бризек, майстра фресок Святотроїцької каплиці Люблинського замку.[2] Проведене дослідження перелічених пам'яток, які належать до клясики не лише української малярської

[2] В. Александрович, Ікона Спаса Пантократора з церкви Різдва Богородиці у Старичах, *Історія релігій в Україні.* Тези повідомлень Міжнародного V круглого столу (Львів, 3-5 травня 1995 року). — Київ; Львів, 1995. — Т. 1. — С. 31-33; *Він таки.* «Фрески каплиці Святої Трійці в Люблінському замку. Нові аспекти мистецької культури українсько-польського суміжжя» *Пам'ятки України.* — 1995. No 3, — с. 1.

традиції,[3] переконливо доводить тісні зв'язки окремих західноукраїнських ікон з ансамблями монументального малярства фундації короля Владислава 2 Ягайла на території Польщі й таким чином ставить у цілком новий контекст відому проблему походження відповідних малярських ансамблів. На відміну від традиції польської літератури, яка здебільшого заперечує українські зв'язки королівських малярських фундацій і схильна практично бездоказово визнавати за ними, виходить поза звичні рамки жанру і за широтою охоплення проблематики та її вкладу, наближається до методів і завдань синтетичної узагальнюючої студії. У даному відношенні не можна не згадати відповідні моменти посмертно опублікованого дослідження Михайла Драґана про українські царські врата,[4] що попри конкретну і нібито досить вузьку тематику, виступає і як узагальнюючий виклад історії українського мистецтва відповідного часу. Очевидно, таке співпадіння не випадкове — у ньому реалізуються певні закономірності розвитку історико-мистецьких досліджень в Україні, визначені браком розбудованої системи наукових студій та публікацій їх результатів, і вимушеною необхідністю постійно наздоганяти і доробляти упущене чи не зроблене раніше. У даному відношенні скромно виданий рецензований том разом з іншими відповідними публікаціями останніх часів подає надію, що може і справді зміни на краще уже не за горами і вихідні передумови для виходу історико-мистецьких досліджень в Україні на нові позиції вповні визріли.

[3] У візантиністиці люблінські фрески відносять до клясики пізньовізантійського малярства XV ст.: Радојчић С. Византийско сликарство от 1400 до 1453. *Моравска школа и њено доба.* Научны скуп у Ресави 1968. Београд, 1968, с. 8.

[4] М. Драган, *Українська декоративна різьба XVI-XVIII ст.*, Київ, 1970.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

О. Ф. Кістяківський, *Щоденник (1874-1885).* У двох томах: т. 1 (1874-1879), Київ, Наукова думка, 1994, 648 стор.; т. 2 (1880-1885), Київ, Наукова Думка, 1995, 584 стор.; Упорядники: В. С. Шандра (ст. упорядник), М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко.

В 1994-1995 pp. з'явився друком «Щоденник» відомого українського вченого-криміналіста, історика права, археографа та громадського діяча II пол. XIX ст. Олександра Федоровича Кістяківського. О. Ф. Кістяківський, розуміючи вагомість свого «Щоденника», заповів опублікувати його 50 років після своєї смерти, тобто «Щоденник» міг би побачити світ вже в 1935 році. Але його автора було оголошено буржуазним юристом, тому і його «Щоденник» не мав права на видання. Заповіт автора виконано після 110-и років групою співробітників Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського в час становлення Української незалежної держави. Це одне з перших археографічних видань, подібних якому ще не було на Україні, ні в дореволюційні, ні в радянські часи. «Щоденник» охоплює період з 1874 по 1885 pp. В цей час Олександер Федорович Кістяківський працював ординарним професором катедри кримінального права і судочинства Київського університету. Крім того, педагогічну та наукову роботу О. Ф. Кістяківський поєднував з адвокатською практикою та громадською діяльністю: був присяжним повіреним, брав безпосередню участь як юрист, а пізніше як голова у діяльності адміністрації Городишенських цукрових заводів, як гласний Київської думи приймав участь у житті міста. Все це дозволяло йому бути в гуші подій, які він і відтворював у своєму «Щоденнику». Тісно зв'язаний з подіями, фактами і особами, зустрічаючись щодня з великою кількістю людей з різних питань, О. Ф. Кістяківський зафіксував життя Києва 70-80 pp. XIX ст. Гострий на розум, ерудований, маючи грунтовні юридичні знання, О. Ф. Кістяківський не обмежується простим записом подій в їх хронологічній послідовності, а дає власну оцінку політичного і громадського життя.

За своїми поглядами О. Ф. Кістяківський прогресист, що неодноразово підкреслює в своїх записах і виступає за проведення політичних реформ у суспільстві, за прийняття конституції, яка «...должна гарантировать права человека: а) право неприкосновенности личности; б) право свободы совести; в) право свободы мысли и ее проявления в печати; г) право составлять общества; д) право сходок; е) право контроля правительственных действий вообще и, в частности, в государственных доходах и расходах» (т. 1, стор. 512) і т. ін. Він розвінчує пануючу точку зору національної слави Росії: «Господствующая, казенная точка зрения на это следующая: торжество оружия, завоевания, приобретение и захват новых земель — вот первая, главная драгоценная задача русской цивилизации. Вся история русского государства, с тех пор как она сложилась и до наших дней проникнута

духом завоевания, стремлением дальше и дальше расширить свои пределы, покорить и завоевать страны, плохо охраняемые чужою государственностию» (т. 1, стор. 413). О. Ф. Кістяківський вважає, що «... пришло время начать эпоху завоеваний культуры и цивилизации. Пришло время ставить славу отечества, преуспевающего в цивилизации, выше славы отечества, преуспевающего на поле брани» (т. 1, стор. 414).

Оскільки О. Ф. Кістяківський був професором Київського університету, а університетська професура в 70-80 рр. XIX ст. займала значне становище в житті суспільства, його «Щоденник» служить своєрідним джерелом до характеристики навчального процесу у вузі, впливу професури на формування громадської думки, освітній рівень викладацького складу університету, формування відносин з студентами. О. Ф. Кістяківський засуджував практику запрошення на викладацькі посади іноземців, існуючу систему обрання викладачів, за якою можна було обрати людину бажану, але недостатньо підготовлену в професійному пляні, поскільки голосування було таємне. Вченість, наукові роботи повинні оцінюватись відкрито і мотивовано, підкреслював він.

Цінним є «Щоденник» і тим, що автор змальовує багато своїх сучасників і в тому числі радикалів, як він їх називає: В. Б. Антоновича, М. П. Драгоманова, П. Г. Житецького, П. П. Чубинського, П. С. Єфименка, В. Ф. Симиренка, що є джерелом до вивчення українського національного руху. Автор сам був учасником громадівського руху. Звичайно, в «Щоденнику» є певна суб'єктивність автора, особливо щодо оцінки українофільського руху та його діячів, що можна пояснити самою особистістю О. Ф. Кістяківського. Нерішучість в оприлюдненні своєї позиції, моральне боягузство, запобігання перед великоросійськими авторитетами влади, утримання багаточисленної сім'ї та ін., можливо, і спричинили його відхід від українофільського руху в середині 70-х років, який переслідував царський уряд. Наприкінці 70-х років він знову зближається з українофілами, хоча його позиція була дещо відмінна від позиції, наприклад, М. П. Драгоманова та багатьох інших громадівців. 2 березня 1884 р. О. Ф. Кістяківський пише у «Щоденнику»:

> «Драгоманов мечтал создать социалистическое, радикальное украинофильство. Я же думаю о создании украинофильства как национального сознания. Украинофилом должен быть каждый житель Малороссии. Землевладелец и домовладелец, фабрикант и ремесленник, купец и кабатчик, священник и ученый, педагог и народный учитель, арендатор и поселянин — все и каждый должен быть практическим. Каждый, работая в своей сфере, на своем поприще, на котором его поставила судьба, должен быть националистом» (т. 2, стор. 455).

Багато думок О. Ф. Кістяківського звучать по-сучасному і упорядники «Щоденника» повернули їх із небуття нашому суспільству. Велика робота проведена в складанні іменного покажчика, куди внесена вся необхідна інформація. «Щоденник» О. Ф. Кістяківського посяде належне місце серед археографічних видань, адже спогади — багате джерело для майбутніх істориків.

ВАРВАРА ШУЛЬГА
Київ

Potichnyj, Peter J., Marc Raeff, Jaroslaw Pelenski and Gleb N. Zekulin, Editors. *Ukraine and Russia in Their Historical Encounter.* Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press (university of Alberta), 1992. 346 pp. Can. $24.95, cloth.

This collection of essays was originally presented at the First Conference on Ukrainian-Russian Relations, held in the pre-Perestoika days of October of 1981 at McMaster University. It is not clear why it took over a decade for this publication to appear. The extraordinary events that took place since then have significantly altered previous realities and understandings, but they have not diminished the immediacy of most of the included articles. Quite to the contrary, it is precisely the astonishing recent history-the collapse of the Soviet empire, the rise of an independent Ukrainian state, the formulation of a post-Soviet Ukrainian identity — and the still unresolved historical, practical, and psychological issues between the two "brotherly" nations that render this publication so very timely. Once again, as it was since the days of the tsars, the intimate yet adversary Russo-Ukrainian relations are defined by contradictory readings of history, politics culture and ideology. However, it is history — "remembered, recovered, invented" — that remains the most ephemeral currency in the Russo-Ukrainian exchange. The difference is that previous historical narratives were teleological and legitimizing in character (empire/nation, center/periphery), while the current "encounter" centers on the crucial issue of the post-imperial self (What is Russia? What is Ukraine?) and legitimation of the nation-state.

The present collection consists of fourteen articles, preceded by an Introduction by Omeljan Pritsak, "The Problem of a Ukrainian-Russian Dialogue". The articles are divided into various categories: Medieval and Early Modern History (Jaroslaw Pelenski, "The Contest for the "Kievan Inheritance; "Edward L. Keenan, "Muscovite Perceptions of Other East Slavs Before 1654 — An Agenda for Historians;" and Hans-Joachim Torke, "The Unloved Alliance: Political Relations Between Muscovy and Ukraine in the Seventeenth Century"); Modern History (Marc Raeff, "Ukraine and Imperial Russia: Intellectual and Political Encounters from the Seventeenth to the Nineteenth Century;" Edgar Hosch, "Paul I and Ukraine," and Martha Bohachevsky-Chomiak, "Ukrainian and Russian Women: Cooperation and Conflict"); Politics (John A. Armstrong, "Myth and History in the Evolution of Ukrainian Consciousness;" John S. Reshetar, Jr., "Ukrainian and Russian Perceptions of the Ukrainian Revolution; and Yaroslaw Bilinsky, "Political Relations Between Russians and Ukrainians in the USSR: the 1970s and Beyond"); Culture and Religion (James Cracraft, "The Mask of Culture: Baroque Art in Russia and Ukraine, 1600-1750;" George G. Grabowicz, "Ukrainian-Russian Literary Relations in the Nineteenth Century: A Formulation of the Problem;" and Bohdan R. Bociurkiw, "The Issues of Ukrainization and Autocephaly of the Orthodox Church in Ukrainian-Russian Relations, 1917-1921"); Economy and Demography (Ralph S. Clem," Demographic Change Among Russians and Ukrainians in the Soviet Union" and Peter Woroby, "Socio-economic Changes in the USSR and Their Impact on Ukrainians and Russians); Conclusion by Nicholas V. Riasanovsky; and an

Appendix (two letters by Aleksandr Solzhenitsyn and a response by Jaroslaw Pelenski).

Although somewhat uneven and disparate, this collection is invaluable in its recognition of the inherent complexities in the Russo-Ukrainian historical relationship. There is something for everyone here, but some articles stand out for their transcending cogency and immediacy. For example, Pelenski's discussion of the "Kievan inheritance" demonstrates that both Russian and Ukrainian claims are equally monolineal and exclusivist and thus may not be imminently reconcilable by mere historical "facts." Similarly, Marc Raeff's essay on the intellectual and political encounters indicates that the actual distinctions between "Great" and "Little" Russian identities were not at first determined by ethnicity, culture or language but by differences in historical experience and then later by the Enlightenment (the Kharkiv circle). This implies that the concept of a self-referential "Russian culture" and thus national identity requires a reevaluation. Raeff's study is complemented by Grabowicz's essay on the literary dimension, beginning with his provocative premise that the true perspective of the literary relationship is best defined not in terms of an "encounter" but rather in terms of a Sartrian *No Exit*. However, perhaps the most thought-provoking piece is Armstrong's article on the role of myth and history in Ukrainian consciousness. To Armstrong, both Russia and Ukraine formulated distinct historical myths to legitimize their respective national identities, the Russian being a "master" narrative. This Russian idea was "neutralized" by Hrushevsky's famous historical scheme for the Eastern Slavs. Yet Armstrong argues that Hrushevs'kyi's positivist historiography ultimately proves both myth-dissolving (Russian national myth) and myth-affirming (legitimation of Shevchenko's historicist mythopoesis). Finally, as suggested both by the Solzhenitsyn letters (he was invited to participate at the conference, but chose not to attend) and some of the concluding statements by Nicholas Riasnovsky Riasanovsky, it appears that the Russian traditional pre-disposition toward Ukraine remains largely unchanged. Of course, we need to be reminded that this was expressed back in 1981, when their world was still intact.

Albeit inadvertenly, this anthology in effect marks the beginning of the invitable revision of the grand-narratives of the East-Slavic past which have dominated the academic community for most of this century. Perhaps the complex Ukrainian-Russian historical, cultural, political, and psychological relationship will at last be examined objectively by both sides. We have to commend the organizers and the participants of the original conference, along with the publishers of this volume, for their perspicacious initiative and their grasp of the historical moment.

ALEXANDER SYDORENKO
Arkansas State University

З іменем Святого Володимира. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників: У 2-х кн. / Упор. *В.Короткий, В.Ульяновський.* — К.: Заповіт, 1994. — 398 с., 453 с.

Київському університетові за його 160-річну історію не дуже поталанило з історіографічним та джерельним висвітленням. Лише під час п'ятдесятилітнього ювілею у 1884 р. з'явилась більш-менш фундаментальна література про його попередню історію: прекрасний біографічний словник професорів й довідник установ університету під редакцією проф. В.Іконнікова; чудова, але, на жаль, доведена лише до 60-х рр. історія університету проф. М.Владимирського-Буданова. Сторіччя університету припало на дуже сумні часи, і крім невеличкого ювілейного видання з короткими нарисами про різні науки, що викладалися в університеті, 1934 р. нічого не дав. Було ще, правда, 125-річчя і непогана збірна історія університету, а також невеликий збірник архівних документів до його 150-річчя. Це власне і вся література для широкого загалу читачів з історії київської Alma mater.

Як тут не позаздрити приміром Харківському університетові, який до свого 100-річчя, у 1904 р. під орудою професора Багалія спромігся на чотиритомне видання біографічного словника професорів та величезну двотомну історію університету.

У цьому контексті поява двох книг "З іменем Святого Володимира" — явище визначного культурного значення. Автори-упорядники поставили собі за мету розкрити емоційний образ університету в історичній перспективі. Вони свідомо відмовились від офіційної документації, зосередившись при відборі матеріалу на джерелах наративного характеру: спогадах, мемуарах, автобіографіях тощо. Щоправда, надруковано кілька офіційних записок про початок університету та його переломні періоди (розпорядження Кабінету міністрів про переміщення Волинського ліцею до Києва та виділення коштів на перевезення Ботанічного саду, указ про заснування університету, статут, звіт про урочисте відкриття, а також офіційні накази в зв'язку зі справою Ш.Конарського, польським повстанням 1863 р., студентськими заворушеннями 1884 р., про заснування українського університету у 1918 р. тощо). Більшість цих матеріалів у свій час друкувалися у журналах і збірниках постанов Міністерства народної освіти та інших виданнях.

Четверту частину обох томів складають дослідження різних періодів життя університету, починаючи від народження самої ідеї заснування у Києві вищого навчального закладу у XVIII ст. Серед них статті Л.Миловидова "Проекти університету у Києві у другій половині XVIII століття", дуже цікаве дослідження М.Василенка "Кременецький ліцей і університет Св. Володимира", історико-архітектурні нариси М.Грицая та П.Альошина про споруду університету, краєзнавчий нарис С.Білоконя про тимчасові університетські приміщення на Печерську, студії з суспільно-політичного життя університету другої половини XIX ст. В.Міяковського, І.Житецького, О.Левицького. Невеликий обсяг видання займає епістолярна спадщина М.Максимовича та М.Гоголя.

Найбільшою ж цінністю є все-таки матеріали мемуарного характеру, на які припадає 3/4 обсягу обох томів. Це автобіографії і спогади про університетське життя та університетську професуру, частина з яких свого часу друкувалася в

журналах "Киевская старина", "Русская старина", "Украина", "Голос минувшего" тощо. Зокрема, це спогади М.Максимовича, М.Костомарова, А.Салтановського, П.Селецького, М.Старицького, С.Вітте, М.Пирогова, В.Дебагорія-Мокрієвича, М.Чалого, М.Лєскова, О.Романович-Славатинського, Д.Багалія та ін.

Тут представлені як визначні, так і менш відомі вчені (вихованці та викладачі університету), а також активні політичні діячі: революціонери, народники, соціал-демократи, старогромадівці, члени українських соціалістичних партій.

Університет протягом усього дореволюційного періоду свого існування був місцем гарячих ідеологічних дебатів між представниками російської (ліберальної і чорносотенної), польської та української громадськості. Укладачі пішли єдиноправильним шляхом, подавши думки про справу вищої освіти та культури взагалі, висловлені представниками різних національностей і різних політичних течій (не репрезентована відповідними авторами тільки польська сторона — про неї ми довідаємося з оцінок її опонентів). Тут і спогади В.Юзефовича ("українофіла"-чорносотенця)[1], співробітника "Киевлянина" В.Авсеєнка, жандарма В.Новицького, і мемуари П.Тучапського, соратників В.Антоновича — Б.Познанського, В.Ляскоронського і В.Щербини, уесдеерпістів В.Садовського та Д.Дорошенка. Подані також уривки з чудової книги О.Лотоцького "Сторінки минулого"

Окреме місце в обох книгах надано видатним суспільним діячам і професурі університету, зокрема В.Антоновичу, М.Драгоманову, Т.Рильському, М.Лисенку, Ф.Міщенку, О.Гилярову, І.Лучицькому, В.Перетцу, М.Гудзію, О.Ковалевському, І.Шмальгаузену, П.Армашевському, К.Феофілактову, М.Андрусову, П.Тутковському, Д.Заболотному та ін. У книжках є багато матеріалу про стан викладання і наукову роботу на кафедрах і в лабораторіях медичного та фізико-математичного факультетів.

У кінці другого тому вміщено 80 біографій авторів надрукованих матеріалів. Це, безумовно, збільшує вартість цього видання. На жаль, у двотомнику відсутній іменний покажчик, що значно ускладнює пошук необхідних даних про певну людину. Можливо, також не зашкодив би й бібліографічний список книжок і статей про Київський університет (тим більше, що в передмові згадується про шість томів матеріалів до історії університету, від яких через брак місця довелось відмовитись).

Не можна не звернути увагу на зовнішній вигляд книжки. Видання має прекрасний рівень поліграфічного виконання, якісний папір, чіткий друк, виразні ілюстрації. Двотомник "З іменем Св. Володимира" є цінним збірником, який стане хорошим посібником для вищих і середніх навчальних закладів. Він знадобиться не лише при вивченні історії університету, але й при дослідженні суспільних національних та соціальних взаємин та політичної історії в Україні в середині XIX — на початку XX ст. Хочеться вірити, що не дуже забаряться з виходом і наступні томи цієї серії.

ІГОР ГИРИЧ
Київ

[1] Упорядники, очевидно, сплутали його з батьком, бо в доданому в кінці бібліографічному довіднику авторів подали довідку на Михайла Юзефовича.

Збірник праць і матеріялів на пошану Григорія Лужницького (1903-1990), Редакція: Володимир Жила, Олег Купчинський, Леонід Рудницький, Василь Ящун відповідальний редактор, *Записки НТШ,* том 212, Філологічна секція, Львів, 1996, стор. 357.

Збірник має кілька розділів. В першому з них — Передмова — подана коротка біографія Григора Лужницького авторства Василя Ящуна й Леоніда Рудницького. Марґінальна заввага — Кирило Студинський не був ректором Львівського університету, як подано на стор. 8. Він був проректором за першої совєтської окупації Львова. З черги наступають «Матеріяли до бібліографії праць Григора Лужницького», що їх склав Леонід Рудницький. Вартісним ґенеалогічним причинком до біографії Григора Лужницького є статья Василя Ленцика п. н. «Священицька традиція роду Лужницьких».

Черговий розділ — Церква та освіта — починається статтею (англійською мовою): Михайло Гринчишин (єпископ) «Багато покликаних, мало вибраних», де автор в порівнянні з Авраамом для новітнього приміру подає Митрополита кир Андрея. В статті о. Любомира Гузара «Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький та питання церковно-релігійного об'єднання і єдности» сам наголовок говорить за себе. Кир Андрей як душпастир прямував до об'єднання Церкви шляхом екуменічних зусиль в теоретичному (науково-теологічному) й практичному аспекті на основі символа віри в одну Христову Церкву. Ідеал такої єдности треба шукати в тринітарному понятті Божества, де існує абсолютна єдність Отця, Сина й Святого Духа. Ярослав Рудницький у статті (англійською мовою) «Хрищення св. Володимира в історіографії і літературі» подає на тлі подій доби Володимира сатиричне віршовання чеського поета, де під плащиком Володимира чех висміває церковну й соціополітичну систему Богемії його часу. Питання, чи дана стаття з пікантно-нецензурним змістом і словами пасує до Збірника з деякими працями релігійно-церковного змісту, залишаємо відкритим, хоча, як кажуть, в науці все є «кошерне». О. Мар'ян Процик у своїй цікавій статті «Велика Панагія» — Ікона Київської іконописної Школи» дає порівняльний опис оранти на тлі інших аналогій у світовому іконографічному мистецтві в аспекті маріологічних і христологічних критерій теологічної думки та пієтизму й контемпляцій. Василь Ящун дав гаґіографічний причинок у статті (німецькою мовою) «Вплив Заходу на оформлення (культу) св. Миколи в Україні». З розвитком торговельних відносин території Руси-України зі Заходом приходили культурні й релігійні впливи зі західньої Европи, а в тому й з Німеччини католицького стилю, де леґендарні мотиви змішані з історично-культурними реаліями. Архімандрит Віктор Й. Поспішіль у статті (англійською мовою) «Мирянство в патріярхальному Соборі Східних Католицьких Церков» говорить про участь і значення світських чинників (мирян) в екклезіястичних Зборах патріярхату, в даному випадку Східних Католицьких Церков згідно з церковними канонами. Цей розділ закінчує стаття о. Івана Ортинського п. н. «Ахіллесова п'ята не тільки української минувшини», в якій автор сягає до початків нашої історії, виказуючи слабі сторони нашої минувшини на фоні духово-

геополітичного положення Руси-України між християнським Сходом і Заходом.

Новий розділ — Історія — започатковує стаття Романа Кухара п. н. «Про нескіфські народи у Геродотовій 'Історії Скіфії'». Дрібна заввага: цілий Геродотовий твір має наголовок «Гісторіис аподейксіс», тобто «Накреслення історії», а четверта книга його «Історії», присвячена музі трагедії — Мельпомені має назву — «Скитія» не «Історія Скіфії», як подає автор статті. Згідно з поглядом автора індоевропейську прабатьківщину належить льокалізувати між Балтийським і Чорним морем та між Карпатами й Кавказом. Та М. Грушевський ближчий до правди, коли вважає, що згадана прабатьківщина мусіла займати більші простори, бо скотарсько-кочовий спосіб життя індоевропейців вимагав великих просторів, тим більше, що індоевропейці мусіли бути численним праетнічним колективом (пранародом) з огляду на його пізніше розпросторення. Отже індоевропейці мусіли занимати більші простори в напрямі евразійської полоси. Автор сам собі перечить. Раз говорить про «послідовну тяглість поколінь українського народу на теренах нашої батьківщини від непам'ятних часів», то дальше каже, що «проте цієї тяглості, зокрема щодо нашого етнічного субстрату, не задокументовано в ході віддалених сторіч передісторії України» (стор. 121). Неолітична культура переходить в енеоліт, а не відразу в бронзову, як каже автор статті. Він з'ясовує невиразно й хаотично етнічні відносини кінця першого тисячоліття до нашої ери й початків першого тисячоліття нашої ери, змішуючи неврів з роксолянами, алянами, тавро-скитами. Що він розуміє під поняттям «еволюції» неслов'янських етнічних елементів, прим. скитів, роксолянів, а дальше ґотів, гунів, торків, обрів, тощо? Такі фрази не вияснюють проблеми. Роксолянів, одного з племен сарматів, не належить трактувати відірвано від цілого мультиетнічного сарматського контексту, тобто іранського пня. Чи всі згадані Геродотом племена можуть послужити тим відсутнім еволюційним сполучником між трипільським населенням докіммерійського періоду (за велика хронологічна відстань між Трипіллям і кіммерійцями, щоби одним реченням «розв'язувати» проблему — О. Д.) та їхніми нащадками в генеалогії родоводу наших предків, то ще питання. Деякі, як неври, алязони, калліпіди, «скити орачі» й «скити земледільці» — правдоподібно так, але мабуть не всі вичислені автором. Геродот не мандрував по великій частині Скитії, як каже Кухар. Батько історії міг бути в Ольвії й взагалі на західньому побережжі Понту, але не запускався у глибину материка. В науці усталений погляд, що Геродот зовсім не знав східнього побережжя Понту, а дальше глибини скитського материка. Якби був знав, не поробив би таких помилок у своєму географічному описі, що пімстилося на його описі походу Дарія. Автор не знає, що в пізнішій античній літературі були тенденції ідеалізовання скитів у протилежність до Геродотового опису. Тому Кухар дивується, чому в описі Геродота скити представлені як жорстокі варвари, а в інших автичних авторів вони ідеалізовані. Поняття про гіперборейців є географічним, а не етнічним, як думає Кухар (грецьке «гіпербореос» — людина півночі). При ідентифікованні деяких геродотових племен з пізнішими літописними й взагалі в питаннях ономастики треба «дмухати на зимне», бо жонґльовання лінґвістичними гіпотезами не все

розв'язує проблеми етнологічного аспекту. Автор закінчує свою статтю згадкою про похід Дарія на скитів з наївними патріотичними нотками. Замість присвятити більше уваги науковим публікаціям (М. Грушевського він недобачає, не говорячи вже про інших), Кухар покликується на «Формацію» Щербаківського, яка не належить до авторитетних голосів в науці, та Крата «Українська стародавність». Павло Крат, один з видніших провідників Українського Євангельсько-Реформованого Руху, гарна людина, український патріот, але з наукою не мав нічого спільного. Пускатися на непочитальну «дію» впроваджуванням до Наукового Збірника (*Записок НТШ*) аматорсько-белетристичної публікації з дешевими патріотичними нотками ще більше знецінює і так уже аматорську, компіляційну статтю шановного автора.

В моїй статті «Ранньоісторичні процеси на території України в інтерпретації Михайла Грушевського» трапився редакційний «чортик». Мовно-редакційне перо несвідомо зачислило пізно-неолітичну культуру мальованої кераміки (трипільську культуру до ...пізного палеоліту *(має бути пізного неоліту)*, стор. 132. Перепрошую шановних трипільців за вчинену їм несвідомо моральну кривду — не з моєї вини, бо культурно заавансоване Трипілля аж ніяк не пасує до рудиментарного способу життя палеолітичної людини. У статті «Козацький Кодекс 1743 року — передвісник Американської Конституції» Ярослав Падох порівняв оба правничі твори на тлі історичних відносин «як рівні на тлі теорії права та світових правничих творів» (стор. 143). В статті «Церковна політика Української Народної Республіки в 1917-1920 роках» Володимир Трембіцький змалював цікаво на тлі тодішніх відносин та існування національних меншин в Україні й релігійно-конфесійних проблем церковну політику наших урядових кругів. Розділ замикає науково-мемуарна стаття бл. п. о. Ісидора Нагаєвського «Українці на Конґресі слов'янської історії в Зальцбурзі 1963 року» в пам'ять діяльности Кирила й Методія між слов'янами. Автор оповідає про свою зустріч у Римі з Патріярхом Йосифом, а відтак переходить до справ самого Конґресу, учасники якого не все виказували науковий об'єктивізм відносно насвітлювання питання кирило-методіїзму на тлі русько-українського ранньоісторичного церковно-культурного життя.

Найбільший розділ — Літературознавство — започатковує стаття Остапа Тарнавського п. н. «Література в давньому Львові», в якій автор змальовує літературний огляд з культурного життя міста й Західньо-українських Земель від часів XIII ст. до порога навітньої історії. Яр. Славутич збагатив Збірник статтею «Гетьман Іван Мазепа як поет», в якій автор пригадує нам, як гетьман-політик оспівував недолю «чайки-небоги» в дусі символізму України на шляху евразійських степів. Анна Власенко-Бойцун в статті «Прощення і всепрощення у творчості Тараса Шевченка» взяла до уваги всі моменти людського життя, особистого й громадського. Valentina Kompaniec-Barsom у статті (англійською мовою) «Василь Стефаник: письменник універсального зацікавлення» говорить про мистця пера універсального маштабу з вічно тривалими вартостями порушуваних ідей. Ігор Качуровський — «Метрика Олександра Олеся» — аналізує творчість поета й вказує різноманітність форм його віршування. Стаття Богдана Романенчука «Західноукраїнська література між двома світовими війнами,

1919-1941 роки» має характер літературного словника. У своїй цікавій статті п. н. «Художня проза Григора Лужницького» Наталія Пазуняк аналізує прозові твори з особливо цікавими моментами конспіраційного життя. Це може бути причинок до історії нашого Визвольного Руху. Ярослав Розумний у статті «Друга світова війна в сучасній українській поезії» змальовує тодішні умови й етнопсихологічну атмосферу, в яких творилася поезія. Розділ закінчує стаття Володимира Жили «Фауст» у перекладі Миколи Лукаша» та вірш Василя Ящуна «Творче перо», присвячений Г. Лужницькому.

В розділі — Мовознавство — поміщено дві статті: Степан Самбірський, «Перші переклади Святого Письма українською мовою» та стаття Василя Ящуна «Іменники з флексією — у в ґенітиві однини в сучасних східнослов'янських літературних мовах». В розділі — Різне — Осип Кравченюк, «Степан Смаль-Стоцький і Ватрослав Яґіч» (публікація листів). Стаття Василя Лева «Останні роки життя Івана Франка» викликає у читача прикрі, співчутливі рефлексії. Далі наступає коротка стаття Ярослава Рудницького «З гавайського нотатника» і розділ замикає стаття Адама Бєля (польською мовою) «Сучасні тенденції в пізнавальній психології». Збірник закінчує стаття Олега Купчинського «Наш Лужницький». Слідує Список ілюстрацій і Зміст. Своєю довголітньою, жертвенною діяльністю для України на полі науки, літератури й релігійно-церковного життя Григор Лужницький заслужив собі на вдячну пам'ять. В Післямові («Наш Лужницький») Науковий Секретар НТШ, Олег Купчинський, один з членів редколеґії Збірника стверджує: ***«Не всі статті і повідомлення, які публікуються у Збірнику, зберігають задовільний науковий рівень. Він, на жаль, не завжди збігається з вимогами НТШ»*** (стор. 352). Підписуємося обома руками під вище сказаним.

ОЛЕКСАНДЕР ДОМБРОВСЬКИЙ
Нью Йорк

Академія пам'яті професора Володимира Антоновича (16-18 березня 1993 р., м.Київ). Доповіді та матеріали. — К., 1994. — 269 с.

6 січня 1994 р. (за офіційною версією) виповнилось 160 років з дня народження визначного українського історика Володимира Антоновича. З цієї нагоди в березні 1993 р. відбувся науковий форум, присвячений ювілею видатного вченого. Величезний інтерес до постаті Антоновича та його ролі в національній історіографії зумовлений нагальними потребами наукового розвитку, в якому виразно позначилася тенденція на відтворення, пізнання історії науки і суспільства, викривленої і віддаленої від сучасника десятиріччями тоталітарної доби. За такого погляду велична фігура "батька української історіографії" цікава принаймні в трьох аспектах: 1) методології науки — у зв'язку з "модерним поверненням" до "історичного позитивізму", проголошеного деякими дослідниками; 2) історії науки — для відтворення процесу формування, становлення та взаємодії напрямів і шкіл; 3) політичної історії — для з'ясування місця Антоновича в українському суспільно-політичному і громадському русі XIX ст.

Опубліковані матеріали складаються з 27-ми доповідей та повідомлень

досить розмаїтого тематичного спектру: від аналізу та розгляду наукових, суспільно-політичних поглядів, світогляду Антоновича, окремих напрямів чи аспектів діяльності вченого до розвідок у галузі археології та культорології, що певним чином стосуються творчості історика, або дослідницьких проблем, порушених у його студіях. Однак, доповіді та повідомлення, вміщені в збірнику, нерівноцінні як за своїм обсягом, так і за принципами, характером викладу, запропонованими підходами, поданим емпіричним матеріалом, врешті-решт самою орієнтацією їх авторів на розкриття певної теми чи розв'язання проблеми.

Збірка відкривається доповіддю О.Кияна "Формування наукового світогляду й становлення Володимира Антоновича як історика України" (С.5-17), в якій дослідник послідовно розглядає історичні погляди Антоновича, їх еволюцію та роль соціокультурного чинника в цьому процесі, методологію наукового пізнання вченого. Велику увагу автор приділяє й виявленню генетичного зв'язку поглядів Антоновича з тогочасною європейською думкою, а також вказує на ідейні витоки його світогляду. В доповіді Л.Мельника "В.Антонович про проблему державності в українській історії (в інтерпретації істориків XX ст.)" (С.18-32) порушена проблема адаптації, оцінки спадщини Антоновича істориками-державниками С.Томашівським, Д.Дорошенком та М.Кордубою, що дає можливість висвітлити погляди Володимира Боніфатійовича на роль державницької організації суспільства в національній історії. Праця В.Ульяновського "Релігійні погляди та історико-церковні розправи проф. В.Б.Антоновича (попередні нотатки)" (С.33-69) — найбільший та один з найцікавіших матеріалів збірки — значною мірою відрізняється від попередніх своєю орієнтацією на висунення конструктивних підходів до розв'язання проблеми. Автор розглядає не тільки місце релігійного чинника в житті В.Антоновича, еволюцію його поглядів у цій сфері, а й вплив останніх на наукову творчість та діяльність історика. "Ідея всеправославної ментальності подніпрянських українців у Антоновича залишалася непохитною. У 60-ті роки він виправдовував історичне православ'я як церковну організацію, її єпископат та клір. В останнє ж двадцятиліття свого життя, — зазначає В.Ульяновський, — вчений писав про православне віровчення, яке несло українцям основи людської моралі. Така еволюція поглядів Антоновича відповідала зміні його життєвої позиції та світосприйняття в цілому" (С.65). Даний підхід до проблеми співвідношення еволюції релігійних поглядів Антоновича з його науковою й громадською діяльністю дозволяє розглянути під дещо іншим, маловідомим ракурсом наукові студії визначного українського історика, мотивацію його громадської діяльності, еволюцію світогляду та світорозуміння.

Після вказаних матеріалів у збірці подаються повідомлення, присвячені більш конкретним напрямам та аспектам діяльності В.Антоновича, певним дослідницьким проблемам тощо. Ряд з них стосуються історіографічної розробки проблем та історії науки в Україні: В.Колесника "Порівняльно-історіографічний аналіз деяких аспектів виникнення та еволюції українського козацтва в науковій спадщині В.Б.Антоновича і М.С.Грушевського" (С.70-76), М.Корінного "Про внесок школи В.Б.Антоновича в дослідження

історії Лівобережної України давньоруських часів (історіографічний нарис)" (С.77-82), О.Русіної "Легенда про виправу Гедиміна на Русь в оцінці В.Б.Антоновича та в пізнішій історіографії" (С.93-99), О.Ємця "Учень Антоновича — Іван Каманін" (С.168-176), І.Верби "Роль представників і послідовників школи В.Б.Антоновича в житті та творчій діяльності Н.Д.Полонської-Василенко" (С.217-223). Серед них виділяється цікава й змістовна праця І.Гирича "М.Грушевський та В.Антонович: творчі контакти та суспільно-політичні погляди" (С.133-160), в якій пропонується авторська версія взаємовідносин двох визначних українських науковців. Дослідник підсумовує свої спостереження та аналіз у кількох висновках: "1) Не варто вважати М.Грушевського останньою ланкою в ланцюгу української народницької історіографії. 2) В.Антоновича однозначно оцінювано як "культурника". Але принаймні до кінця 80-х років XIX ст. він стояв при активній українській політиці. Його "австрофільство" — це специфічна форма самостійності, яку побачив й оцінив батько т. зв. державницького напрямку В.Липинський. 3) Необхідно зважати, що конфлікти (Антоновича — Грушевського. — *О.Я.*) мали суто внутрішнє значення, не виносилися на публіку, були маловідомі широкому загалові і головне, мало знані для українських недоброзичливців (тому й не відбиті в історіографії)" (С.153). На нашу думку, ці висновки становлять певний інтерес для визначення місця В.Антоновича та М.Грушевського в "інтелектуальній історії науки" і вказують на ряд моментів, що не вписуються в традиційні уявлення щодо життєпису та наукових поглядів цих вчених. Невеликий, але цікавий матеріал "В.С.Іконніков та В.Б.Антонович: єдність протилежностей?" (С.177-187) стосовно взаємовідносин двох істориків, викладачів Київського університету Св. Володимира, подано О.Радзивілл. Мусимо, однак відзначити, що авторка не змогла чітко сформулювати свій підхід, проголошений у назві. В матеріалах А.Катренко та Ю.Безуба "Український національний рух другої половини XIX ст. у спогадах" (С.122-132), В.Шандри "В.Б.Антонович і О.Ф.Кістяківський (за щоденником О.Ф.Кістяківського)" (С.188-192) для реконструкції наукової творчості та громадської діяльності Антоновича використано спогади й щоденники сучасників вченого. Окрему групу матеріалів складають праці, присвячені огляду певних джерел й участі Антоновича в їх вивченні та виданні. До них можемо віднести праці О.Толочка "Невідомий список літопису Мгарського монастиря" (С.235-239) та О.Тодійчук "Перший видавець "Реєстру Війська Запорозького 1649 р." (до археографічної діяльності О.М.Бодянського)"" (С.206-207). У кінці збірки вміщено матеріали, які висвітлюють археологічні дослідження В.Антоновича та їх місце в його науковому доробку.

Підводячи підсумок огляду матеріалів збірки, зазначимо, що проведення наукового форуму "Академія пам'яті професора Володимира Антоновича" виявило коло дослідницьких проблем, які потребують подальшої розробки. В цьому вбачаємо найголовніший результат співпраці учасників даного форуму. Сподіваємося, що проведення наукових конференцій та семінарів, присвячених життю та діяльності українських істориків, стане традиційним.

ОЛЕКСІЙ ЯСЬ
Київ

Марія Савчин (Марічка), *Тисяча доріг* (Спогади) з англійським резюме. Торонто-Львів, Видавництво «Літопис УПА», 1995, стор. 600. Літопис УПА, том 28.

Авторка споминів переповідає свій життєвий шлях від вступу до ОУН — в 14 літ, та у дальших 14 літ, що їх провела як учениця (1939-1944) вже член підпілля; роки 1944-1947 як активна учасниця підпілля в Закерзоні, в Галичині, Волині, Поліссі. Більшість з того — 9 літ (1946-1953) вона переважно проживала по різних бункрах і той час є описаний дуже точно й цікаво. 1953-1954 — це роки у в'язниці в Києві, в руках КДБ. Авторка дуже точно подає систему переслухань і цілі та пляни більшовицької безпеки. Для якої цілі вони її та її чоловіка, командира Орлана, вдержували при житті та як старалися запрягти їх до виконання їхніх плянів. Спомини написані в формі повісти, де автор вплітає в свою розповідь численні діялоги з особами, що були на її життєвому шляху.

Карієра Марічки на початку була, як в загальному жінки в українському підпіллі: це переношення кур'єрської почти, нав'язування шляхів зв'язку, санітарна поміч, теренова розвідка спочатку під німецькою, а потім під більшовицькою окупацією.

Авторка часто попадала в руки ворожої Служби Безпеки. З рук польського УБ втікла через вікно, залишаючи в їхніх руках немовля, свого первородного сина, що його більше ніколи вже не побачила.

Друга стріча, по народженні другого сина, з органами вже КДБ була через зраду її товаришки, зловленої раньше. КДБ знаючи, що вона жінка провідника ПЗУЗ (Волині і Полісся) — звільняють її з тим, щоб вона переконала чоловіка в безнадійності дальшої боротьби та, щоб слідом за нею дістатися до його кватири.

Марічка дісталася до кватири Орлана, але на приказ зверхників Орлана могла перебувати тільки в підпіллі. Орлан не міг більше її висилати в поїздки, на зв'язки чи в якихсь інших цілях. Марічка пише: «...Вилазка у світ була мені заборонена.» (стор. 278).

Конспірація в УПА була дуже строга. Орлан звичайно не мав стрічі з підлеглими йому командирами у свойому бункрі, а як приймав їх в бункрі — то всі інші мусіли його опустити. Так само ніколи не звірявся, де в Галичині мав стрічі з Чупринкою чи Куком і ніколи не говорив про розмови з ними чи про доручення від них.

Стан жінки в підпіллі є дуже точно представлений. Переважно жінки були з більшою освітою від чоловіків і в бункрі крім внутрішніх, домашніх робіт займалися головно друкованням творів керівних членів та їх розмножуванням. Побут переважно в однокімнатнім бункрі, протягом місяців, часто без інших жінок, тяжкі гігієнічні умовини, нагле переношення з одного бункру до нового місця — це все відбивалося на здоров'ї. Марічка, будучи жінкою високого командира, часто мала поміч — носили її наплечник, переносили через воду (не вміла плавати). 9 літ побуту в бункрі вона взяла добровільно на себе і коли її Орлан запропонував виїзд на Захід, вона відмовилася.

За той період Марічка дає дуже точні описи різних бункрів, як їх будували, забезпечували на зовні перед ворогом. Бункри були різні. Будо-

вані звичайно вояками з інших теренів, щоб не могли видати їх ворогові. Для керівників були навіть двокімнатні, з бібліотеками для праці над пропагандивними матеріялами, з 1-3 машиністками та кількома кур'єрами-охоронцями. Тимчасові бункри були такі малі, що не можна було навіть випростатися в них і де нераз нафтова лямпа гасла з браку кисня. Найважніша річ було маскування входу до них.

Як жінка провідного члена УГВР Марічка мала змогу запізнатися з цілим рядом керівних осіб підпілля, могла від них довідатися про ідеологічні питання та дальші напрямні праці.

Рівнож дуже цікаві спостереження її про наставлення населення до підпілля там, де вона перебувала. Допомога бійцям УПА всім, що лише люди мали, не дивлячись на це, що завтра за це прихильне відношення та поміч — прийде кара: тюрма і Сибір. Коли Марічка мала родити другу дитину — її примістили в Галичині серед переселенців з Лемківщини. Описи їхньої помочі є зворушливі. Облави військ КДБ серед населення та їхні різні провокації, щоб застрашити населення як і підірвати його довіря до підпілля — це дальша частина споминів. Це, та створення колгоспів спричинило таке зубожіння села, що воно не могло більше допомагати підпіллю, прогодовувати його на своїм терені.

Не зважаючи на терор та могутню машину КДБ підпілля могло ще встояти роки, через крайньо-гостру конспірацію та недовір'я до кожного члена, що попав ворогові в руки.

Багато часу авторка присвячує пропаґандивній діяльності підпілля, де провідні члени писали зимою в бункрах статті та брошури проти ворога. Жінки переписували в кількох примірниках для передачі до поодиноких країв та для друку у власних друкарнях так довго як вони існували та мали досить паперу. При цій нагоді описує працю головного графіка УПА Ніл Хасевича та його смерть. Пропаґандивні праці йшли не лише на Східну Україну, але також до інших поневолених народів.

Марічка була в центрі, де плянували та поширювали вплив підпілля на східні області. І це не лише у зустрічах з тими, що приходили на західні області за хлібом (голод) та присланими на захід для праці, але також пляново висиланими проводом УПА частин УПА на схід, в першу чергу на Хмельницьку та Вінницьку області. Звіти з тих теренів переходили через руки Марічки у бункрі. Орлан по смерти Чупринки був назначений Ковалем його заступником у керівництві боротьбою в Україні і тому думки Марічки з цього періоду дуже цікаві та інформативні.

Багато місця в книжці присвячено конфліктові за кордоном між ОУН — Бандери і ЗП УГВР і чітко виводиться в ньому становище краю.

Коли до терену дій Орлана додано і Хмельницьку область, в час переходу туди — Орлан і Марічка, через зраду зв'язкових, попали в руки КДБ. Останні сторінки книжки (біля сто сторінок — це описи переслухань в КДБ та докладний опис їхньої системи. Марічка побачила, що КДБ має дві цілі: одержати від Орлана листа до Коваля, щоб в цей спосіб дістати його в свої руки, та вислати кур'єрів до ЗП УГВР, щоб всадити там свого аґента та переконати їх, що боротьба в Україні вже скінчена. Марічка піддала їм думку, що Орлан думав вислати її до Німеччини, бо до неї будуть там мати довір'я. Що це було дуже вартісне для КДБ, видно з того,

що з Марічкою та Орланом переговорювали генерали та члени міністерства КДБ.

Багато тексту присвячено проблемі співпраці з ворогом. Марічка сама два рази підписала документ співпраці з КДБ. Вона твердить, що не думала його здійснювати. Наводить багато прикладів, що й інші підпільники подібно робили. Та були такі, що дійсно співпрацювали і допомагали КДБ. Сама Марічка, через зраду членів підпілля двічі попадала у ворожі руки. Цю зраду вона та Орлан дуже остро в книжці засуджують.

Справи підпису співпраці з КДБ викликали широку дискусію так серед бувших членів УПА як і серед широких кругів громадянства США, — і це зробило спомин «Тисяча доріг» широко почитною книжкою.

БОГДАН ЧАЙКІВСЬКИЙ
Кліфтон, Н.Дж.

ХРОНІКА

35-ЛІТТЯ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА» (1963 — 1998)

ЗВЕРНЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА

У 1998 році відзначаємо 35-ліття появи «Українського Історика» (УІ), офіційного журналу Українського Історичного Товариства (УІТ) і одинокого українського історичного журналу поза межами України.

До 1998 року УІТ видало 135 чисел «Українського Історика" (понад 9,500 стор. друку), в якому співпрацюють науковці з України і діяспори і також неукраїнські історики. На думку істориків в Україні, журнал зберіг високий міжнародний рівень і спромігся тепер «сконсолідувати сили» усіх істориків як закордоном, так і безпосередньо в Україні. Журнал зарекомендував себе як наше загальноукраїнське видання» (*«Український Історик»,* т. 32, 1994). Зокрема тепер, коли процес українського національного державного і культурного відродження охоплює широкі круги українського населення, а українські історики обговорюють питання «чорних» і «білих» плям в історії України, створених комуністичними партійними істориками, існування і розбудова «Українського Історика» конечна, якщо ідеться про відродження української наукової національної історіографії і об'єктивну реконструкцію українського історичного процесу протягом усіх періодів історії України. Тематично «Український Історик» охоплює всі епохи історії України в контексті світової історії. Журнал протягом 35-ти років репрезентував наукові традиції української історіографії в 20-му столітті на міжнародному форумі і завжди стояв на сторожі історичної правди про Україну, виправляв фальшиві концепції совєтських і західних істориків про історичний розвиток і етногенезу українського народу і інших центральних тем історії України. В журналі ввесь час друкується нові першоджерела до історії України і це безпосередньо поширює джерельну основу української історіографії.

З нагоди 35-ліття «Українського Історика» з признанням відзначуємо його основника і довголітнього редактора Любомира Винара, який у 1963 році започаткував видання журналу, незабаром очолив Ініціятивну Групу Українського Історичного Товариства (1964) і за короткий час створив Редакційну Колеґію УІ. З великою вдячністю згадуємо сьогодні членів першої Управи УІТ (1965), які повністю зрозуміли значення «Українського Історика» для розбудови української історичної науки, що була знищена в комуністичній Україні. Ось вони: *Олександер Оглоблин* (голова УІТ і член Редакційної Колеґії), *Наталія Полонська-Василенко* (заст. голови і член Р. К.), *Любомир Винар* (основник УІ, редактор) — вони становили першу Президію УІТ. До першої Управи і Контрольної Комісії Товариства входили: *Лев Биковський, Ілля Витанович, Олекса Вінтоняк, Олександер Домбровський* (член Р. К.), *Михайло Ждан* (член Р. К.), *Володимир Кисілевський* (член Р. К.), *Ігор Каменецький* (член Р. К.), *Роман Климкевич* (член Р. К.), *Іриней Назарко, Ярослав Пастернак* (член Р. К.), *Василь Дубровський* (член Р. К.), *Микола Чубатий.* Щира подяка належиться *Маркові Антоновичеві,* заступникові редактора (1978-1991) і довго-

літньому мовному редакторові УІ і іншим членам Редакційної Колеґії журналу, які безпосередньо причинилися своєю відповідальною працею до розбудови «Українського Історика».

З перспективи 35-ліття можемо ствердити, що журнал повністю виправдав своє існування як головний орган української національної історіографії. Сьогодні він є лучником різних ґенерацій українських істориків в Україні і діяспорі, які спільними силами відроджують українську наукову історіографію. У Редакційну Колеґію журналу входять провідні історики України — *Михайло Брайчевський,* співредактор, *Ярослав Дашкевич, Микола Ковальський* і інші. Заступниками редактора є *Ігор Гирич* (Київ) і *Олександер Сидоренко* (Америка). Мовним редактором є *Наталія Пазуняк.* Саме завдяки теперішній Редакційній Колеґії У.І. і Управі УІТ — «Український Історик» поступово розбудовує свою тематику і також охоплює допоміжні історичні дисципліни.

Не можемо не згадати, що на сторінках «Українського Історика» народилася нова українознавча дисципліна — *грушевськознавство,* що всебічно досліджує життя, діяльність і творчість найвидатнішого українського історика Михайла Грушевського. Також в журналі обговорюється наукова схема (модель) історії України з відповідною періодизацією і термінологією і інші важливі історичні теми.

Сьогодні сердечно дякуємо усім співробітникам «Українського Історика» і представникам У.І., меценатам і читачам нашого журналу. Завдяки їхній праці і вирозумінню «Український Історик» вже 35 років сповняє своє завдання перед світовою історіографією і українською нацією. *Головним завданням УІ було і є об'єктивна реконструкція історичної метрики та розвитку українського народу і його суспільно-політичних і інших інституцій у всіх періодах його історичного існування.*

Українська державність може закріпитися лише на правдивій і об'єктивній історичній основі, і тут перед істориками стоїть виняткове відповідальне завдання об'єктивної аналізи і синтези українського історичного процесу, починаючи від ранньої історії України аж до сучасної доби. По довгих роках наполегливої праці і її конкретних наслідків звертаємося до українських громадян і установ у всьому світі допомогти нам в дальшій розбудові «Українського Історика» в Україні і в діяспорі.

Управа УІТ висилає понад 500 примірників У.І. до всіх важливих бібліотек в Україні і університетів та наукових установ. Ми вдячні нашим членам, меценатам і передплатникам за їхню допомогу в минулому. Тепер звертаємося до усіх громадян, які розуміють вагу «Українського Історика», допомогти нам у нашій праці і причинитися до розбудови і скріплення фінансової бази «Українського Історика». Віримо, що тепер після 35 років самовідданої і наполегливої праці над об'єктивним відтворенням історії українського народу, члени УІТ, читачі У.І. і громадянство допоможуть нам вдержати і дальше розбудувати «Українського Історика», який також має появлятися в Україні.

Ми свідомі, що завдання УІ—УІТ можна зреалізувати лише при допомозі української спільноти, яка розуміє вагу історичних дослідів у сучасному відродженні української національної культури і в закріпленні української державности. Ми віримо, що з Вашою допомогою, українські історики виконають свій священний обов'язок перед українською і світовою наукою і перед українською нацією.

Президія Українського Історичного Товариства

1 грудня, 1997. *Редакція «Українського Історика»*

НАГРОБНИЙ ПАМ'ЯТНИК ПРОФ. ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА (1899 — 1992)

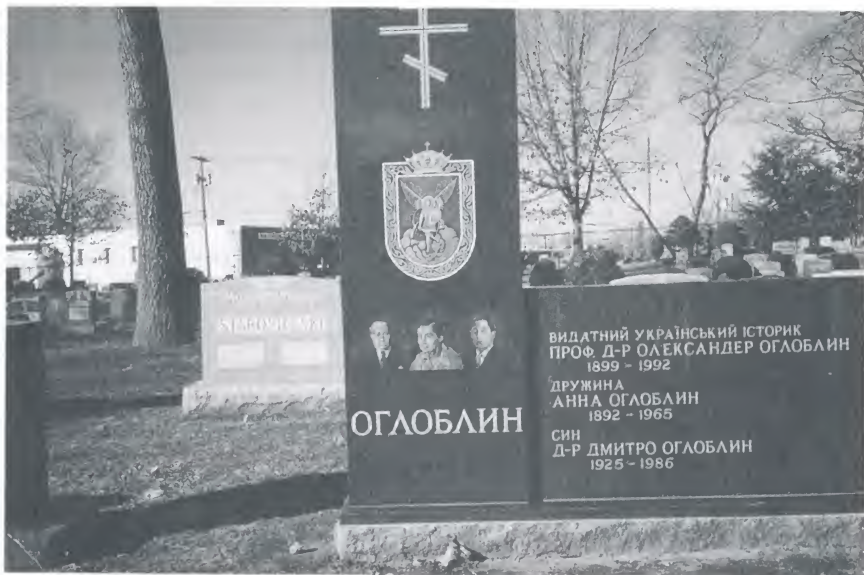

Нагробний пам'ятник проф. О. Оглоблина і родини. Цвинтар у місті Спрінґфільд, Масс. (Архів УІТ).

Дня 16 лютого 1992 року на 92 році життя відійшов у вічність проф. д-р Олександер Оглоблин, перший голова Українського Історичного Товариства і один з найближчих співробітників «Українського Історика». Як один з найвидатніших українських істориків другої половини 20-го століття, Олександер Петрович мав рішальний вплив на виховання і підготову ґенерації молодих українських істориків в Україні і на Заході (Німеччина, Америка), де проживав від 1944 року. З Божої ласки він був вийнятково талановитим істориком, автором численних наукових праць, видатним організатором українського наукового життя. Саме в 1997 році минає п'ять років від його смерти. Важливо згадати, що проф. О. Оглоблин на еміґрації був президентом і почесним президентом УВАН у США, почесним членом НТШ, почесним науковим співробітником Гарвардського українського наукового інституту, професором і почесним доктором Українського Вільного Університету, професором — гостем Гарвардського університету і членом різних наукових українських і неукраїнських установ. Багато докторантів на українських і американському університетах завдячують йому їхню академічну кар'єру і солідне знання історії України. За життя до нього зверталися за порадами українські і неукраїнські дослідники, представники різних ґенерацій істориків і науковців з інших наукових ділянок. Для них він завжди мав час, без огляду на перевантаженість

різними науковими і родинними обов'язками. Здавалося, що український академічний світ і українська громада спонтанно відізветься на заклик Комітету побудови нагробного пам'ятника проф. О. Оглоблина, якій був споруджений у 1995 році. Комітет зорганізовано за ініціятивою проф. Любомира Винара і його членами стали проф. Василь Омельченко (заст. голови), бл. п. Марія Биковська († 1996), п. Микола Гайовий (скарбник).

Проєкт пам'ятника виконав д-р Осип Мартинюк, професор Кентського університету, член УІТ, який вложив багато годин праці і творчої енерґії, щоб пам'ятник віддзеркалював особистість Покійного і його родину, рідний Київ і працю, присвячену українському народові. Пам'ятник побудовано на спільній могилі Оглоблинів — Анни Оглоблин († 1965), сина д-ра Дмитра Оглоблина († 1986) і проф. Олександра Оглоблина († 1992), що знаходиться на Спрінґфільдському цвинтарі, Массачусец, недалеко містечка Лудлов, в якому довгі роки проживав Олександер Петрович з родиною. Пам'ятник виглядає імпозантно, збудований з чорного ґраніту і складається з двох частин: перша частина (подовгаста на 6 стіп) має вирізблений хрест, герб Києва, де народився і довгі роки проживав історик і вирізблені портрети проф. О. Оглоблина, його дружини і сина. Столиця України — Київ завжди була в центрі життя і творчости Олександра Петровича і вирізблений герб міста пов'язує родину Оглоблинів з Рідною Землею. Друга частина пам'ятника (повздовжня) має вирізблені усі прізвища похованих і містить точні дані про дати народження і смерти проф. Оглоблина, його дружини і сина. Архітектові вдалося передати грядучим поколінням особистість і характер Оглоблина, що також віддзеркалені в його вирізбленому портреті. Проф. Олександер Оглоблин повністю заслужив на цей імпозантний пам'ятник, як найстарший і один з найвидатніших українських істориків.

Голова і члени Комітету побудови пам'ятника зробили все, що було в їхніх силах, щоб його якнайшвидше побудувати, і за це їм належиться повне признання і щира подяка від Українського Історичного Товариства, інших установ і українського народу. Треба пригадати, що перший «творчий пам'ятник» у формі збірки наукових досліджень і джерельних матеріялів Олександра Оглоблина п. н. *Студії з історії України* (Нью-Йорк—Київ, 1995 р. Редактор Л. Винар, 419 стор.) появився на рік раніше від побудови пам'ятника на Спрінґфільдському цвинтарі.

Усі громадяни і установи, що зложили пожертву на побудову пам'ятника, заслуговують на щиру подяку за їхню допомогу. Точний звіт з пожертв подано в українській пресі і Бюлетені УІТ.

Л. В.

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

В місяцях лютому-березні 1997 р. Номінаційна Комісія перевела вибір Нової Управи. Членами Н. К. були д-р О. Домбровський (Нью-Йорк), д-р Олег Ґерус (Вінніпеґ) і д-р Ярема Раковський (Клівленд). Вибори переведено кореспонденційним шляхом з таким вислідом: *д-р Любомир Винар* (Кент, Огайо) —голова, *д-р Олександер Баран* (Вінніпеґ) — заступник голови, *д-р Олександер Домбровський* — генеральний секретар, скарбник, *д-р Олександер Сидоренко* (Арізона) — англомовний секретар і референт міжнародних зв'язків.

Членами Управи стали: *д-р Михайло Брайчевський* (Київ), *д-р Аркадій Жуковський* (Париж), *д-р Богдан Клід* (Едмонтон), *д-р Михайло Ковальський* (Острог), *д-р Стефан Козак* (Варшава), *д-р Андрій Сороковський* (Камбрідж), *д-р Теодор Цюцюра* (Торонто). Контрольна Комісія: *д-р Василь Омельченко* (Нью-Йорк) — голова, *д-р О. Ґерус* (Вінніпеґ), *д-р Я. Раковський* (Клівленд) і *д-р Ю. Олійник* (альтернативний член). На внесок Контрольної Комісії *д-р В. Омельченка* уступаюча управа одержала абсолюторію і признання за діяльність.

Центральна Управа УІТ координує працю осередків Товариства. Під сучасну пору в Україні діють такі відділи: Осередок УІТ ім. М. Грушевського в Києві (голова д-р М. Брайчевський), Осередок УІТ ім. М. Грушевського в Острозі (голова д-р М. Ковальський), Осередок УІТ в Дніпропетровську (голова д-р Ганна Швидько), Осередок УІТ в Ужгороді (голова д-р Олег Мазурок); формується Осередок УІТ в Черкасах і відновляє свою діяльність Осередок УІТ ім. М. Грушевського в Галичині. В Мюнхені діє Осередок УІТ (д-р Д. Злепко, голова), в Парижі фо́рмується Осередок, в а Торонті провадить діяльність Товариство прихильників УІТ ім. Олександра Оглоблина (д-р Марія Фішер-Слиж — голова). В Австралії Представництво УІ-УІТ очолює д-р Володимир Мотика. У 1998 році запляновано ряд наукових конференцій в Україні, Канаді, Америці й Европі, присвячених сучасному станові української історичної науки і відзначенню 35-ліття «Українського Історика» (1963-1998). В редколеґію журналу входять історики з України, Европи, Канади і Америки. Головним редактором є Любомир Винар, співредактором Михайло Брайчевський. Заступниками редактора — Ігор Гирич (Київ) і Олександер Сидоренко (Америка).

Одним з найважливіших завдань УІТ є розбудова української національної історіографії в Україні, що безпосередньо в'яжеться з частішим виданням «Українського Історика» і пожвавленою діяльністю УІТ. УІТ започаткувало в 1997 р. нове серійне видання «Епістолярні джерела грушевськознавства» (редактор Любомир Винар), а також плянується опрацьовання Біографічного словника українських істориків. УІТ активно співпрацює з УВАН, НТШ, Інститутами НАН України (Історичний, Археографічний, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича (Львів). З університетів треба відзначити співпрацю з Острозькою Академією, Київським національним університетом, Львівським університетом, Києво-Могилянською Академією, Ужгородським Університетом, Українським Вільним Університетом і іншими.

Під кінець 1996 року покликано до життя Дорадчу Світову Раду УІТ, в яку входять члени УІТ з Америки, Канади, України, Західної Европи, Австралії. Рада УІТ дораджує в справах організаційної і науково-видавничої діяльности УІТ.

Ініціятивну групу УІТ у Франції очолила д-р Ярослава Йосипишин. Одним із важливіших і основних завдань в 1998 р. — розбудова фінансової основи УІТ, що уможливить частіше видавати журнал і інші видання. УІТ має три катеґорії членів: 1) дійсні члени (активні науковці), які мають поважний науковий доробок, звичайні, члени-прихильники (любителі історії) і члени-меценати. Річна членська вкладка виносить $40 амер. дол. і включає передплату журналу. Видання УІТ видаються українською і англійською мовами. УІТ є афілійоване з Американською Історичною Асоціяцією — головним і престижевим товариством американських істориків.

В 1996 році голова УІТ Любомир Винар відбув наради з Управою Осередку УІТ в Києві і з членами Редакційної Колеґії в Україні. Участь у нарадах взяли Михайло Брайчевський, Ярослав Дашкевич, Ігор Гирич, Володимир Сергійчук,

Ярослав Дзира, Олександер Сидоренко (з Америки) і інші члени УІТ. В 1997 році в Іллінойському університеті і Нью-Йорку відбулися наради Президії УІТ з участю Любомира Винара, Олександра Барана, Олександра Домбровського, Василя Омельченка і Олександра Сидоренка. На цих двох нарадах обговорено важливі справи щодо майбутньої діяльности УІТ в Україні і діяспорі, видання «Українського Історика» і інших публікацій Товариства. Одночасно обговорено відзначення 35-ліття «Українського Історика» в 1998 році в Україні і на Заході. Спеціяльні наради відбуто з головою Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Острозі — проф. Миколою Ковальським, що є також проректором Острозької Академії. В Києві відбуто окрему зустріч з керівником Музею М. Грушевського к.і.н. Світланою Паньковою і грушевськознавцями з Музею Грушевського. Назагал можна ствердити, що УІТ в Україні систематично розвивається і міцніє. Також «Український Історик» вийнятково популярний серед істориків і любителів історії в Східній і Західній Україні.

О. Д.

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА В КИЄВІ І ОСТРОЗІ

У розвитку діяльности УІТ в Україні вийнятково важливу ролю відіграють бібліотеки і архіви, в яких зберігаються видання і архівні матеріяли УІТ і «Українського Історика». Також при окремих Осередках Товариства вже існують їхні архіви, в яких зберігається важлива документація про діяльність УІТ в Україні. Як відомо, УІТ висилає дарові примірники «Українського Історика» майже усім бібліотекам України в Києві, Львові, Дніпропетровську, Острозі і іншим містам на Волині і в численних університетських бібліотеках. Проте до тепер УІТ не мало своїх власних бібліотек і тому оснування бібліотеки УІТ в Києві і Острозі є важливою подією в розгорненні діяльности нашого Товариства в Україні.

Бібліотека УІТ при Історико-меморіяльному Музеї М. Грушевського в Києві

В наслідок переговорів голови УІТ з директором Музею історії міста Києва п. Т. Хоменко і завідуючою Історико-меморіяльним музеєм Михайла Грушевського в Києві п. С. Паньковою в місяці жовтні 1997 року позитивно вирішено заснування Бібліотеки УІТ при Музеї М. Грушевського. У листі з 10.X.1997 року до голови УІТ Любомира Винара, пп. Т. Хоменко і С. Панькова пишуть: «Заснування бібліотеки УІТ при Музеї Грушевського відіграє важливу ролю у справі відродження історичних традицій будинку Грушевських, двері якого свого часу були завжди відчинені для друзів, співробітників, учнів, однодумців. Життя майбутнього Музею ми вбачаємо не лише у створенні експозиції, але і у згуртуванні навколо нього всіх дослідників грушевськознавців. Всі видання Українського Історичного Товариства, які отримає Історико-меморіяльний музей М. Грушевського, будуть взяті на державний облік і ввійдуть до зібрання музею як окрема колекція. Сподіваємося на успішну реалізацію проєкту заснування бібілотеки УІТ» (Архів УІТ). Управа УІТ з щирою вдячністю приймає рішення Музею історії міста Києва і Історико-меморіяльного музею М. Грушевського. Вже почалася висилка видань УІТ для Бібліотеки УІТ в Києві. Вони охоплюють також видання праць членів УІТ, що появилися в

інших видавництвах і видання присвячені розвиткові української історіографії. Крім того УІТ буде висилати до Музею М. Грушевського і Бібліотеки УІТ в Києві усі важливіші архівні матеріяли, що відносяться до дисципліни грушевськознавства. Ми віримо, що усі члени УІТ допоможуть у розбудові Музею М. Грушевського у Києві, що потребує матеріяльної піддержки від усіх українських установ і української громадськости в діяспорі і Україні. За докладнішими інформаціями просимо писати до Редакції «Українського Історика». УІТ, яке започаткувало дисципліну грушевськознавства, і в межах своїх сил допоможе розбудові Музею Грушевського і Бібліотеки УІТ в Києві.

Видання, призначені для Бібліотеки УІТ, *просимо надсилати на таку адресу:* 252024, м. Київ-24. Музей історії міста Києва. Вул. П. Орлика 8. Панькова Світлана. Щиро дякуємо усім майбутнім жертводавцям і будівничим Музею М. Грушевського і Бібліотеки УІТ в Києві.

Бібліотека УІТ при Острозькій Академії

Завдяки співпраці проф. Миколи Ковальського, голови Осередку УІТ в Острозі і проректора Острозької Академії з Президією УІТ, вирішено заснувати при Острозькій Академії — Бібліотеку УІТ, в якій будуть зберігатися усі видання нашого Товариства. Президія УІТ висловлює щиру подяку проф. М. Ковальському за його вийнятково позитивне наставлення до справи заснування першої бібліотеки УІТ на Волині при Острозькій Академії. Українське Історичне Товариство одночасно бажає допомогти Острозькій Академії в розбудові їхньої університетської бібліотеки, в якій буде приміщена Бібліотека УІТ. Просимо усі українські видавництва в діяспорі і усіх членів УІТ допомогти в розбудові Бібліотеки Острозької Академії. Ідеться також про висилку англомовних історичних і інших видань. *Видання проситься висилати на таку адресу:* 265620, м. Острог, вул. Семінарська, 2. Острозька Академія (Бібліотека УІТ) проф. Ковальському М. П.

Спільними силами членів УІТ і українських установ в діяспорі причинимося до розбудови бібліотеки Острозької Академії.

Р. К.

АРХІВ УІТ

Кожний осередок УІТ, представництва «Українського Історика» має свої архівні матеріяли. Архівом Управи Товариства завідує генеральний секретар д-р Олександер Домбровський в Нью-Йорку. Минулого року призначено історика Людмилу Сакаду з Києва завідувати і збирати архівні матеріяли до історії УІТ в Україні. У зв'язку з організацією Бібліотеки УІТ при Музеї М. Грушевського у Києві, треба сподіватися, що встановиться близька співпраця між завідуючими бібліотекою і архівом УІТ в Україні. Тепер підготовляється документальна історія УІТ і «Українського Історика» і тому документація діяльности УІТ в різних країнах світу і архівні матеріяли вийнятково важливі. У зв'язку з цим проєктом рівночасно збирається фотографії і інший ілюстрований матеріял, що має безпосереднє відношення до розвитку діяльности товариства в ґльобальному вимірі.

Р. К.

ВИДАННЯ

Епістолярні джерела грушевськознавства

«Епістолярні джерела грушевськознавства» — це нове серійне видання, започатковане УІТ у 1997 році за редакцією Любомира Винара. Серія призначена на видання листів Михайла Грушевського і до нього від його сучасників, членів родини, співробітників і різних установ. Епістолярні джерела є незаступимими у всебічному вивченні доби Грушевського і найновішого періоду історії України в 20-му столітті. Перший том «Листування Михайла Грушевського» у співпраці з Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної Академії Наук України появиться при кінці грудня 1997 року. Упорядник тому Галина Бурлака, старший науковий співробітник Інституту і член УІТ. У це видання включено 387 листів М. Грушевського до Івана Нечуя-Левицького, Івана Франка, Сергія Єфремова, Ольги Кобилянської, Олександра Кандиби (О. Олеся) і інших діячів української культури. Хронологічно листи охоплюють 45 років життя і діяльности Грушевського, від 1884 до 1929 року включно. Книжка начислює 400 сторінок і має покажчик імен і назв, хронологічний покажчик листів і список ілюстрацій. Будемо вдячні членам УІТ і читачам «Українського Історика» за добровільні пожертви на це унікальне видання. Жертводавці (які зложать $40 або більше) одержать примірник першого тому серії «Епістолярні джерела грушевськознавства».

В Києві вже готується наступний том серії з листуванням В. Липинського до М. Грушевського (упорядник Ігор Гирич) і інші томи. Дуже важливо, щоб члени УІТ і передплатники «Українського Історика» допомогли у виданні цих важливих історичних першоджерел до новітньої історії України.

Одночасно відновляється серія «Грушевськіяна», започаткована УІТ в 1974 році, і інші видання, присвячені М. Грушевському і грушевськознавству. Плянується серійне видання збірників «Михайло Грушевський. Статті і матеріяли». Комісію грушевськознавства при УІТ очолює Любомир Винар, секретарем є Ігор Гирич.

Пожертви на Видавничий Фонд ім. М. Грушевського при УІТ просимо висилати на таку адресу: Ukrainian Historical Association,
M. Hrushevsky Fund.
P.O. Box 312, Kent, Ohio 44240, U.S.A.

На адресу УІТ можна висилати пропозиції відносно опрацьовання і видання монографічних досліджень і джерельних матеріялів грушевськознавства.

О. Д.

Енциклопедія «Острозька Академія XVI-XVII ст.»

В 1995 році ректор Острозької Академії професор Ігор Пасічник виступив з ініціятивою енциклопедичного видання «Острозька Академія XVI-XVII ст." і острозької історіографії. Головним редактором енциклопедії став професор Микола Ковальський, проректор Острозької Академії і голова Осередку УІТ в Острозі ім. Михайла Грушевського. Серед авторів енциклопедичних статтей слід назвати професорів: Л. Корній, Ю. Мицик, І. Пасічник, П. Ричков, доценти В. Атаманенко, П. Кулаковський (до речі це члени УІТ) та інші.

За змістом статті енциклопедії діляться на такі катеґорії: 1) оглядові статті про Острозьку Академію (ОА) і Острог, 2) біографічні (персоналії) нариси про викладачів і випускників ОА, діячів науки і культури, 3) статті про Острозьку друкарню і її видання, 4) джерельні матеріяли до Острога, історіографічні пам'ятки (Острозький літописець), описи (інвентарі) Острога XVI-XVII ст. і

інші джерела, 5) статті про світські і конфесійні споруди в Острозі і про архітектуру, скульптуру, образотворче, музичне мистецтво і ін., 6) статті про «Дерманський культурно-освітній осередок». Окрему цінність мають бібліографічні довідки і ілюстраційний матеріял. Видання вже здано до друку. Немає сумніву, що це є унікальне енциклопедичне видання, що сприятеме не лише дослідам Острозької Академії й історії Волині, але взагалі історії культури України. Редакторові і співробітникам цього енциклопедичного довідника належиться велике признання.

М. К.

Студія про митрополита Петра Могилу

У 1997 році у Києві у В-ві «Мистецтво» появилася важлива монографія відомого історика і енциклопедиста проф. Аркадія Жуковського «Петро Могила й питання єдности церков» (Київ, 1997, 302 стор). Автор монографії один із найвидатніших дослідників життя, діяльности і творчости Митрополита Могили, впроваджує назву «могилознавство» для означення дисципліни, що досліджує усі аспекти життя і діяльности цього видантного церковного діяча і засновника першої у всій Східній Европі вищої школи — Києво-Могилянської Академії. Монографія складається з трьох основних розділів: Вступ (Спроба оцінки могилознавства), 2) Молдавський воєводич на київському митрополичому престолі, 3) Ідея церковної єдности в творчості П. Могили, 4) Документи. В «Додатках» поміщено важливі матеріяли до могилознавства, включно з «Заповіт» Митрополита Могили. Резюме англійською і французькою мовами закриває це важливе видання, що появилося у році, в якому відзначено 400-річчя народження Могили і 75-ліття народин його сучасного найвидатнішого дослідника — Аркадія Жуковського, редактора «Енциклопедії Українознавства» і видатного історика. Наукова діяльність і творчість проф. Аркадія Жуковського, заслуговує на окреме монографічне дослідження. Віримо, що ця праця про заслуженого дослідника, члена Управи УІТ і Редакційної Колегії «Українського Історика» — незабаром появиться.

Л. В.

Автобіобібліографія Лева Биковського

Під фірмою Українського Історичного Товариства, Інституту Українознаства ім. І. Крип'якевича НАН України і Міжнародної Асоціяції Україністів вийшла у Львові в 1997 році біобібліографія видатного українського наукового діяча і бібліолога Лева Юстимовича Биковського. Видання появилося за редакцією Любомира Винара, голови УІТ і Ярослава Ісаєвича, директора Інституту українознавства і президента МАО. Видання має такі розділи: 1) передмову Я. Ісаєвича, 2) джерельний нарис Любомира Винара «Лев Биковський: життя і діяльність (1895-1992)», 3) автобіографію Лева Биковського, 4) бібліографію Л. Биковського за роки 1917-1981 і доповнення, 5) додатки з джерельними матеріялами і допоміжними покажчиками. В книжці поміщено ілюстрації з життя Л. Биковського і його дружини бл. п. Марії Биковської (1996). Важливо згадати, що видання містить складену автором анотовану бібліографію з рецензіями і іншими відгуками на видання дослідника. Лев Биковський був видатним українським бібліографом, економістом, мемуаристом і здібним публіцистом, близь-

ким співробітником Юрія Липи. Автор був дійсним членом УІТ, УВАН і інших наукових установ. За бібліографічну редакцію відповідав Мирослав Мороз, дійсний член НТШ у Львові. Видання Лева Биковського «У службах українській книжці» (Львів—Нью-Йорк, 1997, 326 стор.) можна набути в Адміністрації «Українського Історика», Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича і Представництві «Українського Історика» в Києві (в Україні ціна 7 гривень, в Америці — 15 дол). В майбутньому плянується видання спогадів Л. Биковського і ввесь дохід з цього видання призначений на їх підготову і друк інших праць видатного вченого.

О. Д.

Довідник до етнічних архівів, музеїв і бібліотек

Престіжевий бібліографічний журнал *Choice* (1997) і річник *Genealogical Annual* (1997) відзначили довідник професорів Кентського державного університету Любомира Винара і Лоіс Бутлар *Guide to Information Reseurces in Ethnic Museums, Library and Archival Collections in the US* (Greenwood Press, 1996, 369 p.) як «найвидатніше академічне видання» («Чойс») і «одне з найвидатніших видань ("One of Most Important Books of 1966", *Genealogy Annual,* 1997). Це видання, публіковане престіжевим американським видавництвом «Ґрінвуд Пресс», обговорює архівні, бібліотечні і музейні колекції 70-ох етнічних груп (спільнот) в Америці. Українсько-американські установи і їх колекції подані в окремому розділі (стор. 327-340).

Проф. Любомир Винар був основником і довголітним редактором наукового журналу "Етнік Форум" (1980-1996) і директором Науково-дослідчого етнічного центру при Кентському державному університеті. Проф. Лоіс Бутлар була заступником редактора цього журналу і звичайним професором Кентського університету. Для досліду культурного і суспільного розвитку етнічних спільнот в Америці цей довідник має велике значення і заповнює поважну прогалину в науково-довідковій літературі.

Нам приємно згадати про це високе відзначення Голови УІТ, який також є відомим дослідником життя етнічних спільнот в Америці й дидатним бібліографом.

В. О.

Збірник «Проблеми украіиської історіографії»

2 березня 1996 року в Ужгородському університеті відбулася наукова конференція, присвячена 30-річчю Українського Історичного Товариства і журналу «Український Історик». Матеріяли з цієї конференції п. н. «Проблеми української історіографії» появилися окремим збірником і були видані Ужгородським Державним Університетом і Осередком Українського Історичного Товариства в Ужгороді (Мукачево, Елара, 1996, 114 стор.). В збірнику видруковано такі доповіді: Олег Мазурок, Григорій Павленко, «Українська історична наука на порозі XXI століття: підсумки та нові переспективи», Олександер Ситник, «'Український Історик' і сучасна українська історична наука: взаємозв'язки, співпраця і взаємовпливи», Ігор Гирич, «В. Антонович — будівничий філософських засад Нової України», Оксана Юркова, «Відомості про науково-

дослідницьку катедру історії України М. С. Грушевського (1924-1930 рр.) на сторінках 'Українського Історика'», Ігор Верба, «О. М. Лазаревський в житті і науковій спадщині О. П. Оглоблина періоду українського історіографічного ренесансу (1920-ті роки)», Володимир Скобик, «Деяки проблеми історії України у контексті міжцивілізаційних взаємин. (За працями В. Липинського і А. Тойнбі)», Микола Тімков, «Проблема автохтонности русинів Закарпаття в австрійській історіографії», Петро Поліха, «Осип Максимович Водянський і західноукраїнські землі", Микола Вегеш, «Митрополит Андрей Шептицький», Василь Худанич, «Історіографія Карпатської України», Володимир Фенич, «Ужгородська унія 1646 р. у вітчизняній і зарубіжній історії», Ігор Лазоришин, «Сергій Олександрович Єфремов у колі співробітників газети 'Рада'». Редакційна колеґія складалася з проф. О. С. Мазурка, голови Осередку УІТ в Ужгороді, професора Г. В. Павленка, доцента М. М. Вегеша і канд. і. н. О. М. Ситника. Треба відзначити, що це є перше видання Осередку УІТ в Ужгороді, який постав при Ужгородському університеті. Осередок УІТ і університет видали цей збірник своїми засобами з допомогою В-ва «Елара», і це може служити прикладом для інших осередків УІТ в Україні. Віримо, що цим виданням Ужгородський Осередок Українського Історичного Товариства започаткував свою науково-видавничу діяльність.

Р. К.

НАУКОВІ УСТАНОВИ

ІСТОРИЧНА СЕКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК У США

Дня 8 листопада, 1997 р. в приміщені УВАН в Нью-Йорку Історична Секція (ІС) Академії відбула свої наради під головуванням Любомира Винара, голови ІС. Голова здав звіт з проробленої діяльности і також подав до обговорення плян діяльности Секції в наступних роках. У наміченому пляні окрему увагу звернено на потребу запрошення до співпраці в ІС істориків з України і інших країн. До тепер дійсними членами УВАН, на рекомендацію голови ІС, стали видатні українські історики Михайло Брайчевський і Ярослав Дашкевич. В майбутньому треба звернути увагу на українських істориків і дослідників допоміжних наук, які проживають в Польщі, Західній Европі й інших країнах. На сьогодні секція начислює 32 члени. Свої наукові дослідження члени Секції друкують в ж. «Український Історик», який сповняє ролю «неофіційного органу» ІС. Співпраця ІС з УІТ є дуже близька і вона позитивно впливає на розгорнення наукової діяльности ІС УВАН. Завдяки співпраці появилося спільне видання УІТ і ІС —«Студії з історії України» Олександра Оглоблина, першого голови і основника Історичної Секції і першого голови УІТ. Це видання здобуло признання в наукових кругах України і поза нею.

Історична Секція співпрацює з Історичною Секцією УВАН у Канаді, Історично-Філософічною Секцією НТШ в Америці і Україні, з різними інститутами НАН України в Україні. Голова ІС підкреслив, що наукова діяльність Академії може базуватися лише на основі поодиноких її секцій і комісій. На превеликий жаль цілий ряд комісій не є активний і це вимагає докладної аналізи даного стану. В наступній каденції буде звернено увагу на ці комісії, що

мають відношення до ІС, і якщо вони дальше не будуть діяльними (з різних причин), тоді можна деякі з них включити в інші комісії або секції.

Одним з важливих завдань ІС є підготування і видання біографічного словника членів УВАН від 1945 року по сьогоднішний день. Спочатку можна починати з членів Історичної Секції і ці біобібліографічні нариси друкувати в «Українському Історику». Не менш важливим завданням ІС є систематичне опрацьовання і друкування архівних матеріялів, що знаходяться в Архіві УВАН і включають важливе листування вчених і громадських діячів, записники і щоденники й інші джерельні матеріяли. В Україні поступово видається архівні матеріяли з різних архівів України. Отже треба починати видавати ті архівні матеріяли, що їх не знають дослідники в Україні. Дещо вже в цьому напрямі зроблено, але зроблено мало. І тут завдання ІС винятково важливе. З запляннованих конференцій спільно з УІТ, треба згадати відзначення 100-ліття появи *Історії України Руси* М. Грушевського в 1998 році, конференції, присвячені двом історикам і президентам УВАН — Дмитрові Дорошенкові і Олександрові Оглоблину і інші конференції, які можна підготувати у співпраці з іншими установами.

У дискусії Марко Антонович, Олександер Домбровський, Василь Омельченко, Тамара Булат повністю піддержали пропозицію відносно підготови Біобібліографічного словника членів УВАН і видання аріхівних матеріялів. Не зважаючи на різні труднощі, Історична Секція УВАН діяла і в майбутньому плянує розгорнути свою діяльність в науково-організаційному і науково-видавничому аспектах.

Р. К.

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ НТШ В ЕВРОПІ

17 травня 1997 р. у Сарселі відбулися XV Загальні Збори НТШ у Европі. Звіт про наукову і адміністраційну діяльність ЕНТШ та про працю Редакції ЕУ-3 *(Енциклопедія Сучасної України)* подав проф. Аркадій Жуковський, Голова НТШ у Европі. Наукове Товариство начислює 78 членів, які проживають у Франції, Німеччині, Італії і інших країнах. Голова зупинився докладніше над актуальним виданням українознавчих енциклопедій українською, англійською і французькою мовами. ЕНТШ також видало двотомник, присвячений голові НТШ проф. Володимирові Кубійовичу (т. 1. біографія В. К., т. 2) збірка праць географа). Також НТШ видало в Києві Катехизм митрополита Петра Могили, збірку статтей про творчість Тараса Шевченка літературного критика Євгена Сверстюка, а недавно французькою мовою видано працю А. Жуковського «Михайло Грушевський, його життя і творчість» і інші важливі видання. Нав'язано ділову співпрацю з французьким науковим світом і зорганізовано цілий ряд наукових конференцій, присвячених Митр. Петрові Могилі, М. Грушевському, В. Кубійовичу, О. Довженку, А. Шептицькому і іншим діячам і будівничим культури. Треба підкреслити, що проф. Аркадій Жуковський присвятив своє життя Енциклопедії Українознавства, дослідам історії церковного життя, зокрема могилознавства і розбудові НТШ в Европі. Він пішов слідами проф. В. Кубійовича, одного з найвидатніших членів НТШ і блискучого організатора наукової праці. Загальні збори вибрали нові керівні органі у такому складі (пропускаємо титули): голова — *Данило Струк* (з Канади), 1-ий заст. голови — *Аркадій Жуковський,* 2-ий заст. голови — *Еміль Круба,* секретар — *Ірина Попович,* фінансовий референт — *Володимир Косик.* Члени Управи:

Віктор Коптілов, Юрій Божик, Володимир Макаренко. Представники Секції — Історично-Філософічної — *Аркадій Жуковський;* Філологічної — *Віктор Коптілов.* Контрольна Комісія: *М. Когут, К. Штуль і Й. Лесів.*

Збори доручили Управі зберігати й активізувати працю наукового осередку в Сарселі, що є осідком НТШ в Европі, завершити працю над чотирма томами ЕУ-3 у співпраці з науковими установами України і розширювати зв'язки НТШ з українознавцями і славістами Франції і інших країн Европи.

Після офіційної частини Зборів проф. Б. Гаврилишин поінформував присутніх про допомогу фонду «Відродження» у розвитку науки в Україні.

Наукове Товариство ім. Шевченка в Европі видає неперіодично «Вісті НТШ» в яких подаються інформації про діяльність Товариства.

Р. К.

МЕМОРІЯЛЬНИЙ ФОНД ЛЕВА І МАРІЇ БИКОВСЬКИХ

Для відзначення пам'яті членів УІТ, доцента Лева Биковського (1895-1992) і його дружини п. Марії з Кікеців, Ковальської-Биковської (1910-1996) основано при Українському Історичному Товаристві окремий пропам'ятний фонд. Основою Фонду Л. і М. Биковських є пожертва, що її призначила пані Марія в її останній волі. Лев Биковський, член-основник УІТ і пані Марія Биковська, член УІТ, були великими ентузіястами «Українського Історика» і Українського Історичного Товариства і щедро піддержували діяльність УІТ, не зважаючи на їхні скромні засоби. У 1997 році появилася автобіобібліографія Лева Биковського «У службах українській книжці» (Львів—Нью Йорк, Українське Історичне Товариство, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Міжнародна Асоціяція Україністів, 1997, 327 стор.). В цій праці подано біографічні нариси д-ра Л. Винара про Лева і Марію Биковських.

Цей Фонд призначений, у значній мірі, на видання спогадів, бібліографій і інших історичних видань УІТ, головно ж. «Український Історик». Також плянується видання деяких праць Лева Биковського. Віримо, що Фонд ім. Лева і Марії Биковських зможемо розбудувати спільними силами і утривалити їхню пам'ять. Пожертви можна відтягнути від державного податку в Америці.

Добровільні датки на Фонд проситься надсилати на адресу Генерального секретаря УІТ, д-ра О. Домбровського:

Dr. O. Dombrowsky
Ukrainian Historical Association
UHA Bykovsky Memorial Fund
165-16 Clinton Terrace
Jamaica, N.Y. 11432

ДО СПІВРОБІТНИКІВ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

Манускрипти статтей просимо надсилати в двох машинописних примірниках до Редактора журналу. Друкуються в УІ лише оригінальні матеріяли, які досі не були друковані. Матеріялів, надісланих рівночасно авторами до іншого журналу, Редакція не приймає. Незамовлених статтей не повертається.

Примітки до статті з відповідними інтервалами треба друкувати, починаючи з останньої сторінки манускрипту. Автор зобов'язаний прислати коротку біо-бібліографічну замітку про себе і два примірники резюме своєї статті (розмір — прибл. 50-75 слів).

В "Українському Історику" уживається правопис Г. Голоскивича або т. зв. «Харківський правопис», затверджений Всеукраїнською Академією Наук і Науковим Товариством ім. Шевченка у 1929 році. Редакція просить авторів У.І. придержуватися цього правопису. Деколи матеріяли в УІ друкуються сучасним правописом, що його уживається в Україні. Віримо, що Правописна Комісія, що тепер працює в Україні, позитивно розв'яже цю правописну проблему.

Усі примітки у статті й інших матеріялах мають бути понумеровані від числа 1 аж до кінця. Не треба починати нумерацію приміток до кожної сторінки від ч. 1. В «Українському Історику» уживається міжнародна форма бібліографічних цитат. *При цитування книжки треба давати перший раз повну бібліографічну цитату, включаючи місце видання і назву видавництва.*

Приклад: М. Ю. Брайчевський, *Скарби знайдені і незнайдені,* Київ, «Наукова Думка», 1992, стор. 35 (назви книжок подається курсивом).

При другій цитаті цього самого видання подається скорочену форму:

Приклад: М. Ю. Брайчевський, *цит. пр.,* стор. 40 (замість назви даємо *цит. пр.* — цитована праця і сторінку видання).

При цитуванні статтей У.І. додержується також міжнародньої форми цитат.

Приклад: Наталія Полонська-Василенко, «Спогади», *Український Історик,* 1992, т. 32, ч. 1-4, стор. 277-278.

У дальшому цитуванні цієї самої праці уживається скорочену форму:

Наталія Полонська-Василенко, стор. 250, або *Там же,* стор. 250.

Форма цитування неопублікованих архівних матеріялів залишається ця сама (Див. «Український Історик» за 1994 і 1995 роки).

Редакція застерігає за собою право скорочувати манускрипти і виправляти або міняти бібліографічні цитати. У справах незамовлених рукописів, Редакція не листується. Проситься авторів «Українського Історика» придержуватися вищенаведених інструкцій.

Редакція ж. «Український Історик».

ВІД РЕДАКЦІЇ

Інші матеріяли до «Наукової Хроніки» і рецензійного відділу журналу будуть поміщені в наступному числі «Українського Історика». Співробітників просимо надсилати манускрипти статтей в двох примірниках до Редакції журналу в Америці і Україні. В УІ друкуються лише оригінальні матеріяли, *які досі не були друковані.* Матеріялів, надісланих рівночасно авторами до іншого журналу, Редакція не приймає. Примітки до статті треба друкувати з подвійним інтервалом, починаючи з останньої сторінки машинопису. Кожний автор зобов'язаний прислати коротку біобібліографічну замітку про себе і два примірники резюме своєї статті (розмір: 50 до 75 слів). Усі примітки у статтях і інших матеріялах мають бути понумеровані від ч. 1 аж до кінця.

Редакція застерігає за собою право скорочувати манускрипти і виправляти або міняти бібліографічні цитати. В УІ уживається міжнародня форма бібліографічних цитат.

РЕДАКЦІЯ

НАШІ АВТОРИ

Марко Антонович (Монтреал), президент Української Вільної Академії Наук у США, історик і літературознавець, член Редакційної Колеґії У.І.

Олександер Баран (Вінніпеґ), заступник голови УІТ, професор Манітобського університету, історик, член Редакційної Колеґії У.І.

Михайло Брайчевський (Київ), голова Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Києві, співредактор «Українського Історика», археолог, історик.

Наталя Білоус (Київ), історик, член УІТ в Києві.

Ігор Верба (Київ), старший наук. співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУкраїни, член УІТ.

Микола Вегеш (Ужгород), доцент історії Ужгородського університету, член УІТ.

Микола Василенко (1866-1935), історик, президент Української Академії Наук (1921).

Ігор Гирич (Київ), заст. редактора У.І., заст. голови Осередку УІТ в Києві, стар. наук. співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

Лев Гольденберґ (Мілвокі), бібліограф, член УІТ.

Олександер Домбровський (Нью-Йорк), історик, голова Секції Античної Історії УВАН у США, ген. секретар УІТ, член Редакційної Колеґії У.І.

Аркадій Жуковський (Париж), історик, голова НТШ в Европі, академік НАН України, член Редакційної Колеґії «Українського Історика».

Микола Жулинський (Київ), директор Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, академік.

Богдан Клід (Едмонтон), історик, науковий співробітник Канадського Інституту Канадських Студій, член Управи УІТ.

Микола Ковальський, (Острог), проректор і професор історії Острозької Академії, голова Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Острозі, член Редакційної Колеґії У.Т., член Президії УІТ.

Галина Корбич (Варшава), науковий співробітник катедри українознавства у Варшавському університеті.

Микола Костриця (Житомир), голова Інституту дослідів Волині в Житомирі, член УІТ.

Василь Ленцик (Стамфорд), історик, архівіст, б. секретар Головної Наукової Ради НТШ, член УІТ.

Теодор Мацьків (Акрон), член Президії УІТ, професор Акронського університету і Українського Вільного Університету (Мюнхен), історик.

Олександер Оглоблин (Лудлов, 1899-1992), перший президент УІТ, голова Історичної Секції і президент УВАН, почесний президент УВАН у США і УІТ, професор Київського Університету, Українського Вільного Університету і Гарвардського Університету (пофесор-гість).

Світлана Панькова (Київ), історик, завідувач Музеєм М. Грушевського і Бібліотеки УІТ в Києві, член УІТ.

Ігор Пасічник (Острог), ректор і професор психології Острозької Академії, член-основник Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Острозі.

Леонід Пилявець (Дрогобич), член УІТ, співробітник Інституту української археографії та джерелознавства НАН України, історик.

Атаназій Пекар, ЧСВВ (Ґлен Ков), історик, б. редактор «Записок ЧСВВ» в Римі, співробітник У.І.

Євген Пшеничний (Дрогобич), історик української літератури, член Управи Осередку УІТ в Галичині.

Володимир Ричко (Київ), історик, науковий редактор УІЖ, член УІТ.

Людмила Сакада (Київ), історик, секретар Осередку УІТ в Києві. Завідує архівом УІТ.

Галина Сварник (Львів), історик, завідуюча відділом Центрального Державного Історичного Архіву у Львові, член УІТ.

Володимир Сергійчук (Київ), професор історії Київського університету, член Редакційної Колеґії У.І., член Управи Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Києві.

Олександер Сидоренко (Арканзас), заступник редактора У.І., професор історії Арканзаського університету, науковий секретар Міжнародного Товариства ім. М. Грушевського.

Ігор Стебельський (Вінзор), професор географії у Віндзорському університеті, член Р. К. «Українського Історика».

Світляна Чолган (Нью Йорк), бібліограф, старший науковий співробітник УВАН у США, член УІТ.

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА
PUBLICATIONS OF THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

СЕРІЯ: ЕПІСТОЛЯРНІ ДЖЕРЕЛА ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА ТОМ 1:
ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.
1997. 400 стор. 38.00 дол. (з висилкою). Київ—Нью-Йорк.
THE CORRESPONDENCE OF MYTHAILO HRUSHEVS'KYI.
1997. 400 p. ISBN: 1879070-09-X. $38.00 (with sipping). Hardback.

Лев Биковський — Lev Bykovsky
У СЛУЖБАХ УКРАЇНСЬКІЙ КНИЖЦІ.
Авто-бібліографія Лева Биковського.
IN THE SERVICE TO UKRAINIAN BOOK CULTUR.
An Autobiobliography of Lev Bykovsky.
1997. 328 p. ISBN: 966-02-0097-8. $20.00.

Олександер Оглоблин — Olexander Ohloblyn
СТУДІЇ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. СТАТТІ І ДЖЕРЕЛЬНІ МАТЕРІЯЛИ.
STUDII Z ISTORII UKRAINY: STATTI I DZEREL'NI MATERIALY.
1995. XLVII, 419 pp. ISBN: 1-879070-07-3. $38.00. Harback.

Любомир Винар — Lubomyr Wynar.
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: ІСТОРИК І БУДІВНИЧИЙ НАЦІЇ. СТАТТІ І МАТЕРІЯЛИ.
MYKHAILO HRUSHEVS'KYI: ISTORYK I BUDIVNYCHYI NATSII. STATTI I MATERIALY.
1995. 304 p. ISBN: 5-7707-7675-7. $20.00. Harback.

Михайло Грушевський — Mykhajlo Hrushevsky.
НА ПОРОЗІ НОВОЇ УКРАЇНИ. СТАТТІ І ДЖЕРЕЛЬНІ МАТЕРІЯЛИ.
NA POROZI NOVOI UKRAINY. STATTI I DZERELNI MATERIALY.
1992. 278 p. ISBN: 1-879070-04-9. $10.00.

ТРИДЦЯТИЛІТТЯ "УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА". 1963-1993 (Український Історик, том 30, 1994).
TRYDTSIATDYLITTIA "UKRAINS'KOHO ISTORYKA", 1963-1993.
1994. 356 p. $35.00.

Ihor Kamenetsky, ed.
THE TRAGEDY OF VINNYTSIA: MATERIALS ON STALIN'S POLICY OF EXTERMINATION IN UKRAINE DURING THE GREAT PURGE (1936-1938).
1989. 265 p. $35.00.

Lybomyr Wynar
MYKHAILO HRUSHEVS'KYI 1866-1934. BIBLIOGRAPHICAL SOURCES.
XVIII, 203 p. $20.00. LC 85-1189.

Theodore Mackiw
ENGLISH REPORTS ON MAZEPA 1687-1709.
XII, 177 p. $20.00.

Марко Антонович — Marko Antonovych
НАРИС ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО СОЮЗУ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА (1921-1945).
NARYS ISTORII TSENTRALNOHO SOIUZU UKRAINSKOHO STUDENTSTVA (1921-1945).
57 p. $10.00.

Lybomyr Wynar
MYKHAILO HRUSHEVSKY: UKRAINIAN-RUSSIAN CONFRONTATION IN HISTORIOGRAPHY.
1988. 62 p. $10.00.

Наступні видання можна замовляти в Адміністрації "Українського Історика":

P.O. BOX 312
KENT, OHIO 44240 U.S.A.

ЛЮБОМИР ВИНАР

Михайло Грушевський історик і будівничий нації

Ювілейне видання про Михайла Грушевського

Видання підготовлене до друку Українським Історичним Товариством, Інститутом археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського Національної Академії Наук України.

Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, Київ, 1995, 302 стор. $20.00.

ЗМІСТ:

* *Як я став грушевськознавцем (замість передмови).*
* *Історіографічні дослідження.*
* *Наукова і політична діяльність М. Грушевського.*
* *Джерельні матеріяли.*
* *УІТ і відзначення ювілеїв М. Грушевського.*
* *Ігор Гирич. Основник грушевськознавства.*
* *Ілюстрації, бібліографія, іменний покажчик.*

Автор книги — проф. Л. Винар є лауреатом медалі НТШ ім. М. Грушевського (Львів, 1994).

Дохід з розповсюдження призначений виключно на видання про М. Грушевського, найвидатнішого українського історика і першого президента Української Народної Республіки.

Замовляти в Представництвах УІ-УІТ в Америці, Австралії, Канаді, Европі.

ANNUAL SUBSCRIPTION — РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА

Америка/U.S.A.:	$40.00 for individuals
Канада/Canada:	$45.00 for individuals (Can. $)
Німеччина/Germany:	$70.00 DM
всі інші країни:	$40.00 індивід. передплата
USA & other countries:	$50.00 for institutions (with shipping)

All other subscriptions must be paid in U.S. dollars.

АДРЕСИ ПРЕДСТАВНИКІВ "УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА"

Головне Представництво на Европу:
Dr. O. Wintoniak Verlag
Isartorplatz 3
D-80331 München
Germany

Головне Представництво на США:
Dr. O. Dombrovsky
165-16 Clinton Terrace
Jamaica, New York 11432

Ню Йорк і Ню Джерзі:
Dr. B. Shebunchak
149 Byrd Ave.
Bloomfield, N.J. 07003

Каліфорнія:
Mrs. A. Skop
4168 Woodland Dr.
La Mesa, CA 92041

Пенсільванія:
Prof. K. Dowbenko
4136 Clarenceaux Dr.
Gibsonia, PA 15044

Ілліной, Індіяна:
Wasyl Shuya, M. A.
6646 Howard Ave.
Hammond, IN 46324

Флорида:
W. Sharko, P.E.
3128 Lake Shore Blvd.
Jscksonville, FL 32210

Австралія:
Dr. V. Motyka
Ukrainian Studies Foundation
P.O. Box 270, Lidcombe,
2141 N.S.W.

Головне Представництво на Канаду:
Mr. Karpo Rohowsky
P.O. Box 95
Etobicoke, Ont. M9C 4V2

Квебек:
Mr. Mathew Sochocky
384 Fletcher Rd.
Beaconsfield, Que.
Canada H9W IT9

Бавнд Брук:
Mr. O. Shevchenko
505 Rolling Hills Rd.
Bridgewater, N.J. 08807

УКРАЇНА

Волинь:
Проф. М. Ковальський
Острозька Академія
вул. Семінарська 2
265620 Острог

Галичина:
к.ф.н. Євген Пшеничний
A/C 105
293320 Дрогобич

Київ:
к.і.и. Панькова Світлана
Музей Михайла Грушевського
вул. П. Орлика, 8
252024, Київ-24

Львів:
Книгарня Наук. Т-ва Шевченка
Проспект Шевченка, 8
Львів

Головне представництво і адмі істрація «Українського Історика»
"The Ukrainian Historian"
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240, USA
Fax (330) 297-1327